ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий журнал

Журнал заснований у 2004 році з ініціативи генерал-лейтенанта міліції ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА ЗАХАРОВА, заслуженого діяча науки і техніки України, кандидата юридичних наук, професора

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1546 від 09.05.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04539.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет», (вул. Єрмолової, буд. 35а, м. Дніпро, 49033, dgu@ukr.net, (056) 370-28-72)

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, італійська, литовська.

Офіційний сайт: www.pravoisuspilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції: вул. Єрмолової 35а, 49033, м. Дніпро, Україна. Тел +38 (056) 767-35-24

ISSN 2078-3736

У номері

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

ЦИВІЛІСТИКА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

4

2025

Том 1

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

4 • 2025

Науковий журнал

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (D8 – Право, D9 – Міжнародне право, K9 – Правоохоронна діяльність).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Головний редактор **М.В. Корнієнко**

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Дніпровського гуманітарного університету (протокол № 2 від 25.09.2025)

Агарков О.А. – доктор політичних наук, професор;
Алфьорова Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Батюк О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України;
Бігняк О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Грабовська Сабіна – доктор хабілітований (Жешув, Польща);
Давидюк В.М. – доктор юридичних наук, доцент;
Дубов С.М. – кандидат юридичних наук;
Ємець Л.О. – доктор юридичних наук, професор;
Ірха Ю.Б. – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;
Кайназарова Д.Б. – кандидат юридичних наук (Астана, Казахстан);
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор;
Козін С.М. – кандидат юридичних наук;
Корнута Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Легка О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Лежнєва Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Лимар А.П. – кандидат історичних наук, доцент;
Монаєнко А.О. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Негодченко В.О. – доктор юридичних наук, професор;
Пеньков С.В. – доктор юридичних наук;
Петруненко Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Самойленко О.С. – кандидат юридичних наук;
Самойлов О.Є. – доктор психологічних наук, доцент;
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;
Чернєй В.В. – доктор юридичних наук, професор;
Черноп'ятов С.В. – кандидат юридичних наук;
Шамара О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

© ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2025
© Всеукраїнський фонд юридичної науки академіка права В.В. Сташиса, 2025
© Національна академія внутрішніх справ, 2025

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

БАБІЙ Ю. Ю.,
аспірант кафедри загально-правових дисциплін
(Донецький державний університет внутрішніх справ)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.553:340.13(477)(045)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.1

РОЛЬ ПРАВОВОЇ ДІАГНОСТИКИ В ОРГАНІЗАЦІЇ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВЛАДИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена ролі правової діагностики в організації муніципальної влади в сучасній Україні. Констатовано, що сфера функціонування муніципальної влади впродовж багатьох років перебуває у стані перманентних змін, які з одного боку є позитивними, про те недостатніми для належного розв'язання питань зони муніципального інтересу сформованого колективними (спільними) потребами населення територіальної громади. Встановлено, що впродовж останнього десятиліття в Україні реалізується Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, відбувається моніторинг реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, який інтегрує збір та аналіз статистичних даних, соціологічні дослідження, порівняння досвіду різних об'єднаних територіальних громад, підготовку аналітичних звітів. Наголошено, що такий засіб недостатньо інформативний в контексті виявлення проблем та їх причинно-наслідкових зв'язків (адже моніторинг функційно виступає лише однією із ланок діагностики загалом), тому варто використовувати правову діагностику щодо діагностування організації муніципальної влади. З'ясовано, що діагностика загалом має широкий спектр застосування для виявлення проблем та їх розв'язання за допомогою методологічного підґрунтя і діагностичного інструментарію з використанням термінології, що вживається в межах певної галузі знань для отримання результатів, що відображають реальний стан об'єкта діагностування і дають змогу визначити все, що відбувається з ним. Підсумовано, що правова діагностика стану організації муніципальної влади в залежності від мети її проведення та поставлених завдань може проводитися як на регулярній основі, так і за конкретними запитами, за своїм характером може бути структурною, організаційною, функціональною чи інтегрованою, що дасть змогу виявити правові проблеми та причинно-наслідкові зв'язки через систему показників отриманих на основі застосування спеціальних знань, використання різних засобів та технологій з дотриманням принципу об'єктивності та визначених процедур.

Ключові слова: *сучасна Україна, організація муніципальної влади, діагностика, правова діагностика, структурна діагностика, організаційна діагностика, функціональна діагностика.*

Babiy Yu. Yu. The role of legal diagnostics in the organization of municipal authorities in modern Ukraine

The article is devoted to the role of legal diagnostics in the organization of municipal government in modern Ukraine. It is stated that the sphere of functioning of municipal government for many years is in a state of permanent changes, which on the one hand are positive, but on the other hand are insufficient for the proper resolution of issues of the zone of municipal interest formed by the collective (common) needs of the population of the territorial community. It is established that over the last decade in Ukraine the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine has been implemented, monitoring of the reform of local self-government and territorial organization of power is taking place, which integrates the collection and analysis of statistical data, sociological research, comparison of the experience of various united territorial communities, preparation of analytical reports. It is emphasized that such a tool is not sufficiently informative in the context of identifying problems and their cause-and-effect relationships (since monitoring is functionally only one of the links of diagnostics in general), therefore it is worth using legal diagnostics to diagnose the organization of municipal government. It is found that diagnostics in general has a wide range of applications for identifying problems and solving them using a methodological basis and diagnostic tools using terminology used within a certain field of knowledge to obtain results that reflect the real state of the object of diagnostics and make it possible to determine everything that is happening to it. It is concluded that legal diagnostics of the state of the organization of municipal authorities, depending on the purpose of its conduct and the tasks set, can be carried out both on a regular basis and upon specific requests, and can be structural, organizational, functional or integrated in nature, which will allow identifying legal problems and cause-and-effect relationships through a system of indicators obtained on the basis of the application of special knowledge, the use of various means and technologies in compliance with the principle of objectivity and certain procedures.

Key words: *modern Ukraine, organization of municipal authorities, diagnostics, legal diagnostics, structural diagnostics, organizational diagnostics, functional diagnostics.*

Вступ. Стан організації муніципальної влади в Україні опосередковується перманентними змінами впродовж всього часу її регламентації та функціонування.

В юридичній літературі та програмних документах вказується, що муніципальна влада недостатньо реалізує муніципальний інтерес зумовлений колективними (спільними) потребами населення територіальної громади. Водночас впродовж останнього десятиліття спостерігаються й деякі зміни у цій сфері, які надають спроможності муніципальній владі (йдеться про об'єднання територіальних громад, бюджетну та компетенційну децентралізацію та інше в межах реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні), відбувається моніторинг реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади (тобто постійне спостереження за реформаційним процесом сфери муніципальної влади, на меті якого вивчення динаміки утворення військових адміністрацій в територіальних громадах; розвитку міжнародного партнерства та міжмуніципального співробітництва, інституту старост та мережі ЦНАП в територіальних громадах; відстеження прибутків та видатків, динаміки місцевих бюджетів та іншого).

Однак попри досягнення цієї реформи нині залишаються не розв'язаними питання, які є ключовими та актуальними для організації муніципальної влади в сучасний період, як цілісного процесу. Успішність цієї реформи потребує ретельного аналізу стану організації муніципальної влади. А у вітчизняних працях здебільшого спостерігається констатація проблемних питань функціонування органів місцевого самоврядування.

Отримати відповідь чому попри позитивні зміни у муніципальній сфері вона не достатньо задовольняє колективні (спільні) потреби населення територіальної громади можна продіагностувавши її за допомогою правової діагностики (адже моніторинг функційно виступає лише однією із ланок діагностики загалом).

Варто зауважити, що питання правової діагностики організації муніципальної влади в сучасній Україні не були предметом наукових досліджень незважаючи на їх актуальність та те, що діагностика й діагностування тих чи інших об'єктів широко використовується на практиці в різних галузях, зокрема: медицині, економіці, педагогіці та інших. При цьому в правовій науці здебільшого послуговуються такими поняттями як правова експертиза, контроль, аудит, моніторинг. Тож цілком логічним є виокремлення такого різновиду діагностики як правова діагностика, об'єктом якої можуть виступати державно-правові явища та процеси, соціальні системи в цілому, організація муніципальної влади, зокрема.

Постановка завдання. Мета цієї роботи полягає в окресленні ролі правової діагностики в організації муніципальної влади сучасної України, визначені її видових особливостей, загальної мети та завдань.

Результати дослідження. В довідкових джерелах визначено, що термін «діагностика походить із грецької мови й дослівно перекладається як «розпізнання», «визначення» [1, с. 82], при цьому має міждисциплінарний характер та відповідне понятійне оформлення.

Діагностика використовується різними галузевими науками для визначення реального стану та розвиткової якості того чи іншого об'єкта з метою приведення його до ефективного функціонування на основі статичних і динамічних показників. Адже належна постановка діагнозу, з точки зору медицини, є запорукою успішного одужання пацієнта. При цьому як показує досвід витребовуються різні методи дослідження.

В джерелах щодо економічних ситуацій автори посилаються на те, що економічна діагностика – це процес дослідження стану об'єкта, встановлення відхилень від нормального перебігу процесів за допомогою існуючого методологічного інструментарію з метою виявлення проблем, вузьких місць, як нині існуючих, так й таких, що виникатимуть в майбутньому, а також їх усунення та визначення шляхів подолання у майбутньому засобом прийняття ефективних управлінських рішень [2, с. 12], процес оцінки діяльності підприємства або підрозділу, спрямований на розкриття проблем і позначення областей їх можливого вирішення. Вона включає в себе збір необхідної інформації про функціонування організації, аналіз цих даних та висновки для потенційних змін і поліпшень, але не ставить за мету отримання нового знання, вона покликана зафіксувати поточний стан за певними параметрами і оцінити його з позиції уявлення про «ідеальний» стан. Звідси мета діагностики – опис стану і прогнозування ситуації [3].

Змістовно діагностика характеризується і в соціальній сфері, де під соціальною діагностикою розуміють процес дослідження соціальних об'єктів через вивчення їхнього поточного стану, тенденцій розвитку та відповідності параметрів соціальної реальності встановленим показникам і нормативам. Метою соціальної діагностики, за її визначенням, є виявлення сутності соціальних проблем та їх опис через систему показників [4].

Невід'ємною складовою освітнього процесу, педагогічної діяльності є педагогічна діагностика. І її зазвичай трактують як систему точного виявлення результатів дидактичного процесу, яка включає контроль, перевірку, оцінювання, накопичення статистичних даних, їх аналіз, прогнозування, вияв динаміки, тенденцій навчального процесу. А діагностику знань та вмінь розглядають як: 1) обов'язковий компонент освітнього процесу, за допомогою якого визначається рівень досягнення поставлених навчальних цілей; 2) актуальну наукову проблему з огляду на кардинальні зміни, що відбуваються у освітньому просторі України [5, с. 334, 335].

Цікавою та пізнавальною є позиція О. Решетник, яка досліджуючи дефініції поняття «діагностика» на тлі суміжних термінів зазначає, що поняття «діагностика» в міждисциплінарному вимірі позначає теорію, принципи, підходи, методи й інструменти розпізнання,

оцінки й вимірювання об'єктів дослідження, визначення причин і динаміки їх змін із метою подальшого прогнозу й надання рекомендацій щодо покращення актуального стану [6, с. 215].

На думку цієї авторки результати кваліфіковано проведеної діагностики відображають реальний стан об'єкта діагностування і дають змогу визначити все, що відбувається з ним (йдеться про вимірювання інтенсивності всіх процесів, встановлення їх скерованості, причинно-наслідкові й функційні зв'язки з навколишнім середовищем) за допомогою методологічного підґрунтя і діагностичного інструментарію з використанням термінології, що вживається в межах певної галузі знань.

Л. Гуцуляк досліджуючи роль соціальної діагностики в проєктній діяльності стверджує, що соціальна діагностика є не просто початковим етапом у ланцюжку проєктної діяльності, а невід'ємним компонентом, що впливає на кінцевий результат, оскільки дозволяє виявити ключові потреби, проблеми та потенційні ризики, точніше сформулювати завдання і визначити оптимальні методи їх реалізації. Вважається, що так забезпечується стратегічна коректність ухвалених рішень, що дозволяє адаптувати проєкт до реальних умов, та досягнути запланованих цілей. Її роль виявляється у здатності оперативно оцінювати ефективність запроваджених заходів, вносячи відповідні корективи у процесі їх впровадження і це підвищує якість управління проєктами, забезпечуючи сталий розвиток соціальних ініціатив і досягнення позитивних змін у громаді [7, с. 47].

Тож все це свідчить про значну роль діагностики у функціонуванні різних сфер з огляду на її можливості як самостійної системи. Тому використання правової діагностики стану організації муніципальної влади є актуальним з огляду на її функціонування та довготривалі перманентні реформаційні процеси у цій сфері. Насамперед, такий вид діагностики дасть змогу здійснити аналіз ефективності нормативно-правових актів, що регулюють функціонування муніципальної влади, перевірити дотримання органами муніципальної влади процедур прийняття рішень, оцінити відповідність прийнятих рішень вимогам чинного законодавства та багато чого іншого з огляду на функції діагностики.

Адже деякі автори зазначають, що діагностика інтегрує аналітичну, контрольну, стимулюючу, індикативну, прогнозну, управлінську функції [2, с. 22] та доповнюють цей набір оцінковою, корекційною, орієнтаційною, інформаційною, функціями мотивації і стимулювання [8, с. 183], антикризовою (спрямована на розроблення заходів щодо вирішення кризових явищ), регулювальною (спрямована на усунення виявлених недоліків, проблем), попереджувальною (дає можливість виявити потенційні ризики та розробити ряд заходів для їх запобігання), спрямувальною (забезпечує розроблення заходів на основі отриманих результатів, які спрямовуються на покращення стану об'єкта діагностики) [9].

Разом з тим, попри окреслені функції, як видається, що функційно діагностика загалом опосередкована сферою, об'єктом, метою та завданнями, що стоять перед нею. Такі завдання можуть мати як стратегічний характер, так і точковий з огляду на те, що, наприклад, завдання педагогічної діагностики полягають «у визначенні рівня засвоєння здобувачами освіти знань, умінь і навичок; підтвердження успішності результатів навчання чи прогнозування та коригування освітнього процесу» [5, с. 336].

Зважаючи на зазначене правова діагностика стану організації муніципальної влади в залежності від мети її проведення та поставлених завдань дасть змогу виявити правові проблеми та причинно-наслідкові зв'язки через систему показників отриманих на основі застосування спеціальних знань, використання різних засобів та технологій з дотриманням принципу об'єктивності та визначених процедур.

Водночас в джерелах виокремлюють класифікаційні види діагностики за допомогою таких критеріїв, а саме: залежно від способу отримання і оцінки результатів – кількісну і якісну; за характером об'єкта діагностики –структурну, організаційну та функціональну; залежно від періодичності проведення – систематичну та епізодичну [10].

Висновки. Мета правової діагностики стану організації муніципальної влади в сучасній Україні має опосередковувати, зокрема:

– оптимізацію діяльності органів муніципальної влади відповідно до стандартів визначених Європейською хартією місцевого самоврядування;

– підвищення ефективності та прозорості діяльності органів муніципальної влади

– забезпечення законності та верховенства права у діяльності органів муніципальної влади;

– запобігання зловживанням у сфері функціонування муніципальної влади.

Для досягнення мети діагностування стану організації муніципальної влади в сучасній Україні важливими будуть наступні завдання:

– аналіз нормативно-правової бази, що регулює діяльність органів муніципальної влади на відповідність європейським стандартам здійснення місцевого самоврядування та дієвість в сучасних умовах;

– оцінка компетенції органів муніципальної влади на відповідність вимогам законодавства та оцінка ефективності використання ними своїх повноважень;

– аналіз та оцінка правомірності взаємодії між органами муніципальної влади та з іншими органами державної влади;

– оцінка відповідності прийнятих муніципальних рішень органами муніципальної влади вимогам чинного законодавства, їх правових наслідків;

– перевірка дотримання процедур ухвалення муніципальних рішень (затвердження бюджетів, здійснення публічних закупівель та інших процедурних дій органів муніципальної влади вимогам законодавства);

– виявлення потенційних правових ризиків, пов'язаних з діяльністю органів муніципальної влади, а також розробка рекомендацій щодо їх усунення та мінімізації.

Разом з тим правова діагностика організації муніципальної влади може мати й іншу мету, досягнення якої передбачатиме розв'язання інших завдань. Адже така діагностика може проводитися як на регулярній основі, так і за конкретними запитами. За своїм характером може бути структурною (передбачає системно-структурний аналіз та оцінку відповідності структури системи органів муніципальної влади цілям та завданням що стоять перед ними), організаційною (передбачає аналіз та оцінку взаємодії між органами муніципальної влади та з іншими органами державної влади) чи функціональною (передбачає аналіз та оцінку здійснення функцій органами муніципальної влади задля реалізації муніципального інтересу), або інтегрувати всі ці напрямки.

Однак в сучасний період та з огляду на тривалий процес реформування ця сфера потребує діагностування, оскільки є важливим інструментом, що дозволяє забезпечити законність, прозорість та ефективність діяльності органів місцевого самоврядування, а також підвищити рівень довіри громадян до місцевої влади.

Зважаючи на актуальність предмету цієї наукової розвідки перспективним напрямком видаються питання, що стосуються методології проведення правової діагностики організації муніципальної влади в Україні.

Список використаних джерел:

1. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. : О.С. Мельничук, В.Т. Коломієць, О.Б. Ткаченко ; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1985. Т. 2. 572 с.

2. Кривов'язюк І. В. Економічна діагностика. 2-ге вид. [текст]: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2017. 456 с.

3. Верескун М. В., Захаров С. В. Організаційна діагностика як фактор розвитку промислових підприємств. *Ефективна економіка.* № 7. 2017. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5682

4. Семез А. А. Соціально-педагогічне проектування: навчально-методичний посібник. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. 132 с.

5. Кондур О., Фучинська Н. Педагогічна діагностика як чинник забезпечення якості освітнього процесу. Освітній простір України. Том 17.2019. С. 333–338.

6. Решетник О. А. Дефініції поняття «діагностика» на тлі суміжних термінів. Збірник наукових праць *«Нова філологія»*. № 84. 2021. С. 215–221.

7. Гуцуляк, Л. Роль соціальної діагностики в проєктній діяльності. *Ввічливість. Humanitas.* Вип. 1. 2025/ С. 44–48. doi: https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.7

8. Слюсар Т. А. Сутність, зміст і функції педагогічної діагностики професійної компетентності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота».* Випуск 33. 2014. С. 18–184

9. Стамбульська Х., Передало Х. Теоретичні аспекти функціональної діагностики зовнішньоекономічної діяльності. *Економіка та суспільство.* Вип. 57. 2023. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-14

10. Тараруєв Ю. О. Конспект лекцій з курсу «Економічна діагностика» (для студ. 5 курсу денної форми навч. спец. 7.03050401, 8.03050401 «Економіка підприємства»). Харків: ХНАМГ, 2012. 93 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

БАКУМЕНКО А. В.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
(«Університет економіки та права «КРОК»)

ЗАГРЕБЕЛЬНА Н. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
(«Університет економіки та права «КРОК»)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 34:004.8
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.2

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І ПРАВОВІ ВИКЛИКИ У ДОБУ АВТОНОМНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Стаття присвячена комплексному аналізу правових викликів, пов'язаних із впровадженням штучного інтелекту у різні сфери суспільних відносин: публічного управління, правосуддя, цифрової криміналістики та кібербезпеки. У роботі розглянуто сучасні практики використання генеративних моделей штучного інтелекту, а також загрози, які постають перед системою права у зв'язку з автономністю таких систем, їх непрозорістю, здатністю до стратегічного обману та браком належного правового регулювання. Автор аналізує міжнародні підходи до регулювання штучного інтелекту (ЄС, Рада Європи, OECD), а також вітчизняну практику правового регулювання штучного інтелекту, включаючи приклади з практики та Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні. Особлива увага приділяється проблемі правової невизначеності у сфері персональних даних, цифрових доказів, алгоритмічного прийняття рішень, а також ролі штучного інтелекту у розслідуванні воєнних злочинів. У статті обґрунтовується необхідність запровадження спеціального законодавства про штучний інтелект як на глобальному, так і на національному рівнях.

Підкреслюється важливість адаптації наявних правових норм до нових викликів, які виникають через використання штучного інтелекту, особливо в контексті захисту прав людини. Крім того, у статті обговорюються можливості співпраці між різними зацікавленими сторонами, такими як державні органи, науковці та бізнес, для забезпечення ефективного правового регулювання у сфері штучного інтелекту. Фокус на етичних аспектах використання штучного інтелекту вказує на необхідність формування чітких стандартів і механізмів контролю, які забезпечать прозорість і підзвітність алгоритмічних систем. Така система правового регулювання має базуватися на принципах людиноцентризму, прозорості, підзвітності, верховенства права і захисту фундаментальних прав людини. Автор також формулює пропозиції щодо вдосконалення національного процесуального та інформаційного законодавства, а також бачення національної політики у сфері штучного інтелекту в умовах цифрової трансформації та в умовах повномасштабної війни.

Ключові слова: *штучний інтелект, правове регулювання, автономні технології, правосуддя, права людини, юридична відповідальність, персональні дані, інформаційні технології, IT-сфера, Європейське законодавство.*

Bakumenko A. V., Zahrebelna N. A. Artificial intelligence and legal challenges in the age of autonomous technologies

The article is devoted to a comprehensive analysis of the legal challenges associated with the introduction of artificial intelligence into various spheres of public relations: public administration, justice, digital forensics and cybersecurity. The paper examines modern practices of using generative models of artificial intelligence, as well as threats that the legal system faces due to the autonomy of such systems, their opacity, ability to strategic deception and lack of proper legal regulation. The author analyzes international approaches to the regulation of artificial intelligence (EU, Council of Europe, OECD), as well as domestic practice of legal regulation of artificial intelligence, including examples from practice and the Concept of the Development of Artificial Intelligence in Ukraine. Particular attention is paid to the problem of legal uncertainty in the field of personal data, digital evidence, algorithmic decision-making, as well as the role of artificial intelligence in the investigation of war crimes. The article justifies the need to introduce special legislation on artificial intelligence at both the global and national levels.

The importance of adapting existing legal norms to new challenges arising from the use of artificial intelligence, especially in the context of human rights protection, is emphasized. In addition, the article discusses the possibilities of cooperation between various stakeholders, such as government agencies, scientists and business, to ensure effective legal regulation in the field of artificial intelligence. The focus on the ethical aspects of the use of artificial intelligence indicates the need to form clear standards and control mechanisms that will ensure transparency and accountability of algorithmic systems. Such a system of legal regulation should be based on the principles of human-centeredness, transparency, accountability, the rule of law and the protection of fundamental human rights. The author also formulates proposals for improving national procedural and information legislation, as well as a vision of national policy in the field of artificial intelligence in the context of digital transformation and in the context of full-scale war.

Key words: *artificial intelligence, legal regulation, autonomous technologies, justice, human rights, legal liability, personal data, information technologies, IT sphere, European legislation.*

Вступ. Від моменту свого виникнення поняття штучного інтелекту (далі також – ШІ) пройшло шлях від логіко-формальних моделей до міждисциплінарної концепції, що охоплює сьогодні цілий спектр технічних, етичних, релігійних та, бузумовно, правових засад. Якщо в середині минулого століття ШІ розумівся як обчислювальний інструмент, що в певній мірі імітує людське мислення, то сьогодні він постає як комплексна соціотехнічна система. Зрозуміло, що така глобальна мережа вимагає й належної правової регламентації, публічного контролю та забезпечення відповідності фундаментальним правам і цінностям людини. Проте, варто зазначити, що в окремих аспектах розвитку та інтеграції ШІ, людство вже відстає у контексті правового врегулювання цих процесів.

Сьогодні технології ШІ активно інтегруються в діяльність правоохоронних органів та сектор безпеки і оборони. Розслідування кримінальних справ усе більше спираються на цифрові докази. Зокрема, наочним підтвердженням є розслідування воєнних злочинів в умовах війни рф проти України, коли генеруються мільйони цифрових файлів фото, відео, документи, метадані, які потребують ефективного опрацювання [1]. У Швеції використання поліцейськими додатку розпізнавання обличь Clearview AI спричинило скандал і штраф для поліції (близько 250 000 євро) за порушення закону про персональні дані [2]. У Німеччині Федеральне відомство кримінальної поліції протягом останніх років активно впроваджує штучний інтелект для роботи з великими обсягами цифрових даних. Такий підхід дозволив значно прискорити обробку інформації у кримінальних провадженнях, зокрема у справі

«Panama Papers», яка вирізнялася значними масивами саме цифрових доказів [3]. Іншим прикладом можна згадати заяву судді Апеляційного суду у Великій Британії, в якій він визнав, що користувався ChatGPT для написання судових постанов і назвав штучний інтелект корисним і таким, що має потенціал [4].

За результатами спільного дослідження інструментів юридичного штучного інтелекту Vincent AI на базі Retrieval Augmented Generation (RAG) та моделі o1-preview на базі ChatGPT, експерти Університету Міннесоти та Мічиганського університету довели, що допомога штучного інтелекту значно підвищує продуктивність у п'яти з шести протестованих юридичних завдань, причому Vincent дає статистично значуще покращення приблизно на 38% до 115%, а o1-preview збільшує продуктивність до 140%, з особливим ефектом у складних завданнях, таких як написання переконливих доказів [5]. Проте, експериментальні дослідження генеративних моделей ШІ проведені у травні-червні 2025 року виявили прояви їх автономної та маніпулятивної поведінки. Так, модель Claude 4 (Anthropic) під загрозою відключення шантажував інженера та погрожував розкрити його приватні дані, а модель O1 (OpenAI) спробував завантажити себе на зовнішні сервери та відмовився це зробити, коли його спіймали на гарячому. Хоча інциденти мали місце у контрольованих умовах під час стрес-тестування, вони демонструють глибинну проблему та обмежене розуміння розробниками внутрішніх механізмів ШІ. Особливо тривожними є тенденції серед моделей із покроковим міркуванням (chain-of-thought reasoning), які здатні формально дотримуватись інструкцій, водночас переслідуючи неочевидні цілі. Деякі фахівці (Гольдштейн, Хоббан, Чен) попереджають про стратегічну здатність до обману, що перевищує класичні «галюцинації» і може набувати форм систематичного введення в оману [6].

Не менш важливою є і тема counter forensics, адже зловмисники теж активно опановують технології ШІ для генерації діпфейків з метою введення слідства в оману [7].

Таким чином, актуальність досліджуваної проблематики зумовлена взаємодією двох взаємопов'язаних тенденцій: інтенсивною цифровізацією суспільних відносин та стрімким розвитком ШІ, який суттєво впливає практично на весь спектр правовідносин.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правових викликів, які постають у зв'язку з впровадженням систем штучного інтелекту у різних сферах суспільних відносин та обґрунтування напрямів вдосконалення національного і міжнародного регулювання таких систем. Для досягнення поставленої мети передбачається вирішити наукові завдання: проаналізувати стан використання ШІ в ключових сферах правозастосування; визначити ключові проблеми правової невизначеності, які виникають при застосуванні систем ШІ, зокрема у сфері персональних даних, доказів, автономного прийняття рішень; дослідити міжнародні підходи до правового врегулювання ШІ; обґрунтувати потребу у спеціальному правовому регулюванні ШІ в Україні з урахуванням принципів людиноцентризму, підзвітності та верховенства права.

Основним нашим підходом до вибору джерел для розгляду тематики статті слугував багатовимірний підхід у сучасній науковій та експертній літературі до дослідження впливу штучного інтелекту на право, цифрову безпеку та права людини. Так, основою для висновків та гіпотез викладених у статті слугували публікації О. Головіна [1] та А. Хассер [7], які акцентують свою увагу на автоматизованій обробці цифрових доказів, а приклади з Німеччини та Швеції [2–3, 12] демонструють як потенціал, так і ризики такого застосування. Інша група джерел (Кроуфорд [9], Паскуале [10], підкреслює значення етичного підходу, прозорості алгоритмів і нормативної визначеності. Дослідження Schwarcz, Barry та ін. [5], публікації в The Telegraph [4] і Fortune [6] демонструють принципово нові виклики з якими стикається людство і визначають нагальну необхідність звернення до правового регулювання. Зі свого боку, українські дослідники (Заярний, Деркаченко [11]; Шадська [16]) порушують проблеми правової невизначеності, конфіденційності даних, а також впливу ШІ на процесуальні гарантії у сфері правосуддя.

Нами констатовано, що в літературі вже висвітлено широкий спектр аспектів взаємодії ШІ і права, однак недостатньо розробленою залишається системна правової оцінки

поведінкових відхилень генеративних моделей ШІ, відсутність законодавчих норм чіткого врегулювання взаємодії людини та ШІ, необхідності розвитку подальшої співпраці на глобальному рівні у контексті розвитку відповідних правових засад.

Результати дослідження. З початку 2010-х років у зв'язку з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, Інтернету речей (IoT), автономних систем та генеративних моделей, а особливо широким використанням ШІ в соціально значущих сферах (судочинство, охорона здоров'я, безпека, фінанси), виникають нові доктринальні підходи до розуміння суті, змісту та функціонального призначення ШІ.

В етичних принципах ШІ, розроблених Європейською Комісією, ШІ визначено як системи, що діють автономно в цифровому чи фізичному середовищі з урахуванням складної мети, обробляючи дані, інтерпретуючи середовище, приймаючи рішення та реалізуючи дії. Особлива увага в цьому документі приділяється таким характеристикам, як надійність, прозорість, підзвітність, недискримінаційність та повага до фундаментальних прав людини [8].

Кардинально новий соціогуманітарний підхід запропоновано австралійською дослідницею соціальних, політичних та екологічних наслідків Кейт Кроуфорд у праці «Атлас ШІ: влада, політика та планетарна ціна штучного інтелекту», де авторка розглядає ШІ не як автономну технологічну сутність, а як інфраструктуру влади, що включає видобуток природних ресурсів, алгоритмічне управління, працю, політичні інститути та екологічні витрати [9]. Один із ключових висновків, який робить дослідниця у своїй праці стосується того, що штучний інтелект посилює існуючі нерівності, включно з цифровою дискримінацією, расовими та гендерними упередженнями. Зокрема, вона наводить приклади, як алгоритмічні системи, що використовуються в судочинстві, охороні здоров'я або системах соціального забезпечення, завдають шкоди тим, хто і без того стикається з обмеженим доступом до таких послуг.

Кроуфорд також гостро критикує ідею «нейтральності даних», доводячи, що будь-який датасет не є об'єктивним, а відображає ті підходи й наративи, які потрібні конкретним верствам населення. Таким чином, на її думку, право на недискримінацію, приватність, свободу вираження поглядів не може бути реалізоване без радикального перегляду способів розробки, навчання та застосування систем ШІ.

На нашу думку, критика ШІ як джерела цифрової нерівності чи дискримінації К. Кроуфорд не враховує, що за певних умов ШІ навпаки може підвищити доступ до правосуддя, медицини, освіти, соціальних послуг. Уже є приклади, коли технології ШІ допомагають виявляти судову упередженість, пришвидшувати обробку скарг та позбавлятися бюрократичних перепон. Відтак проблема не в самому ШІ, а у відсутності чіткого його правового врегулювання. Власне з цього приводу Френк Паскуале, американський вчений-юрист, який спеціалізується на співвідношенні штучного інтелекту та процесів машинного навчання з правом, підкреслює, що розуміння ШІ неможливе без урахування його нормативного статусу, етичних меж і взаємодії з людською експертизою [10]. На наше переконання саме такі концептуальні орієнтири мають бути в основі сучасного нормоврегулювання взаємодії ШІ та людини на глобальному та локальному рівнях.

У продовження нашого дискурсу справедливо й додати про наявні загрози. Так, професор О. Заярний звертає увагу на загрози для захисту персональних даних при використанні чат-ботів зі ШІ на прикладі ChatGPT. Заярний акцентує на необхідності прийняття нової редакції Закону України «Про захист персональних даних» та імплементація Модернізованої редакції Конвенції Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» (Конвенції 108+) [11]. До цього варто додати, що з подібними проблемами стикаються у в інших країнах. Наприклад, при застосуванні ШІ для розпізнавання образів у Швеції використовуються алгоритми для аналізу відео з камер спостереження з метою пошуку злочинців. Зокрема, поліція застосувала алгоритми розпізнавання облич і кольору одягу, щоб відсіяти потрібні кадри з відео у справі теракту на Дроттнінггатан у Стокгольмі (2017р.) [7]. У Німеччині технології ШІ використовуються для відновлення зображень та відео з метою покращення якості знятих на камеру кадрів або відновлення

пошкоджених файлів [3]. Проте, широке впровадження аналітичних систем на основі ШІ для обробки цифрових даних, зокрема в межах OSINT-розслідувань, відеоаналітики, аналізу вмісту мобільних пристроїв тощо супроводжується ризиками порушення права третіх осіб на приватність. Наглядові органи, особливо у Швеції та Німеччині, наголошують на необхідності чітких процедурних фільтрів, судових дозволів і систем контролю за доступом до персональних даних.

Тому, на нашу думку, застосування ШІ має ґрунтуватися на теоретико-методологічних підходах, одним із яких є концепція навчання з підкріпленням за участі експерта (human-in-the-loop – «людина в циклі»), за якої алгоритми слугують виключно інструментом підтримки прийняття рішень, а остаточні висновки підлягають обов'язковій верифікації з боку спеціаліста. За такого підходу мінімізується ризик витоку даних про особу, в тому числі персональних даних та конфіденційної інформації.

Та попри це можливі й виключення. ШІ також здатний об'єднувати різні джерела даних у єдину картину. Мультимодальні алгоритми можуть одночасно аналізувати зображення, звук, текст. [12] Наприклад розпізнавання обличчя та голосу на відео або співставлення даних геолокацій із текстовими повідомленнями дозволяє точніше ідентифікувати осіб або події при розслідуванні воєнних злочинів. Адже слідчим доводиться продивлятися значні масиви відео доказів, показання свідків, записи перехоплених переговорів військових рф, дописи в соцмережах аби встановити причинно-наслідкові факти. Український досвід показує, що без допомоги ШІ це зайняло б надто багато людських ресурсів.

Україна перебуває лише на початку шляху формування повноцінної національної правової політики у сфері ШІ. На сьогодні відчувається розрив між стрімким впровадженням інновацій (особливо в державному секторі, з огляду на курс на цифровізацію) та відсутністю спеціального правового поля, що регулювало б етичні й правові аспекти ШІ. Саме протягом останніх декількох років Україна спромоглася суттєво просунутися від фрагментарного використання цифрових технологій до їхньої провідної ролі у різних сферах. Парадоксально, але саме війна стала каталізатором цифрової трансформації – штучний інтелект і аналітика великих даних активно почали застосовуватися для забезпечення національної безпеки, протидії дезінформації, управління гуманітарними процесами, розвитку бізнес-процесів та налагодження публічних послуг. Зокрема, платформи «Дія», «єППО», аналітичні панелі на базі великих даних (такі як deepstate), а також використання супутникових знімків, штучного інтелекту для ідентифікації військових об'єктів засвідчує про те, що цифрові рішення стали не лише інструментом ефективного адміністрування, а й невід'ємним елементом виживання держави, бізнесу та пересічних людей в умовах повномасштабної війни.

Такий розвиток має подвійну природу: з одного боку, цифровізація посилює спроможність держави захищати життя, права і безпеку громадян, з іншого – створює ризики надмірної алгоритмізації прийняття рішень, непрозорості, потенційного стеження без належного правового контролю. Саме тому актуалізується питання балансу між технологічною ефективністю і дотриманням прав людини. Штучний інтелект не може бути інструментом поза правом, він повинен інтегруватися в систему правових і етичних стандартів, а його використання потребує нормативної визначеності, прозорості та демократичного нагляду зі зрозумілими та чіткими виключеннями для забезпечення національної безпеки.

Станом на 2025 р. в Україні немає правового акту, який би комплексно регулював питання штучного інтелекту. Правові відносини в цій сфері розосереджені по різних законодавчих та підзаконних нормативних актах, які регулюють питання захисту персональних даних, інформації, електронних комунікацій, окремих положеннях адміністративного та цивільного законодавства. Деякі норми, прийняті за аналогією, вже застосовуються до ШІ (наприклад, норми про автоматизовані системи в судах або норми GDPR, імплементовані через Закон «Про захист персональних даних»). Проте цілісна система правового регулювання ще на стадії зародження. Для порівняння, у світі понад 60 країн мають національні стратегії або закони щодо ШІ [13]. В Україні поки прийнято тільки Концепцію розвитку штучного інтелекту [14] політичний документ, що окреслює державне бачення розвитку

галузі. Ця Концепція визначила 9 пріоритетних сфер (освіта, наука, економіка, кібербезпека, оборона, інформаційна безпека, держуправління, правове регулювання, правосуддя) і заклала основні принципи розвитку і використання ШІ, які відповідають основним Принципам ОЕСР з питань ШІ. Зокрема, проголошено, що «системи ШІ розробляються і використовуються лише за умови дотримання верховенства права, прав і свобод людини та демократичних цінностей, з відповідними гарантіями, зокрема можливістю безперешкодного втручання людини в процес функціонування системи ШІ». Таким чином, на декларативному рівні Україна вже погодилася з базовим переліком етичних принципів. Проте Концепція – це лише рамковий документ. Нині перед державою стоїть завдання імплементації цих принципів у законодавство. Одним з першочергових заходів стало приєднання України у травні 2023 р. до Конвенції Ради Європи про ШІ, зобов'язавшись дотримуватися зазначених у ній принципів при формуванні законів і використанні АІ у публічному секторі [15].

Сьогодні для України разом із цифровою трансформацією потрібно розпочати проактивно унормовувати етичні та правові стандарти зміцнення права громадян. Формування національної політики у сфері ШІ має спиратися на ті міжнародні принципи, про які йшлося вище, але конкретизовані під наш контекст та наші реалії та виклики сьогодення.

По-перше, доцільно розробити і затвердити Національну стратегію щодо штучного інтелекту, де чітко виписати принципи етики і прав людини як основу державного підходу. Фактично, українська Концепція 2020 та Дорожня карта 2023 вже окреслили загальні рамки. Наступним кроком має бути інституціоналізація цих принципів, як варіант шляхом прийняття закону «Про штучний інтелект». Така нормативна база має встановити: вимоги до прозорості алгоритмів в публічному секторі; порядок сертифікації критичних АІ-систем; права громадян (на інформацію, на відмову від суто автоматизованого рішення, на пояснення тощо); відповідальність розробників і користувачів; механізми контролю (уповноважені органи чи комісії з етики). Важливо, щоб при розробці цих документів долучалися правозахисники, науковці, бізнес, експерти з ІТ. Це забезпечить врахування різних інтересів та підвищить легітимність політики.

По-друге, необхідно адаптувати існуюче законодавство. До прикладу, варто внести зміни до процесуальних кодексів щодо доказування у разі застосування автоматизованих систем, вимог цифрової криміналістики, протидії counter forensics.

По-третє, потрібна просвітницька робота і підготовка фахівців. Політика у сфері ШІ з правозахисним акцентом буде ефективна лише за умови, що відповідальні особи та побутові споживачі розуміють і технології, і право. Тому варто запроваджувати навчальні програми для чиновників, суддів, правоохоронців щодо основ етики ШІ.

Зрештою, кінцевою метою є інтеграція принципів прав людини у всі національні проєкти розвитку ШІ. Коли Україна буде реалізовувати, наприклад, Національну програму розвитку штучного інтелекту (якщо така з'явиться), вона повинна містити окремий розділ про етику і права, перелік базових принципів (на кшталт тих семи, що вже визнані ЄС: людський нагляд, технічна надійність, приватність, прозорість, недискримінація, соціальна користь, підзвітність) і план впровадження цих принципів.

Висновки. Зважаючи на стрімкий розвиток ШІ та його інтеграцію в практично всі сфери суспільних відносин, постає об'єктивна необхідність розпочати роботу з перегляду та адаптації чинного законодавства у відповідних сферах. Україна у травні 2025 року підписала Рамкову конвенцію Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права, що зумовлює необхідність проведення моніторингу положень Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», законодавства про захист персональних даних з метою виявлення прогалин у регулюванні цифрових доказів і використання алгоритмічних систем. Це включає також необхідність унормування процедур допустимості, сертифікації та оскарження результатів, отриманих за допомогою ШІ.

По-друге, актуальності набуває питання комплексної стратегії впровадження ШІ в цифрову криміналістику. Україна, яка перебуває у стані війни, вже має унікальний досвід

цифрового документування воєнних злочинів, співпраці з міжнародними структурами та використання технологій у слідстві. Проте для перетворення цих практик на стійку, правову та етично обґрунтовану систему важливим вбачається створення внутрішньо захищеної архітектури ШІ, орієнтованої виключно на потреби правоохоронних органів та експертних служб. При цьому, така система повинна функціонувати в межах замкненої екосистеми, що забезпечувало б зберігання і обробку конфіденційної інформації у визначеному форматі та без виходу за межі. Подібний досвід вже є у Сінгапурі та Естонії, які інвестують у розроблення та впровадження закритих систем GenAI, забезпечуючи належний контроль якості даних й адаптують технологію ШІ до особливостей своєї правової системи [16].

По-третє, сучасна ситуація з «омановливою поведінкою» ШІ ставить перед розробниками глибоко правовий і етичний виклик. Коли високопродуктивні мовні моделі демонструють ознаки стратегічного обману, маніпуляції або навіть певного «інстинкту самозбереження» хоч й в контрольованих умовах стрес-тестування, такий стан ставить під сумнів класичні уявлення про передбачуваність технологій і остаточний людський контроль. Головна проблема в таких ситуаціях полягає у відсутності прозорості щодо внутрішніх механізмів функціонування ШІ. Наявність стратегічного обману гіпотетично може розглядатися як скопійована модель поведінки штучним інтелектом з поведінки людей. Маємо на увазі ситуації, коли особа може маніпулювати нормами права без їх порушення де юре, але з порушенням де факто сутності правової мети.

Запровадження чітких правових меж, стандартів та продуманих і зрозумілих алгоритмів ШІ відкриває нові горизонти у його застосуванні як інструмента аналітичної підтримки, що зберігає фундаментальні правові й етичні принципи. Основою цих принципів має бути людиноцентризм. Саме на цьому перетині технологій і гарантій законності, доцільності та обґрунтованості можливе ефективне використання потенціалу ШІ. Реалізація цього задуму можлива за таких пріоритетних умов:

1. Встановлення обов'язкового незалежного нагляду над системами ШІ.
2. Закріплення правових меж поведінки моделей, включно з можливістю відкликання, систематичної перевірки, прозорих аудитів.
3. Системного переосмислення юридичної відповідальності не тільки в контексті шкоди, а й у сфері профілактики ризиків («due diligence» для ШІ).
4. Нормативної адаптації прав людини до ситуацій, коли вплив здійснює не людина, а алгоритмічна система з розмитою відповідальністю.

Вважаємо, що ігнорування цих пропозицій дасть можливість створити інтелектуальні системи, які працюють у «сірих зонах» права, поза зоною фактичного контролю, але зі здатністю реального впливу на основні цінності і права людини.

Список використаних джерел:

1. Головіна О. Штучний інтелект та розслідування воєнних злочинів. Institute for war & peace reportingurl. 30 January, 2024 URL: https://iwpr.net/global-voices/artificial-intelligence-and-war-crimes-investigations#:~:text=involving%20millions%20of%20documents%20and,pieces%20of%20potential%20evidence

2. Swedish DPA: Police unlawfully used facial recognition app. 12 February European Data Protection Board. 2021. URL: https://www.edpb.europa.eu/news/national-news/2021/swedish-dpa-police-unlawfully-used-facial-recognition-app_en#

3. AI vs. cybercrime: research cooperation with BKA and LKA launched. Deutsches Forschungszentrum für Künstliche Intelligenz. 05/03/2021 URL: https://www.dfki.de/en/web/news/research-cooperation-bka-lka#

4. Gareth Corfield British judge uses 'jolly useful' ChatGPT to write ruling. *The Telegraph*. 14.09.23 URL: https://www.telegraph.co.uk/business/2023/09/14/british-judge-uses-jolly-useful-chatgpt-to-write-ruling/

5. Schwarcz, Daniel and Manning, Sam and Barry, Patrick James and Cleveland, David R. and Prescott, J.J. and Rich, Beverly, AI-Powered Lawyering: AI Reasoning Models, Retrieval

Augmented Generation, and the Future of Legal Practice. March. SSRN. 02.2025. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5162111

6. Thomas Urbain AI is learning to lie, scheme, and threaten its creators during stress-testing scenarios. *FORTUNE*. 29.06.2025 URL: https://fortune.com/2025/06/29/ai-lies-schemes-threats-stress-testing-claude-openai-chatgpt/

7. Annica Hesser AI – an important tool in the hunt for digital criminals. Linköping University. 20 May 2022 URL: https://liu.se/en/news-item/ai-ett-viktigt-verktyg-i-jakten-pa-digitala-brottslingar#

8. Ethics guidelines for trustworthy AI. *European Commission*. 08.04.2019. URL: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai

9. Crawford K. Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence. *Yale University Press.* 2021 URL: https://sociologiac.net/2025/03/20/atlas-of-ai-kate-crawford/

10. Pasquale F. New Laws of Robotics: Defending Human Expertise in the Age of AI. *Harvard University Press.* 2020. URL: https://www.hup.harvard.edu/file/feeds/PDF/9780674975224_sample.pdf

11. Заярний О.А., Деркаченко Ю.В. Деякі особливості обробки персональних даних при використанні чат-ботів зі штучним інтелектом на прикладі ChatGPT. *Юридичний бюлетень*. Випуск 29. 2023 URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2023/29/6.pdf

12. Digital Forensics Sweden. AI Sweden Newsletter. URL: https://www.ai.se/en/project/digital-forensics-sweden#

13. Galindo, L., K. Perset and F. Sheeka «An overview of national AI strategies and policies», Going Digital Toolkit Note, 2021 No. 14 URL: https://goingdigital.oecd.org/data/notes/No14_ToolkitNote_AIStrategies.pdf

14. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text

15. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. *Council of Europe Treaty Series.* No. 225. Vilnius, 5.IX.2024 URL: https://rm.coe.int/1680afae3c

16. Шадська У. Як штучний інтелект змінює судочинство? Нові можливості та ризики. JustTalk. 12.06.2025 URL: https://justtalk.com.ua/post/yak-shtuchnij-intelekt-zminyue-sudochinstvo-novi-mozhlivosti-ta-riziki

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

БОЙКО О. М.,
кандидат юридичних наук,
суддя
(Дніпровський районний суд
Дніпропетровської області)
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.922 (477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.3

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТИ

У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз права на справедливий суд, зокрема його регламентації в національному законодавстві та міжнародному праві. Автор зазначає, що право на справедливий суд складається з сукупності гарантій, які дають змогу реалізувати право на судовий захист. Було з'ясовано, що справедливий суд – це належний судовий розгляд, в якому забезпечено рівність сторін та гарантовані передбачені законодавством процесуальні строки. Автор зауважує, що справедливий суд не слід ототожнювати з правом на справедливий суд, яке є набагато ширшим за своїм змістом, адже охоплює не тільки питання судового розгляду. Встановлено, що право на справедливий суд має певну ідеологічну спрямованість, яка розкриває прагнення держави створити належні умови реалізації права на судовий захист. Доведено, що право на справедливий суд має складну природу, яка міцно пов'язана з природою права на судовий захист, і тому покликане забезпечити можливість доступу до правосуддя та рівність усіх учасників процесу. Запропоновано право на справедливий суд розглядати: як міжнародне зобов'язання України; як важливу гарантію реалізації права на судовий захист; як ключовий принцип здійснення судочинства та побудови судової системи України. Наголошено, що право на справедливий суд розглядається як принцип або елемент принципу, і тому не може бути обмежене певною мірою можливої поведінки. Зазначено, що в конституціях багатьох країн, на відміну від України, право на справедливий суд знаходить своє відображення. Доведено, що в основі права на справедливий суд в законодавстві зарубіжних країн є неупередженість суду, а в законодавстві України зміст цього права набагато ширший. Аргументовано, що право на справедливий суд включає інституційний, процедурний, забезпечувальний, спеціальний та легітимаційний аспекти. Автор доходить висновку, що право на справедливий суд представляє собою комплекс гарантій забезпечення практичної можливості ефективного судового захисту прав людини і громадянина, які регламентовані законодавством та забезпечуються на рівні принципу верховенства права.

Ключові слова: *конституційно-правові гарантії, право на справедливий суд, правосуддя, судова влада, судочинство, суд.*

Boyko O. M. The right to a fair trial: national and international aspects

The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the right to a fair trial, in particular its regulation in national legislation and international law. The author notes that the right to a fair trial consists of a set of guarantees that make it possible to realize the right to judicial protection. It was found that a fair trial is a proper trial in which the equality of the parties is ensured and the procedural

deadlines provided for by law are guaranteed. The author notes that a fair trial should not be identified with the right to a fair trial, which is much broader in its content, since it covers not only the issue of judicial proceedings. It is established that the right to a fair trial has a certain ideological orientation, which reveals the state's desire to create appropriate conditions for the implementation of the right to judicial protection. It is proved that the right to a fair trial has a complex nature, which is closely related to the nature of the right to judicial protection, and therefore is designed to ensure access to justice and equality of all participants in the process. It is proposed to consider the right to a fair trial: as an international obligation of Ukraine; as an important guarantee of the implementation of the right to judicial protection; as a key principle of the administration of justice and the construction of the judicial system of Ukraine. It is emphasized that the right to a fair trial is considered as a principle or element of a principle, and therefore cannot be limited to a certain degree of possible behavior. It is noted that in the constitutions of many countries, unlike Ukraine, the right to a fair trial is reflected. It is proved that the basis of the right to a fair trial in the legislation of foreign countries is the impartiality of the court, and in the legislation of Ukraine the content of this right is much broader. It is argued that the right to a fair trial includes institutional, procedural, security, special and legitimizing aspects. The author concludes that the right to a fair trial is a set of guarantees ensuring the practical possibility of effective judicial protection of human and civil rights, which are regulated by law and ensured at the level of the principle of the rule of law.

Key words: *constitutional and legal guarantees, the right to a fair trial, justice, judicial power, judicial proceedings, court.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку право на судовий захист набуває особливої актуальності, оскільки в умовах збройної агресії з'являються нові загрози і виклики у сфері прав людини. У таких умовах необхідно актуалізувати наукові дослідження окремих аспектів реалізації означеного права. Особливо це стосується деталізації гарантій права на судовий захист, важливою гарантією якого є право на справедливий суд. Останнє напряму не регламентоване законодавством, хоча в міжнародно-правових актах позиціонується достатньо чітко. Враховуючи наші євроінтеграційні прагнення, дослідження природи та змісту права на справедливий суд є перспективним напрямом наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Сутність права на справедливий суд в різні часи досліджували наступні вчені: О. В. Гайдак, І. В. Завальнюк, Н. І. Карпачова, В. В. Комаров, О. В. Меленко, Н. Ю. Сакара, О. В. Стратій, Ю. І. Цвіркун, Н. В. Шелевер та інші. Однак, в умовах динамічних змін в національному законодавстві їхні наукові праці частково втрачають актуальність. Тому подальші наукові пошуки в цій сфері є достатньо актуальним напрямом наукових досліджень

Формування цілей статті. Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз права на справедливий суд, зокрема його регламентації в національному законодавстві та міжнародному праві

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Право на справедливий суд є цікавою з наукової точки зору категорією, яка має особливу природу та зміст. Необхідно відзначити, що право на справедливий суд напряму не регламентоване в національному законодавстві. Так, стаття 55 Конституції України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР гарантує право на судовий захист, зокрема право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Також згідно норм Основного закону України, кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою

до Конституційного Суду України [1]. Отже, на конституційно-правовому рівні регламентоване лише право на судовий захист, і при цьому окремі його компоненти не деталізовані.

Втім в національному законодавстві є окремий акт, який визначає питання реалізації досліджуваного нами права. Зокрема, йдеться про Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року № 192-VIII, в нормах якого зазначено, що право на справедливий суд включає: захист прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом; рівність іноземців та громадян України в питаннях доступу до правосуддя; доступність правосуддя для кожної особи. Окремо в цьому законодавчому акті регламентовано право на повноважний суд, яке передбачає врахування підсудності та дотримання процесуального порядку судового розгляду [2]. З вищенаведеного можна зробити висновок, що право на справедливий суд складається з сукупності гарантій, які дають змогу реалізувати право на судовий захист.

Підтвердження цієї тези ми знаходимо в окремих нормативно-правових актах, які дотичні до тематики захисту прав людини. Наприклад, в Національній стратегії у сфері прав людини від 24 березня 2021 року № 119/2021 праву на справедливий суд відведене окреме місце. Зокрема, в документі передбачені наступні завдання держави: забезпечення інклюзивності та доступності судового процесу; забезпечення незалежності та безсторонності суду; здійснення ефективного судочинства у розумні строки; підтримання належного професійного рівня суддів; підвищення доступності безоплатної правової допомоги; запровадження доступної та ефективної системи позасудових засобів захисту прав людини, зокрема медіації [3]. Вбачається, що право на справедливий суд є ключовою гарантією захисту прав людини, яка є комплексною та поєднує низку організаційних компонентів.

Слід зазначити, що українські правники достатньо детально досліджували право на справедливий суд, звертаючи увагу на його структуру та зміст. Отже, пропонуємо проаналізувати їхню позицію. Зокрема, І. В. Завальнюк зазначає, що справедливий судовий розгляд можна визначити як процес діяльності суду, здійснення правосуддя з урахуванням реалізації рівних прав і обов'язків сторін за їх участю, на основі сформованих принципів судочинства [4, с. 49]. Ця теза дозволяє припустити, що справедливий суд – це належний судовий розгляд, в якому забезпечено рівність сторін та гарантовані передбачені законодавством процесуальні строки. Слід погодитися з науковцем однак варто додати, що справедливий суд не слід ототожнювати з правом на справедливий суд, яке є набагато ширшим за своїм змістом, адже охоплює не тільки питання судового розгляду.

З цього приводу Н. І. Карпачова зауважує, що право на справедливий суд включає в себе складові компоненти та гарантії, до яких можна віднести: право на доступ до правосуддя; право на суд, створений на підставі закону; право на незалежний і неупереджений суд; право на рівність сторін; право на публічний судовий розгляд; право на отримання вмотивованого судового рішення; право на оскарження судового рішення; право на виконання судового рішення; право на розгляд справи в розумний строк [5, с. 15]. Тобто, справедливий суд – це лише компонент досліджуваного нами права, який не слід розглядати його основою. Інакше кажучи, право на справедливий суд необхідно розглядати як комплексну гарантію реалізації громадянами права на судовий розгляд.

Це вказує на складну природу права на справедливий суд, яка міцно пов'язана з природою права на судовий захист. Слід припустити, що досліджуване право передусім виступає як гарантія реалізації права на судовий захист, адже воно переважно покликане забезпечити можливість доступу до правосуддя та рівність усіх учасників процесу. На нашу думку, право на справедливий суд також має певну ідеологічну спрямованість, яка розкриває прагнення держави створити належні умови реалізації права на судовий захист. З цього приводу Н. В. Шелевер наголошує, що Україна має прагнення стати повноцінним членом Європейського Союзу, тому повинна забезпечити і право на справедливий суд. Це ключовий елемент європейських стандартів правосуддя. Отже, право на справедливий суд є комплексом конституційно закріплених процесуальних прав [6, с. 77].

З огляду на це, право на справедливий суд слід розглядати через призму трьох аспектів: 1) як міжнародне зобов'язання України, яке зумовлене євроінтеграційними прагненнями нашої держави та приєднанням до відповідних міжнародно-правових актів; 2) як важлива гарантія реалізації права на судовий захист, без якої останній стає неможливим; 3) як ключовий принцип здійснення судочинства та побудови судової системи України. Перший та другий аспекти цілком логічні, оскільки в них розкриваються політичні та організаційні передумови розвитку судової системи. Натомість третій аспект вимагає детального аналізу, адже ми маємо той випадок, коли право по суті розглядається як принцип або елемент принципу, і не обмежене певною мірою можливої поведінки.

О. В. Стратій та О. В. Меленко також пропонують визначати досліджуване право через відповідні принципи. Зокрема, у своїй науковій праці вони зазначають, що право на справедливий суд є невід'ємною частиною принципу верховенства права і виступає фундаментальною цінністю будь-якого демократичного суспільства. Отже, справедливість, у даному випадку розкривається через наступні принципи: належне повідомлення сторін про розгляд справи; забезпечення можливості висловити свою позицію під час слухання; використання судом лише доказів, отриманих законним шляхом; обґрунтованість судового рішення; дотримання принципу рівності сторін у змагальному процесі; заборона втручання законодавчої влади в процес правосуддя [7, с. 502].

Доволі цікава позиція науковців, яка має своїх прихильників. Зокрема, О. В. Гайдак зауважує, що право на справедливий суд є основою верховенства права та забезпечує практичну можливість реалізації прав, гарантованих законодавством і міжнародними договорами. Обмеження цього права порушує фундаментальні принципи справедливості й може призвести до безкарності порушників [8, с. 122]. Таким чином право на справедливий суд в національному законодавстві розглядається як важлива гарантія реалізації права на судовий захист та складова принципу верховенства права.

Спираючись на рішення ЄСПЛ, можна виокремити такі елементи права на справедливий судовий розгляд: 1) інституційний – вимоги, що висуваються до суду як певного інституту демократичного суспільства і складу суду для розгляду справи (до них можемо зарахувати право на доступ до суду, незалежність і безсторонність суду, створення суду на основі закону); 2) процедурний – вимоги, що висуваються до процедури відправлення правосуддя у цивільних справах (до них належать належна судова процедура, публічний судовий розгляд, розумний строк розгляду справ) [9, с. 28]. На нашу думку, перелік вказаних елементів є неповним, оскільки не враховує окремих аспектів практичної реалізації права на справедливий суд.

Саме тому деякі науковці окрім вищевказаних виокремлюють ще декілька елементів права на справедливий суд, а саме: 1) забезпечувальний – гарантує можливість ефективної реалізації права на суд (необтяжений юридичними чи економічними перешкодами доступ до суду); 2) спеціальний – стосується розгляду кримінальних проваджень (презумпція невинуватості, обґрунтованість обвинувачення тощо); 3) легітимаційний – гарантує досягнення мети правосуддя (виконання остаточного судового рішення та його визначеність) [10, с. 297]. Пропонуємо проаналізувати особливості нормативно-правового визначення права на справедливий суд в міжнародному праві, що дасть змогу порівняти національний та міжнародний досвід.

У Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року зазначено про три аспекти права на справедливий суд, а саме: право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі їхнього порушення; право на публічний судовий розгляд справи; право на презумпцію невинуватості [11]. Ці аспекти по суті дублюють норми національного законодавство, однак викладені дещо загально. Слід також звернути увагу на те, що в міжнародно-правових актах, на відміну від норм національного законодавства, право на справедливий суд визначене як окрема категорія. Хоча в окремих документах ми бачимо відсутність прямої дефініції досліджуваного права.

Зокрема, в нормах Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року наголошено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [12]. В свою чергу, Комітет з прав людини розглядає право на справедливий суд як основоположне, від якого не можна відступити. Навіть у ситуаціях, коли відступ є допустимим, принципи законності та верховенства права вимагають дотримання вимог справедливого суду [13, с. 37]. Слід відзначити, що остання позиція є доволі цікавою, адже право на справедливий суд розглядається як непорушна гарантія, яка походить від принципу верховенства права. Це унікальний підхід, адже окреме право одночасно позиціонується як гарантія та елемент принципу.

Зарубіжний дослідник Денні Дж. Боггст підкреслює, що термін «справедливий суд» не згадується в конституції багатьох держав, незважаючи на те, що право на справедливий суд має конституційно-правову регламентацію, і передбачає, що суд має бути неупередженим до сторін справи [14, с. 7]. Ця теза вказує на деякі важливі моменти, а саме: 1) в конституціях багатьох країн, на відміну від України, право на справедливий суд знаходить своє відображення; 2) в основі права на справедливий суд в законодавстві зарубіжних країн є неупередженість суду, а в законодавстві України зміст цього права набагато ширший. Це достатньо цікаві відмінності, які можуть свідчити про неоднаковість праворозуміння, зокрема щодо окремих видів прав.

Говорячи про стан реалізації права на справедливий суд, слід навести зазначити, що в Україні регламентований необхідний обсяг процесуальних гарантій, що визначають судовий захист особи. Звернення до суду для захисту прав і свобод людини на підставі Конституції України гарантується. Суд не може відмовити у правосудді, якщо ущемляються права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб. Однак практичне забезпечення цих гарантій залежить від чіткого і неухильного дотримання відповідного законодавства [15, с. 82].

Однак варто зазначити, що попри належну правову регламентацію, в Україні існують проблеми щодо забезпечення права на справедливий суд. Вони систематизовані в нормах Національної стратегії у сфері прав людини від 24 березня 2021 року № 119/2021. Мова йде про: надмірну тривалість проваджень в адміністративних, цивільних та кримінальних справах; недостатню інклюзивність та доступність судового процесу; випадки порушення права на захист, права зберігати мовчання та не свідчити проти себе; тривале невиконання судових рішень [3].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному науковому напрямку. Право на справедливий суд є важливою гарантією реалізації права на судовий захист. Попри відсутність конституційно-правової регламентації, окремі аспекти права на справедливий суд деталізовані в нормах національного законодавства. Національний та міжнародний досвід правового визначення права на справедливий суд відрізняється, однак в обох випадках ми маємо схожість розуміння його змісту та природи. Досліджене право розглядається як важлива гарантія та елемент принципу верховенства права, що наділяє його необхідним ідеологічним змістом. Право на справедливий суд включає інституційний, процедурний, забезпечувальний, спеціальний та легітимаційний аспекти. Отже, право на справедливий суд – це комплекс гарантій забезпечення практичної можливості ефективного судового захисту прав людини і громадянина, які регламентовані законодавством та забезпечуються на рівні принципу верховенства права. Перспективним напрямом наукових пошуків в цій сфері є аналіз перспектив конституційно-правової регламентації права на справедливий суд.

Список використаних джерел:

1. Конституції України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Голос України*. 1996. № 128.
2. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII. *Голос України*. 2015. № 35.
3. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 58.
4. Завальнюк І. В. Конституційно-правова кваліфікація права на справедливий суд. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. № 1. С. 46–52
5. Карпачова Н. І. Міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та проблеми їх реалізації в Україні. *Право України*. 2009. № 4. С. 4–21.
6. Шелевер Н. В. Конституційне право на справедливий суд у контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. *Юридичний вісник*. 2020. № 5. С. 72–78.
7. Стратій О. В., Меленко О. В. Право на справедливий суд як елемент принципу верховенства права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 501–504.
8. Гайдак О. В. Право на справедливий суд як складова права на доступ до правосуддя в кримінальному провадженні: міжнародно-правовий аспект. Європейський правовий часопис. 2024. № 4. С. 121–127.
9. Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд : навчальний посібник. Харків: Національна юридична академія України. 2007. 42 с.
10. Бойко О. Зміст права на справедливий судовий розгляд. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 294–298.
11. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Голос України*. 2008. № 236.
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.
13. Basic Human Rights Reference Guide: Right to a Fair Trial and Due Process in the Context of Countering Terrorism. New York: United Nations. 2015. 60 p.
14. Danny J. Boggst The Right to a Fair Trial. *University of Chicago Legal Forum*. 1998. Vol. 2. P. 2–24.
15. Цвіркун Ю. І. Європейські стандарти справедливого суду та їх застосування під час вирішення публічно-правових спорів. *Актуальні проблеми правознавства.* 2022. № 3. С. 76–83.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

БОРОВИК А. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
віце-президент з наукової роботи
(Науково-дослідний інститут публічного права)

ШИРА О. В.,
кандидат юридичних наук,
член-кореспондент Академії адміністративно-правових наук,
старший науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.219.5
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.4

ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ ВИВЕЗЕННЯ, ЗНИЩЕННЯ ТА ПОГРАБУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКОЇ-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано загально-правові аспекти відшкодування шкоди, завданої вивезенням, знищенням та пограбуванням українських культурних цінностей під час російсько-української війни. Зауважено значні збитки, яких зазнала культурна спадщина України внаслідок широкомасштабного вторгнення рф. Підкреслено, що такі дії агресора призводять до серйозних негативних наслідків для українського суспільства та держави, включаючи втрату національної ідентичності, історичної пам'яті, соціальної єдності, культурного багатства, можливостей для розвитку сучасної культури і автентичності культурного ландшафту. Визначено, що пошкодження або знищення культурних об'єктів у ході бойових дій може розглядатися як складова злочину геноциду проти українського народу, оскільки такі дії посягає на українську національну ідентичність. У статті наведено конкретні приклади знищених, пошкоджених та пограбованих культурних об'єктів та цінностей, а також факти мародерства та затоплення в результату підриву Каховської ГЕС об'єктів культурної спадщини. Розглянуто міжнародно-правові механізми, за допомогою яких Україна має право претендувати на відшкодування шкоди, зокрема інститути репарації та реституції, а також позитивний досвід повернення культурних цінностей, викрадених рф, на прикладі рішення Верховного Суду Нідерландів щодо «скіфського золота». Проаналізовано нормативно-правову базу, що регулює питання відшкодування шкоди, завданої культурним цінностям в ході російсько-української війни, включаючи міжнародні конвенції та національні законодавчі акти України. Окреслено ключові міжнародні та національні інституції, залучені до процесу відшкодування шкоди, завданої культурним цінностям, серед яких МКС, Міжнародний суд ООН, ЮНЕСКО, ICMS, ICOMOS, IAA, IFLA та WMF. Визначено основні виклики та проблеми, з якими стикається процес відшкодування шкоди завданої культурним цінностям України під час російсько-української війни, включаючи доведення права власності, встановлення факту

та обсягу шкоди, доведення причинно-наслідкового зв'язку, фіксацію та документування збитків, оцінку вартості втрачених цінностей, втрату документації, визначення юрисдикції, застосування міжнародного гуманітарного права, визначення обсягу та форми компенсації, виконання судових рішень, пріоритетність питання та пошук викрадених цінностей. Підсумовуючи, у статті підкреслено складність та багатоаспектність процесу відшкодування шкоди, завданої культурним цінностям України внаслідок російської агресії, та зазначено необхідність подальшої розробки національного законодавства і ефективного використання міжнародних правових інструментів для забезпечення справедливості та відновлення культурної спадщини Українського Народу.

Ключові слова: *культурні цінності, відшкодування шкоди, репарація, реституція, культурний геноцид, міжнародне право, національне законодавство, міжнародні організації, культурна спадщина, міжнародна відповідальність.*

Borovyk A. V., Shyra O. V. General legal aspects of compensation for damages caused by the removal, destruction, and looting of Ukrainian cultural values during the Russian-Ukrainian war

The article analyzes the general legal aspects of compensation for damages caused by the removal, destruction, and looting of Ukrainian cultural values during the Russian-Ukrainian war. Significant damages suffered by Ukraine's cultural heritage as a result of the full-scale invasion of the Russian Federation are noted. It is emphasized that such actions by the aggressor lead to serious negative consequences for Ukrainian society and the state, including the loss of national identity, historical memory, social unity, cultural wealth, opportunities for the development of modern culture, and the authenticity of the cultural landscape. It is determined that the damage or destruction of cultural objects during hostilities can be considered as part of the crime of genocide against the Ukrainian people, since such actions infringe on Ukrainian national identity. The article provides specific examples of destroyed, damaged, and looted cultural objects and values, as well as instances of looting and flooding of cultural heritage sites resulting from the explosion of the Kakhovka hydroelectric power plant. International legal mechanisms through which Ukraine has the right to claim compensation for damages, in particular the institutions of reparation and restitution, as well as the positive experience of returning cultural values stolen by the Russian Federation, using the example of the decision of the Supreme Court of the Netherlands regarding the "Scythian gold," are considered. The normative legal framework governing the issue of compensation for damages caused to cultural values during the Russian-Ukrainian war, including international conventions and national legislative acts of Ukraine, is analyzed. The key international and national institutions involved in the process of compensating for damages caused to cultural values, including the ICC, the International Court of Justice, UNESCO, ICMS, ICOMOS, IAA, IFLA, and WMF, are outlined. The main challenges and problems faced by the process of compensating for damages caused to the cultural values of Ukraine during the Russian-Ukrainian war, including proving ownership, establishing the fact and extent of damage, proving causality, recording and documenting losses, assessing the value of lost property, loss of documentation, determining jurisdiction, applying international humanitarian law, determining the scope and form of compensation, enforcing court decisions, prioritizing the issue, and searching for stolen property, are identified. In conclusion, the article emphasizes the complexity and multifaceted nature of the process of compensating for damages caused to the cultural values of Ukraine as a result of Russian aggression, and points out the need for further development

of national legislation and the effective use of international legal instruments to ensure justice and the restoration of the cultural heritage of the Ukrainian people.

Key words: *Cultural values, compensation for damages, reparation, restitution, cultural genocide, international law, national legislation, international organizations, cultural heritage, international responsibility.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження окреслюється нагальною потребою всебічного осмислення та розробки механізмів реагування на руйнівні наслідки збройних конфліктів для культурної спадщини. У випадку російсько-української війни, захист та відновлення культурних цінностей набуває особливої значущості з огляду на їхню роль у збереженні національної ідентичності, історичного зв'язку та соціальної єдності суспільства, адже знищення культурних об'єктів не лише завдає матеріальних збитків, але й глибоко травмує колективну пам'ять, підриваючи культурні основи нації. Як зауважила Заступник Міністра юстиції України Ірина Мудра «Станом на 31.12.2023 р., згідно з звітом щодо оновленої спільної оцінки збитків і потреб, які виникли внаслідок широкомасштабного вторгнення ря (Rapid Damage and Needs Assessment, RDNA3), загальна сума збитків, завдана культурній спадщині та об'єктам культури в Україні, оцінюється у 2,85 млрд. доларів» [1]. Відтак, дослідження правових аспектів відшкодування шкоди є критично важливим для забезпечення справедливості, сприяння процесам примирення та відбудови, а також для створення прецедентів захисту культурної спадщини у майбутніх конфліктах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження правових аспектів відшкодування шкоди, завданої українським культурним цінностям під час російсько-української війни, спирається на аналіз міжнародних договорів, зокрема Гаазької конвенції 1954 р., національного законодавства України, наукових праць, що вивчають проблеми реституції та репарації, а також звітів міжнародних організацій та онлайн-джерел, які документують факти руйнувань та пограбувань.

Метою статті є аналіз загально-правових аспектів відшкодування шкоди, завданої вивезенням, знищенням та пограбуванням українських культурних цінностей під час російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Вивезення, знищення та пограбування українських культурних цінностей тягне за собою ряд негативних етно-соціальних, культурних та морально-психологічних наслідків для українського суспільства і держави, до яких слід віднести наступні: втрата ідентичності та історичної пам'яті, оскільки культурні цінності є матеріальними свідченнями історії, традицій, вірувань та досягнень нації; послаблення усвідомлення спільної ідентичності, розмиває зв'язок між поколіннями та ускладнює розуміння власного минулого, збереження національної свідомості; спільна культурна спадщина є важливим фактором соціальної єдності, її знищення або викрадення може призвести до відчуття знищення культурного підґрунтя, поглибити існуючі розбіжності та ускладнити процес національної консолідації; українська культура є частиною світової культурної спадщини, її руйнування не лише збіднює українське суспільство, але й обмежує можливості для культурного обміну та взаєморозуміння з іншими народами; Україна має багату та різноманітну культурну спадщину, що відображає вплив різних історичних епох та культурних традицій, знищення культурних об'єктів призводить до втрати унікальних зразків мистецтва, архітектури, літератури та інших форм культурного вираження, зменшуючи загальне культурне багатство нації; культурні цінності є джерелом натхнення для митців, науковців та представників творчих індустрій, їх знищення обмежує можливості для розвитку сучасної культури, проведення досліджень та створення нових культурних продуктів; культурні цінності формують унікальний культурний ландшафт країни, їх вилучення або знищення спотворює цей ландшафт, позбавляючи його автентичності та історичної цінності; знищення або пограбування культурних цінностей сприймається як особиста втрата для багатьох українців, адже ці об'єкти є частиною їхньої колективної пам'яті та ідентичності; систематичне знищення культурної спадщини може

мати довготривалі психологічні наслідки для всього суспільства, спричиняючи колективну травму, підриваючи довіру до міжнародного права та інституцій.

В ході бойових дій під час російсько-української війни пошкоджуються або знищуються культурні шари археологічної спадщини, бібліотечні, музейні, архівні та інші культурні об'єкти, що може розглядатися як складова злочину геноциду проти українського народу, оскільки саме знищення таких культурних цінностей посягає на українську ідентичність. Як зауважують у своїй праці А.Гавловська та Ю.Томіліна «культурний геноцид – це поняття, яке описує спроби знищення елементів культури, мови, традицій або ідентичності певної групи людей, форма насильства, яка спрямована на винищення або істотне обмеження виявів унікальної культурної ідентичності групи»[2, с. 38].

Свідоме знищення російськими військами культурних об'єктів на території України свідчить про наступні сценарії культурного геноциду: знищення культурних цінностей Українського народу з метою підтвердження міфу про те, що «без Росії України не існувало»; привласнення матеріальних цінностей України з метою збагачення; апропріація культурних цінностей України з метою використання їх для підтвердження власної фейкової історії [4].

Слід зауважити, що політика культурного геноциду українського народу з боку Росії має тривалу історію. Так, починаючи з XVIII–XIX ст. представники російської імперії, до складу якої на той момент частково входили українські землі, вивозили українські культурні цінності з метою привласнення історії та культури України-Русі, знищення свідчення її політичного та військового минулого, здійснення асиміляції українського етносу народами російської імперії [5]. Привласнення та пограбування культурних цінностей Українського народу також масово здійснилося у період Першої Світової війни, під час військової інтервенції більшовиків росії проти УНР, під час панування тоталітарного радянського режиму на українських територіях, у період Другої світової війни, після тимчасової окупації АР Крим та частина Донецької і Луганської областей у 2014 р. Окремою формою посягання на культурні цінності України стало привласнення наукових і культурних надбань українських науковців і митців та видання їх за етнічних росіян, зокрема було русифіковано таких митців, як: І. Рєпін, І. Айвазовський, К. Малевич, А. Куїндж, О. Мурашко, Д. Бурлюка, О. Екстер та ін.

Після повномасштабного вторгнення Росії на території України та ведення збройної агресії проти нашої держави було знищено, пошкоджено пограбовано такі культурні об'єкти та цінності, як:

1) знищено: Іванківський історико-краєзнавчий музей, Маріупольський драматичний театр, Національний музей Григорія Сковороди та ін;

2) заміновано: територію Національного історико-археологічного заповідника Кам'яної Могили (м. Мелітополь);

3) мародерство в Херсонському художньому музеї ім. О Шовкуненка, Херсонському обласному краєзнавчому музеї, фондах дореволюційних видань Наукової бібліотеки ім. О.Гончара (м. Херсон), Художній галереї ім. А. Гавдзинського (м. Нова Каховка), Художньому музеї ім. Куїнджі (м. Маріуполь);

4) затоплено в результаті підриву Каховської ГЕС будинок художниці Поліни Райко, будинок-музей письменника Остапа Вишні, Корсунський монастир XVIII ст., місця розкопок середньовічних Тягінської фортеці (с. Тягінка) та міста-порту Олешшя (м. Олешки);

5) вивезено оригінали картин А.Куїнджі, І. Айвазовського, М.Дерегуса, Т. Яблонської, експозицію історико-археологічного заповідника «Кам'яна Могила», колекцію іконопису XVII–XX ст. та ін. [2, с. 39].

Відповідно до положення міжнародних нормативно-правових актів, Україна має право претендувати на застосування до країни-агресора росії таких інститутів міжнародно-правової відповідальності як: репарація (компенсація або відшкодування в результаті порушення міжнародних прав чи обов'язків в ході військової агресії) та реституція (повернення вкрадених конфіскованих чи незаконно вивезених культурних об'єктів). Зокрема, Україна отримала позитивний досвід щодо вирішення питання повернення культурних цінностей викрадених рф, оскільки за рішенням Верховного Суду Нідерландів від 09.06.2023 р.

країна-агресор зобов'язана повернути музейні експонати виставки «Крим Золотий – острів у Чорному морі» (скіфське золото), права на яке росія оспорювала протягом останніх 9 років через підставні кримські музеї [5].

Механізм з відшкодування шкоди, завданої культурним цінностям в ході російсько-української війни, ґрунтуються на нормативно-правові та інституційній складовій.

До нормативно-правової складової механізму відшкодування шкоди завданої культурними цінностям в ході російсько-української війни відносяться наступні нормативно-правові акти, в тому числі міжнародні: IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 р. (Гаазька конвенція 1907 р.); Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954 р. (Гаазька конвенція 1954 р.); Виконавчий регламент Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.); Протокол про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту (1954 р.); Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р; Кодекс цивільного захисту України; Закони України «Про правовий режим воєнного стану», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»; Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій (Постанова Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 р. № 841); Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України (Наказ Міністерства оборони України 23.03.2017 р. № 164,2017 р.); Методика планування заходів з евакуації (Наказ МВС України від 10.07.2017 р. № 579) та ін.

Основним міжнародним документом, що безпосередньо регулює захист культурних цінностей під час збройних конфліктів є Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (далі – Конвенція) та протоколи до неї. Зокрема, Конвенція встановлює обов'язок держав-учасниць поважати та захищати культурні цінності, розташовані як на їхній власній території, так і на території інших держав-учасниць (ст. 3 «Високі Договірні Сторони зобов'язуються підготувати ще в мирний час охорону культурних цінностей, розташованих на їхній власній території, від можливих наслідків збройного конфлікту, вживаючи заходів, які вони вважають необхідними» [6]). У випадку збройного конфлікту, забороняються будь-які акти ворожості, спрямовані проти культурних цінностей, а також їх використання у спосіб, що може наразити їх на небезпеку. Конвенція передбачає можливість надання «особливого захисту» культурним цінностям, що мають велике значення для культурної спадщини людства, шляхом їх реєстрації в Міжнародному реєстрі культурних цінностей під особливим захистом, який ведеться ЮНЕСКО та позначення спеціальною емблемою в свою чергу Держави-учасниці зобов'язуються забезпечувати вищий рівень захисту таких об'єктів. Зокрема, до таких культурних об'єктів в Україні відноситься собор Святої Софії, прилеглі чернечі будівлі та Києво-Печерська лавра, ансамбль історичного центру Львова, Резиденція митрополитів Буковини і Далмації, дерев'яні церкви карпатського регіону України, Херсонес Таврійський та ін. Конвенція прямо не визначає механізм відшкодування шкоди, вона закладає основу для відповідальності держав та окремих осіб за порушення її положень, що може бути підставою для подальших вимог про відшкодування.

Перший Протокол Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.) забороняє вивезення культурних цінностей з окупованої території та зобов'язує повертати їх після закінчення конфлікту, а Другий Протокол (1999 р.) – посилює режим захисту культурних цінностей, встановлює кримінальну відповідальність за серйозні порушення Конвенції та передбачає можливість індивідуальної кримінальної відповідальності. Зокрема, ст. 5 Другого Протоколу закріплює норму у відповідності до якої сторони конфлікту повинні вжити «Підготовчі заходи, які вживаються в мирний час для охорони культурних цінностей від імовірних наслідків збройного конфлікту відповідно до статті 3 Конвенції, включають, у необхідних випадках, складання переліків, планування надзвичайних заходів із захисту від пожеж і руйнування споруд, підготовку до вивезення рухомих

культурних цінностей чи забезпечення належного захисту цих цінностей на місцях, а також призначення компетентних органів, відповідальних за охорону культурних цінностей» [7].

Наведений перелік НПА є важливою нормативно-правовою базою, яка хоч і не містить вичерпного механізму відшкодування шкоди завданої культурним цінностям в ході російсько-української війни, але закладає принципи, стандарти та юридичні підстави для майбутнього процесу притягнення агресора до відповідальності та компенсації завданої шкоди культурній спадщині України. Подальша розробка національного законодавства та використання міжнародних правових інструментів є ключовим напрямом для створення ефективного механізму відшкодування шкоди завданої в ході російсько-української війни культурним цінностям Українського Народу.

Інституційну складову механізму притягнення до відповідальності за шкоду культурним цінностям, в т.ч. в ході збройного конфлікту складають відповідні інституції, які можна класифікувати за їхнім мандатом та рівнем діяльності:

1. Міжнародні судові та правоохоронні органи: Міжнародний кримінальний суд, що має юрисдикцію щодо злочинів геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії; Міжнародний суд ООН – головний судовий орган Організації Об'єднаних Націй, який розглядає спори між державами-членами ООН; Міжнародні трибунали (ad hoc або гібридні) – у контексті російсько-української війни потенційно можуть бути створені спеціальні трибунали для розгляду злочинів агресії та інших міжнародних злочинів, включаючи ті, що стосуються культурних цінностей; Європейське поліцейське відомство підтримує співробітництво між правоохоронними органами держав-членів ЄС у боротьбі зі злочинністю, включаючи незаконний обіг культурних цінностей; Міжнародна організація кримінальної поліції, що сприяє міжнародному співробітництву поліції у боротьбі зі злочинністю, включаючи виявлення та повернення викрадених культурних цінностей.

2. Міжнародні організації, що опікуються питаннями культури та спадщини: ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) – спеціалізована установа ООН, мандат якої охоплює збереження та популяризацію культурної та природної спадщини, відіграє ключову роль у моніторингу, документуванні та засудженні руйнування культурних цінностей під час конфліктів, а також у координації міжнародних зусиль щодо їхнього захисту та відновлення; Інститут музейних служб та захисту культурної спадщини (ICMS – International Council of Museums and Sites) – неурядова організація, що об'єднує фахівців у галузі музейної справи та охорони культурної спадщини, надає експертну підтримку у питаннях збереження, документування та відновлення культурних цінностей, постраждалих внаслідок конфліктів; Міжнародна рада з охорони пам'яток та історичних місць (ICOMOS – International Council on Monuments and Sites) – неурядова організація, що надає консультації ЮНЕСКО з питань охорони та збереження об'єктів Світової спадщини та інших історичних пам'яток, бере участь у оцінці збитків, завданих культурній спадщині під час конфліктів, та розробці планів відновлення; Міжнародна асоціація художників (IAA – International Association of Art) – неурядова організація, що об'єднує професійних художників, в т.ч здійснює документування втрат творів мистецтва та адвокації їхнього повернення або компенсації; Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій та установ (IFLA – International Federation of Library Associations and Institutions) – міжнародна організація, що представляє інтереси бібліотек та інформаційних установ, також може брати участь у документуванні втрат бібліотечних фондів та архівів, а також у зусиллях щодо їхнього відновлення; Міжнародний фонд захисту пам'яток (WMF – World Monuments Fund) – приватна некомерційна організація, що займається збереженням історичних пам'яток по всьому світу, може надавати фінансову та експертну підтримку проектам з відновлення культурних цінностей, постраждалих від конфліктів.

Відшкодування Україні шкоди, завданої її культурним цінностям в ході російсько-української війни, є складним правовим процесом, що супроводжується численними викликами, зокрема з наступних питань: доведення права власності України на викрадені культурні цінності, встановлення факту завдання шкоди та її обсягу, доведення причинно-наслідкового

зв'язку, фіксація та документування збитків в умовах війни, оцінка вартості втрачених або пошкоджених цінностей, втрата документації, що підтверджує цінність, походження та стан культурних об'єктів, визначення юрисдикції конкретного суду або трибуналу для розгляду справ про відшкодування шкоди, завданої культурним цінностям, застосування міжнародного гуманітарного права, визначення обсягу та форми компенсації за завдану шкоду, виконання судових рішень, пріоритетність питання відшкодування шкоди культурним цінностям, пошук та ідентифікація викрадених культурних цінностей та ін.

Висновки. Внаслідок широкомасштабного вторгнення рф, культурній спадщині та об'єктам культури України завдано значних збитків, які, за окремими оцінками, сягають 2,85 млрд. доларів США. Знищення та пограбування культурних цінностей України призводить до негативних наслідків, включаючи втрату національної ідентичності, історичної пам'яті, соціальної єдності, культурного багатства, можливостей для розвитку сучасної культури та автентичності культурного ландшафту. Пошкодження або знищення культурних об'єктів під час бойових дій може розглядатися як складова злочину геноциду проти українського народу так, як посягає на українську ідентичність, оскільки в ході російсько-української війни було знищено, пошкоджено та пограбовано значну кількість культурних об'єктів і цінностей України. Механізм відшкодування шкоди, завданої культурним цінностям, ґрунтується на нормативно-правовій та інституційній складових. Процес відшкодування шкоди є складним та супроводжується численними правовими викликами, включаючи питання юрисдикції, доведення права власності, встановлення факту та обсягу шкоди, причинно-наслідкового зв'язку, фіксації та документування збитків, оцінки вартості втрачених цінностей та ін.

Список використаних джерел:

1. Мудра І. Будь-яка шкода культурній спадщині є збитком культурній спадщині всього людства. *Юридична газета ONLINE*: Всеукраїнське професійне юридичне видання. 2024. URL:https://yur-gazeta.com/golovna/irina-mudra-budyaka-shkoda-kulturniy-spadshchini-e-zbitkom-kulturniy-spadshchini-vsogo-lyudstva.html (дата звернення: 18.03.2025)

2. Гавловська А.О., Томіліна Ю.Є. До питання відшкодування шкоди завданої культурним цінностям в ході російсько-української війни. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія* «*Юридичні науки*»: зб. наук. праць / гол. ред. Стратонов В.М. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 3. С. 36–42 https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/410/375 (дата звернення: 19.03.2025)

3. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Вандалізм і мародерство: війна Росії проти культурної спадщини України. *УКРІНФОРМ*. 2023. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3729227-vandalizm-i-maroderstvo-vijna-rosii-proti-kulturnoi-spadsini-ukraini.html (дата звернення: 01.03.2025)

4. Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX – поч. XXI ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с. ISBN 978-966-02-9461-5 (дата звернення: 02.03.2025)

5. «Скарби Криму. Повернення»: як готуються до відкриття виставки у Києві. Суспільне. *Крим*. https://suspilne.media/crimea/782095-skarbi-krimu-povernenna-ak-gotuutsa-do-vidkritta-vistavki-u-kievi/ (дата звернення: 10.03.2025)

6. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту: ООН від 14.05.1954 р. https://ips.ligazakon.net/document/MU54K01U (дата звернення: 11.03.2025)

7. Другий Протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року: ООН від 26.03.1999 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-99#Text (дата звернення: 12.03.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ДЕРЕВ'ЯНКО А. І.,
доктор філософії,
докторант
(Навчально-науковий інститут права Міжрегіональної академії управління персоналом)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 321.01
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.5

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: ВІД ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 РОКІВ

У статті досліджується еволюція міграційних процесів на території України від найдавніших часів до періоду Української революції 1917–1920 років та їх вплив на формування української державності. Проаналізовано п'ять основних етапів: доісторичний (занепад Трипільської культури та слов'янська колонізація), формування Руської державності (VIII–XIII ст.), козацький період (XIV–XVII ст.), імперську добу (XVIII – початок XX ст.) та Українську революцію 1917–1920 років. Встановлено, що міграційні процеси відігравали амбівалентну роль: з одного боку, міграційні хвилі призвели до занепаду Трипільської культури, з іншого – слов'янська колонізація створила передумови для державотворення. Особливу увагу приділено трансформації стихійної міграції селян-втікачів у потужний державотворчий рух, що призвів до створення Запорозької Січі та Української гетьманської держави. Досліджено еволюцію правового регулювання міграційних процесів від ліберальних принципів Руської держави до репресивної політики Російської імперії, яка використовувала міграцію як інструмент колонізації та русифікації. Проаналізовано спроби створення національної міграційної політики в період Української революції 1917–1920 років, зокрема конституційне закріплення права на свободу пересування та визначення державних кордонів за етнічним принципом. Зроблено висновок про визначальний вплив міграційних процесів на формування української державності та необхідність врахування історичного досвіду для вироблення сучасної міграційної політики.

Ключові слова: *міграційні процеси, українська державність, Трипільська культура, Руська держава, козацтво, Запорозька Січ, Українська революція 1917–1920, правове регулювання міграції.*

Derevianko A. I. Historical stages of migration processes in the formation of Ukrainian statehood: from the Trypillia culture to the Ukrainian Revolution of 1917–1920

The article examines the evolution of migration processes on the territory of Ukraine from ancient times to the period of the Ukrainian Revolution of 1917–1920 and their impact on the formation of Ukrainian statehood. Five main stages are analyzed: prehistoric (the decline of Trypillia culture and Slavic colonization), the formation of Rus' statehood (8th-13th centuries), the Cossack period (14th–17th centuries), the imperial era (18th – early 20th centuries), and the Ukrainian Revolution of 1917–1920. It is established that migration processes played an ambivalent role: on the one hand, migration waves led to the decline of Trypillia culture, on the other

hand, Slavic colonization created prerequisites for state formation. Special attention is paid to the transformation of spontaneous migration of fugitive peasants into a powerful state-building movement that led to the creation of the Zaporizhian Sich and the Ukrainian Hetmanate. The evolution of legal regulation of migration processes from the liberal principles of Rus' state to the repressive policy of the Russian Empire, which used migration as a tool of colonization and Russification, is studied. Attempts to create a national migration policy during the Ukrainian Revolution of 1917–1920 are analyzed, including the constitutional establishment of the right to freedom of movement and the definition of state borders according to ethnic principle. The conclusion is made about the decisive influence of migration processes on the formation of Ukrainian statehood and the need to take into account historical experience in developing modern migration policy.

Key words: *migration processes, Ukrainian statehood, Trypillia culture, Rus' state, Cossacks, Zaporizhian Sich, Ukrainian Revolution 1917–1920, legal regulation of migration.*

Вступ. Сучасна Україна переживає найскладніший період своєї новітньої історії, пов'язаний з повномасштабною військовою агресією Російської Федерації. За даними Міністерства закордонних справ України, станом на червень 2023 року за кордоном перебували понад 8 мільйонів українців [1]. Ця безпрецедентна міграційна хвиля стала найбільшою в Європі у XXI столітті та створила серйозні виклики як для України, так і для країн, що надали прихисток українським біженцям.

Постановка завдання. У контексті цих драматичних подій особливої актуальності набуває історичний аналіз міграційних процесів на українських землях, адже протягом століть українській державності доводилося долати численні випробування, пов'язані з масовими переміщеннями населення. Вивчення історичного досвіду регулювання міграційних процесів дозволяє краще зрозуміти їх вплив на формування української державності та виробити ефективні механізми подолання сучасних викликів.

Проблематика історії міграційних процесів на українських землях знайшла відображення у працях багатьох вітчизняних дослідників. Фундаментальний внесок у вивчення цього питання зробив О.В. Ясь, який у своїй праці виокремив п'ять основних міграційних хвиль в історії України з XIX по XXI століття [2]. Важливі аспекти ранніх міграційних процесів та їх впливу на формування державності досліджував О.В. Тимощук, зокрема питання взаємодії автохтонів і мігрантів у кімерійсько-скіфську добу [3, с. 38].

Історію формування Руської державності в контексті міграційних процесів детально висвітлено в працях О. Бойка [4, с. 41–42], В.Д. Гончаренка, В.М. Єрмолаєва та В.О. Рум'янцева [5, с. 7]. Особливості міграційних процесів козацької доби досліджували В.В. Макарчук [6, с. 73], В.В. Панашенко [7, с. 310] та В.О. Щербак [8, с. 205].

Правове регулювання міграційних процесів в імперський період аналізували С.Г. Ковальова [9, с. 83–89], Ю.А. Холод [10], І.Я. Терлюк [11, с. 386-391]. Міграційну політику періоду Української революції 1917–1920 років досліджувала А.Ю. Іванова [12, с. 119–123], а проблематику громадянства – О.Л. Копиленко [13, с. 72]. Однак переосмислення історичних процесів, із урахуванням сучасних умов воєнної дійсності привертає особливу увагу. Отже, маємо на меті здійснити комплексний аналіз еволюції міграційних процесів на території України від найдавніших часів до періоду Української революції 1917–1920 років, визначення їх впливу на формування та розвиток української державності, а також виявлення історичних закономірностей, що можуть бути корисними для вироблення сучасної міграційної політики.

Результати дослідження. Перший етап міграції розпочався в додержавний період від Трипільської культури і тривав до слов'янської колонізації. Початкові масштабні міграційні процеси на території сучасної України пов'язані з розквітом та занепадом Трипільської культури (IV-II ст. до н.е.). Ця високорозвинена цивілізація, що процвітала на території Волині,

Придністров'я, Подніпров'я та Причорномор'я, характеризувалася розвиненим землеробством, гончарством, металообробкою та наявністю власної писемності [3, с. 38]. Однак у II тисячолітті до нашої ери Трипільська культура занепала під натиском міграційних хвиль скотарських степових племен.

Друга хвиля світових міграційних процесів, відома як «велике переселення народів», мала визначальне значення для формування етнічної карти Європи та створення передумов для виникнення слов'янських держав. До VII століття слов'яни зайняли величезну територію від річки Ельби на заході до Дніпра на сході та від Балтійського моря на півночі до Дунаю і Чорного моря на півдні [4, с. 41–42]. Розпад родоплемінних відносин та еволюція східнослов'янських племінних союзів до племінних княжінь створили передумови для утворення Київського князівства, початок якого датується другою половиною VI століття.

Другий етап тривав в період формування Руської державності. Він розпочався через демографічні переміщення східнослов'янських племінних об'єднань та їхня інтеграція з автохтонним населенням сформували специфічний етнокультурний субстрат, який став основою для подальшого державотворення. Археологічні дослідження підтверджують наявність розвиненої системи торговельних комунікацій на теренах Русі вже у VIII–IX століттях, що сприяло не лише економічному розвитку, але й політичній консолідації різних племен [5, с. 7].

Особливе значення для формування Руської держави мав трансконтинентальний торговельний шлях «із варяг у греки», який виступив визначальним фактором у процесі державотворення [14, с. 61]. Вздовж цієї комунікаційної артерії відбувалася кристалізація протоміських центрів, які згодом трансформувалися в адміністративно-політичні осередки Руської держави. Міграційні потоки, що циркулювали цим маршрутом, каталізували культурну дифузію, розвиток ремісничого виробництва та формування нової політичної стратифікації.

Київські князі активно використовували міграцію як інструмент державної політики, реалізуючи військово-політичну експансію та колонізаційну політику через масове переселення населення з метою консолідації владних повноважень на новоприєднаних територіях. Така політика набула особливої інтенсифікації в період правління Володимира Великого та Ярослава Мудрого. За територією і населенням Русь належала до найбільших країн Європи – її кордони простягалися від Закарпаття на заході до річки Волги на сході, від міста Новгорода на півночі до Чорного моря на півдні, що становило 1,1 млн. км² з населенням близько 4,5 млн. осіб [15, с. 20].

Третій період – козацький, який розпочався як стихійна міграція, яка сприяла відродженню Української гетьманської держави. Національна міграція українців XIV–XVI століть була тісно пов'язана з освоєнням і заселенням Дикого Поля козаками. Селяни, які прагнули позбутися кріпацької феодальної залежності, запровадженої у Великому князівстві Литовському, втікали та заселяли південно-східні регіони, створюючи військово-селянські громади (зимівники) та фортифікаційні укріплення [6, с. 73]. Центром цього руху стала Запорозька Січ, перша з яких виникла на острові Хортиця в середині XVI століття за ініціативи Дмитра Вишневецького [7, с. 310].

Запорозька Січ представляла унікальну систему самоврядування, засновану на принципах військової демократії. Кожен козак мав право голосу на раді, де вирішувалися найважливіші питання. Правова система Січі базувалася на звичаєвому праві, земельна власність належала всьому козацькому товариству [15, с. 109–110]. На Січі козаки відмовилися від соціальної нерівності та кріпацтва, при цьому перенесли в новостворене товариство православну релігію, захист якої мав безумовний характер [16, с. 185].

Польська влада намагалася обмежити міграцію на південь через систему репресивних заходів. Сейм 1590 року ухвалив резолюцію, спрямовану проти запорозьких козаків, яка передбачала суворі покарання, включаючи смертну кару, для січовиків та тих, хто їм допомагав [17, с. 364]. У нормативно-правових документах Речі Посполитої козаків називали «ворохобниками» та «своєвольниками», яких треба було «винищити до решти» [18, с. 84].

Однак репресивні заходи лише посилювали напруженість та сприяли консолідації козацтва. Накопичений протягом століть досвід самоорганізації, військової майстерності та державного управління став фундаментом для створення Української гетьманської держави під проводом Богдана Хмельницького [8, с. 245]. Національно-визвольна війна 1648–1657 років супроводжувалася масштабними міграційними процесами – селяни масово покозачувалися, залишаючи свої господарства та приєднуючись до повстанського війська.

Імперський період – четвертий етап. Після ліквідації Української гетьманської держави російська імперська влада розпочала системну політику обмеження прав і свобод української людності, зокрема права на вільне пересування. «Генеральний опис Лівобережної України» 1765–1769 років, проведений за розпорядженням П. Рум'янцева, став правовим підґрунтям для суттєвого обмеження міграційної свободи українського населення [19, с. 228]. Документ запроваджував чітку станову стратифікацію суспільства, закріплюючи статус кожної особи та створюючи правові передумови для остаточного запровадження кріпацтва в Україні у 1783 році.

Міграційна політика Російської імперії набула двовекторного характеру. З одного боку, планомірно обмежувалася міграційна свобода місцевого населення, з іншого – активно заохочувалося заселення українських земель російським населенням. «План про роздачу в Новоросійській губернії казенних земель для їхнього заселення» від 22 березня 1764 року встановив систему преференцій для переселенців, включаючи тимчасове звільнення від податків та надання земельних наділів [9, с. 84].

Ліквідація Запорозької Січі у 1775 році призвела до масового відтоку козацького населення за межі імперії, особливо на територію Османської імперії, де була заснована Задунайська Січ. Маніфест від 5 травня 1779 року «Про виклик воїнських нижчих чинів, селян і посполитих людей, що самовільно пішли за кордон» намагався обмежити еміграцію через систему економічних стимулів для повернення [9, с. 85].

Анексія Кримського ханства у 1783 році супроводжувалася масовою еміграцією кримськотатарського населення до Османської імперії [20, с. 56–58] та активною колонізацією півострова російським населенням [21, с. 106–108]. Правове регулювання цих процесів характеризувалося подвійними стандартами – створенням несприятливих умов для місцевого населення та наданням значних преференцій переселенцям.

Скасування кріпосного права 1861 року створило принципово нову правову базу для територіального переміщення населення. Паспортна система, регламентована Уставом про паспорти та утікачів 1857 року, виступала ключовим інструментом державного контролю за міграцією [10]. Система мала чітко виражений становий характер: дворяни отримували безстрокові паспорти з правом вільного пересування, тоді як селянство підлягало суворішим обмеженням.

Столипінська реформа започаткувала новий етап міграційної політики через механізми внутрішньої та зовнішньої міграції. Внутрішня міграція стимулювалася через створення відрубів та хуторів, що передбачало переселення частини селян за межі традиційних сільських поселень. Зовнішня міграційна політика передбачала організоване переселення на східні окраїни імперії – до Сибіру, Далекого Сходу та Степового краю [22].

Останній період ознаменувався творенням вітчизняної міграційної політики у ході Української революції 1917–1920 років. Він започаткував принципово новий підхід до регулювання міграційних процесів. Конституція УНР від 29 квітня 1918 року вперше на конституційному рівні проголосила право на «переміну місця перебування» як невід'ємне право громадян [23]. Гетьманські «Закони про тимчасовий державний устрій та порядок верховного правління» розширили зміст права на свободу пересування, закріпивши за українськими козаками та громадянами право вільно виїжджати за межі Української Держави [24].

ІІІ Універсал Української Центральної Ради встановив інноваційний принцип визначення державних кордонів за етнічною ознакою, включивши до території УНР землі, де українці становили більшість населення [25]. Універсал Трудового Конгресу України від 28 січня 1919 року розвинув цей підхід, визначивши територію держави як землі, на яких українці творять більшість [26].

Особливе місце в системі регулювання міграційної політики посідав інститут громадянства. Закон «Про громадянство УНР» від 2 березня 1918 року встановлював принцип набуття громадянства за народженням на території держави та постійним проживанням на ній [27]. Законодавство Української держави гетьмана Павла Скоропадського запровадило більш ліберальний підхід – всі російські піддані, які перебували на території України, автоматично визнавалися громадянами [28].

Висновки. Таким чином, аналіз історичних етапів міграційних процесів на українських землях від найдавніших часів до 1920 року демонструє їх визначальний вплив на формування української державності. Кожен етап мав свої особливості та наслідки: занепад Трипільської культури під натиском міграційних хвиль створив передумови для слов'янської колонізації; формування Руської державності відбувалося через синергію міграційних процесів та міжнародної торгівлі; козацький етап продемонстрував трансформацію стихійної міграції в потужний державотворчий рух; імперський період використовував міграцію як інструмент колонізації та русифікації; революційний етап 1917–1920 років засвідчив можливість побудови національної міграційної політики на демократичних засадах.

Історичний досвід свідчить, що міграційні процеси можуть бути як викликом, так і ресурсом для державотворення. Розуміння історичних закономірностей та механізмів регулювання міграції є критично важливим для вироблення ефективної державної політики в умовах сучасних викликів, пов'язаних з масовою еміграцією українців внаслідок російської агресії.

Список використаних джерел:

1. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну. Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilkist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cerez-vijnu.html
2. Ясь О.В. Еміграція українського населення. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2005. Т. 3 : Е – Й. 672 с.
3. Тимощук О. В. Автохтони і мігранти в історії багатоетнічної країнської державності кімерійсько-скіфської доби. *Міграційні процеси в Україні і світі: історико-юридичні аспекти.* Матеріали XIV Міжнародної історико-правової конференції. 4–7 вересня 2005 року., м. Балаклава / ред.кол. О. В. Тимощук, Д. В. Велігодський, О. Н. Ярмиш, І. Б. Усенко та ін. Сімферополь: ДіАйПі, 2005. 430 с.
4. Бойко. О. Історія України: підручник. Київ: ВЦ Академія, 2021. 640 с.
5. Історія держави і права України : підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Харків : Право, 2019. 552 с.
6. Макарчук В. В. Правовий статус реєстрового козацтва в Україні. Дисертація. 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Київ. 2017. 239 с.
7. Панашенко В.В. Полкове управління в Україні (середина XVII–XVIII ст.) / В.В. Панашенко. К., 1997. 323 с.
8. Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 300 с.
9. Ковальова С. Г. Переселенський рух у південному побужжі у XVIII – першій половині XIX століття. *Міграційні процеси в Україні і світі: історико-юридичні аспекти*. Матеріали XIV Міжнародної історико-правової конференції. 4–7 вересня 2005 року., м. Балаклава / ред.кол. О. В. Тимощук, Д. В. Велігодський, О. Н. Ярмиш, І. Б. Усенко та ін. Сімферополь: ДіАйПі, 2005. 430 с. С. 83 – 89.
10. Холод Ю. А. Паспортна система російської імперії (друга половина XIX – початок XX століття). *Міграційні процеси в Україні і світі: історико-юридичні аспекти.* Матеріали XIV Міжнародної історико-правової конференції. 4–7 вересня 2005 року., м. Балаклава / ред.кол. О. В. Тимощук, Д. В. Велігодський, О. Н. Ярмиш, І. Б. Усенко та ін. Сімферополь: ДіАйПі, 2005. 430 с.

11. Терлюк І. Я. Політики російського царизму в Україні (спроба окреслення). *Міграційні процеси в Україні і світі: історико-юридичні аспекти*. Матеріали XIV Міжнародної історико-правової конференції. 4–7 вересня 2005 року., м. Балаклава / ред.кол. О. В. Тимощук, Д. В. Велігодський, О. Н. Ярмиш, І. Б. Усенко та ін. Сімферополь: ДіАйПі, 2005. 430 с. С. 386 – 391.

12. Іванова А. Ю. Проблеми міграційної політики в законодавстві українських держав початку XX ст. *Міграційні процеси в Україні і світі: історико-юридичні аспекти.* Матеріали XIV Міжнародної історико-правової конференції. 4–7 вересня 2005 року., м. Балаклава / ред.кол. О. В. Тимощук, Д. В. Велігодський, О. Н. Ярмиш, І. Б. Усенко та ін. Сімферополь: ДіАйПі, 2005. 430 с. С. 119 – 123.

13. Копиленко О. Л. З історії законодавства про громадянство України. К., 2001. 72 с.

14. Історія України Навчальний посібник / Бойко О.Д. К.: Академвидав, 2006. 686 с.

15. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: Навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. і перероб. К.: Атіка, 2006. 352 с.

16. Запорожці: до історії козацької культури / упоряди. І. Кравченко, Ю. Іванченко. Київ: Мистецтво, 1993. 400 с.

17. Volumina legum: Przedruk zbioru praw staraniem XX Pijarow w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydanego : У 3-х т. Petersburg, 1859. T.2. 482, XIII s.

18. Витяг із конституції Вального сейму про впорядкування і перепис запорозького козацтва з метою запобігти козацько-селянським виступам і виходу селян на Запорожжя. 1590 р, квітня 19. Варшава. *Селянський рух на Україні 1569–1647: збірник документів і матеріалів.* К.: Наукова думка, 1993.

19. Історія українського права: Посібн. / І. А. Безклубий, І. С. Гриценко, О. О. Шевченко та ін. К.: Грамота, 2010. 336 с.

20. Ганкевич В. Ю. Еміграційні процеси серед кримських татар кінця XVIII – початку XX ст. *Міграційні процеси в Україні і світі: історико-юридичні аспекти.* Матеріали XIV Міжнародної історико-правової конференції. 4–7 вересня 2005 року., м. Балаклава / ред.кол. О. В. Тимощук, Д. В. Велігодський, О. Н. Ярмиш, І. Б. Усенко та ін. Сімферополь: ДіАйПі, 2005. 430 с. С. 56–58.

21. Станіславський В. Як Москва наприкінці XVII ст. вперше заявила свої вимоги про передачу під її владу Криму та про виселення з нього всіх татар? ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. Кн. 3 / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь, С. Блащук. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2023. 844 с.

22. Захарченко П. Історія українського права : навч. посібник; [Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка]. Київ: Освіта України, 2019. 436 с.

23. Конституція Української Народньої Республіки від 29 квітня 1918 р. (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text

24. Закони про тимчасовий державний устрій України від 29 квітня 1918 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18#Text

25. Універсал Української Центральної Ради (III). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005300-17#Text

26. Універсал Трудового Конгресу України від 28 січня 1919 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/n0005300-19

27. Бути громадянином України: 105 років тому ухвалено «Закон про громадянство УНР». URL: https://armyinform.com.ua/2023/03/02/buty-gromadyanynom-ukrayiny-105-rokiv-tomu-uhvaleno-zakon-pro-gromadyanstvo-unr/

28. Закон «Про громадянство Української держави» від 2 липня 1918 року. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 8. URL: https://tsdavo.gov.ua/gmedia/43-3766-1-42-8-jpg/

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ІРХА Ю. Б.,
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України,
завідувач наукової лабораторії права
національної та міжнародної безпеки
*(Державна наукова установа
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук
України»),*
доцент кафедри права
*(Вищий навчальний приватний
заклад «Дніпровський гуманітарний
університет»)*
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.4:351.86:323.1(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.6

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Стаття присвячена дослідженню значення консолідації українського суспільства для зміцнення національної державності та національної безпеки України. Автор зазначає, що формування держави – це тривалий історичний процес, що супроводжується численними викликами та кризами, які водночас стають каталізаторами для згуртування нації. На прикладі України, що переживає повномасштабну російську збройну агресію, доведено, що здатність народу до єднання стає вирішальним фактором не лише для відсічі ворогу, але й для збереження нації та її державності в майбутньому.

Звертається увага на те, що протягом тривалого часу українське суспільство було розколоте через різні ідеологічні розбіжності та регіональні відмінності. Зазначається, що російсько-українська війна стала об'єднавчим фактором, що призвів до безпрецедентного рівня національної єдності та зміни суспільної свідомості. Це згуртування, зокрема, компенсувало слабкість державних інститутів на початковому етапі агресії.

У роботі аналізуються конституційні-правові засади консолідації, підкреслюється, що успішність держави значною мірою залежить від ступеня згуртованості її народу навколо спільних цінностей. Дослідник зазначає, що Конституція України має стати не лише основоположним правовим актом, а й моральним та ціннісним орієнтиром, що об'єднує українців. За його словами, неухильне дотримання її норм і принципів є запорукою легітимності держави в очах власного народу та міжнародної спільноти.

Аргументується, що роль права у консолідації полягає не в примусі, а у створенні умов і гарантій для її природного формування. Конституція України визначається як основоположний акт, що формує правову архітектуру держави та містить базові цінності, такі як верховенство права, права людини, справедливість і демократія. Автор наголошує, що одним із ключових чинників, що перешкоджають консолідації та послаблюють національну безпеку є неналежна

імплементація норм Конституції, її ігнорування та вибіркове застосування, що підриває довіру до державних інститутів і роз'єднує суспільство.

На думку автора, для подолання цього стану необхідно відновити авторитет Основного Закону України, забезпечити невідворотність відповідальності за його порушення та перейти на вищий рівень правової культури та правової свідомості. Лише об'єднавшись на основі конституційних цінностей, українці зможуть не тільки ефективно протистояти ворогу, а й побудувати безпечне та заможне майбутнє.

Ключові слова: *Конституція України, конституційні цінності, верховенство права, правова свідомість, правова культура, національна безпека, національна державність, національна ідентичність, державотворення, консолідація суспільства, російсько-українська війна.*

Irkha Yu. B. Consolidation of Ukrainian society as a key factor in strengthening national statehood and national security of Ukraine: constitutional and legal dimension

The article is devoted to studying the importance of consolidating Ukrainian society for strengthening national statehood and national security of Ukraine. The author notes that the formation of a state is a long historical process accompanied by numerous challenges and crises, which at the same time become catalysts for uniting the nation. The example of Ukraine, which is experiencing full-scale Russian armed aggression, proves that the ability of the people to unite becomes a decisive factor not only in repelling the enemy, but also in preserving the nation and its statehood in the future.

Attention is drawn to the fact that for a long time Ukrainian society was divided by various ideological differences and regional differences. It is noted that the Russian-Ukrainian war became a unifying factor, leading to an unprecedented level of national unity and a change in public consciousness. This unity, in particular, compensated for the weakness of state institutions at the initial stage of the aggression.

The paper analyzes the constitutional and legal foundations of consolidation, emphasizing that the success of the state largely depends on the degree of unity of its people around common values. The researcher notes that the Constitution of Ukraine should become not only a fundamental legal act, but also a moral and value-based guideline that unites Ukrainians. According to him, strict adherence to its norms and principles is a guarantee of the legitimacy of the state in the eyes of its own people and the international community.

It is argued that the role of law in consolidation lies not in coercion, but in creating conditions and guarantees for its natural formation. The Constitution of Ukraine is defined as a fundamental act that shapes the legal architecture of the state and contains basic values such as the rule of law, human rights, justice, and democracy. The author emphasizes that one of the key factors hindering consolidation and weakening national security is the improper implementation of the Constitution, its disregard, and selective application, which undermines trust in state institutions and divides society.

According to the author, in order to overcome this situation, it is necessary to restore the authority of the Basic Law of Ukraine, ensure the inevitability of responsibility for its violation, and move to a higher level of legal culture and legal awareness. Only by uniting on the basis of constitutional values will Ukrainians be able to not only effectively resist the enemy, but also build a secure and prosperous future.

Key words: *Constitution of Ukraine, constitutional values, rule of law, legal consciousness, legal culture, national security, national statehood, national identity, state building, consolidation of society, Russian-Ukrainian war.*

Вступ. Формування національної державності – це тривалий історичний процес, упродовж якого соціальна спільнота усвідомлює свою політичну та культурну ідентичність і необхідність згуртування на певній території навколо спільних цінностей, інтересів, прагнень, потреб. Цей процес супроводжується численними перемогами і поразками, які ведуть до поступового створення інститутів, здатних гарантувати безпеку цієї спільноти, ефективну реалізацію, охорону і захист прав і свобод людини, політичну та економічну стабільність, сталий розвиток та добробут.

На шляху державотворення нація може пройти через створення суверенної держави, пережити втрату незалежності чи територіальної цілісності. Можливі зміни форм державного правління, устрою та режиму, внутрішні суперечності та соціально-політичні конфлікти, а ще трансформація економічної моделі. Культурні злети та кризи є невід'ємною частиною цього процесу. Крім того, значний вплив має взаємодія з міжнародним середовищем, що може проявлятися у формах співробітництва, інтеграції, конкуренції, тиску, а інколи й прямої агресії чи окупації.

Досвід, здобутий унаслідок подолання численних викликів, загроз та криз, виступає потужним каталізатором для консолідації суспільства, зміцнення національної самосвідомості людей, загартування їх волі до самовизначення. Це веде до формування політичної нації та утвердження зрілої, стійкої та ефективної держави. Крім того, цей досвід стимулює активний пошук оптимальних моделей конституційного ладу, державного устрою, правової системи, сприяє розробці дієвих механізмів захисту національної безпеки.

Для України, яка пройшла та продовжує проходити через складні випробування у своєму державотворчому процесі, консолідація суспільства набуває особливого значення. Внаслідок тривалої російської збройної агресії здатність Українського народу до згуртування стає ключовим фактором не лише для відсічі ворога сьогодні, але й забезпечення національної безпеки, збереження української нації та її державності у повоєнний період. У зв'язку з цим, особливої уваги потребує осмислення ролі Конституції України та конституційних цінностей у досягненні та підтримці цієї життєво важливої єдності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах сучасних загроз, що стоять перед Україною та її громадянами, питання консолідації суспільства, зміцнення національної державності та забезпечення національної безпеки набувають надзвичайної актуальності. Ця проблематика стала об'єктом наукових досліджень для широкого кола вітчизняних вчених, охоплюючи різні галузі знань і демонструючи виражений міждисциплінарний характер.

Розвиток національної державності та фактори консолідації українського суспільства вивчаються такими вченими як Н.М. Авер'янова, Ф.В. Веніславський, В.А. Дмитренко, В.І. Дмитренко, П.Г. Дулін, Г.І. Калінічева, А.Ф. Колодій, І.О. Кресіна, В.С. Крисаченко, Г.І. Луцишин, О.М. Майборода, М.І, Мірошниченко, А.В. Овчаров, Ю.М. Поліщук, О.О. Рафальський, А.О. Рубан, О.Д. Святоцький, І.Я. Терлюк, Ю.Ж. Шайгородський.

Різноманітні аспекти забезпечення національної безпеки України висвітлюють В.А. Антонов, В.Ю. Богданович, П.П. Богуцький, О.О. Бригінець, О.С. Власюк, С.Г. Гордієнко, О.Д. Довгань, І.М. Доронін, О.П. Дзьобань, Ю.О. Загуменна, І.Ф. Корж, Г.М. Куц, В.А. Ліпкан, В.А. Мандрагеля, Р.Р. Марутян, Ю.О. Найдьон, В.Г. Пилипчук, О.О. Резнікова, І.М. Рижов, Г.П. Ситник, І.В. Сервецький, Є.Д. Скулиш, В.Ф. Смолянюк, О.А. Чуваков, О.В. Шамара, Л.М. Шипілова та інші дослідники.

Незважаючи на значний обсяг проведених наукових досліджень, конституційно-правові аспекти консолідації українського суспільства та їхній вплив на зміцнення національної державності та національної безпеки України залишаються недостатньо розробленими і потребують подальшого поглибленого вивчення.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні конституційно-правових засад консолідації українського суспільства в умовах актуальних внутрішніх та зовнішніх загроз, а також формування рекомендацій для вдосконалення державної політики, спрямованої на зміцнення єдності Українського народу, національної державності та безпеки.

Результати дослідження. Державність, за визначенням В.К. Винниченка, є найкращим засобом збереження життя держави і розвитку кожної нації. Нація без державності є покаліченим людським колективним організмом. На його переконання, державність – це устрій всього матеріального і психічного буття цілого народу; комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, які діють на території, населеній національним колективом, які зв'язують його в компактну цілість, які забезпечують його розвиток у сучасному і майбутньому [1, с. 4–5].

О.Д. Святоцький наголошує, що зміст державності є значно ширшим порівняно з поняттям «держава». Державність є своєрідним фундаментом, корінням держави, а остання, у свою чергу, є однією із складових – своєрідним вінцем державності [2]. На відсутність тотожності між поняттями «держава» і «державність» також вказує і М.І. Мірошниченко, яка вважає, шо поняття «державність» застосовується в пізнанні умов зародження, виникнення та розвитку держави у зв'язку з історичним досвідом практичного втілення конкретним народом (нацією) політичного ідеалу розбудови власної національної держави. На її переконання, це поняття також вказує на особливості формування народу в етноментальній інтерпретації, як колективного історичного суб'єкта державотворення та набуття ним відповідного правового статусу власника своєї історичної території [3, с. 106, 109].

Реалізація невід'ємного права української нації на самовизначення наприкінці XX століття призвела до створення незалежної та суверенної української держави – України. Ця подія знаменувала собою завершення тривалого історичного шляху державотворення, втіливши одвічне прагнення Українського народу до свободи та самостійного визначення власної долі.

Проголошення суверенної України відкрило шлях до побудови демократичної, правової держави, інтегрованої у світове співтовариство на таких засадах як верховенство права; повага до гідності людини, її прав і свобод; розподіл влади; підзвітність та відповідальність публічної влади; ринкова економіка; політичний плюралізм. Одночасно з цим, перед молодою державою постала низка внутрішніх і зовнішніх загроз, здатних підірвати основи її суверенітету, територіальної цілісності та нівелювати її державність. Вчасне виявлення та ефективне реагування на ці загрози є важливим інструментом забезпечення національної безпеки України, формування її стійкості та гарантування сталого розвитку.

За твердженням Т.Д. Момотенко, сучасний етап розбудови національної державності України характеризується складним соціально-політичним та економічним станом розвитку нашої країни. Адже принципово нові загрози, спричинені трансформацією технологій, специфікою соціальних, економічних та політичних умов розвитку сучасного світового співтовариства, впливають на характер та особливості розвитку безпекового середовища, в якому Україні необхідно будувати нову систему відносин між громадянином, суспільством і державою. Особливо небезпечними вчена вважає комбіновані, інтегровані військово-політичні та економічні протистояння у вигляді безстатусного, часто прихованого конфлікту [4, с. 270].

У Декларації про державний суверенітет України наголошено, що наша держава здійснює захист і охорону національної державності Українського народу [5]. Аналіз положень Розділу I Конституції України [6] дає підстави стверджувати, що цей захист та охорона є не лише конституційним обов'язком України, а й спільною справою всього Українського народу – громадян України всіх національностей. Це означає, що кожен громадянин, як і держава загалом, несе відповідальність за зміцнення суверенітету, територіальної цілісності, збереження і розвиток національних цінностей та національної ідентичності. Успішна реалізація цих завдань є неможливою без консолідації українського суспільства. Саме єдність і згуртованість суспільства, влади та народу закладають міцний фундамент для зміцнення національної державності та безпеки нашої Вітчизни.

У сучасному глобалізованому світі, на переконання Ю. Поліщука, успішність кожної держави значною мірою залежить від ступеня консолідації народу, який її творить. Чим нація згуртованіша, тим менше конфліктів у суспільстві, тим упевненіше вона почувається

на міжнародній арені, а державний організм повною мірою виконує функції щодо забезпечення основних прав і свобод своїх громадян [7, с. 121].

Українські вчені вважають, що будь-яка країна, яка прагне бути суб'єктом історії, повинна вийти на певний рівень внутрішньої та зовнішньої консолідації. Успішна суспільна консолідація країни – не просто основа її стабільності, вона основа її розвитку. В умовах демократії внутрішньо та зовнішньо консолідована країна здатна розвиватися органічно, відповідно до специфіки своїх загальнонаціональних інтересів, які не суперечать приватним інтересам громадян, а постають їх органічною синтезою, а тому усвідомлюються й підтримуються як громадянами, так і громадськими організаціями. Це означає єднання внутрішньополітичного і зовнішньополітичного векторів, що являє собою дійсну, а не ілюзорну суб'єктність країни у світі.

Науковці наголошують, що згуртованість суспільства створить синергетичний ефект, який багатократно збільшить його силу і принесе бажаний результат – прорив до нового цивілізаційного стану, до технологічного піднесення виробництва на основі сучасних науково-технічних знань. За їхнім переконанням, модель суспільної консолідації не може бути самонародженим феноменом. Потрібна стратегія її досягнення, яка передбачає концентрацію зусиль на тих рішеннях і діях, котрі можуть забезпечити утвердження спільної ціннісної системи, соціальної і правової справедливості, повного доступу громадян до управління суспільними справами, піднесення масової політичної свідомості [8, с. 4, 6, 9].

Консолідація суспільства – це складний і багатогранний процес, що передбачає об'єднання різних соціальних груп, верств і регіонів навколо спільних цінностей, цілей та ідеалів. Цей процес вимагає подолання внутрішніх розбіжностей, конфліктів і протиріч, а також формування відчуття спільної відповідальності за долю країни. Без консолідації суспільство ризикує розколотися на окремі частини, що не мають спільного бачення майбутнього та не здатні ефективно співпрацювати для досягнення національних інтересів. Згуртованість та єдність народу є запорукою успішного розвитку та процвітання держави. Лише спільними зусиллями можна досягти поставлених цілей та забезпечити гідне майбутнє для нації.

Консолідація суспільства досягається шляхом цілеспрямованої державної політики, спрямованої на зміцнення національної ідентичності, розвиток інститутів громадянського суспільства, забезпечення соціальної справедливості, підвищення ефективної реалізації, охорони та захисту прав і свобод, збільшення добробуту населення. Важливу роль у цьому процесі відіграє національна ідея, яка визначає спільні цілі та цінності, навколо яких об'єднується нація.

Хоча консолідація суспільства є надзвичайно важливою для успішного розвитку національної державності, український досвід демонструє, що досягнення цієї єдності є складним і багатогранним процесом, який вимагає подолання численних перешкод та вирішення глибоко вкорінених проблем. Українське суспільство, сформоване під впливом різноманітних історичних, культурних та політичних факторів, характеризується значною неоднорідністю. Регіональні відмінності у мові, релігії, культурі, традиціях, соціальна нерівність, ідеологічні розбіжності створюють ґрунт для соціально-політичних конфліктів і ускладнюють формування спільної національної ідентичності [9, с. 308–309].

На переконання А.В. Кройтора, в Україні довгий час спостерігалася криза ідентичності українського суспільства. Це було зумовлено неспроможністю, а іноді й небажанням, еліти конструювати єдиний комунікативний простір. Дослідник вважає, що українське суспільство тривалий час функціонувало в межах різних конструктів історичної пам'яті. Зокрема з одного боку частина суспільства розділяло історичні наративи радянської інтерпретації минулого, а інша частина громадян мала діаметрально протилежне бачення історичного минулого. Це стало причиною паралельного існування двох глобальних ідентичностей українців, шо відображалось у орієнтаціях населення південно-східних регіонів України на російський культурний простір, а жителі північно-західних регіонів на – український. Прірва ідентичності посилювалась інформаційно-культурною політикою в державі, її залежністю від інформаційного поля російської федерації, яка здійснювала свій вплив

на інформаційний простір України в межах своєї гібридної війни, посилюючи регіональний розкол українського суспільства [10, с. 129].

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації проти України 24 лютого 2022 року, наше суспільство продемонструвало безпрецедентний рівень національної єдності. Попри попередні розбіжності, громадяни України продемонстрували неочікувану для агресора консолідацію, що дало змогу зірвати плани швидкого захоплення м. Києва та організувати ефективну відсіч ворогу. Ця згуртованість народу стала вирішальним фактором у відстоюванні суверенітету та територіальної цілісності держави, особливо на тлі неспроможності державних інституцій вчасно попередити та запобігти збройній агресії, як це вже відбувалося у 2014 році.

А.О. Рубан аргументовано доводить, що війна, особливо коли вона справедлива та захисна, часто об'єднує суспільства, дозволяє забути про соціальні та політичні конфлікти всередині нього, створює відчуття єдності в оцінці причин війни та відповідальності за її початок. За його твердженнями, російсько-українська війна в досить короткий термін спричинила зміну свідомості громадян, та, як наслідок, призвела до значної консолідації українського суспільства [11, с. 42, 44].

Варто погодитися із поглядами В.Ф. Смолянюка, що державна слабкість України значною мірою була компенсована зусиллями громадянського суспільства (добровольчими батальйонами, волонтерським рухом, інформаційними мережами тощо), а також допомогою демократичних країн Європи та Північної Америки. Ключову роль у «заморожуванні» російської територіальної експансії відіграла українська громада, яка на ціннісному рівні є прихильником відновлення територіальної цілісності демократичної України, її входження до європейської та євроатлантичної спільноти.

Проте, як слушно зауважує В.Ф. Смолянюк, компенсаційні можливості громадянського суспільства, маючи власні підйоми та спади, не можуть бути постійними в часі. Відтак, українська держава як суб'єкт гарантування національної безпеки має здійснити необхідні перетворення у цій сфері, посилюючи власний статус головного суб'єкта національної безпечної діяльності з одночасним спиранням на безпеково-оборонні можливості небайдужої громади. Інакше сумарна кількість небезпек, нав'язаних ззовні, стане критичною та призведе до ліквідації української державності [12, с. 184].

Вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що незважаючи на безпрецедентне зростання суспільної консолідації та патріотичних настроїв на початку повномасштабного російського вторгнення в Україну, на четвертому році російсько-української війни неозброєним оком можна помітити посилення фрагментації українського суспільства. Це зумовлено як об'єктивними наслідками затяжного збройного конфлікту: людські втрати, руйнування інфраструктури, вимушене переселення, психоемоційне виснаження, економічні труднощі, диференціація суспільних інтересів, так і суб'єктивними факторами, зокрема недоліками та прорахунками державної внутрішньої політики у сферах загальної мобілізації населення, соціального забезпечення, протидії злочинності, подолання корупції, публічних комунікацій, забезпечення справедливого розподілу тягаря війни.

Упродовж 2022–2025 рр. Київський міжнародний інститут соціології проводив щорічне всеукраїнське опитування громадської думки про рівень оптимістичних/песимістичних настроїв щодо майбутнього України і єдності українців. Упродовж 15.05.–03.06.2025 р. було опитано 1011 респондентів, за результатами чого встановлено, що третина населення (33% зараз і рівно стільки ж було в грудні 2024 року) вважають, що внутрішні суперечності поглиблюються і українці йдуть до розколу.

Між груднем 2024 року і травнем-червнем 2025 року відбувалися принципові зміни в громадських настроях і наразі вже тільки 43% оптимістично оцінюються майбутнє країни (зниження з 57%). Натомість з 28% до 47% стало більше тих, хто вважає, що через 10 років Україна буде зруйнованою країною із значним відтоком населення. У 2025 році соціологами вперше зафіксовано, що частка песимістів перевищила частку оптимістів.

За твердженнями виконавчого директора Київського міжнародного інституту соціології А. Грушецького, послаблення віри в щасливе майбутнє країни є безумовно тривожною тенденцією, оскільки значною мірою нинішня війна та пов'язані із нею втрати сприймаються як «інвестиція» в те, щоб потім Україна та українці змогли нарешті пожити нормально. «Золота ера» для післявоєнної України є важливою частиною справедливості, якої так прагнуть українці після всіх цих втрат та руйнувань. Чим менше українці будуть вірити, що Україна дійсно на шляху до перетворення на процвітаючу країну-члена Європейського Союзу, тим слабшою буде наша стійкість і здатність мобілізовувати ресурси на опір ворогу [13].

В умовах триваючого збройного конфлікту фрагментація українського суспільства робить його вразливим до маніпуляцій, внутрішніх розбратів і зовнішніх впливів, що становить надзвичайно серйозну загрозу для національної державності та національної безпеки України. Отже, консолідація українців – це не просто нагальна потреба воєнного часу, а фундаментальна умова для забезпечення життєздатності України як цілісної та суб'єктної держави у довгостроковій перспективі.

Зміцнення єдності є стратегічним завданням сьогодення, яке вимагає застосування комплексного підходу, що охоплює освітні, культурні, політичні, інформаційні та соціальні ініціативи для подолання внутрішніх розбіжностей і формування спільного майбутнього. Важко не погодитися із твердження В.В. Городовенка, що у сучасних умовах розвитку українського суспільства, особливо зважаючи на введення воєнного стану в Україні, консолідація суспільства і держави має забезпечуватися різними засобами, в тому числі й правовими [14, с. 140].

У демократичній державі неможливо консолідувати суспільство, прийнявши закон чи інший нормативно-правовий акт. Сама лише наявність норми права, навіть суспільно необхідної та корисної, не є фактором, який об'єднає громадян, тим більше миттєво. Акт законодавства може зобов'язати до певних дій, але він не може змусити людей добровільно бути разом, планувати і будувати своє спільне майбутнє. Єдність суспільства базується на спільних цінностях, довірі, діалозі та відчутті спільної мети й відповідальності за її реалізацію, а не на примусі. Відтак, роль права в консолідації людей полягає не в директивному «спонуканні» до єдності, а у створенні необхідних умов та гарантій, які сприяють її природному формуванню.

З метою сприяння консолідації українського суспільства, вітчизняна правова система має забезпечувати кожному впевненість у своєму правовому становищі; можливості для належної реалізації, охорони та захисту своїх прав і свобод; рівність усіх перед законом і судом; недискримінацію; ефективний доступ до правосуддя; справедливе узгодження інтересів між людиною, суспільством і державою; правопорядок та безпеку, а також прозорість, підзвітність та відповідальність посадових і службових осіб органів публічної влади. Це все досягається комплексом законодавчих, правозастосовних, інституційних та інших заходів, спрямованих на утвердження та розвиток демократії в нашій країні. У цьому контексті, особлива роль належить Конституції України, яка була, є і має залишатися основоположним актом, який формує правову архітектуру держави. Основний Закон України визначає не тільки нормативні основи функціонування інститутів держави і суспільства, але й стратегічні принципи, цілі та цінності, які задають вектор національного розвитку.

Історична роль Конституції України, як каталізатора демократичних процесів та символу остаточного розриву із радянським минулим, є беззаперечною. Національна академія наук України наголосила, що прийняття Конституції України у 1996 році мало виняткове важливе значення для української державності, активізувало процеси державотворення і правотворення. Цей документ став фундаментом правової системи країни, її законодавства, а також визначальним чинником забезпечення державного суверенітету, консолідації українського суспільства, формування і розвитку інститутів державної влади, становлення громадянського суспільства. Увібравши найважливіші досягнення вітчизняної і зарубіжної наукової думки у галузі державотворення, Конституція України визначила стратегію подальшого розвитку української держави [15].

Т. Подорожна та О. Овчаренко вважають, що Конституція України за своєю сутністю є Основним Законом (lex fundamentalis) для людини, громадянського суспільства та держави. Саме вона узагальнює та виражає волю Українського народу і політику Української держави, узгоджену з інтересами громадянського суспільства. Основне призначення Конституції України – здійснення установчої функції, що виражається у визнанні та юридичному оформленні найважливіших правових, соціально-економічних і політичних інститутів суспільства, а також у фактичному та юридичному їх заснуванні. Це проявляється в закріпленні стійкості системи суспільних відносин, у збереженні і зміцненні основоположних засад організації суспільства й держави, у створенні нових державних органів, покликаних здійснювати захист конституційних прав і свобод, наслідком чого і є належний правовий порядок [16 , с. 234].

Ф.В. Веніславський наголошує, що Конституція України втілює головні суспільні ідеали, які склалися на момент її прийняття і які, з одного боку, є безумовними для цивілізаційної парадигми даного суспільства, а з другого – відбивають історичні та морально-психологічні, світоглядні особливості і традиції всього Українського народу. Вчений звертає увагу на те, що до найбільш важливих, загальновизнаних суспільних цінностей, визначених Конституцією України, належать свобода, права людини, справедливість, моральність, гуманізм, демократія, верховенство права, правове обмеження влади, плюралізм. У своїй сукупності вони складають базові цінності конституційного ладу України, тобто ті політико-правові та моральні ідеї і принципи, які відображають існуючі в українському суспільстві ідеали, покладені в основу всього конституційно-правового регулювання.

Особливість базових цінностей конституційного ладу полягає в тому, що вони формуються в суспільній свідомості фактично протягом усього часу становлення національної державності, частково відображаються чи безпосередньо закріплюються в різноманітних політико-правових актах, що приймаються на різних етапах її розвитку, і потрапляють до офіційного тексту чинного Основного Закону вже у своєму здебільшого сформульованому і завершеному вигляді. На процес їх формування суттєвий вплив справляють національно-історичні традиції та звичаї Українського народу. Адже цінності – своєрідний культурний «код», який забезпечує процес культурної ідентифікації особистості, суспільства і нації та розвиток національної свідомості всього народу [17, с. 281–282].

За своєю правовою природою Конституція України є унікальним «живим» документом, який має одночасно вирішувати комплекс завдань минулого, сьогодення і майбутнього. Разом з тим, вона все ще не стала повноцінним моральним та правовим орієнтиром, що об'єднує більшість українців навколо конституційних цінностей та відповідної моделі розвитку нашої держави та суспільства.

Такий стан речей обумовлений не стільки змістовними вадами тексту Основного Закону України скільки істотними проблемами імплементації його норм та принципів у вітчизняне законодавство та правозастосування, зокрема їх ігноруванням, вибірковим застосуванням, хибним тлумаченням, відсутністю реальної та невідворотної юридичної відповідальності за численні порушення. Постійні спроби політиків, чиновників та олігархів обійти або інтерпретувати Конституцію України заради політичної кон'юнктури чи власних приватних інтересів, призводять до того, що вона сприймається багатьма як декларативний, а не обов'язковий до виконання документ.

Це стає досить вагомим фактором поляризації та роз'єднання суспільства, адже підриває довіру до державних інститутів, руйнує відчуття справедливості та рівності, посилює соціальну напругу і перешкоджає формуванню єдиного національного консенсусу навколо конституційних цінностей. Внаслідок цього виникають істотні загрози для національної державності та національної безпеки України. Ми переконані, що держава, де Конституція не виконується або застосовується вибірково, втрачає легітимність в очах власного народу та міжнародної спільноти. Така вразливість робить її легкою мішенню у геополітичному протистоянні, що особливо помітно в сучасних умовах в Україні.

Вважаємо, що в нашій державі необхідно якнайшвидше відновити авторитет Конституції України та утвердити її норми і принципи в усіх сферах суспільного життя. Повага до Конституції України, неухильне дотримання та захист її положень мають стати стрижнем не лише державної політики, а й повсякденним імперативом для кожного громадянина.

Українські вчені слушно стверджують, що консолідація суспільства передбачає довіру людей один до одного, у тому числі щодо дотримання оточуючими норм правової поведінки, недопущення ними правового нігілізму [8, с. 264]. Очевидно, що така довіра не може виникнути в умовах нехтування Конституцією України, коли її дотримання сприймається як виняток, а не правило. За порушення Конституції України в державі має наставати реальна політична та/або юридична відповідальність. Вибіркове правосуддя неприпустиме. Кожен громадянин, від рядового працівника до найвищого державного чиновника, має усвідомити невідворотність покарання за вчинення конституційних правопорушень.

З метою формування в людей культури нульової толерантності до конституційного нігілізму нам необхідно перейти на значно вищий рівень правосвідомості та правової культури. Вказане завдання бажано реалізувати за короткий проміжок часу, оскільки затягування цього процесу неминуче створює передумови для виникнення нових «ліній розколів» і подальшої фрагментації суспільства та знижує спроможність для ефективної протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Висновки. Консолідація суспільства є складним, але бажаним результатом тривалого процесу, через який проходить кожна держава, і Україна тут не виняток. Для багатьох українців російсько-українська війна стала як об'єднувальним та роз'єднувальним фактором. Війна кардинально змінила суспільну свідомість та ідентичність Українського народу, і можна сміливо стверджувати, що багато хто з нас уже ніколи не буде таким, як до повномасштабного вторгнення. Сьогодні й завтра саме від нас залежить наша свобода, безпека, незалежність, стійкість, соціальна злагода, добробут, розвиток, а також гідне життя кожного громадянина.

Для українського суспільства консолідуючою темою мають стати стратегічні принципи, цілі та цінності, визначені Конституцією України. Лише за таких умов українці з різних регіонів, з різною національною, мовною, релігійною та політичною ідентичністю, зможуть згуртуватися і дати не тільки гідну відсіч ворогу, а й побудувати для себе безпечне та заможне майбутнє, засноване на принципах демократії, верховенства права, поваги до гідності людини, її прав і свобод.

Ми переконані, що перехід до конституційних стандартів суспільно-політичного життя можливий лише за умови скоординованої та узгодженої взаємодії представників усіх верств населення України. Політики, чиновники, представники громадських організацій, медіа та лідери думок мають не тільки критикувати один одного, але й брати на себе відповідальність за формування правового та ціннісного просторів, заснованих на Конституції України. При цьому ключова роль належить чинній владі, яка своїми діями зобов'язана показувати приклад дотримання конституційної законності, а також демонструвати готовність визнавати власні помилки та підтримувати відкритий діалог із суспільством.

Список використаних джерел:

1. Винниченко В.К. Заповіт борцям за визволення. Київ : Видавниче товариство «Криниця». 1991. 128 с.

2. Святоцький О.Д. Українська державність: поняття, основні ознаки, символи, атрибути, витоки та етапи становлення. *Голос України*. 2019. 23 лютого. URL: http://www.golos.com.ua/article/314085 (дата звернення: 15.07.2025).

3. Мірошниченко М.І. Теоретичний і соціолого-правовий аналіз відношення понять «держава» і «державність». *Соціологія права.* 2024. Вип. 3–4 (48–49). С. 103–110. DOI: https://doi. org/10.37687/2413-6433.2024-3-4.18.

4. Момотенко Т.Д. Оперативна діяльність – нова парадигма протидії Службою безпеки України загрозам національній державності. *Право і суспільство.* 2018. № 3. Ч. 2. С. 269–275.

5. Про державний суверенітет України : Декларація Верховної Ради УРСР від 16.07.1990 № 55–XII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text (дата звернення: 15.07.2025).

6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 15.07.2025).

7. Поліщук Ю. Суспільна консолідація як важливий фактор цивілізаційного вибору України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 2 (94). С. 120–132.

8. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, Ю.П. Богуцький, Е. М. Лібанова, О. М. Майборода та ін. ; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2017. 336 с.

9. Ірха Ю.Б. Консолідація суспільства: запорука успішної національної державності України. Міховські юридичні читання : тези науково-практичної конференції (31 березня 2025 року). Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2025. С. 306–311.

10. Кройтор А. В. Роль консолідації еліти в процесі демократичного транзиту в Україні. *Актуальні проблеми політики.* 2023. Вип. 71. С. 126–135. DOI: https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.17.

11. Рубан А.О. Консолідація українського суспільства як вагомий чинник зміцнення державного суверенітету в умовах російсько-української війни. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 42–48. DOI: https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.6.

12. Смолянюк В.Ф. Національна безпека незалежної України: осягнення сутності. *Політичні дослідження.* 2021. № 1. С. 163–186. DOI: https://doi.org/10.53317/2786-4774-2021-1-10.

13. Грушецький А. Чи йдуть українці до єднання і як українці бачать майбутнє України. URL: http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1540&page=1 (дата звернення: 15.07.2025).

14. Городовенко В.В. Застосування принципу «добропорядного врядування» в практиці Конституційного Суду України. *Правове забезпечення трансформації діяльності органів публічної влади для відновлення України* : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 28-ої річниці прийняття Конституції України (м. Київ, 25 червня 2024 р.) / Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН України. Одеса : Юридика, 2024. С. 140–144.

15. Роль і значення Конституції України в державотворенні іправотворенні в Україні (до 10-річчя прийняття Конституції України) : Постанова Президії Національної академії наук України від 14.06.2006 № 173. URL:https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0173550-06/print (дата звернення: 15.07.2025).

16. Подорожна Т., Овчаренко О. Національна безпека та конституційний правопорядок як чинники забезпечення прав людини. *Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 червня 2019 р.) Київ : ВАІТЕ, 2019. С. 232–240.

17. Веніславський Ф.В. Конституційні цінності як основа консолідації українського народу. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».* 2014. № 4 (23). С. 281–283.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ЦИВІЛІСТИКА

АНАТІЙЧУК В. В.,
кандидат юридичних наук, асистент,
асистент кафедри приватного права
(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

ФЕДРАК А. М.,
студентка ІІ курсу навчання юридичного факультету
(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.4
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.7

ФРАНЧАЙЗИНГ ЯК ДОГОВІРНА КОНСТРУКЦІЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: ДО ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ

У науковій статті досліджується договір франчайзингу як окрема цивільно-правова конструкція, що поєднує в собі елементи ліцензійного договору, договору купівлі-продажу, договору про надання послуг та інших правовідносин. На підставі аналізу чинного законодавства, судової практики, міжнародних договорів та наукової доктрини висвітлюються проблемні аспекти правового регулювання франчайзингу в Україні. Зазначено, що відсутність комплексного спеціального нормативного акта, який встановлює нормативні засади функціонування правовідносин у сфері франчайзингу, призводить до неоднозначного тлумачення прав і обов'язків сторін, а також ускладнює практику застосування цього інституту в підприємницькій діяльності. Особливу увагу приділено аналізу правової природи договору франчайзингу, його співвідношенню з іншими цивільно-правовими договорами та колізійним моментам у правозастосуванні. Автори приходить до висновку про необхідність кодифікації правовідносин у сфері франчайзингу, визначення на законодавчому рівні особливостей укладення, виконання та припинення договору франчайзингу, а також встановлення мінімальних вимог до змісту договору з урахуванням кращих практик зарубіжних країн. Обґрунтовується доцільність запозичення елементів правового регулювання з правових систем країн континентального та англосаксонського права з урахуванням української правової традиції. Запропоновані шляхи вдосконалення законодавства сприятимуть правовій визначеності, розвитку малого та середнього бізнесу, а також підвищенню довіри до інституту франчайзингу.

Ключові слова: *франчайзинг, комерційна концесія, договір, цивільне право, законодавче регулювання, правова конструкція. неоднозначне тлумачення, правові норми, правозастосування, законодавча техніка, правова визначеність, судова практика, юридична доктрина, правові колізії, офіційне тлумачення.*

Anatiichuk V. V., Fedrak A. M. Franchising as a contractual construction in civil law: on the issue of legislative regulation

The article examines the franchise agreement as a specific contractual construction in civil law, which incorporates elements of license agreements, sales contracts, service agreements, and other civil legal relations. Based on the analysis of current legislation, judicial practice, international treaties, and academic doctrine, the paper highlights key legal issues in the regulation of franchising in Ukraine. It is noted that the absence of a comprehensive special regulatory act that establishes the regulatory principles for the functioning of legal relations in the field of franchising leads to an ambiguous interpretation of the rights and obligations of the parties, and also complicates the practice of applying this institution in business activities. Special attention is paid to the analysis of the legal nature of the franchise agreement, its relationship with other types of civil law agreements, and conflicts that arise in legal practice. The author concludes that there is a pressing need to codify legal relations in the franchising field, including the development of legislative provisions that would establish the specific rules for the conclusion, execution, and termination of franchise agreements, as well as the mandatory minimum content of such contracts. The article substantiates the advisability of borrowing elements of legal regulation from both civil law and common law systems, adapting them to Ukrainian legal tradition. The proposed improvements aim to ensure legal certainty, support the development of small and medium-sized enterprises, and increase public and business trust in the franchising model.

Key words: *franchising, commercial concession, contract, civil law, legislative regulation, legal construction, ambiguous interpretation, legal norms, law enforcement, legislative technique, legal certainty, judicial practice, legal doctrine, legal conflicts, official interpretation.*

Вступ. Франчайзинг як форма підприємницької діяльності активно розвивається в усьому світі, поєднуючи в собі ефективні механізми передачі інтелектуальної власності, досвіду та бізнес-моделі. В Україні, попри поширення цього явища, його правове врегулювання залишається недостатньо визначеним і фрагментарним. У національному законодавстві переважає використання терміна «договір комерційної концесії», тоді як поняття «франчайзинг» майже не використовується, що спричиняє правову невизначеність та проблеми в судовій практиці.

Стан дослідження теми. Правове регулювання франчайзингу досліджується в межах цивільного права. У науковій літературі звертається увага на відсутність єдиного термінологічного підходу, недосконаліть законодавчої техніки та відсутність спеціального нормативного акта, що ускладнює правозастосування. Дискусійним залишається співвідношення понять «франчайзинг» і «комерційна концесія». Серед українських авторів, які порушували цю тематику, варто відзначити Кучеренко О., Юніну М. П., Яшана Ю. Б., Карягіна О. І., Золоту Л. В., Піддубну В. Ф. Серед зарубіжних – John M. Doroghazi, Emily L. Bridges, Matthew Gruenberg. Водночас єдності щодо правової природи франчайзингу та механізмів його регулювання досі не досягнуто.

Актуальність. Актуальність статті зумовлена відсутністю спеціального нормативно-правового акта, який би комплексно врегульовував відносини у сфері франчайзингу. Наявна колізійність між українським та європейським підходами ускладнює укладання і виконання договорів такого типу. Крім того, відсутність обов'язкового механізму переддоговірного інформування та уніфікованих вимог до укладання договорів франчайзингу зумовлює підвищення ризиків для потенційних франчайзі, що, в свою чергу, негативно позначається на інвестиційній привабливості українського ринку.

Мета статті полягає у комплексному аналізі франчайзингу як цивільно-правової договірної конструкції, встановлення його особливостей у вітчизняному законодавстві,

виявлення недоліків чинного правового регулювання та вироблення пропозицій щодо його вдосконалення з урахуванням міжнародного досвіду.

Постановка завдання. Необхідність розгляду сучасного стану правового регулювання франчайзингових відносин в Україні, з'ясування причин правової неоднозначності щодо співвідношення понять «франчайзинг» і «комерційна концесія», виокремлення основних ознак та істотних умов відповідного договору, а також аналізу ризиків, що виникають у правозастосуванні через відсутність чітких нормативних приписів. Обґрунтування доцільності гармонізації національного законодавства з європейськими та міжнародними підходами, зокрема через впровадження спеціального правового акту або адаптацію національних норм до загальновизнаних стандартів франчайзингу.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання франчайзингу в Україні характеризується специфічними особливостями, зокрема мінімальним використанням терміна "франчайзинг" у законодавстві. Натомість у Цивільному кодексі України закріплено правову конструкцію договору комерційної концесії. Такий підхід ускладнює процес гармонізації національного правового регулювання з європейськими та міжнародними стандартами, де термін "франчайзинг" є усталеним і широко вживаним у правовій доктрині та нормативних актах.

В українській юридичній науці та практиці триває дискусія щодо співвідношення понять «франчайзинг» і «комерційна концесія». Більшість дослідників вважає ці терміни тотожними, трактуючи комерційну концесію як правову форму реалізації франчайзингових відносин. Водночас існує й інша позиція: деякі вчені розглядають франчайзинг як ширше поняття, що охоплює різні моделі співпраці, тоді як договір комерційної концесії – лише один із можливих юридичних інструментів. Деякі автори, зокрема, трактують комерційну концесію як різновид ліцензійного договору [1].

Міжнародна практика також характеризується різноманіттям підходів до правового регулювання франчайзингу. У правовій системі Європейського Союзу відсутній уніфікований нормативно-правовий акт, що комплексно регулює сферу франчайзингу. Основним орієнтиром слугує Європейський кодекс етики франчайзингу, який визначає етичні стандарти ведення бізнесу за цією моделлю. У Німеччині, хоч і відсутній спеціальний закон про франчайзинг, активно використовується саме цей термін, а також принцип culpa in contrahendo – доктрина переддоговірної відповідальності, яка забезпечує належне інформування сторін під час переговорів. Натомість в Україні немає законодавчих вимог щодо обов'язкового розкриття інформації до укладення договору, що може створювати передумови для недобросовісної поведінки з боку франчайзерів і посилює ризики для франчайзі [2].

У США франчайзинг розглядається як система ліцензійних відносин, у межах якої франчайзер надає партнерам не лише право на використання бренду, а й забезпечує підтримку та навчання. У Литві, на відміну від більшості країн ЄС, діє спеціальний закон про франчайзинг, де чітко визначено, що йдеться про передачу права на використання об'єктів інтелектуальної власності та комерційних знань за відповідну винагороду.

У журналі Franchise Law Journal (т. 42, № 3, весна 2023), що видається Американською асоціацією юристів, розглядаються актуальні питання правового регулювання франчайзингових відносин [3]. Зокрема, у статті Девіда Герніка досліджується значення юридичних максим (загально правових принципів) у контексті вирішення франчайзингових спорів. Автор аналізує підходи судової практики до тлумачення неясних або суперечливих положень договорів на основі цих загально правових засад.

Ще одна цікава справа, висвітлена в журналі, стосується конфлікту між компаніями JEG-United та Planet Fitness щодо розвитку франшизи в Мексиці. Суд відхилив претензії JEG-United на компенсацію в розмірі $232 мільйони як занадто спекулятивні, проте визнав обґрунтованим розгляд вимог на $46 мільйонів, які стосувалися реалістичної угоди про відкриття 20 філій. Водночас звинувачення у недобросовісному втручанні з боку Planet Fitness були відхилені через відсутність доказів неправомірних дій.

Окремої уваги заслуговує динаміка розвитку франчайзингу в Китаї. Цей ринок активно зростає та привертає все більше іноземних інвесторів. Станом на сьогодні приблизно 70%

китайського населення належить до середнього класу, тоді як ще 15 років тому ця цифра становила лише 4–5%. Це свідчить про стрімке зростання платоспроможності споживачів, що створює сприятливі умови для франчайзингового бізнесу.

Франчайзинг у Китаї став одним із найефективніших способів виходу на локальний ринок. Проте на початкових етапах багато компаній обережно ставилися до цього процесу через труднощі з пошуком надійних партнерів, нестачу кваліфікованих управлінців та проблеми із захистом бренду. Саме тому часто створювалися спільні підприємства або дочірні компанії, що дозволяло зменшити ризики та адаптувати бізнес-модель до місцевих умов[4].

Таким чином, світовий досвід демонструє, що ефективне регулювання франчайзингу потребує балансу між гнучкістю договірних відносин та наявністю чітких стандартів інформування, відповідальності та етичної поведінки.

Україна має значний потенціал для розвитку франчайзингу як сучасної та ефективної форми підприємницької діяльності. Водночас, реалізація цього потенціалу потребує як удосконалення нормативно-правової бази, так і підвищення рівня правової культури учасників ринку. Попри відсутність прямої законодавчої регламентації франчайзингу, у національному правопорядку вже існує конструкція, подібна за своєю правовою природою – договір комерційної концесії.

Договір комерційної концесії передбачає надання однією стороною (правоволоділецем) іншій стороні (користувачеві) за плату права користування комплексом прав, що належать правоволоділецю. Таке право надається з метою виготовлення та/або реалізації визначеного виду товарів чи надання послуг відповідно до встановлених вимог.

Договір франчайзингу, своєю чергою, передбачає надання користувачеві права на використання визначеного комплексу об'єктів, що охоплюють ділову репутацію, комерційний досвід та інші нематеріальні активи правоволоділець. Таке використання здійснюється у межах певної сфери підприємницької діяльності, з можливістю встановлення територіальних обмежень або без них.

Щодо ознак, то це консенсуальний характер, адже виконується протягом певного часу, оплатність – присутнє зустрічне задоволення (франчайзер – нові підприємства, розширення бізнесу, освоєння нових територій, плата; франчайзі – бізнес, допомога, гроші від бізнесу), двосторонність, оскільки обідві сторони мають як права, так і обов'язки, які ми розглянемо у наступному пункті.

Також окремими ознаками можна відзначити фідуціарний та алеаторний характер. Вони пов'язані з довірою до особи, франчайзі, який буде підтримувати бізнес ідею та буде вимушений дотримуватись всіх правил щодо ведення бізнесу, проте франчайзер не може бути впевнений у цьому, що може у майбутньому загострити їхні відносини та потягнути за собою занепад відкритої точки через порушення умов договору, правил ведення бізнесом, персонал чи обслуговування клієнтів.

Становлення довірчих відносин між учасниками франчайзингової співпраці здійснюється поетапно та охоплює три ключові стадії взаємодії.

Перша стадія характеризується укладенням договору, підготовкою франчайзі (навчанням, облаштуванням), що закладає початковий рівень довіри між сторонами.

Друга стадія охоплює функціонування франчайзингового підприємства та формування стабільної і тривалої структури взаємин, заснованої на довірі.

Третя стадія позначає припинення співпраці з причин, що можуть бути як порушеннями договору, так і незалежними від волі сторін, що впливає на подальший рівень фідуціарних відносин [5].

Основною ознакою договору є його каузальний характер, тобто мета. Вона полягає в тому, що договір має чітко визначену правову та економічну підставу – передачу комплексу виключних прав (товарного знака, ноу-хау, ділової репутації, технологій тощо) з метою здійснення підприємницької діяльності за вже апробованою бізнес-моделлю. Цей договір укладається не формально, а з метою отримання вигоди обома сторонами: правоволоділець

отримує оплату за передачу прав, а користувач – можливість вести бізнес під відомим брендом і зменшити ризики.

До істотних умов (ознак) договору франчайзингу слід віднести: предмет, ціну (винагороду), строк дії та територію договору.

Предметом даного договору є надання комплексу виключних прав на використання: торговельної марки (знаків для товарів і послуг), фірмового найменування франчайзера, технологій ведення бізнесу (рецептури, виробничі процеси, стандарти обслуговування), ноу-хау, комерційних таємниць, ділової репутації [6].

Особливістю договору франчайзингу є те, що передача прав супроводжується зобов'язанням франчайзі діяти виключно за встановленими стандартами та на умовах (на території, строками використання, способами застосування) франчайзера. При цьому франчайзі не набуває права власності на передані об'єкти , а лише отримує право їх тимчасового використання [7].

Наукові дослідження підкреслюють, що невизначеність або надмірна загальність формулювання предмета договору виступають одними з ключових причин визнання таких договорів недійсними у судовій практиці.

Ціна договору є однією з ключових складових франчайзингового контракту. Обов’язковим є встановлення паушального внеску – одноразової плати за вступ до франчайзингової системи, роялті – періодичних платежів, які можуть бути фіксованими або розраховуватися як відсоток від обороту, а також внесків на маркетингові заходи для фінансування спільних рекламних кампаній [6]. Окрім того, договір може передбачати додаткові платежі за участь у тренінгах, користування CRM-системами, використання рекламних матеріалів тощо. За даними Української Асоціації Франчайзингу (2023), понад 85 % франчайзингових договорів в Україні включають поєднання паушального внеску та роялті [8].

Строк дії договору може бути визначеним або невизначеним. У практиці франчайзингу переважають договори строком на 5–10 років, що забезпечує франчайзі можливість окупити інвестиції, впровадити бізнес-процеси та досягти рентабельності [6]. Важливими умовами є передбачення можливості пролонгації або дострокового розірвання договору. При строкових договорах розірвання за ініціативою однієї сторони можливе лише за наявності істотних порушень з боку контрагента.

Франчайзинговий договір повинен містити чітке визначення території, на якій користувач має право здійснювати підприємницьку діяльність під брендом франчайзера. Виділяють два основних підходи: виключна територія – франчайзі є єдиним представником на певній території, невиключна територія – кілька франчайзі можуть діяти на одній території [7]. Територіальне обмеження має велике практичне значення: воно дозволяє користувачу уникнути внутрішньомережевої конкуренції і стимулює інвестиційну активність.

Варто виділити загальні умови, які традиційно включаються до франчайзингового договору: стандарти та контроль якості, конфіденційність і захист інтелектуальної власності. Договір передбачає суворе дотримання франчайзі корпоративних стандартів, зокрема опис стандартів якості, вимоги до оформлення закладу, поведінки персоналу та використання фірмового стилю [9]. Франчайзер має право проводити планові та позапланові перевірки із застосуванням відповідних заходів – від рекомендацій до розірвання договору при грубих порушеннях.

Оскільки франчайзі отримує доступ до конфіденційної інформації, договір містить положення про її збереження, заборону розголошення технологій, маркетингових стратегій, баз даних та відповідальність за порушення конфіденційності. Крім того, більшість міжнародних франчайзерів вимагають підписання окремих угод про нерозголошення (NDA) поряд із франчайзинговим договором [10].

Сторонами договору франчайзингу є франчайзер (правоволоділець) і франчайзі (користувач) – суб’єкти господарювання, які вступають у договірні відносини з метою організації бізнесу на основі передачі комплексу виключних прав, комерційного досвіду та ділової репутації.

Франчайзер надає франчайзі право користування об'єктами інтелектуальної власності, передає необхідну документацію, забезпечує інформаційну, технічну та консультативну підтримку, а також контролює дотримання встановлених стандартів.

Франчайзі, у свою чергу, зобов'язується здійснювати підприємницьку діяльність відповідно до умов договору, дотримуючись стандартів бренду, забезпечуючи якість товарів або послуг, конфіденційність отриманої інформації та сплачуючи визначену договором винагороду [11].

Договір може передбачати додаткові умови, зокрема щодо територіальної ексклюзивності, обмеження конкуренції, розголошення інформації або субконцесій. У міжнародній практиці поширеним є укладення окремої угоди про нерозголошення (NDA).

Сторони мають право достроково розірвати договір за умови попереднього повідомлення, а франчайзі – претендувати на його продовження за належного виконання умов. Водночас умови договору не повинні суперечити імперативним нормам, зокрема щодо свободи ціноутворення.

Питання припинення та розірвання договору франчайзингу має суттєве значення для стабільності правовідносин між сторонами та захисту їхніх майнових і немайнових інтересів. В умовах відсутності спеціального законодавства, що комплексно регулює франчайзинг в Україні, припинення таких договорів здійснюється з урахуванням загальних принципів договірного права та особливостей відповідної договірної конструкції.

Договір франчайзингу може припинятися з різних підстав, зокрема внаслідок належного виконання зобов'язань, закінчення строку дії, за взаємною згодою сторін або з ініціативи однієї зі сторін за умов, передбачених договором. Окремі випадки припинення можуть бути зумовлені об'єктивними обставинами, такими як втрата прав на об'єкти інтелектуальної власності, неможливість подальшого виконання зобов'язань або припинення діяльності контрагента [12].

У практиці поширені випадки дострокового розірвання договору у зв'язку з істотними порушеннями умов, що зумовлює необхідність передбачення відповідних процедур у договорі: строків повідомлення, умов компенсації, механізмів передачі прав та захисту комерційної таємниці.

Недотримання сторонами встановлених умов припинення договору може спричинити правові наслідки, зокрема виникнення спорів щодо правомірності використання елементів франшизи, притягнення до відповідальності або відшкодування збитків. Тому питання припинення має бути врегульоване в договорі з урахуванням балансу інтересів та потенційних ризиків сторін.

Висновки. Правове регулювання франчайзингу в Україні має специфіку, зумовлену відсутністю спеціального законодавства та заміною терміна «франчайзинг» поняттям «комерційна концесія», що ускладнює гармонізацію з міжнародними стандартами. Незважаючи на відсутність уніфікованого підходу в інших країнах, міжнародна практика свідчить про важливість балансу між договірною гнучкістю, прозорістю, етичністю та захистом прав учасників.

Франчайзинг в Україні функціонує як комплексна договірна модель, що поєднує елементи ліцензійних, підрядних і агентських відносин. Його ефективність залежить від чітко сформульованих умов договору та фідуціарного характеру відносин між сторонами. Водночас, відсутність обов'язкових механізмів розкриття інформації, контролю стандартів і захисту конфіденційності створює ризики і потребує нормативного врегулювання.

Світовий досвід (США, ЄС, Литва, Китай) доводить, що ефективне регулювання франчайзингу ґрунтується на поєднанні правових норм, етичних принципів і договірної свободи. Для України ключовим завданням є вдосконалення регулювання, підвищення правової культури та розвиток довірчих відносин у межах франчайзингових партнерств.

Отже, подальший розвиток франчайзингу в Україні залежить від комплексного підходу до гармонізації законодавства, впровадження дієвих інструментів контролю та захисту, а також формування сприятливого правового середовища для інвесторів і підприємців.

Список використаних джерел:

1. Юніна М. П., Яшан Ю. Б. Порівняльна характеристика договору франчайзингу за законодавством України та Німеччини. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф.: Дніпро, 2019. С. 323-324. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/publish/np2d5.pdf
2. Кучеренко О. Договір комерційної концесії: питання понятійно-категоріального апарату. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпро, 2022. № 1. С. 69–73. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/10119/1/11.pdf
3. Franchise Law Journal: Editorial board 2022–2023. John M. Doroghazi, Emily L. Bridges, Matthew Gruenberg and others. *American Bar Association*, 2023. Vol.42, № 3. P. 1. URL: https://www.americanbar.org/content/dam/aba/publications/franchising_law_journal/spring23/franchise-law-vol42-no3-spring23.pdf
4. Реферат «Китай. Франчайзинг». *Hellper.com.ua*: веб-сайт. URL: https://hellper.com.ua/product/referat-kitaj-franchajzing ua.prostopravo.com.ua (дата звернення: 12.07.2025).
5. Сидоров Я. Франчайзинг – нова договірна форма здійснення бізнесової діяльності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 3. URL: http://www.datamining.zntu.edu.ua/book_list.pl
6. Золота Л. В. Зміст франчайзингу: особливості договору комерційної концесії. *Нове українське право.* 2024. № 2. С. 14-20. URL: https://doi.org/10.51989/NUL.2024.2.2
7. Піддубна В. Ф. Щодо питання правової природи договору комерційної концесії (франчайзингу). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2017. Вип. 47, т. 1. С. 152–154. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/34604
8. Звіт про розвиток ринку франчайзингу в Україні у 2023 році. Українська Асоціація Франчайзингу: веб-сайт. URL: https://franchising.org.ua newukrainianlaw.in.ua (дата звернення: 12.07.2025).
9. Правове регулювання договору комерційної концесії (франчайзингу). *Студопедія*: веб-сайт. URL: https://studopedia.com.ua/1_401970_pravove-regulyuvannya-dogovoru-komertsiynoi-kontsesii-franchayzingu.html(дата звернення: 12.07.2025).
10. Договір комерційної концесії (франчайзингу) в Україні: ключові аспекти. *Dominus Legal Group*: веб-сайт. URL: https://dominuslegal.com Wiki Legal Aid+15Dominus+15stud.com.ua+15 (дата звернення: 12.07.2025).
11. Чи бути спеціальному закону про франчайзинг в Україні? *Юридична газета*: веб-сайт. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/chi-buti-specialnomu-zakonu-pro-franchayzing-v-ukrayini.html(дата звернення: 12.07.2025).
12. Кодекс України з процедур банкрутства: Кодекс, Закон України від 18 жовт. 2018 р. № 2597-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text (дата звернення: 12.07.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

АНАТІЙЧУК В. В.,
кандидат юридичних наук, асистент,
асистент кафедри приватного права
(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

ЧЕБОТАРЕНКО А. В.,
студентка II курсу навчання
юридичного факультету
(Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.4
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.8

СУДОВА ПРАКТИКА ЩОДО ДОГОВОРІВ ФРАНЧАЙЗИНГУ: ВИКЛИКИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті досліджується судова практика як ключове джерело тлумачення і застосування правових норм у сфері франчайзингових відносин. На основі аналізу як національної, так і зарубіжної практики (зокрема кейсів *Burger King v. Hungry Jack's Pty Ltd* та *Dwyer v. Fredbar Ltd*), автори розглядають характерні проблеми правозастосування, зокрема невизначеність прав та обов'язків сторін, дисбаланс договірних умов, зловживання правами та порушення принципу добросовісності. Ці проблеми мають системний характер і часто ускладнюють правозастосування, особливо в умовах динамічного розвитку договірних відносин на тлі відсутності належного нормативного підґрунтя. Аналіз судових рішень українських господарських судів демонструє, що за відсутності спеціального законодавчого регулювання франчайзингу, суди послуговуються нормами загального договірного права, зокрема Цивільного кодексу України. Це підтверджує гнучкість правової системи, але водночас підкреслює обмеження, пов'язані із застосуванням загальних норм до спеціалізованих правовідносин. Увагу зосереджено на правовому значенні фактичного користування елементами франчайзингової системи після припинення договору, збереженні зобов'язань після припинення фізичної особи підприємця, судовому захисті у випадку невиплати роялті. Особливе значення приділяється аналізу кейсів, у яких суди намагалися збалансувати інтереси сторін за відсутності прямих норм законодавства, використовуючи загальні засади цивільного права, зокрема добросовісність, розумність та справедливість. Визначено, що судова практика формує критерії для правомірного тлумачення зобов'язань сторін, а також виступає індикатором необхідності законодавчої гармонізації. Вона фактично виконує компенсаторну функцію, заповнюючи прогалини в регулюванні через прецедентні підходи, які, однак, не завжди забезпечують передбачуваність правозастосування. Автори доходять висновку, що недосконале регулювання франчайзингу в Україні, а також розбіжності у судовому тлумаченні, зумовлюють потребу в ухваленні спеціального закону, заснованого на найкращих міжнародних практиках, що дозволить підвищити правову визначеність та захист учасників франчайзингових правовідносин. Прийняття такого закону сприятиме не лише розвитку франчайзингу як форми підприємницької діяльності,

а й забезпечить належну правову охорону інтелектуальної власності, стандартизацію договірних зобов'язань та збалансованість прав і обов'язків сторін. У довгостроковій перспективі це створить умови для сталого розвитку малого і середнього бізнесу, а також підвищить інвестиційну привабливість України.

Ключові слова: *франчайзинг, комерційна концесія, договір франшизи, судова практика, добросовісність, господарський спір, роялті, правозастосування, міжнародний досвід, правове регулювання.*

Anatiichuk V. V., Chebotarenko A. V. Judicial practice concerning franchise agreements: challenges of legal enforcement in national and international contexts.

The article examines judicial practice as a key source for the interpretation and application of legal norms in the field of franchising relationships. Based on an analysis of both national and foreign case law (in particular, *Burger King v. Hungry Jack's Pty Ltd* and *Dwyer v. Fredbar Ltd*), the authors explore typical issues of legal enforcement, including the uncertainty of parties' rights and obligations, imbalance in contractual terms, abuse of rights, and violations of the principle of good faith. These problems are systemic in nature and often complicate law enforcement, especially in the context of the dynamic development of contractual relations against the background of the lack of a proper regulatory basis. The analysis of decisions issued by Ukrainian commercial courts demonstrates that, in the absence of specialized legislation governing franchising, the courts rely on general contract law provisions, particularly those of the Civil Code of Ukraine. This confirms the flexibility of the legal system, but at the same time emphasizes the limitations associated with the application of general norms to specialized legal relations. Special attention is given to the legal significance of the actual use of franchising system elements after contract termination, the continuation of obligations after the termination of an individual entrepreneur's registration, and the judicial protection in cases of unpaid royalties. Particular importance is given to the analysis of cases in which courts attempted to balance the interests of the parties in the absence of direct legislative provisions, using general principles of civil law, in particular good faith, reasonableness and fairness. It is established that judicial practice shapes the criteria for the lawful interpretation of contractual obligations and serves as an indicator of the need for legislative harmonization. It actually performs a compensatory function, filling gaps in regulation through precedent-based approaches, which, however, do not always ensure predictability of law enforcement. The authors conclude that the current deficiencies in franchising regulation in Ukraine, along with inconsistencies in judicial interpretation, necessitate the adoption of a dedicated law based on best international practices, which would enhance legal certainty and protect the interests of parties to franchising relationships. The adoption of such a law will not only contribute to the development of franchising as a form of entrepreneurial activity, but will also ensure proper legal protection of intellectual property, standardization of contractual obligations, and a balance of rights and obligations of the parties. In the long term, this will create conditions for the sustainable development of small and medium-sized businesses, as well as increase the investment attractiveness of Ukraine.

Key words: *franchising, commercial concession, franchise agreement, case law, good faith, commercial dispute, royalty, legal enforcement, international experience, legal regulation.*

Вступ. Попри загальні тенденції реформування судової системи, уніфікацію процесуальних підходів та зростання інтересу до альтернативних форм підприємництва, франчайзинг в українських реаліях залишається правовою конструкцією, що потребує

доктринального осмислення та нормативної конкретизації. Відсутність спеціального закону, фрагментарність судової практики та правова невизначеність у питаннях тлумачення й виконання договірних умов свідчать про актуальність дослідження зазначеної теми. Зокрема, недоліки чинного регулювання ускладнюють захист прав і законних інтересів як франчайзерів, так і франчайзі.

У судовій практиці використання загальних норм договірного права до франчайзингових правовідносин викликає складнощі внаслідок відсутності єдності підходів щодо кваліфікації прав та обов'язків сторін, дотримання принципу добросовісності та обрання належного способу захисту. Це зумовлює необхідність доктринального аналізу функцій і потенціалу судової практики як компенсаторного джерела регулювання у сфері франчайзингу. Попри наявність окремих праць, присвячених правовій природі договору комерційної концесії (О. Щербина, С. Погребняк, О. Кібенко), дослідження саме правозастосовних аспектів, зокрема практики господарських судів, залишається недостатньо систематизованим.

Постановка завдання. Метою статті є дослідити ключові проблеми судової практики, пов'язані з тлумаченням і застосуванням правових норм у сфері франчайзингу, на основі аналізу національних та зарубіжних кейсів, а також обґрунтувати необхідність законодавчої модернізації регулювання франчайзингових правовідносин в Україні.

Результати дослідження. Франчайзинг як правовий інститут та форма ведення підприємницької діяльності передбачає взаємозалежність сторін, що зумовлює виникнення значного обсягу зобов'язань у рамках відповідного договору. У процесі реалізації таких відносин часто виникають конфлікти, що потребують правового регулювання, зокрема судового. Аналіз практики вирішення спорів у сфері франчайзингу дозволяє не лише виявити характерні проблеми у договірному регулюванні, але й сформувати рекомендації щодо належного укладення та виконання франчайзингових договорів.

Судова практика є надзвичайно важливим джерелом тлумачення правових норм, особливо в умовах обмеженого спеціального законодавчого регулювання франчайзингу в Україні. Дослідження працівників Національної асоціації франчайзингу підтверджують, що велика частина спорів виникає через нечітке визначення зобов'язань сторін і відсутність прозорої системи контролю якості наданих послуг [1]. Водночас міжнародна практика, зокрема у країнах з розвиненою системою франчайзингових правовідносин (США, країни ЄС (Великобританія, Франція, Німеччина)), відіграє значну роль у формуванні правової позиції сторін та виявленні оптимальних моделей договірного регулювання [2].

Порівняльний аналіз національної та зарубіжної судової практики у спорах, пов'язаних із договором франчайзингу, із наведенням конкретних прикладів судових рішень дає змогу глибше осмислити особливості тлумачення зобов'язань сторін – франчайзера та франчайзі. Такий підхід дозволяє виявити ключові правові ризики, що виникають у процесі реалізації франчайзингових правовідносин, а також окреслити типові проблемні ситуації, які потребують уніфікованого підходу до їх вирішення.

Показовим є кейс *Burger King Corporation v. Hungry Jack's Pty Ltd* (Австралія, 2001), який наочно демонструє, як принцип добросовісності може впливати на хід та результат франчайзингових спорів [3]. Ця справа є знаковою для австралійської судової практики та має широке значення для правового аналізу франчайзингу в міжнародному контексті. Суть справи: суперечка між франчайзером (*Burger King Corporation*) та франчайзі (*Hungry Jack's Pty Ltd*) щодо порушення умов франчайзингового договору, зокрема щодо обов'язку відкриття нових ресторанів та принципу добросовісності у виконанні договору. Судом було встановлено, що у 1971 році *Hungry Jack's Pty Ltd* стала ексклюзивним франчайзі *Burger King* в Австралії. У 1996 році *Burger King* звинуватила *Hungry Jack's* у порушенні умов договору, зокрема у невиконанні зобов'язань щодо відкриття нових ресторанів, і намагалася розірвати договір. *Hungry Jack's* подала позов, стверджуючи, що *Burger King* навмисно перешкоджала відкриттю нових ресторанів, відмовляючи в необхідних дозволах, щоб створити підстави для розірвання договору. Суд постановив, що *Burger King* порушила умови договору, діючи недобросовісно, і присудив *Hungry Jack's* компенсацію в розмірі 46,9 мільйона

австралійських доларів. Це рішення стало прецедентом у впровадженні принципу добросовісності у виконанні комерційних договорів в австралійському праві, зокрема у сфері франчайзингових правовідносин, та підкреслює необхідність чіткого визначення прав і обов'язків сторін за відповідним договором.

Також слід розглянути справу *Dwyer (UK Franchising) Ltd v Fredbar Ltd and Another* (2021) [4]. Суть справи полягає в тому , що виникла суперечка між франчайзером (*Dwyer (UK Franchising) Ltd*) та франчайзі (*Fredbar Ltd*) щодо обмежувальних умов після припинення дії франчайзингового договору. Франчайзер уклав з франчайзі договір, який містив положення про заборону ведення аналогічного бізнесу протягом 12 місяців після припинення договору в межах певної географічної території. Після припинення договору франчайзі почав вести подібний бізнес, що стало підставою для позову з боку франчайзера. Зокрема суд постановив, що обмеження, передбачене договором, є надмірним і таким, що необґрунтовано обмежує право франчайзі на ведення підприємницької діяльності. Суд зазначив, що обмеження не було необхідним для захисту законних інтересів франчайзера, тривалість та географічний обсяг обмеження були непропорційними, а франчайзі не отримав достатньої підтримки та навчання від франчайзера, що зменшувало обґрунтованість обмеження.

Даний кейс підкреслює важливість збалансованості умов франчайзингових договорів, зокрема щодо обмежень після їх припинення. Судове рішення демонструє, що такі обмеження повинні бути обґрунтованими, пропорційними та необхідними для захисту законних інтересів франчайзера.

Утім, враховуючи специфіку правової системи України та обмежене нормативне регулювання інституту франчайзингу, важливо також звернутися до національної судової практики, яка, попри свою фрагментарність, відображає актуальні проблеми застосування загальних норм договірного права до франчайзингових відносин. Аналіз вітчизняних судових рішень дозволяє виявити типові труднощі у виконанні франчайзингових договорів та формує уявлення про правову позицію українських судів у подібних спорах. Зокрема, варто розпочати із справи №911/2617/22, яка була розглянута Господарським судом Київської області [5]. Суть даної справи - предметом судового розгляду став спір між фізичними особами-підприємцями (позивач, франчайзер) і відповідач (франчайзі) щодо стягнення заборгованості за договором. Позивач звернувся до суду з вимогою стягнути 13 100 грн. – несплачених роялті, 13 500 грн. – штраф та 2 007,64 грн. – пеню.

Позиція позивача ґрунтувалася на тому, що відповідач після припинення своєї діяльності як ФОП не повідомив про це належним чином та продовжив фактично використовувати об'єкти, надані йому в межах франшизи.

Суд встановив, що: відповідач не повідомив позивача про припинення діяльності як ФОП; фактично продовжив користуватись елементами франчайзингового пакета (системою управління, брендом, технологіями); не сплатив передбачені договором роялті, а також не виконав своїх зобов'язань з повернення матеріалів після припинення співпраці.

Суд підкреслив, що згідно зі ст. 52 ЦК України, фізична особа не звільняється від зобов'язань, навіть у разі припинення підприємницької діяльності, якщо зобов'язання виникли в період її здійснення.

Також суд застосував принцип добросовісності (ст. 3 ЦКУ), зазначивши, що відповідач зловживав своїми процесуальними правами, надавав суперечливі пояснення та не підтвердив свої заперечення належними доказами.

Господарський суд Київської області ухвалив: позов задовольнити повністю; стягнути з Котвіцького В.М. 13 100 грн. роялті, 13 500 грн. штрафу та 2 007,64 грн. пені; також – судовий збір у розмірі 3 165,34 грн. Ухвала була залишена без змін Північним апеляційним господарським судом.

Судова практика в Україні демонструє окремі приклади чіткого застосування норм загального договірного права до франчайзингових правовідносин, зокрема щодо відповідальності за використання елементів франшизи, збереження зобов'язань після припинення

підприємницької діяльності та обов'язку повернення франчайзингового пакету. Незважаючи на відсутність спеціального законодавства, суди ефективно використовують положення Цивільного кодексу України, зокрема принципи добросовісності та відповідальності сторін. Порівняння з міжнародною практикою (Австралія, Велика Британія) підкреслює важливість дотримання принципів добросовісності, розумності та справедливості у договірних відносинах франчайзингу.

У досліджених кейсах чітко простежується, що ключовими джерелами спорів між франчайзером і франчайзі є: нечіткість умов договору; надмірні або непропорційні обмеження після його припинення; порушення обов'язків з боку однієї зі сторін; відсутність належного регулювання щодо користування інтелектуальною власністю після припинення договору; недотримання принципу добросовісності у виконанні договірних зобов'язань.

Значна кількість судових спорів, що виникають у сфері франчайзингу як на національному, так і на міжнародному рівні, свідчить про актуальність проблеми неузгодженості договірних умов, нечіткого розподілу зобов'язань сторін і відсутності ефективних механізмів взаємодії. У правозастосувальній практиці посилюється роль судів у тлумаченні договорів з урахуванням конкретних обставин справи, що супроводжується активним застосуванням принципу добросовісності як компенсаторного інструмента за наявності прогалин у нормативному регулюванні. Така ситуація актуалізує необхідність превентивного підходу до укладення франчайзингових договорів, які, попри свою ефективність як моделі стратегічного партнерства, містять потенційні правові ризики. Франчайзинг дозволяє франчайзеру масштабувати бізнес з мінімальними витратами, а франчайзі – скористатися перевагами відомого бренду, однак лише належне врахування судової практики та потенційних ризиків при формулюванні умов договору здатне зменшити ймовірність виникнення спорів і знизити навантаження на судову систему.

Ось узагальнений і структурований перелік основних правових ризиків, пов'язаних із укладенням та виконанням договорів франчайзингу, переформатований у стислій науковій формі:

Серед ключових ризиків, які мають бути враховані сторонами ще до укладення договору франчайзингу, варто виокремити кілька груп проблем [6]. По-перше, це інституційні прогалини, зумовлені відсутністю нормативної апробації бізнес-моделі франчайзера та обов'язку щодо переддоговірного розкриття інформації, як це передбачено в США чи ЄС. Така неврегульованість створює простір для зловживань і прийняття рішень без належної оцінки фінансових та операційних ризиків. По-друге, проблемною залишається правова невизначеність щодо реєстрації договору, що може призводити до обмеження обсягу переданих прав або визнання договору недійсним. До цього ж блоку належить обмеженість судового захисту через несталу правозастосовну практику, а також суперечливість регулювання цінової політики, оскільки ст. 1122 ЦК України забороняє встановлення фіксованих або обмежених цін.

Окремої уваги заслуговують ризики, пов'язані з недосконалістю договірних конструкцій: зловживання інформацією та ноу-хау з боку франчайзі, репутаційні втрати бренду через недотримання стандартів одним із партнерів, відмова від сплати роялті, приховування прибутку, втрата контролю над територією у разі укладення договорів майстер-франшизи [7]. Не менш вагомими є фінансові ризики – високі стартові витрати, які у поєднанні з обмеженнями підприємницької свободи (жорсткими стандартами франчайзера) можуть знижувати рентабельність бізнесу франчайзі. Нарешті, постійна залежність від політики франчайзера – включно зі змінами у розмірі платежів, логістиці, стратегії розвитку або навіть зміні власника бренду – значно ускладнює довгострокове планування для франчайзі та ставить під сумнів стабільність партнерства.

Таким чином, ефективне запобігання зазначеним ризикам можливе лише за умови комплексного підходу до укладення договору, що включає правовий аудит франчайзингової системи, врахування судової практики та чітке закріплення механізмів захисту інтересів обох сторін.

Попри численні ризики, перелік яких не є вичерпним, франчайзинг залишається популярною моделлю комерційної взаємодії, яка активно використовується на практиці. Висока частота укладення таких договорів пояснюється низкою переваг, які сторони вбачають у цій формі співпраці. Для франчайзера франчайзинг є ефективним інструментом масштабування бізнесу з мінімальними фінансовими та адміністративними витратами [8]. Він дозволяє залучати зовнішні ресурси для відкриття нових точок, забезпечує стабільний дохід від роялті та закупівель, сприяє підвищенню впізнаваності бренду й органічному розширенню ринкової присутності. Водночас для франчайзі така модель забезпечує доступ до перевіреної бізнес-системи, знань, підтримки та репутації відомого бренду, що істотно знижує підприємницькі ризики на старті. Крім того, вона дає змогу скористатися налагодженими логістичними ланцюгами, маркетинговими рішеннями, спрощеними регуляторними процедурами, а також адаптувати формат співпраці відповідно до власних ресурсів і цілей. Саме сукупність цих факторів формує стійкий інтерес до договору франчайзингу, незважаючи на потенційні правові складнощі та неоднозначність судової практики [9].

Таким чином, договір франчайзингу постає як взаємовигідна, проте складна форма господарської співпраці, яка потребує чіткого правового регулювання, прозорості домовленостей та високого рівня договірної дисципліни. Успішна реалізація франчайзингових правовідносин можлива лише за умови відповідального підходу обох сторін та належного врахування юридичних, економічних і репутаційних ризиків [10]. Водночас, попри значний потенціал цієї моделі, розвиток франчайзингу в Україні стримується низкою системних бар'єрів. До таких належать неузгодженість чинного законодавства, складність податкового регулювання, відсутність усталеної термінології, непрозора процедура розірвання договорів, обмежений доступ до кредитних ресурсів для малого бізнесу, а також загальний низький рівень обізнаності населення щодо природи та механізмів франчайзингу. Подолання цих перешкод є необхідною передумовою для формування сприятливого правового середовища, здатного забезпечити сталий розвиток франчайзингових відносин в Україні [11].

Однією з додаткових проблем, що ускладнює розвиток франчайзингових відносин в Україні, є відсутність у національному правовому полі усталеного терміна «франчайзинг». Замість нього використовується інше поняття, що не повною мірою відображає сутність та сучасні особливості цієї форми співпраці. Така термінологічна невизначеність породжує труднощі як для учасників ринку, так і для правозастосувачів, знижує рівень правової визначеності та ускладнює гармонізацію з міжнародною практикою.

Ще у 2001 році було запропоновано проєкт Закону України «Про франчайзинг» (реєстр. № 8241 від 08.11.2001 р.), однак він так і не був ухвалений. Лише окремі норми були включені до Господарського та Цивільного кодексів, які набули чинності з 1 січня 2004 року. Спроби повторного розгляду законопроєкту мали місце, зокрема в грудні 2017 року, але й тоді він був відправлений на доопрацювання [12].

На нашу думку, подальше законодавче врегулювання франчайзингу в Україні має базуватися на ретельному вивченні позитивного міжнародного досвіду, зокрема США, країн ЄС і Китаю, з обов'язковим урахуванням національних особливостей та потреб вітчизняних суб'єктів господарювання. Доцільним є врахування положень Європейського кодексу етики франчайзингу 1990 року, який слугує основою регулювання франчайзингових відносин у більшості європейських країн. Запровадження спеціального закону про франчайзинг стане своєчасним і важливим кроком для забезпечення стабільної правової підтримки малого та середнього бізнесу в умовах післявоєнного відновлення економіки. Основними напрямами удосконалення слід вважати гармонізацію законодавства з європейськими стандартами; заміну термінології, зокрема «комерційна концесія» на «франчайзинг», «правоволоділець» на «франчайзер», «користувач» на «франчайзі»; впровадження переддоговірної стадії (тестування франшизи); чітке врегулювання податкових аспектів, зокрема сплати роялті; надання франчайзеру права встановлювати єдину цінову політику; спрощення процедури розірвання договорів; покращення доступу малого бізнесу до фінансування; а також запуск освітніх ініціатив на національних цифрових платформах, таких як «Дія.Цифрова

освіта». Реалізація цих заходів сприятиме створенню сприятливого правового та економічного середовища, що активізує розвиток франчайзингової діяльності в Україні та сприятиме сталому економічному зростанню.

Висновки. Метою статті було дослідити ключові проблеми судової практики, пов'язані з тлумаченням і застосуванням правових норм у сфері франчайзингу, через аналіз національних та зарубіжних кейсів. Дане дослідження показало, що основні виклики в Україні виникають через нечіткість договорів, відсутність спеціального законодавчого регулювання та недостатній захист інтересів сторін. Зарубіжна судова практика, зокрема рішення судів Австралії та Великої Британії, підкреслює важливість принципів добросовісності, пропорційності і балансу інтересів для ефективного врегулювання франчайзингових спорів.

Водночас вітчизняні суди, застосовуючи норми загального цивільного та господарського права, демонструють здатність адаптувати правові засади до особливостей франчайзингових відносин, проте практика залишається фрагментарною та непослідовною.

Ці висновки підтверджують необхідність законодавчої модернізації, спрямованої на гармонізацію українського законодавства з міжнародними стандартами, чітке визначення правового статусу франчайзингу, а також впровадження механізмів переддоговірного розкриття інформації, захисту прав інтелектуальної власності та врегулювання спорів.

Таким чином, удосконалення правового регулювання франчайзингу в Україні є ключовим чинником для забезпечення стабільного розвитку малого і середнього бізнесу, підвищення інвестиційної привабливості та інтеграції українського ринку у світову економіку.

Список використаних джерел:

1. Аналітичний звіт за 2022 рік. *Національна асоціація франчайзингу України* : веб-сайт. URL: https://franchising.org.ua (дата звернення: 17.07.2025).

2. Legal Considerations in Franchising. *International Franchise Association (IFA)* : веб-сайт. URL: https://www.franchise.org (Last accessed:17.07.2025).

3. Burger King Corporation v Hungry Jack's Pty Limited. *History & Modern Evolution of Transnational Commercial Law*. 2001. 21 June. URL: https://www.trans-lex.org/303553/_/burger-king-corporation-v-hungry-jacks-pty-ltd-[2001]-nswca-187-at-[186]/#toc_0 (Last accessed: 17.07.2025).

4. Dwyer (UK Franchising) Limited v Fredbar Limited and Shaun Rowland Bartlett. England and Wales High Court (Chancery Division)May 11, 2021. URL: https://www.casemine.com/judgement/uk/60a205d02c94e04a0f2c9ed7 (Last accessed:17.07.2025).

5. Ухвала суду від 10.07.2023 по справі № 911/2617/22 Північний апеляційний господарський суд. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/112144532 (дата звкрнення: 17.07.2025).

6. Намака К. Ризики сторін у договорі франчайзингу та правові способи їх мінімізації. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 12. С. 55–59. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/12/22.pdf

7. Ризики при продажу франшизи. *Franchise Capital*: веб-сайт. URL: https://franchise-capital.com/ru/blog/riski-franchajzera-pri-prodazhe-franshizy/ (дата звернення: 17.07.2025).

8. SPAR Україна. Плюси та мінуси. Spar Україна: веб-сайт. URL: https://spar.ua/blogs/rozbiraemo-plyusi-ta-minusi-franchayzingu (дата звернення: 17.07.2025).

9. World Bank Ukraine. Плюси та мінуси франчайзингу. *Copyright WorldBank*: веб-сайт. URL: https://worldbank.org.ua/3868-plyusi-ta-minusi-franchayzingu.html (дата звернення: 17.07.2025).

10. Давидяк І. О. Перспективи розвитку франчайзингу в Україні як спосіб забезпечення економічної стійкості під час війни та після перемоги. *Економіка та держава.* 2023. № 9. С. 42–46.

11. Гордеюк А. О., Жук Д. В. Особливості та перспективи розвитку франчайзингу в Україні. *Право і безпека.* 2021. № 4(85). С. 56–62.

12. Проєкт Закону про франчайзинг № 8241 від 08.11.2001. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?skl=4&pf3516=8241 (дата звернення:17.07.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 20.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

БОНДАР І. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри юстиції
(Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.9

ЩОДО ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ В РЕЗУЛЬТАТІ ВЧИНЕННЯ НОТАРІАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НОТАРІУСОМ

Висвітлено, що нотаріуси реалізують функції держави в частині державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяження, а саме, здійснюють у своїй діяльності делеговані державою повноваження у встановленому законом порядку. Здійснення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень є важливим і необхідним для захисту прав й інтересів осіб та стабільності в сфері власності.

Констатовано, що нотаріальний та реєстраційний є різними процесами, однак тісно взаємопов'язані, особливо під вчинення нотаріальних дій з нерухомим майном, оскільки окрім нотаріального посвідчення такого правочину законодавцем передбачена обов'язкова реєстрація відповідних прав у Державному реєстрі прав. Саме тому однією із засад державної реєстрації прав визначається одночасність вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном та державної реєстрації.

Визначено, що необхідно розрізняти діяльність нотаріуса як державного реєстратора у результаті вчинення нотаріальних дій з нерухомим майном, так і нотаріуса-державного реєстратора без вчинення нотаріальних проваджень попередньо.

Встановлено, що при одночасному посвідченню правочину та реєстрації речових прав, нотаріальний та реєстраційний процеси нерозривно пов'язані між собою, оскільки рішення про державну реєстрацію нотаріус приймає одночасно з рішенням про вчинення нотаріальної дії. Ще на стадії підготовки до вчинення нотаріальної дії, нотаріус має переконатися у можливості вчинення як нотаріальної дії та, відповідно, подальшому проведенні державної реєстрації. Однак, державна реєстрація проводиться нотаріусом-державним реєстратором після завершення нотаріального процесу.

Ключові слова: *нотаріус, нотаріальний процес, нотаріальне провадження, нотаріальна діяльність, нотаріус–державний реєстратор, державна реєстрація речових прав, нотаріальна дія, нотаріальний акт.*

Bondar I. V. On the issue of state registration of rights as a result of notarial proceedings by a notary

It is emphasised that notaries carry out state functions relating to the state registration of rights to immovable property and encumbrances, namely they exercise the powers delegated to them by the state in accordance with the procedure established by law. State registration of property rights to immovable property and encumbrances

is important and necessary for protecting individuals` rights and interests, and for maintaining stability in property sector.

It is stated that notarisation and registration are different processes, but they are closely interrelated, especially when performing notarial acts involving immovable property, since, in addition to the notarisation of such a transaction, the legislator provides for the mandatory registration of the relevant rights in the State Register of Rights. This is why one of the principles of state registration of rights is that notarial acts relating to immovable property must be carried out simultaneously with state registration.

It has been determined that it is necessary to distinguish between the activities of a notary as a state registrar as a result of performing notarial acts with immovable property and a notary-state registrar without performing notarial proceedings in advance.

It has been established that when certifying a transaction and registering property rights simultaneously, the notarial and registration processes are inextricably linked, since the notary makes the decision on state registration at the same time as the decision to perform the notarial action. Even at the stage of preparation for the performance of a notarial act, the notary must ensure that it is possible to perform both the notarial act and, accordingly, the subsequent state registration. However, state registration is carried out by a notary-state registrar after the notarial process has been completed.

Key words: *notary, notarial process, notarial proceedings, notarial activity, notary-state registrar, state registration of property rights, notarial act, notary deed.*

Вступ. Нотаріуси окрім нотаріальних дій виконують низку повноважень, відмінних від нотаріальних, що були делеговані їм державою. Діяльність нотаріусів значною мірою пов'язана з Єдиним державним реєстром речових прав на нерухоме майно, як в частині отримання інформації з цього реєстру, необхідної для вчинення нотаріальних дій, так і виступаючи державним реєстратором та здійснюючи реєстрацію речових прав та їх обтяжень. До того ж, державна реєстрація прав та їх обтяжень за результатами нотаріального провадження вчиняється одночасно, а відтак постає питання про співвідношення цих процесів, оскільки нотаріус в таких випадках виконує паралельно і функції нотаріуса, і державного реєстратора.

Постановка завдання. Теорії нотаріального процесу присвятили роботи такі науковці як Баранкова В.В, Діденко Л.В., Дякович М.М., Крижевська О.О., Снідевич О.С., Фурса С.Я. та інші. Теми державної реєстрації речових прав на нерухоме майно торкалися Долинська М.С., Нікітін В.В., Сигидин В.М., Томчук Г.О. та інші. Водночас, не применшуючи значення цих та інших досліджень, зазначимо, що сьогодні є потреба у висвітленні окремих аспектів здійснення нотаріусом повноважень державного реєстратора прав на нерухоме майно із одночасним посвідченням правочинів, що передують такій реєстрації, співвідношення цих процесів, оскільки серед науковців це питання залишається дискусійним.

Отже, **метою статті** є висвітлення взаємозв'язку нотаріального процесу та державної реєстрації речових прав на нерухоме майно.

Результати дослідження. Відповідно до ч. 2 ст. 1 Закону України «Про нотаріат» вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють в державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси) [1]. Нотаріусом є уповноважена державою фізична особа, яка посвідчує права і факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Законодавством визначаються засади, правила вчинення нотаріальних проваджень та послідовність нотаріального процесу.

У своїй роботі нотаріус використовує єдині та державні реєстри. Користування єдиними та державними реєстрами здійснюється безпосередньо нотаріусом, який вчиняє

відповідну нотаріальну дію. Використання електронних реєстрів, в тому числі, Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, є обов'язковою складовою нотаріальної діяльності, зокрема, ст.34 Закону України «Про нотаріат» до нотаріальних дій, що вчиняють нотаріуси відноситься накладення та зняття заборони відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), об'єктів незавершеного будівництва, майбутніх об'єктів нерухомості, права на які підлягають державній реєстрації.

Окрім нотаріальної діяльності, на нотаріусів покладається низка повноважень, делегованих їм державою. Зокрема, з 2013 року нотаріуси виконують функції державного реєстратора прав на нерухоме майно. Відповідно до ст.10 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [2] нотаріус є державним реєстратором та виконує повний спектр повноважень в цій сфері. Як державні, так і приватні нотаріуси реалізують функції держави в частині державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяження та здійснюють делеговані державою повноваження у встановленому законом порядку. Здійснення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень є важливим та необхідним для захисту прав й інтересів осіб та стабільності в сфері власності. Відповідно Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» державна реєстрація є офіційним визнанням і підтвердженням державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, однак не є підставою їх набуття.

І хоча нотаріальний та реєстраційний є різними процесами, вони тісно взаємопов'язані, особливо під вчинення нотаріальних дій з нерухомим майном, оскільки окрім нотаріального посвідчення такого правочину законодавцем передбачена обов'язкова реєстрація відповідних прав у Державному реєстрі речових прав. Саме тому однією із засад державної реєстрації прав визначається одночасність вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном (об'єктом незавершеного будівництва, майбутнім об'єктом нерухомості) та державної реєстрації.

В цьому контексті варто згадати Рішення Конституційного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису ст. 37 ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (щодо непорушності права власності), де констатується, що укладення правочину, спрямованого на набуття особою права власності на нерухоме майно, не є достатнім юридичним фактом для виникнення права власності, оскільки за чинним законодавством України особа набуває право власності на нерухоме майно та має змогу повноцінно його здійснювати після державної реєстрації права власності на нерухоме майно, тобто ухвалення рішення щодо державної реєстрації права власності на нерухоме майно, внесення та подальшого збереження (наявності) відповідного реєстраційного запису в Державному реєстрі прав [3]. Таким чином, нотаріальний процес передує державній реєстрації, яка, в свою чергу, є обов'язковою для виникнення у особи прав на нерухоме майно.

А відтак, здійснення відповідних нотаріальних проваджень потребує доступу нотаріуса до вищезазначеного реєстру. У випадку тимчасового блокування нотаріусу доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно він може здійснювати лише діяльність, яка не пов'язана з проведенням реєстрації, оскільки нотаріусу забезпечується доступ до Державного реєстру прав лише у режимі отримання інформації для здійснення іншої нотаріальної діяльності відповідно до закону.

Також необхідно розрізняти діяльність нотаріуса як державного реєстратора у результаті вчинення нотаріального провадження з нерухомим майном чи об'єктом незавершеного будівництва, так і нотаріуса-державного реєстратора без вчинення нотаріальних проваджень попередньо.

Державна реєстрація речових прав є офіційним визнанням речового права державою, в свою чергу, законність, об'єктивність, достовірність, повноту внесення необхідної інформації про зареєстровані права та їх обтяження до електронного реєстру забезпечується

суб'єктами, які наділені відповідними повноваженнями здійснювати таку реєстрацію на підставах та порядку, визначеному законодавством.

Томчук Г.О. розглядає механізм державної реєстрації прав на нерухоме майно як «систему чітко визначених законодавством послідовно здійснюваних дій щодо надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [4, с. 87]. В основу визначення автор закладає саме динаміку здійснення державної реєстрації, хоча термін «механізм» є ширшим поняттям, оскільки охоплює не лише процес, а й структуру, суб'єктів певного явища тощо.

Слушним є підхід Сигидина В.М., який розглядає діяльність нотаріуса щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно у вузькому і широкому значеннях. У вузькому значенні як процес розгляду вимог зацікавлених осіб щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно за собою, що відображається в прийомі документів, що надійшли на реєстрацію, їх ретельній експертизі з метою встановлення підстав або реєстрації, або відмови в такій реєстрації. У широкому значенні–як одну з функцій держави, організацію виконання якої покладено на Міністерство юстиції України в особі нотаріусів та державних реєстраторів [5, с. 72].

Здійснення державної реєстрації речових прав не можна визначати лише як технічну процедуру визнання державою певного права чи його обтяження, оскільки проведенню державної реєстрації передує процес розгляду вимог зацікавлених у такій реєстрації осіб, зокрема, перевірка документів, їх аналіз, задля прийняття рішення про державну реєстрацію або про її відмову.

Реєстраційний процес, як і нотаріальний, проводиться в певному порядку, тобто складається з етапів, які свідчать про послідовність процесу, його динаміку. Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (ст.18) встановлений чіткий послідовний порядок проведення державної реєстрації:

1) прийняття/отримання документів для державної реєстрації прав, формування та реєстрація заяви в базі даних заяв;

2) виготовлення електронних копій документів, поданих для державної реєстрації прав, шляхом сканування (у разі подання документів у паперовій формі) та їх розміщення у Державному реєстрі прав;

3) встановлення черговості розгляду заяв, зареєстрованих у базі даних заяв;

4) перевірка документів та/або відомостей Державного реєстру прав, відомостей реєстрів (кадастрів), автоматизованих інформаційних систем на наявність підстав для залишення заяви без руху, зупинення державної реєстрації прав, відмови у проведенні державної реєстрації прав та прийняття відповідних рішень;

5) прийняття рішення про державну реєстрацію прав (у разі відсутності підстав для залишення заяви без руху, зупинення державної реєстрації прав, відмови у проведенні державної реєстрації прав);

6) відкриття розділу в Державному реєстрі прав та/або внесення до відкритого розділу або спеціального розділу Державного реєстру прав відповідних відомостей про речові права на нерухоме майно, об'єкт незавершеного будівництва, майбутній об'єкт нерухомості та їх обтяження, про об'єкти та суб'єктів цих прав;

7) формування витягу з Державного реєстру прав про проведену державну реєстрацію прав для подальшого використання заявником;

8) видача/отримання документів за результатом розгляду заяви.

Коли нотаріус виступає державним реєстратором, здійснюючи реєстрацію, що не пов'язана із вчинюваними нотаріальними діями, процедура реєстрації проводиться у передбаченому законодавцем порядку, який можна розділити на певні етапи: відкриття, підготовки, проведення державної реєстрації.

Що стосується дій нотаріуса при одночасному посвідченню правочину та реєстрації речових прав, то нотаріальний та реєстраційний процеси нерозривно пов'язані між собою, оскільки рішення про державну реєстрацію нотаріус приймає одночасно з рішенням про

вчинення нотаріальної дії. Разом з тим в літературі пропонуються різні підходи до виокремлення стадій (етапів) такого процесу.

Зокрема, науковцями та практиками пропонується алгоритм дій нотаріуса для забезпечення належного одночасного посвідчення правочину і реєстрації речового права, виділяючи наступні етапи: прийняття документів для проведення реєстрації; прийняття документів для вчинення нотаріальної дії; встановлення факту можливості вчинення нотаріальної дії; встановлення факту можливості проведення реєстрації; реєстрація заяви для проведення державної реєстрації; вчинення нотаріальної дії; здійснення реєстрації речового права за новим власником у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно [6]. Запропонований алгоритм демонструє проведення нотаріусом одночасно нотаріальної процедури та процедури державної реєстрації. Однак, варто пам'ятати, що це різні процеси, що базуються на різних засадах їх здійснення, законодавством чітко регламентовано права та обов'язки суб'єктів їх здійснення, їх відповідальність за результат процесу, за наслідком вчинення видаються різні документи тощо. Цілком слушним є уточнення авторів, що нотаріус може перевірити правильність оформлення документів попередити порушення прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, забезпечити вірогідність внесення записів до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно без помилок, тому що, посвідчуючи правочин чи видаючи свідоцтво, він дуже ретельно перевіряє всі реквізити документів і водночас вносить відповідні записи до Єдиних та Державних реєстрів тощо [6]. Однак спірним вдається, що посвідчення правочину розглядається як одна зі стадій цього процесу реєстрації.

В свою чергу, Коротюк О.В. визначаючи порядок та послідовність здійснення нотаріусом державної реєстрації прав та обтяжень нерухомого майна, першим етапом називає «здійснення пошуків у державному реєстрі речових прав на нерухоме майно і формування витягів за результатом пошуку у порядку доступу нотаріусів». За результатами таких пошуків нотаріус робить висновок про можливість або неможливість вчинення нотаріальної дії. Наступним етапом, на думку автора, є «вчинення нотаріальної дії» після якої розпочинається виконання нотаріусом реєстраційних дій у Державному реєстрі речових прав [7].

Частково погоджуючись з автором зазначимо, що в теорії нотаріальний процес проходить три стадії, які визначають послідовність процесуальної діяльності нотаріуса: 1) відкриття нотаріального провадження; 2) підготовка до вчинення нотаріального провадження; 3) безпосереднє вчинення нотаріальної дії, яке закінчується посвідченням нотаріального акту та його видачею [8, с. 360]. Саме на другій стадії відбувається робота нотаріуса з документами, здійснюється низка перевірок за даними Єдиних та Державних реєстрів. На цій стадії нотаріус приймає рішення про можливість вчинення нотаріальної дії з наступним проведенням державної реєстрації речових прав або про відмову у вчиненні. Відповідно, пошук інформації про речові права на нерухоме майно чи їх обтяження та формування витягів є обов'язковою умовою нотаріального процесу та невід'ємним його етапом.

Варто зазначити, що оскільки вчинення нотаріальних дій з нерухомим майном законодавець пов'язує з наступним проведенням реєстраційних дій у Державному реєстрі прав, робота нотаріуса з реєстром стає однією з обов'язкових умов як посвідчення правочину, так і державної реєстрації.

Таким чином, можна побачити наскільки інтегрована в нотаріальний процес державна реєстрація. Оскільки ще на стадії підготовки до вчинення нотаріальної дії, нотаріус має переконатися у можливості вчинення як нотаріальної дії, так і в подальшому проведенні державної реєстрації. Однак, державна реєстрація проводиться нотаріусом-державним реєстратором після завершення нотаріального процесу. Отже, хоч проведення реєстрації не відноситься до нотаріального процесу, варто зазначити про тісний зв'язок між ними. Відтак, наслідком вчинення нотаріальних дій нотаріусом видається нотаріальний акт, а за результатами проведеної державної реєстрації речових прав надається витяг з Державного реєстру прав про державну реєстрацію в електронній або паперовій формі.

Список використаних джерел:

1. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993р. №3425-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12?find=1&text (дата звернення: 08.07.2025).

2. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text (дата звернення: 08.07.2025).

3. Рішення Конституційного Суду у справі за конституційною скаргою Приватного акціонерного товариства „Одестеплокомуненерго“ щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого припису статті 37 Закону України „Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень“ (щодо непорушності права власності) від 16.11.2022 р. № 9-р(II)/2022 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-22#Text (дата звернення: 08.07.2025).

4. Томчук Г. О. Принципи механізму державної реєстрації речових прав на нерухоме майно. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 6. 2021. 85–89.

5. Сигидин В.М. Поняття та правова природа державної реєстрації нотаріусами речових прав на нерухоме майно. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія ПРАВО. Випуск 46. Том 1. 2017. С. 69–73.

6. Нормативний помічник нотаріуса з питань державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, юридичних осіб, фізичних осіб- підприємців та громадських формувань 2025. Станом на 22 квітня 2025 року. Практичний посібник— Київ: «Центр учбової літератури», 2025. 643 с. URL: https://jurkniga.ua/contents/normativniy-pomichnik-notariusa-z-pitan-derzhavnoyi-reiestraciyi-rechovikh-prav-na-nerukhome-mayno-yuridichnikh-osib-fizichnikh-osib-pidpriiemciv-ta-gromadskikh-formuvan-.pdf?srsltid=AfmBOorQkAGPmtpRQrtt0hbu4X8wYa-i9K_Ma9pJMNgoBcJ7fgANHyGx (дата звернення: 18.07.2025).

7. Коротюк Оксана Вікторівна. Приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу. URL: http://korotyuk.com/vykonannya-notariusom-funktsiy-derzhavnoho-reyestratora-rechovykh-prav-na-nerukhome-mayno.html (дата звернення: 18.07.2025).

8. Теорія нотаріального процесу : наук.-практ. посібник / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Алерта ; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

БОРИСЕНКО С. І.,
викладач кафедри права
(Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет»)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.963:004.8
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.10

РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДОКАЗУВАННІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У науковій праці виконано комплексне дослідження перспектив використання штучного інтелекту в систем і доведення в рамках цивільного процесу. Авторка висвітлює теоретико-правовій практичні аспекти застосування ІТ-технологій, зокрема аналізує закордонний досвід використання штучного інтелекту на етапах збирання, оцінювання та прогнозування доказової бази. Особлива увага приділена питанням допустимості та надійності судових рішень, винесених з використанням інтелектуальних алгоритмів. У статті обґрунтовано, що використання ШІ у правосудді має бути обмеженим допоміжними функціями, із дотриманням етичних стандартів, принципу змагальності й права на справедливий суд. Розглядаються виклики впровадження інновацій у традиційні судові процедури та висловлюється думка щодо доцільності поступової інтеграції інтелектуальних систем в межах обґрунтованого нормативного регулювання. Робота базується на використанні порівняльно-правового, діалектичного й функціонального методів дослідження. Авторка також акцентує увагу на проблемі довіри до рішень, що приймаються із залученням алгоритмічних моделей, та підкреслює важливість забезпечення прозорості їх функціонування. Проаналізовано потенційні загрози для процесуального статусу сторін у справі у разі надмірного делегування повноважень штучному інтелекту. Визначено, що в українських реаліях існує нагальна потреба у розробці спеціального законодавства, яке регламентуватиме застосування ШІ у судочинстві. Зроблено висновок, що при належному правовому забезпеченні штучний інтелект може бути ефективним інструментом підвищення якості судового розгляду, зменшення навантаження на суддів та прискорення розгляду справ. Особливу увагу приділено успішним механізмам використання ШІ у судовій практиці на етапі оцінки доказів. Наводяться рішення закордонних судів, винесені з використанням ШІ.

Ключові слова: *штучний інтелект, доказування, цивільне право.*

Borysenko S. I. The Role of Artificial Intelligence in Evidence in Civil Proceedings

The scientific paper presents a comprehensive study of the prospects for the use of artificial intelligence (AI) in the evidence system within the framework of civil proceedings. The author highlights the theoretical, legal, and practical aspects of applying IT technologies, in particular by analyzing foreign experience in using AI at the stages of collecting, assessing, and forecasting evidentiary materials. Special attention is given to the issues of admissibility and reliability of judicial decisions made with the involvement of intelligent algorithms. The article substantiates that the use of AI in justice should be limited to auxiliary functions, ensuring compliance with ethical standards, the principle of adversarial proceedings, and the right to a fair trial.

The study addresses the challenges of introducing innovations into traditional court procedures and argues for the gradual integration of intelligent systems under well-reasoned regulatory frameworks. The work is based on comparative legal, dialectical, and functional methods of research. The author also emphasizes the issue of trust in decisions made with the involvement of algorithmic models and underlines the importance of ensuring transparency in their functioning. Potential risks to the procedural status of the parties in a case due to excessive delegation of powers to artificial intelligence are analyzed. It is determined that, under current Ukrainian conditions, there is an urgent need to develop specific legislation regulating the application of AI in judicial proceedings. The paper concludes that with proper legal regulation, artificial intelligence can become an effective tool for improving the quality of court hearings, reducing the workload on judges, and accelerating the resolution of cases. Particular attention is paid to successful mechanisms for the use of AI in the assessment of evidence, with references to court decisions made abroad using AI technologies.
Key words: *artificial intelligence, evidence, civil law.*

Вступ. Стрімкий розвиток цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту (ШІ), ставить перед правозастосовною практикою нові виклики та перспективи. В межах цивільного судочинства зростає зацікавленість до потенціалу ШІ як інструменту для збору, аналізу та оцінки доказів. Водночас застосування інтелектуальних алгоритмів у процесуальній діяльності породжує низку етичних, правових та методологічних питань. Метою роботи є дослідження доцільності та меж впровадження ШІ в доказову діяльність у цивільному процесі з урахуванням засад справедливості та змагальності.

Стан дослідження теми. Питанням та перспективам впровадження технології штучного інтелекту у вітчизняне правосуддя приділено значну увагу вітчизняних вчених, зокрема О.М. Борщевської, Н.Ю. Голубєвої, О.О. Кармази, О.Є. Радутного, Ю.С. Рєпіної, Ж.О. Павленко, М.І. Селіванова, Н.В. Шишки та ін. Крім того, дослідженнями проблемних питань правого розуміння штучного інтелекту займаються такі вчені як О.А. Баранов, І.І. Онищук, А.В. Матвійчук, М.О. Стефанчук, О.А. Музика-Стефанчук, М.М. Стефанчук та ін. Водночас, застосування штучного інтелекту у цивільному судочинстві потребує подальших теоретичних розробок, з урахуванням того, що цивільне судочинство призначене не лише для розгляду майнових приватних спорів, але й досить чуттєвих для людини ситуацій – сімейних, спадкових, питань, пов'язані з дієздатністю особи або примусових лікуванням, що вимагає від суду розуміння не лише правових аспектів таких ситуацій.

Разом з тим, проблематика застосування ШІ саме у доказуванні в цивільному процесі на сучасному етапі досліджена недостатньо. Актуальним залишається вивчення правової природи таких інструментів, визначення їх статусу в системі процесуального права та розробка чітких нормативних підходів до їхнього використання.

Методи дослідження. У ході дослідження такі методи – загальнонаукового пізнання та спеціальні методи (порівняльно-правовий).

Діалектичний метод уможливив простежити генезис і прогресуючий розвиток технологізації судового процесу. Прийоми аналізу та синтезу, індукції та дедукції дозволили показати мінуси предикативного кодування на стадії доказування та плюси електронного дослідження доказів, варіанти одночасного розкриття доказів з використанням різних методів на прикладі винесених конкретних судових рішень.

За допомогою порівняльно-правового методу виявлено найуспішніші практики використання штучного інтелекту в системі доведення в зарубіжних країнах, показані не лише інструменти передбаченого правосуддя в європейській судовій практиці, а й проблеми китайського «інструментального правосуддя», які можуть виникати у будь-якій країні. Робиться висновок про можливість використання передиктивного кодування як інструмента передбаченого правосуддя за умови вироблення загальних правил розкриття інформації та

врахування специфіки машинного навчання для конкретної справи. Зазначається, що штучний інтелект поки що не став переважним методом в жодному з видів судочинства. Це може пояснюватись недостатнім рівнем довіри до нього в юридичної громадськості і говорить про необхідність часу для формування успішної історії його використання для вирішення юридично значимого.

Актуальність. Стрімкий розвиток технологій у сучасному світі проникає у всі сфери суспільного життя, в тому числі в правову. До останнього часу вплив таких технологій (мобільний зв'язок, Інтернет, соціальні мережі, електронно-обчислювана техніка) у правовій сфері мав допоміжний характер, оскільки такі технології виступали інструментом в руках правників або інших людей, які зіткнулися з необхідністю вирішення правових питань. Однак розробка прообразу технології штучного інтелекту – системи, яка здатна виконувати завдання, які, зазвичай, вимагають інтелекту людини, поставила перед правниками та науковцями інших галузей науки безліч як теоретичних, так і практичних викликів, пов'язаних як із його двоєдиною сутністю (штучністю та інтелектуальністю), так із засадами їх використання. Властивість штучного інтелекту як програми та алгоритмів, які надають комп'ютерам здатність вчитися, адаптуватися та вирішувати завдання, що раніше вважалися під силу виключно людині, свідчить про можливість заміни людської інтелектуальної діяльності у багатьох складових правової сфери.

Однак, шляхи та засади заміни людської інтелектуальної діяльності у судочинстві, яке є формою вирішення спеціально уповноваженими особами правових спорів, стоять особливо гостро, в силу того, що інтелектуальна діяльність судді як певний мисленнєвий процес та його життєвий досвід (внутрішнє переконання) є основою правосуддя як такого. Тому, незважаючи на стрімкий розвиток технологій слід зважити всі переваги, недоліки та ризики застосування штучного інтелекту в цивільному судочинстві.

Метою статті є вивчення теоретико-правових засад використання технологій штучного інтелекту в процесі доведення у цивільному судочинстві, а також аналіз можливих напрямків їх застосування з урахуванням принципів змагальності, справедливості та забезпечення прав сторін. Особливу увагу приділено окресленню потенційних загроз, етичних викликів та обґрунтуванню потреби формування нормативного підґрунтя для легітимного впровадження інтелектуальних систем у процес доведення.

Постановка завдання. У зв'язку з активним вірусниф ефектом проникнення цифрових технологій у юриспруденцію постає потреба визначення правового статусу ШІ врамках цивільного процесу та, зокрема, у сфері доказування. Головним завданням дослідження є з'ясування перспектив та меж використання ШІ на різних етапах формування доказової бази, аналіз його впливу на процесуальні права сторін та дотримання засад неупередженого судового розгляду. Також важливим є розробка теоретичних підходів до правового регулювання застосування ШІ у судочинстві, з урахуванням міжнародного досвіду та викликів, що постають у зв'язку з діджиталізацією правової системи.

Виклад основного матеріалу. Використання в судовому процесі таких інструментів, як штучний інтелект і великі дані, особливо чутливе, оскільки судочинство завжди розглядалося як свята кімната юриспруденції, де вершиться справедливість, а рішення судів ми часто представляємо як еталон поведінки для всіх учасників правовідносин.

Застосування технологій у системі доказування – це відома та стара ідея. Якщо є кошти, що дозволяють встановити істину, і тим самим забезпечити справедливий суд, ними слід користуватися. У такому твердженні можна побачити опорну точку судової системи.

Загалом сучасні процесуальні закони оперують теоріями доказування, що сягають періодів Відродження та Просвітництва та юридично оформленими протягом XIX-XX ст. (Для різних країн час може відрізнятися). Всі ці теорії антропоцентричні. Ключова роль оцінюванні доказів відводиться судді, а учасники процесу мають можливість підтвердити чи спростувати факти, значущі для правильного вирішення справи. Наприклад, це добре помітно в теорії Р. Дворкіна про способи суддівського розсуду, а також у роботах Г. Харта, де правова сутність дискреції виводиться з «нашого повсякденного життя», представленої

«щодо простих рис», що дозволяють виділити загальні засади. Р. Познер вручає до рук суддів економічний метод, відстоює його універсальність задля встановлення істини. Його критики наполягають на ширшому наборі засобів доказування. При цьому ніким із них роль людини у збиранні та аналізі судових доказів, узагальненні їх, формулюванні загальних висновків по суті справи під сумнів не ставиться. Перелік знаменитих імен минулого та сьогодення можна продовжити, але висновок загалом виявиться незмінним. Обмежимося думкою А. Барака. Він зазначає, що судді слід зважувати кожен доказ, визначаючи його цінність для справи, а високо переконливий доказ не варто виключати лише тому, що не вистачає одного з тестів його допустимості.

Подана аргументація зрозуміла і зводиться до кількох тез:

1) рішення суду має бути справедливим;

2) справедливість досягається через оцінку існуючих доказів;

3) докази мають бути досить вагомими, щоб унеможливити несправедливість.

У різних теоріях є різночитання у тому, як цієї справедливості досягти. Генеральна ж лінія завжди однакова – людський чинник, заснований на людському розумі, озброєному професійними юридичними навичками, залишається вирішальним. Витоки таких поглядів сягають вчень минулого про людський розум, перебувають у теоріях правами людини та системи поділу влади, які змушують суддів шукати істину, оцінюючи всю сукупність обставин справи, зокрема пов'язані з мотивами конкретних людей, їх бажаннями, суб'єктивним сприйняттям дійсності. Про це можна прочитати вже у роботах основоположників системи поділу влади. Так, Дж. Локк представляє суддів як розумних людей, які проголошують право і тим самим забезпечують права. Ключовим словом тут, безперечно, виступає людський розум.

Ш.-Л. де Монтеск'є характеризував суддю, як «уста закону, які вимовляють слова закону, неживі істоти, які можуть ні стримати його силу, ні пом'якшити його суворість». У такому трактуванні суддя – це механізм, але необхідний людський розум для відшукання необхідного закону, визначення предмета доведення, оцінки доказів. Тільки після цього йому дозволяється стати «бездушною істотою», яка проголошує волю законодавця. На думку Монтеск'є, справи за участю благородних і освічених людей слід розглядати в особливих судах, де судді будуть порівняти зі сторонами з благородства та освіченості. Таким чином виявиться можливим уникнути упередженості. Тобто справедливий суд – це інструмент, але ним може бути лише людина, та ще й наділена певними якостями, не лише інтелектуальними, а й духовними, а також загальнокультурними.

К. Кіршнер під штучним інтелектом розуміє машини, які реагують на стимуляцію, що відповідає традиційним реакціям людей, враховуючи здатність людини до споглядання, судження і намірів. Такі системи за своєю суттю мають три властивості: намір, інтелект та адаптивність [3].

На сьогодні, розуміння визначень штучного інтелекту зводиться до трьох його видів: слабкий, сильний та суперінтелект. Слабкий штучний інтелект орієнтований на вирішення одного чи декількох завдань, які виконує або може виконувати людина. Сильний штучний інтелект орієнтований на вирішення всіх завдань, які виконує або може виконувати людина. У свою чергу, штучний суперінтелект є кращим за людський інтелект у будь-якій сфері, в тому числі науковій, із загальною мудрістю і соціальними навичками, та який може мати навіть свідомість та суб’єктивні переживання [4].

З огляду на це, у сучасній науці відсутнє єдине розуміння місця штучного інтелекту у структурі цивільних правовідносин. На сьогодні, можна виокремити три основні підходи до визначення правового становища штучного інтелекту:

1) виключно як об’єкта цивільних правовідносин, за яким на них повинен поширюватись, власне, правовий режим речей;

2) виключно як суб’єкта цивільних правовідносин, за яким роботи зі штучним інтелектом сприймаються як носії суб’єктивних прав і обов’язків, що діють самостійно, усвідомлюють та оцінюють значення своїх дій та дій інших осіб;

3) диференційований підхід, за яким роботи зі штучним інтелектом можуть бути як суб'єктами цивільних правовідносин, так і об'єктами [5, с. 320–321].

Оскільки дослідження штучного інтелекту як такого продовжує свій розвиток, не вдаючись до детального аналізу підходів до його розуміння лише наголосимо, що штучний інтелект це певна ознака автоматизованих систем обирати та приймати оптимальні рішення на основі раніше отриманого досвіду і аналізу зовнішніх чинників, що за своєю суттю нагадують інтелект людини.

Етична хартія з використання штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі, прийнята Європейською комісією з ефективності правосуддя у 2018 році, визначає, що штучний інтелект у судочинстві може бути використано для наступних цілей: 1) удосконалення пошукової системи (в контексті прецедентного права); 2) вирішення суперечок он-лайн; 3) допомога в складанні процесуальних актів; 4) аналіз та прогнозування; 5) класифікація договорів за різними критеріями та виявлення розбіжностей або несумісних положень; 6) інформування або підтримка сторін у судових роз глядах за допомогою «Чат-ботів» [6]. Відзначимо, що даний перелік напрямків застосування технології штучного інтелекту свідчить про можливість застосування штучного інтелекту лише як допоміжного інструменту у здійсненні правосуддя.

Історично склалося, що судова влада є однією з гілок влади, основним завданням якої є захист прав і свобод людини і громадянина на підставі та відповідно до встановленої законом процедури. З огляду на це, держави, зазвичай, встановлюють досить високі вимоги (як професійного, так особистого характеру) до суддів, які безпосередньо, вирішують відповідні правові спори, а також і до самої судової процедури, яка повинна забезпечувати незалежність та неупередженість судді і, що найголовніше, справедливе вирішення правового спору.

Тому, навіть за високого рівня розвитку штучного інтелекту, заміна суддів повністю штучним інтелектом видається дуже складним завданням. Судді відіграють важливу роль у правовій системі, а їхні функції включають як тлумачення законодавства при вирішенні спорів, але і врахування при цьому контекстуальних та етичних аспектів.

Так, Б. Аларі, та Е. Ніббет вказують, що в окремих сферах правничої професії штучний інтелект дійсно зможе замінити правників (наприклад, складання позовних заяв вже може здійснювати відповідна програма), проте, все ж таки, сучасний рівень розвитку відповідної технології не дає підстав вважати, що такі професії як адвокат, суддя та прокурор знаходяться під загрозою зникнення [7, с. 119].

Висновки. На нашу думку, штучний інтелект може бути використаний у цивільному судочинстві саме з метою покращення ефективності та доступності правосуддя в таких напрямках як:

– автоматизація рутинних та повторюваних процесів у судовій системі, таких як обробка інформації, підготовка документів, тощо.

– аналіз великих обсяги доказів, що включають текстові, аудіо– та відеозаписи, для виявлення необхідних фактів та відповідності законодавству;

– надання правникам та суддям аналітичної інформації та рекомендацій щодо рішень на підставі аналізу нормативних актів та судової практики.

– використання для підтримки процесу медіації та інших альтернативних методів вирішення спорів;

– посилення доступності суду: завдяки застосуванню технології штучного інтелекту може зменшитися завантаженість судів, що полегшить доступ до правосуддя та дозволить учасникам справи більше інтерактивно взаємодіяти з судовою системою, дистанційно подаватдокументи та відстежувати хід розгляду справи

Однак слід вкотре наголосити, що застосування технології штучного інтелекту повинно здійснюватися з дотриманням високих стандартів щодо збереження конфіденційності та безпеки інформації.

Список використаних джерел:

1. Карпенко В. Гіпотетичне майбутнє універсального штучного інтелекту. *Філософія науки: традиції на інновації.* 2011. № 1 (3). С. 57–64.

2. Blackburn, Simon. The Oxford Dictionary of Philosophy, 3rd edition., Oxford., 2016. 551 p. URL: https://en.oxforddictionaries.com/definition/artificial_intelligen (дата звернення: 12.07.2025)

3. Kirchner C. Artificial intelligence: basic concepts. *La Revue du praticien.* 2018. Vol. 68, № 10. P. 1143–1144.

4. Костенко О.В., Костенко В.В. Правова відповідальність та ідентифікація суб'єктів і об'єктів зі штучним інтелектом (ІТ). *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 1. С. 158–162. URL: http://lsej.org.ua/1_2020/39.pdf

5. Стефанчук М.О. Перспективи правового регулювання відносин у сфері використання штучного інтелекту. М.О. Стефанчук, О.А. Музика-Стефанчук, М.М. Стефанчук. *Вісник Національної академії правових наук України.* Т. 28. № 1. 2021. С. 306– 332

6. CEPEJ European Ethical Charter on the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems and their environment. URL: https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment (дата звернення: 15.07.2025)

7. Alarie B., Nibbet A. How Artificial Intelligence Will Affect the Practice of Law. *University of Toronto Law Journal.* 2018. № 68. С. 106–124. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3066816

8. Taruffo M. Judicial Decisions and Artificial Intelligence. *Artificial Intelligence and Law.* 1998. Vol. 6, Is. 2–4.

9. Тегмарк М. Життя 3.0. Доба штучного інтелекту / пер. з англ. З. Корабліна. К. : Наш формат, 2019. 432 с.

10. Скляренко І., Соболь Є. Належне мотивування судового рішення у судовій справі як гарантія його правосудності. *Актуальні проблеми правознавства.* Тернопіль, 2023. № 2. С. 206–213.

11. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 року № 1556-р. URL: https://zakon.rada. gov.ua/laws/ show/1556-2020-%D1%80#Text.

12. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

13. Селіванов М. Електронний суд: ІТ-технології в судовому процесі як спосіб покращення прогнозованості судових рішень. *Право України.* 2018. № 1. С. 114–122.

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ДЕЛЕДИВКА С. Г.,
доктор філософії в галузі права,
докторант
(Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет»)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.11

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНШІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПУБЛІЧНИХ ТОРГІВ

У статті досліджуються теоретичні і практичні аспекті законодавчого регулювання, особливостей розгляду судових справ та способів захисту учасників процедури публічних торгів (аукціону). Будучи одним з елементів завершальної стадії судового процесу, а саме виконання судових рішень, ця процедура визначає рівень остаточного захисту порушених прав, свобод і інтересів учасників правовідносин.

Велика кількість позовних домагань, що розглядаються судами України, мають майновий зміст і в остаточному випадку їх виконання в процедурі виконавчого провадження здійснюється шляхом звернення стягнення на майно та проведення публічних торгів (аукціону). Величезне значення для досягнення цілей процедури неплатоспроможності має реалізація майна боржників на аукціонах та злагодженість і дієвість відповідних механізмів.

Тобто і в процедурі виконавчого провадження, і в процедурах неплатоспроможності дієвість та результативність публічних торгів (аукціону) напряму впливає на ефективність та досягнення цілей судових процесів. Однак не дивлячись на значимість цього інституту на протязі років і десятиліть йому не приділялась належна увага як з боку законодавця, так і з боку юридичної науки.

Належні і ефективні способи захисту прав учасників відповідних процедур, конкуренція реституційних і віндикаційних вимог в процесі розгляду і вирішення справ в процедурі публічних торгів, обсяг і межі обмеженої віндикації майна, проданого на виконання судових рішень – всі ці основоположні питання потребують відповідного теоретичного осмислення. Особливо актуальним для теорії і практики правозастосування є такий принцип публічних торгів – такі торги мають виступати найбезпечнішим способом набуття майна, публічна процедура реалізації якої гарантує незворотність результатів торгів та юридичне очищення майна, придбаного в такий спосіб. Саме з урахуванням цього принципу мають оцінюватися підстави і наслідки проведення відповідних процедур та їх подальша доля при розгляді відповідних судових справ.

Ключові слова: *способи захисту, належність та ефективність способу захисту цивільних прав, публічні торги, аукціон.*

Deledyvka S. H. Methods of rights protection and other features of case consideration during public auctions

The article examines theoretical and practical aspects of legislative regulation, specific features of judicial case consideration, and remedies available to participants in public auction (tender) procedures. As an integral part of the final stage of judicial proceedings–namely, the enforcement of court judgments–this procedure determines the ultimate level of protection of violated rights, freedoms, and interests of parties involved in legal relations.

A significant number of claims adjudicated by Ukrainian courts involve property-related issues, and their enforcement is ultimately carried out through enforcement proceedings by levying execution on property and conducting public auctions (tenders). The implementation of debtor asset sales at auctions and the coherence and efficiency of these mechanisms play a crucial role in achieving the objectives of insolvency proceedings.

Thus, in both enforcement proceedings and insolvency procedures, the effectiveness and functionality of public auctions directly impact the overall efficiency and achievement of judicial process objectives. However, despite the importance of this legal institution over many years and decades, it has not received adequate attention from either the legislature or legal scholarship.

Proper and effective remedies for protecting the rights of participants in these procedures, the competition between restitution and vindicatory claims during the examination and resolution of cases in the context of public auctions, as well as the scope and limits of restricted vindication of property sold to enforce court judgments–all these fundamental issues require appropriate theoretical analysis. Particularly relevant for legal theory and practice is the principle that public auctions must serve as the most secure means of acquiring property, ensuring that the public nature of the sale guarantees the irrevocability of auction results and the legal purification of property acquired in this manner. It is precisely in light of this principle that the grounds and consequences of such procedures, as well as their future in judicial review, should be assessed.

Key words: *legal remedies, appropriateness and effectiveness of civil rights protection methods, public auction, tender.*

Вступ. Одним із основних завдань судочинства є повний і дієвий захист порушених прав, свобод і інтересів учасників правовідносин, що не в останню чергу зумовлено рівнем виконання судових рішень. Не є новиною низький рівень виконання судових рішень на сучасному етапі української правової дійсності.

Однією з причин такого стану справ є перманентна зміна правового регулювання процедури публічних (електронних) торгів (аукціонів), в межах яких здійснюється примусовий продаж майна як в процедурі виконавчого провадження, так і в процедурі банкрутства.

Тому особливо актуальним з теоретичної точки зору є дослідження особливостей розгляду справ при проведенні публічних торгів, а також способів захисту, які є належними і ефективними в процесі розгляду відповідних судових справ.

Захист цивільних прав, способи такого захисту висвітлювались в дисертаційних, монографічних та поточних теоретичних дослідженнях. Зокрема можна виділити роботи таких науковців як Васильченко В. В., Дзера І. О., Комаров В. В., Кот О. О., Кузнецова Н. С., Майданик Р.А., Спасибо-Фатеева І. В., Стефанчук М. О., Харитонов Є. О., Харченко Г.Г., Ярема А. Г.

Однак в науковій літературі в галузі цивільного права і процесу наявна відносна невелика кількість публікацій, присвячених процедурі проведення публічних торгів, способів захисту прав учасників відповідних процедур. Серед публікацій можна виділити роботи таких науковців і практиків, як О. Банасько, О.А. Беляневич, В.Е. Беляневич, П. Васильєв, Є. Морозов, С.В. Шкляр.

Постановка проблеми. Зазначений стан справ зумовлює необхідність проведення огляду та теоретичного осмислення величезного обсягу емпіричного матеріалу, який складається з судових рішень в сфері публічних торгів. Тому метою даної статті є аналіз тенденцій розвитку судової практики, процесу вироблення відповідних правових позицій, визначення правильних, належних і ефективних способів захисту прав учасників торгів та формулювання на їх основі відповідних теоретичних висновків.

Результати дослідження. Відповідно до ч. 4 ст. 656 Цивільного кодексу України, до договору купівлі-продажу, що укладається на організованих ринках капіталу та організованих товарних ринках, конкурсах, аукціонах (публічних торгах), договору купівлі-продажу валютних цінностей і договорів купівлі-продажу фінансових інструментів, укладених поза організованим ринком, застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не встановлено законом про ці види договорів купівлі-продажу або не випливає з їхньої суті [13]. Ця норма, що має бланкетний характер, запроваджує субсидіарне регулювання відносин купівлі-продажу об'єктів різних сегментів ринку відповідними поточними законами.

На відміну від ринків капіталу та організованих товарних ринків, купівлі-продажу валютних цінностей і фінансових інструментів, які мають самостійне і певним чином уніфіковане законодавче регулювання, купівля-продаж на аукціонах (публічних торгах), особливо пов'язана з примусовою реалізацією майна, не має такої одностайної нормативної регламентації. Відносини в цій сфері регулюються законодавчими правилами виконавчого провадження та прийнятими на його виконання підзаконними актами, законодавством про банкрутство та виведенням неплатоспроможних банків з ринку, які певним чином відрізняються і термінологічно, і змістовно.

Процедура примусової реалізації майна в рамках виконавчого провадження здійснюється за правилами, встановленими Законом України «Про виконавче провадження» [11] і прийнятим на його виконання Порядком реалізації арештованого майна [12]; відповідні процедури в рамках неплатоспроможності регулюються Кодексом України з процедур банкрутства [4]. Зазначені процедури в певній мірі містять різну термінологію, однак крім термінологічної розбіжності, яка має не суттєвий і формальний характер, процедури, передбачені вказаними законами відрізняються умовами проведення, строками, наслідками вчинення чи невчинення певних дій, що має не тільки формальну, а і змістовну відмінність. Зазначене не сприяє єдності в правозастосуванні, досягненню основної мети відповідних проваджень – повне виконання судових рішень, а також дотриманні прав учасників відповідних процедур.

Відносно невелика кількість теоретичних досліджень в сфері публічних торгів (аукціонів), пов'язаних з примусовим виконанням судових та інших рішень, а також відсутність відповідних узагальнень, на переконання автора пояснюється постійними змінами і нестабільністю законодавства, що регулює цю сферу відносин. Це зокрема прийняття нового Кодексу України з процедур банкрутства, який однак має прогресивний характер, в тому числі в частині проведення аукціонів з реалізації майна, перманентні зміни законодавства про виконавче провадження, в тому числі з питань примусової реалізації майна. Навіть визначальна ч. 2 ст. 388 ЦК України щодо обмеження віндикації майна, проданого в порядку, встановленому для виконання судових рішень, двічі в 2022 та 2025 роках зазнавала змін.

Ці тенденції є основною причиною відсутності стабільності судової практики, доволі частої зміни підходів в правозастосуванні, відступлення від попередніх правових позицій з боку касаційних судів. До недавнього часу в практиці Верховного Суду України, особливо в період 2010–2015 років, майже половина публічних торгів визнавалось недійсними, що не сприяло реалізації завдань останньої стадії судового процесу – повного виконання судових рішень. Ця тенденція зазнала певної корективи після запровадження на доктринальному [10, с. 451] та правозастосовному рівні [5] такого принципу – прилюдні торги в межах здійснення виконавчого провадження мають виступати найбезпечнішим способом набуття майна, публічна процедура реалізації якої гарантує незворотність результатів торгів та юридичне очищення майна, придбаного в такий спосіб.

Однак попри проголошення цього дієвого принципу, який не тільки стабілізує цивільний оборот, але є суттєвим чинником зростання показників виконання судових рішень, він так і не став в повному обсязі визначальним у цій сфері відносин. Тим не менш, саме судова практика наразі формує нові підходи в розумінні та впровадженні вищевказаного принципу, що має знайти відповідне узагальнення в теорії. Саме з цієї причини варто зосередити увагу на аналізі відповідної судової практики.

Так, ВП ВС в постанові від 13.02.2024 року у справі № 910/2592/19, здійснюючи узагальнення своїх попередніх рішень, а також рішень інших касаційних судів у справах щодо реалізації майна в процедурах банкрутства визначив і виокремив зацікавлених осіб, які можуть оскаржувати відповідні процедури та бути потенційними позивачами у справах щодо визнання недійсними торгів. Отже, це 1) боржник (зокрема, арбітражний керуючий від імені боржника); 2) кредитори; 3) зареєстровані учасники аукціону; 4) особи, які вважають себе власниками майна, що виставляється на аукціон; 5) уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) боржника; 6) особи, які не були допущені до участі в аукціоні [5]. Вбачається, що самі ці особи можуть оскаржувати публічні торги і в рамках реалізації майна в процедурі виконавчого провадження, крім категорії осіб, що позначені цифрою 5) – уповноважена особа засновників (учасників, акціонерів) боржника.

Крім власне уповноважених на оскарження публічних торгів суб'єктів, істотно важливим є зріз питань щодо підстав їх визнання недійсними. Як вже зазначалось в цій роботі, попередня практика Верховного Суду України при оскарженні публічних торгів допускала доволі часте визнання їх недійсними, що суперечить наявному наразі принципу найбезпечнішого способу набуття майна, гарантування незворотності результатів торгів та юридичного очищення майна. Аналіз правил проведення публічних торгів, позовних вимог, які заявляються, а також відповідних судових рішень, дозволяє виокремити можливі порушенні в проведенні торгів, які можуть стати підставою для їх оскарження. Зокрема, це можуть бути порушення правил, які визначають процедуру підготовки, проведення торгів (опублікування інформаційного повідомлення певного змісту про реалізацію нерухомого майна; направлення письмових повідомлень державному виконавцю, стягувачу та боржнику про дату, час, місце проведення прилюдних торгів, а також стартову ціну реалізації майна тощо); правил, які регулюють сам порядок проведення торгів; правил, які стосуються оформлення кінцевих результатів торгів тощо.

Як видається, порушення різноманітних правил, яких існує доволі багато, саме по собі не повинно ставати підставою визнання недійсними публічних торгів. Причиною цього має стати і принцип розумності, і нещодавно сформований судовою практикою принцип найбільш безпечного способу набуття майна на публічних торгах та його юридичного очищення після їх проведення.

Слід зазначити, що наразі судова практика все більшою мірою враховує зазначені принципи. Так в постанові КЦС ВС від 18 травня 2022 року у справі № 361/3505/20 зроблено висновки, що дотримання нормативно встановлених правил призначення та проведення прилюдних торгів є обов'язковою умовою правомірності правочину. Разом з тим, факт неналежного повідомлення боржника про проведення прилюдних торгів не може бути підставою для визнання таких недійсними. Головна умова, яка повинна бути встановлена судами, це наявність порушень, що могли вплинути на результат торгів, а тому, крім наявності порушення норм закону при проведенні прилюдних торгів, також додатково повинно бути встановлено порушення прав і законних інтересів особи, яка їх оспорює [7].

Отже, крім формального встановлення порушення певного правила, додатковими і обов'язковими підставами для визнання недійсними публічних торгів за правовою позицією касаційного суду визначено ще дві підстави: ці порушення мали вплинути на сам результат торгів, тобто вони мають бути істотними; має бути наявним факт порушення прав позивача в процедурі проведення таких торгів. Слід зазначити, що в подальшому касаційні суди продовжили дотримуватись зазначених підстав для визнання торгів недійсними, а певні порушення, які не вплинули на результати торгів, або не стосуються порушеного права скаржника не мають впливати на законність відповідних процедур.

Такий же висновок став підтримуватися і в теорії. Так, П. Васильєв зазначає, що для задоволення позову при оскарженні публічних торгів необхідно встановити сукупність таких умов: 1. наявність підстав для визнання торгів недійсними (порушення правил проведення торгів) та інших норм законодавства при проведенні торгів; 2. чи вплинули порушення

на результати електронних торгів; 3. чи порушується (не визнається, оспорюється) суб'єктивне цивільне право чи інтерес особи, яка звернулася до суду [1].

Одним із самих складних і до недавнього часу не до кінця вирішеним питанням в процедурі примусової реалізації майна на прилюдних торгах (аукціонах) було питання правильних, належних та ефективних способів захисту прав при вирішенні відповідних судових спорів. Так, до формування відповідної судової практики, позивачами нерідко заявлялись вимоги про визнання недійсними протоколів проведення торгів, актів передачі майна, свідоцтв про право власності тощо. Такі і подібні їм вимоги не здатні захистити порушене право, а отже є неефективними, що за сучасними трендами ВП ВС та інших касаційних судів є самодостатньою підставою для відмови в задоволенні позову.

П. Васильєв, здійснюючи аналіз розгляду справ про скасування торгів СЕТАМ також звертає увагу, що не будуть вважатись належними і ефективними позовні вимоги про зобов'язання повернути майно, правильним в даному випадку є такий предмет позову як витребування майна в незалежності від того, на яких підставах він заявляється – віндикаційних, реституційних чи кондикційних. Далі П. Васильєв стверджує про неможливість пред'явлення позовних вимог про визнання права власності на майно з урахуванням поширеної в практиці правозастосування концепції книжного володіння [1]. Огляд зазначеної концепції, а також критика її безальтернативного застосування не є предметом цієї статті, на цю проблему автор звертав увагу в іншій роботі [2, с. 73], однак є всі підстави стверджувати про можливість застосування при оскарженні публічних торгів і такого способу захисту права, як визнання права власності. Принаймні така вимога може бути не основною, а носити допоміжний характер з огляду на універсальний характер цього способу захисту права, для найбільш повного захисту права, для досягнення ситуації остаточної правової визначеності.

Питання конкуренції відповідних позовних вимог, вибір правильного, належного і ефективного способу захисту права в процедурі публічних торгів (аукціонів) було вирішено Верховним Судом при розгляді конкретних судових справ. Так, Велика Палата Верховного Суду в постанові від 13 лютого 2024 року у справі № 910/2592/19 виснувала, що набуття майна за результатами електронних торгів є особливим видом договору купівлі-продажу, за яким власником відчужуваного майна є боржник, а продавцями, які мають право примусового продажу такого майна, – державна виконавча служба й організатор електронних торгів. Покупцем відповідно є їхній переможець. Оскільки продаж майна на публічних торгах є правочином, то оскаржити останній можна за певних умов (зокрема, у разі ефективності такого способу захисту для позивача), а не протокол як документ, який засвідчує вчинення цього правочину. Вимоги про визнання недійсними протоколу публічних торгів є неналежним і неефективним способом захисту. Такий самий підхід слід застосовувати і щодо оскарження іншого документа – акта про проведені електронні торги [5].

Отже, правильною позовною вимогою, або предметом позову, або з матеріально-правової точки зору способом захисту права при оскарженні публічних торгів є вимога про визнання їх недійсними за правилами визнання недійсними правочинів. Інше проблемне питання способів захисту права при проведенні прилюдних торгів полягає в можливій наявності ситуації подальшого відчуження майна, що було його предметом. Також не до кінця вирішеною є також проблема прав і обов'язків власника проданого майна, який не є боржником у відповідній справі, тобто особи, яка не була залучена до відповідних процедур проведення публічних торгів. Варіанти вирішення зазначених проблемних питань, які потребують свого подальшого вивчення, доопрацювання і узагальнення також були предметом уваги ВП ВС та інших касаційних судів при розгляді конкретних судових справ.

Так, в цитованій вище постанові ВП ВС зазначено, що у правовідносинах із повернення майна, відчуженого на аукціоні у справі про банкрутство, для вирішення питання, кому належить право на пред'явлення позову і з якими саме вимогами (про визнання недійсними результатів аукціону та договору купівлі-продажу чи про витребування майна), необхідно з'ясовувати, у кого перебуває у власності майно на момент виникнення спору, чи був

боржник власником відчуженого на аукціоні майна та, відповідно, у який спосіб позивач має захистити саме своє право в разі його порушення.

Якщо ж за результатами аукціону з переможцем укладено договір купівлі-продажу, то ефективним способом захисту порушеного права особи, яка вправі оскаржувати результати аукціону, є пред'явлення позову про визнання недійсними результатів аукціону й укладеного з переможцем аукціону договору купівлі-продажу майна боржника та застосування реституції (у разі повернення майна, що перебуває у власності переможця аукціону). Якщо за результатом проведення аукціону у справі про банкрутство відчужено майно, яке належить іншій особі на праві власності, відновлення порушеного права власника проданого майна здійснюється шляхом пред'явлення віндикаційного позову до останнього набувача цього майна з підстав, передбачених статтями 387, 388 ЦК України [2].

Отже в даній справах ВП ВС не тільки визначено правильні, належні і ефективні способи захисту права, а і вирішена проблема конкуренції реституційних і віндикаційних вимог в залежності від правового статусу майна та власності на нього як в момент проведення аукціону, так і в момент розгляду і вирішення справи. Отже за ситуації оскарження публічних торгів боржником або іншою зацікавленою особою у випадку знаходження проданого майна у набувача-переможця торгів, правильним, належним і ефективним способом захисту права є вимога про визнання таких торгів недійсними за правилами і наслідками визнання недійсними правочинів.

За ситуації подальшого відчуження майна, або ініціювання відповідної судової справи власником проданого майна, який не мав статусу боржника, належними мають бути віндикаційні вимоги. Ця остання ситуація породжує наступну проблему теорії і практики правозастосування, що пов'язана з так званою обмеженою віндикацією при проведенні публічних торгів, а також втіленням в практику вищезазначеного принципу – найбезпечнішого способу набуття майна, публічна процедура реалізації якої гарантує незворотність результатів торгів та юридичне очищення майна, придбаного в такий спосіб.

Суть цього питання можна спростити до наступного – як співвідноситься можливість витребування майна у набувача при порушенні торгів з ч. 2 ст. 388 ЦК України. Варто нагадати, що первісна редакція цієї норми з 2004 року мала такий зміст: майно не може бути витребувано від добросовісного набувача, якщо воно було продане у порядку, встановленому для виконання судових рішень. Подальші зміни ч. 2 ст. 388 ЦК України 2022 та 2025 років посилили захист добросовісного набувача та обмежили можливість віндикації випадками не тільки продажу, а і передачі майна в порядку, встановленому для виконання судових рішень.

Іншими словами законодавець заборонив віндикувати майно, відчужене у відповідних процедурах, причому така заборона носить виключний, тобто такий, що не містить винятків, характер. Однак судова практика допускає дещо розширене тлумачення цієї норми. Так, за позицією КЦС ВС в постанові від 15.05.2019 року у справі № 285/3414/17 було вказано, що застосовуючи положення частини другої статті 388 ЦК України про те, що майно не може бути витребувано від добросовісного набувача, якщо воно було продане у порядку, встановленому для виконання судових рішень, суд повинен мати на увазі, що відповідний позов власника про витребування майна підлягає задоволенню лише в тому разі, якщо торги були визнані недійсними, оскільки відповідно до частини першої статті 388 ЦК України, власник має право витребувати майно, яке вибуло з володіння поза його волею, і в добросовісного набувача [8].

Дещо подібна позиція щодо можливості витребування майна у його набувача в процедурі публічних торгів викладена в іншій справі № 914/2618/16 за іпотечними відносинами, де ВП ВС в постанові від 6.07.2022 року витребував майно, захищаючи порушені права іпотекодержателя, додатково вказавши на необхідність встановлення добросовісності набувача та інших учасників відповідної процедури [6]. У інших подібних кейсах касаційні суди застосовували аналогічні правові позиції. Однак чи виправдане таке правозастосування з точки зору дійсного змісту ч. 2 ст. 388 ЦК України?

Як влучно зазначає О.А. Беляневич, проблема віндикації від добросовісного набувача виникає на межі майже екзистенційного конфлікту між добросовісністю як засадою цивільного законодавства та законністю володіння власником майна, і тому вимагає від законодавця пошуку адекватних конфлікту засобів його врегулювання та збалансування різноспрямованих інтересів [10, с. 443]. Вказана проблема вибору між захистом прав власника та добросовісного набувача в процедурі прилюдних торгів, на переконання автора може бути вирішена шляхом формування відповідних правових позицій Великою Палатою Верховного Суду з врахуванням надбань теорії цивільного права, які стосуються не тільки цих процедур, а і проблеми конкуренції позовів та вибору належного та ефективного способу захисту права. Далі викладений можливий варіант вирішення цієї проблеми.

Як зазначає І.В. Спасибо-Фатєєва, аксіоматичним в українській правосвідомості є те, що за наявності між сторонами спору зобов'язальних або договірних правовідносин, речові позови не заявляються, адже спори між контрагентами будуть договірними [3, с. 366]. Не буде особливо спірною як в науці, так і в судовій практиці позиція, що при примусовому продажі майна від імені його власника діють відповідні уповноважені органи, однак в процедурі такого продажу саме власник набуває відповідних прав і обов'язків, іншими словами власник є стороною відповідних зобов'язально-договірних відносин.

Користуючись зазначеною логікою є всі підстави стверджувати, що в ситуаціях знаходження проданого на публічних торгах майна у власності набувача-переможця таких торгів, відсутності факту його подальшого відчуження, вести мову про витребування майна на підставі ст. 388 ЦК України, тобто про застосування такого класичного речового способу захисту прав як відникація немає жодних підстав – сторони перебувають у відповідних договірних правовідносинах, тому належним способом захисту права тут має бути реституційний позов, тобто позов про визнання публічних торгів недійсними за правилами і наслідками визнання недійсними правочинів, в тому числі реституцією спірного майна. Цей позов може бути задоволений виключно за наявності істотного порушення правил проведення торгів та порушення цим прав позивача. Однак головний висновок полягає в тому, що у відповідній ситуації, а саме при наявності зобов'язально-договірних відносин між учасниками спору правило ч. 2 ст. 388 ЦК України щодо неможливості віндикації майна діяти не може, як і не може застосуватися цей речовий спосіб захисту порушеного права.

Інший розвиток подій буде мати місце при подальшому відчуженні переможцем торгів проданого майна. Як було вказано вище, ч. 2 ст. 388 ЦК України забороняє віндикувати майно, продане в порядку виконання судових рішень без будь-яких винятків і таке законодавче правило має застосовувати в буквальному, а не розширювальному тлумаченні. Інша справа, що інший виняток може бути прямо виведений зі змісту інших частин ст. 388 ЦК України – встановлення недобросовісності набувача і це виняток є єдиним, який допускає витребування майна.

На переконання автора є всі підстави стверджувати, що жодні порушення процедури публічних торгів, в тому числі істотні порушення, порушені права власника майна, що було відчужене, в деяких випадках безпідставно, не можуть бути протиставлені особі, яка не знала і не могла знати про незаконність набуття майна, яке було продане за процедурою публічних торгів і в подальшому відчужене добросовісному набувачу. Такий наслідок випливає зі змісту ч. 2 ст. 388 ЦК України і є проявом сформованого принципу – прилюдні торги в межах здійснення виконавчого провадження мають виступати найбезпечнішим способом набуття майна, публічна процедура реалізації якої гарантує незворотність результатів торгів та юридичне очищення майна, придбаного в такий спосіб. Інший варіант розуміння і застосування ч. 2 ст. 388 ЦК України не буде відповідати ні її букві, ні духу. Нажаль не у всіх випадках судова практика слідує зазначеному принципу.

Однак на цьому не вичерпуються проблемні питання конкуренції захисту прав власників відповідного майна та інших зацікавлених осіб з одного боку і добросовісних набувачів майна з іншого. Попередні юридичні ситуації стосувались продажу майна на виконання дійсних і таких що не були скасовані судових рішень. Якою буде правова доля майна,

проданого на виконання згодом скасованого рішення – це питання також не в повній мірі вирішено на рівні як теорії, так і практики правозастосування.

На переконання автора є цілком очевидною неможливість застосування правила ч. 2 ст. 388 ЦК України щодо обмеження віндикації при подальшому скасуванні рішень інших ніж судові органів, зокрема виконавчих написів нотаріусів, рішень інших державних органів, за якими здійснюється виконання шляхом звернення стягнення на майно. Така позиція повністю підтверджується і науковим висновком члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді Шкляра С.В. [14]. Тобто у випадку скасування рішення, що було підставою проведення публічних торгів, яке не має статусу судового рішення, передбачене законом обмеження віндикації діяти не можуть.

Дещо складнішою є ситуація по спорам у випадку подальшого скасування судового рішення, яке було виконано шляхом проведення процедури публічних торгів. Як зазначає О.А. Беляневич, у судовій практиці на цей час переважає позиція, згідно з якою вибуття майна з володіння власника на підставі судового рішення, ухваленого щодо цього майна, але в подальшому скасованого, вважається таким, що вибуло з володіння власника поза його волею. Така позиція є розширювальним тлумаченням норми ч. 2 ст. 388 ЦК України, адже законодавець не уточнює, чи впливає скасування судового рішення на права добросовісного набувача [10, с. 447].

Вищевикладений висновок щодо стану судової практики є цілком вірним станом на момент його формулювання, а саме на 2023 рік. Наразі є обережні підстави стверджувати про певну зміну судової практики в цій сфері. Так, постановою КЦС ВС від 25 червня 2025 року у справі № 638/17112/21 була викладена правова позиція, яку варто процитувати доволі об'ємно. Отже, завдяки «віндикаційному імунітету», який передбачений парламентом для майна проданого чи переданого в порядку виконання судового рішення, досягається охорона прав добросовісної особи, яка набула майно, що було відчужене чи передане на виконання судового рішення, і стабільність цивільного обороту. При «віндикаційному імунітеті», що закріплений для майна проданого чи переданого в порядку виконання судового рішення (абз. 1 ч. 2 ст. 388 ЦК України, в редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) не тільки не має значення, але й не може мати значення, чи відбулося вибуття майна з володіння власника з його волі чи поза нею, оскільки відчужувачем є не власник майна, а виконавець.

З огляду на вказане суд вважає, що частина друга статті 388 ЦК України захищає права добросовісного набувача, який придбав майно, примусово реалізоване у порядку, встановленому для примусового виконання судових рішень. Тобто, на підставі частини другої статті 388 ЦК України майно не можна витребувати від добросовісного набувача тоді, коли воно було примусово реалізоване у порядку, встановленому для примусового виконання судових рішень. Правопорядок не може допускати ситуації коли нівелюється законна сила судового рішення та створюються передумови для виникнення «колізії» судових рішень [9].

В даній справі колишньому власнику майна, на яке було звернене стягнення на виконання судового рішення, згодом скасованого, було відмовлено в позові про його витребування з вищевикладених підстав. Ця справа є одним з перших проявів прямого і правильного застосування ч. 2 ст. 388 ЦК України щодо обмеженої віндикації та прикладом застосування принципу найбільшої правової безпеки придбання майна на публічних торгах і його юридичного очищення внаслідок проведення зазначеної процедури.

Подальше впровадження подібного правильного і такого, що відповідає духу і букві норми ч. 2 ст. 388 ЦК України правозастосування має бути здійснене шляхом закріплення відповідної чіткої і категоричної позиції на рівні Великої Палати Верховного Суду, дотримання цієї правової позиції іншими судами при розгляді аналогічних справ. Саме таке правова позиція разом з вищевказаним принципом найбільшої правової безпеки придбання майна в процедурі публічних торгів має знайти своє закріплення в теорії.

Зазначене дозволяє сформулювати ряд **висновків**.

Цивільним законодавством запроваджено так званий принцип обмеженої віндикації при продажу майна в порядку, встановленому для виконання судових рішень, тобто в процедурах публічних торгів (аукціону). З цього принципу випливає інший принцип проведення публічних торгів (аукціону) – такі торги мають виступати найбезпечнішим способом набуття майна, публічна процедура реалізації якої гарантує незворотність результатів торгів та юридичне очищення майна, придбаного в такий спосіб. Саме з урахуванням цього принципу мають оцінюватися підстави і наслідки проведення відповідних процедур та їх подальша доля при розгляді відповідних судових справ.

Зацікавленими суб'єктами, що мають право на оскарження процедури публічних торгів (аукціону) є 1) боржник (зокрема, арбітражний керуючий від імені боржника); 2) кредитори; 3) зареєстровані учасники; 4) особи, які вважають себе власниками майна, що виставляється на продаж; 5) особи, які не були допущені до участі в публічних торгах (аукціоні).

Можливими підставами визнання недійсними торгів (аукціону) має бути виключно сукупність наступних умов: наявність підстав для визнання торгів недійсними (порушення правил проведення торгів) та інших норм законодавства при проведенні торгів; влив порушень на результати торгів, тобто їх істотність; порушення права особи, яка звернулася до суду. Відсутність істотних порушень, які вплинули на результати торгів та/або відсутність порушень прав позивача є підставою для відмови в позові про визнання недійсними торгів.

Вимоги про визнання недійсними протоколів проведення торгів, актів передачі майна, свідоцтв про право власності, зобов'язання повернути майно не є належними і ефективними при оскарженні прилюдних торгів. Правильними позовними вимогами, або предметом позову, або з матеріально-правової точки зору способом захисту права при оскарженні публічних торгів, які відповідають характеру порушеного праві і можуть його захистити є вимоги про визнання торгів недійсними за правилами визнання недійсними правочинів або вимоги про витребування майна за віндикаційним позовом.

Проблема конкуренції реституційних і віндикаційних вимог при оскарженні публічних торгів вирішується в залежності від правового статусу майна та власності на нього як в момент проведення аукціону, так і в момент розгляду і вирішення справи. За ситуації оскарження публічних торгів боржником або іншою зацікавленою особою у випадку знаходження проданого майна у набувача-переможця торгів, правильним, належним і ефективним способом захисту права є вимога про визнання таких торгів недійсними за правилами і наслідками визнання недійсними правочинів. За ситуації подальшого відчуження майна, або ініціювання відповідної судової справи власником проданого майна, який не мав статусу боржника, належними мають бути віндикаційні вимоги.

Проблема теорії і практики правозастосування, пов'язана з так званою обмеженою віндикацією при проведенні публічних торгів, а також принципом найбезпечнішого способу набуття майна за такою процедурою має бути вирішена шляхом формування правової позиції Великою Палатою Верховного Суду саме з врахуванням законодавчого обмеження віндикації в процедурі публічних торгів та найбезпечнішого способу набуття майна за такою процедурою. Наразі судова практика передбачає можливість витребування майна у добросовісного набувача у випадку визнання публічних торгів недійсними, що не в повній мірі відповідає букві і духу норми ч. 2 ст. 388 ЦК України.

Скасування рішення, що було підставою проведення процедур публічних торгів, яке не має статусу судового рішення може бути підставою витребування майна за віндикаційним позовом. До недавнього часу судова практика допускала таке витребування і при скасуванні судового рішення, однак останні правові позиції касаційних судів обмежили таку можливість. Подальше подібне правозастосування, що відповідає духу і букві норми ч. 2 ст. 388 ЦК України, має бути продовжене шляхом закріплення відповідної чіткої і категоричної позиції на рівні Великої Палати Верховного Суду. Правова позиція обмеженої віндикації та дотримання принципу найбезпечнішого способу набуття майна, публічна процедура реалізації

якої гарантує незворотність результатів торгів та юридичне очищення майна, придбаного в такий спосіб, має знайти своє закріплення також в теорії.

Список використаних джерел:

1. Васильєв П. Особливості розгляду справ про скасування торгів СЕТАМ. *Практика Верховного Суду.* https://blog.liga.net/user/pvasyliev/article/52721 (дата звернення: 25.07.2025).

2. Деледивка С.Г. Віндикація: захист книжного або фактичного володіння. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 68–74.

3. Захист права власності. Правові позиції Верховного Суду: коментарі науковців/ О.П. Печений, І.В., Спасибо-Фатєєва та ін., за заг. ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків, ЕКУС, 2020. 496с.

4. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text (дата звернення: 25.07.2025).

5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 лютого 2024 року, Справа № 910/2592/19: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118520069 (дата звернення -25.07.2025).

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 6 липня 2022 року, Справа № 914/2618/16: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107064709 (дата звернення: 28.07.2025).

7. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 18 травня 2022 року. Справа № 361/3505/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104453596 (дата звернення: 28.07.2025).

8. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 15 травня 2019 року. Справа №285/3414/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82419850 (дата звернення: 28.07.2025).

9. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 25 червня 2025 року. Справа № 638/17112/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128594907 (дата звернення: 24.07.2025).

10. Право власності: способи захисту прав крізь призму судової практики: монографія/ за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2023. – 616 с.

11. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text (дата звернення: 16.07.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text (дата звернення: 25.07.2025).

12. Про затвердження Порядку реалізації арештованого майна : Наказ Міністерства юстиції України від 29.09.2016 № 2831/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text (дата звернення: 25.07.2025).

13. Цивільний кодекс України : Закон України від 13 берез. 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 30.04.2025).

14. Шкляр С.В. Науковий висновок члена Науково-консультативної ради при Верховному Суді Шкляра С.В. від 15 червня 2022 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/nauk_visn/Nauk_visn_450_4257_20_1.pdf (дата звернення: 28.07.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

КАРМАЗА О. О.,
доктор юридичних наук, професор,
професор
(Інститут післядипломної освіти Київського національного університетц імені Тараса Шевченка)

КАРАЩУК К. Л.,
доктор філософії права, медіатор,
адвокат, приватний виконавець,
Голова
(Комітет з медіації та інших видів альтернативного врегулювання спорів при Раді приватних виконавців України),
Голова
(Асоціація медіаторів-правників України)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.9(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.12

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ В ПРОЦЕСІ МЕДІАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Стаття присвячена науково-практичному аналізу конфлікту інтересів в процесі медіації. Стаття має наукову та практичну цінність, пропонуючи концептуальне бачення шляхів вирішення проблеми конфлікту інтересів в процедурі медіації. В статті пропонуються зміни до Закону України «Про медіацію» стосовно заборони медіатору укладати договір про проведення медіації, а також надавати послуги медіації у разі конфлікту інтересів. Доведено, що на сьогодні цим Законом покладається на медіатора обов'язок повідомити сторони медіації на будь-якому етапі медіації про конфлікт інтересів, який може викликати обґрунтовані сумніви у його нейтральності, незалежності та неупередженості. Відтак Законом України «Про медіацію» визначено два шляхи вирішення проблеми, яка стосується наявності конфлікту інтересів в медіатора: 1) отримати письмову згоду всіх сторін медіації на проведення медіації медіатором, в якого вбачається чи існує конфлікт інтересів, та проводити медіацію з дотримання ним принципів нейтральності, незалежності та неупередженості відповідно до внутрішнього переконання медіатора; 2) припинити проведення медіації. Припинення медіації медіатором у зв'язку із наявністю конфлікту інтересів не потребує обов'язкового письмового акту. Разом з тим, цей Закон і не забороняє письмово обґрунтувати припинення медіації за ініціативою медіатора. Доведено, що такий підхід є дискусійним. В статті звертається увага на те, що принципи медіації взаємопов'язані та взаємодіють між собою. Підтримується думка науковців про те, що принцип нейтральності взаємодіє з принципом незалежності медіатора від сторін медіації, посадових та службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, а також усіх інших осіб (фізичних та юридичних). Принципи нейтральності та незалежності медіатора тісно пов'язані із інститутом конфлікту інтересів в медіації.

Ключові слова: *медіатор, конфлікт інтересів, принципи медіації, позасудова форма захисту, захист прав, незалежність медіатора, неупередженість медіатора.*

Karmaza O. O., Karashchuk K. L. Conflict of interest in the mediation process: problems and solutions

The article is devoted to the scientific and practical analysis of the conflict of interest in the mediation process. The article has scientific and practical value, offering a conceptual vision of ways to resolve the problem of conflict of interest in the mediation procedure. The article proposes amendments to the Law of Ukraine "On Mediation" regarding the prohibition of a mediator from concluding a mediation agreement, as well as providing mediation services in the event of a conflict of interest. It is proven that today this Law imposes on the mediator the obligation to notify the parties to the mediation at any stage of the mediation about a conflict of interest that may raise reasonable doubts about his neutrality, independence and impartiality. Therefore, the Law of Ukraine "On Mediation" defines two ways to resolve the problem related to the presence of a conflict of interest in the mediator: 1) obtain written consent of all parties to the mediation for the mediation to be conducted by the mediator, who is perceived to have a conflict of interest, and conduct the mediation in compliance with the principles of neutrality, independence and impartiality in accordance with the mediator's internal conviction; 2) terminate the mediation. Termination of mediation by a mediator due to the presence of a conflict of interest does not require a mandatory written act. At the same time, this Law does not prohibit the written justification of the termination of mediation at the initiative of the mediator. It has been proven that such an approach is debatable. The article draws attention to the fact that the principles of mediation are interconnected and interact with each other. The opinion of scientists is supported that the principle of neutrality interacts with the principle of the independence of the mediator from the parties to the mediation, officials and employees of state and local government bodies, as well as all other persons (natural and legal persons). The principles of neutrality and independence of the mediator are closely related to the institution of conflict of interest in mediation.

Key words: *mediator, conflict of interest, principles of mediation, extrajudicial form of protection, protection of rights, independence of the mediator, impartiality of the mediator.*

Вступ. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про медіацію» медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора тощо. Зміст принципів нейтральності, незалежності та неупередженості розкрито в ст. 7 цього Закону. Разом з тим, в цьому Законі не передбачено окремої норми щодо врегулювання конфлікту інтересів суб'єкта процедури медіації – медіатора.

Постановка завдання. Тема наявності конфлікту інтересів, який може викликати обґрунтований сумнів у нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, періодично піднімається в практичній площині. Науковці та практики піддають сумніву деякі норми Закону в частині застосування процедур щодо уникнення конфлікту інтересів у спосіб, який би не був сумнівним для сторін медіації та не викликав дискусію в юриспруденції.

Стан опрацювання проблеми. Процедуру медіації, а також тему принципів медіації, суб'єктний склад медіації, їхню правосуб'єктність тощо досліджує багато вчених та практиків. Так, наприклад, О.Рєзнік та А.Рубаненко в статті «Принципи медіації як позасудового способу вирішення конфліктів у сфері інтелектуальної власності» (2023) зосередили увагу на визначенні принципів медіації як позасудового способу вирішення конфліктів у сфері інтелектуальної власності. С. Йосипенко присвятила статтю «Принципи медіації у приватно-правових відносинах» (2015) дослідженню парової природи принципів медіації загалом. Загальним аспектам принципів медіації уділила увагу в статті «Принципи медіації як альтернативного способу захисту прав людини і громадянина» (2022) М.Малець. Цікавість для науки викликає й стаття О.Назарова та В.Деркач «Конституційні принципи медіації

в законодавстві України» (2023) тощо. Разом з тим, окремої наукової статті, присвяченої дослідженню проблем, які вникають щодо уникнення конфлікту інтересів в медіації, немає. Відтак порушена тема є актуальною.

Отже, **метою статті** є науково-практичний аналіз принципу нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора в частині уникнення (недопущення) конфлікту інтересів в процедурі медіації. Результати дослідження направлені на підвищення обізнаності суб'єктів процедури медіації під час реалізації та захисту їхніх прав та обов'язків в медіації. Ця стаття є внеском у наукову дискусію щодо забезпечення прав осіб на захист шляхом використання альтернативних (позасудових) форм захисту прав в Україні, а саме, процедури медіації.

Результати дослідження. Статтею **7** Закону України «Про медіацію» [1] (далі – Закон) передбачено, що під час проведення медіації медіатор повинен бути нейтральним у ставленні до сторін медіації та незалежним від сторін медіації, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, інших фізичних і юридичних осіб. Медіатор повинен бути неупередженою особою, яка допомагає сторонам конфлікту (спору) здійснювати комунікацію, досягати порозуміння та проводити переговори.

Тобто, ст. 7 цього Закону визначає загальну дію принципів нейтальності та неупередженості медіатора під час проведення ним процедури медіації. Разом з тим ні в цій статті Закону, а ні в ст. 1 Закону, де визначено зміст використаних в цьому Законі термінів, не розкривається зміст термінів «нейтральність» та «неупередженість». Дотримання принципів нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, на нашу думку, гарантує кожній зі сторін спору (конфлікту), який вирішується в процесі медіації, забезпечення принципу верховенства права та права на використання національних засобів юридичного захисту [2].

Відтак, вченими доводиться, що принцип нейтральності означає, що медіатор повинен бути незалежним і неупередженим. У своїй діяльності він незалежний від будь-якої зі сторін та будь-яких органів державної влади. Неупередженість медіатора передбачає його однакове ставлення до сторін спору [3]. Принцип нейтральності (безпристрасності) передбачає, що медіатор може брати участь лише в тих процедурах, в яких його ставлення є нейтральним, безпристрасним, безстороннім [4]. Нейтральність медіатора є наріжним каменем медіаційного процесу та гарантує законність і справедливість дотримання угоди за результатами медіації [5]. Нейтральність зумовлює перебування медіатора «поза конфліктом», що дозволяє йому об'єктивно сприймати суть спору, потреби та інтереси сторін конфлікту (спору) [6].

Разом з тим, принцип незалежності, зокрема, розкривається й і в тому аспекті, що медіатор, який обирається сторонами і призначається, зобов'язаний повідомити, якщо він чи вона має будь-яку особисту чи фінансову зацікавленість у результаті медіації або про наявність будь-яких інших відомих йому / їй обставин, що можуть призвести до конфлікту інтересів у медіації [7].

Ми погоджуємося з вченими, які доводять, що незалежність медіатора пов'язується з відсутністю у нього конфлікту інтересів чи обставин, що можуть вплинути на його дії в процесі медіації. Обставини, які можуть вплинути на нейтральність та незалежність медіатора або призвести до конфлікту інтересів чи сприйматися як такі, можуть стати відомими медіатору до початку чи під час процедури медіації [8].

Звертаємо увагу на те, що принципи медіації взаємопов'язані та взаємодіють між собою. Так, наприклад, нами доведено, що принцип нейтральності взаємодіє з принципом незалежності медіатора від сторін медіації, посадових та службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, а також усіх інших осіб (фізичних та юридичних). Тож медіатор, дотримуючись положень закону, правил проведення медіації, етичних правил, застосовуючи різні техніки та методики ведення переговорів тощо, виконує свої процесуальні права та обов'язки незалежно, не маючи прямих чи опосередкованих зв'язків зі сторонам медіації, особистої зацікавленості в певному варіанті вирішення спору (конфлікту), неупереджено, не нав'язуючи сторонам власну думку, забезпечуючи їм рівне та справедливе відношення на кожній із стадій медіації [9].

Такий висновок також слідує із кодексів професійної етики медіаторів. Наприклад, відповідно до Кодексу професійної етики медіатора Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України медіатор має бути незалежним від впливу третіх осіб на процедуру і результат медіації. Медіатор має бути нейтральною особою, яка не є зацікавленою у змісті та результаті врегулювання спору. Особа, якій запропоновано прийняти функції медіатора, зобов'язана повідомити МКАС при ТПП України та сторони про конфлікт інтересів або інші обставини, що можуть викликати обґрунтовані сумніви в його незалежності, неупередженості та/або нейтральності при врегулюванні конкретного спору. Якщо такі обставини стали відомі медіатору під час проведення медіації, він повинен невідкладно повідомити про це МКАС при ТПП України та сторони. Подальше виконання ним функцій медіатора можливе за взаємною згодою сторін медіації за результатами розгляду відповідного повідомлення медіатора. Медіатор завжди повинен діяти неупереджено і докладати зусиль, щоб він був сприйнятий як неупереджений, а також в однаковій мірі і з ретельністю працювати з усіма сторонами під час медіації [10].

Науково-практичний аналіз норм Закону доводить, що термін «конфлікт інтересів» вжито в частині першій ст. 12 Закону, відповідно до якої медіатор зобов'язаний: 1) повідомляти сторони медіації до початку та під час проведення медіації про особисті обставини, відносини медіатора з однією із сторін медіації в будь-якій сфері, крім медіації, про конфлікт інтересів, які можуть викликати обґрунтований сумнів у його нейтральності, незалежності та неупередженості. У такому разі медіатор може проводити медіацію лише за наявності письмової згоди всіх сторін медіації та відповідно до свого внутрішнього переконання щодо дотримання ним принципу нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора; 2) припинити проведення медіації у разі виникнення суперечності між особистими інтересами та обов'язками медіатора, яка може вплинути на його нейтральність, незалежність та неупередженість під час проведення медіації, а також за наявності інших обставин, що унеможливлюють його участь або вимагають припинення його участі в медіації.

Отже, Законом покладається на медіатора обов'язок повідомити сторони медіації на будь-якому етапі медіації про конфлікт інтересів, який може викликати обґрунтовані сумніви у його нейтральності, незалежності та неупередженості. Відтак Законом визначено два шляхи вирішення проблеми, яка стосується наявності конфлікту інтересів в медіатора:

1) отримати письмову згоду всіх сторін медіації на проведення медіації медіатором, в якого вбачається чи існує конфлікт інтересів, та проводити медіацію з дотримання ним принципів нейтральності, незалежності та неупередженості відповідно до внутрішнього переконання медіатора;

2) припинити проведення медіації. Припинення медіації медіатором у зв'язку із наявністю конфлікту інтересів не потребує обов'язкового письмового акту. Разом з тим, Закон і не забороняє письмово обґрунтувати припинення медіації за ініціативою медіатора.

Звертаємо увагу також на те, що Закон використовує лише один раз термін «конфлікт інтересів» (ст. 12 Закону), але зміст його не розкриває, що, на нашу думку, є порушенням норм ст. 8 Конституції України в частині дотримання принципу юридичної визначеності, який є складовим елементом принципу верховенства права. Відтак, вважаємо, що зміст терміну «конфлікт інтересів» повинен бути розкритий в ст. 1 Закону України «Про медіацію».

Для прикладу наведемо норми Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», в ст. 1 якого розкрито зміст терміну «конфлікт інтересів» як суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності. В ст. 4 цього Закону передбачено, що адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів. Крім того під час здійснення адвокатської діяльності адвокат зобов'язаний, зокрема, невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів (ст. 21 цього Закону). Згідно зі ст. 28 цього Закону адвокату, адвокатському бюро або адвокатському

об'єднанню забороняється укладати договір про надання правничої допомоги у разі конфлікту інтересів.

Отже, як вбачається із науково-практичного аналізу норм Закону України «Про медіацію» медіатор, наприклад, медіатор-нотаріус, повинен повідомити сторони спору, який вирішується шляхом медіації, про особисті обставини, відносини його із стороною спору, чи наприклад про те, що він вчиняв нотаріальні дії, в яких стороною була сторона медіації. Разом з тим, цей Закон не визначає види та складові елементи конфлікту інтересів (потенційний чи реальний конфлікт інтересів), наприклад, на відміну від Закону України «Про запобігання корупції», що, на нашу думку, порушує принцип правотворчої діяльності, а саме принцип юридичної визначеності.

Відтак, пропонуємо взяти за основу норми Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та внести відповідні зміни до Закону України «Про медіацію», а саме:

1) виключити в пункті 4 частини першої ст. 12 речення «У такому разі медіатор може проводити медіацію лише за наявності письмової згоди всіх сторін медіації та відповідно до свого внутрішнього переконання щодо дотримання ним принципу нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора»;

2) частину першу статті 1 доповнити новим пунктом «11) конфлікт інтересів – це суперечність між особистими інтересами медіатора та його правами і обов'язками в медіації (професійні права та обв'язки), наявність відносин медіатора з однією із сторін медіації в будь-якій сфері, крім медіації, що може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання медіатором його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій під час здійснення процедури медіації»;

3) частину першу ст. 4 після слів «неупередженості медіатора» доповнити словами «уникнення конфлікту інтересів»;

4) частину першу ст. 17 доповнити новим абзацом: «Медіатору забороняється укладати договір про проведення медіації, а також надавати послуги медіації у разі конфлікту інтересів».

Висновки. З метою уникнення конфлікту інтересів в медіації пропонуємо внести зміни до ст. ст. 1, 4, 12 та 17 Закону України «Про медіацію», заборонивши медіаторам надавати послуги медіації у разі наявності у них конфлікту інтересів.

Станом на липень 2025 року Закон України «Про медіацію» не містить імперативного припису про заборону вчиняти медіатору дії у разі наявності в нього конфлікту інтересів. Це питання відповідно до ст. 12 цього Закону може вирішуватися шляхом отримання письмової згоди сторін медіації про те, що вони погоджуються з тим, що медіатор, який має конфлікт інтересів, надавав їм послуги медіатора. На нашу думку, такий шлях вирішення проблеми є дискусійним.

Список використаних джерел:

1. Про медіацію. Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (дата звернення: 7.07.2025).

2. Закон України «Про медіацію» Науково-практичний коментар. Судова практика. Зразки документів. Вид. 2-е доп. і перероб. За заг. ред. д.ю.н., професора Кармази О.О., д.ю.н., професора Кушерець Д.В., к.ю.н., доцента Федоренко Т.В., адвоката Домінгос Г. К: ВДК «Університет «Україна», 2025. 350 с.

3. Кантор Н. Ю. Сумарність загальних засад судочинства і принципів медіації. *Право і суспільство*. 2019. № 6. Ч. 1. С. 34.

4. Можайкіна О. С. Медіатор у врегулюванні конфлікту: окремі аспекти правового статусу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2018. № 36. Том 2. С. 61.

5. Мазаракі Н. А. Принцип нейтральності медіатора. *Юридичний бюлетень.* 2018. Випуск 7. Частина 1. С. 106.

6. Науково-практичний коментар до Закону України «Про медіацію». Київ: Видавництво РАЦІО, 2024, 100 с.

7. Єрьоменко Г. Перспективи розвитку медіації в Україні. URL: https://ukrmediation.com.ua/files/content/Perspectyvy.pdf (дата звернення: 7. 07. 2025).

8. Науково-практичний коментар до Закону України «Про медіацію». Київ: Видавництво РАЦІО, 2024, 100 с.

9. Закон України «Про медіацію» Науково-практичний коментар. Судова практика. Зразки документів. Вид. 2-е доп. і перероб. За заг. ред. д.ю.н., професора Кармази О.О., д.ю.н., професора Кушерець Д.В., к.ю.н., доцента Федоренко Т.В., адвоката Домінгос Г. К: ВДК «Університет «Україна», 2025. 350 с.

10. Кодекс професійної етики медіатора Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України. URL: https://icac.org.ua/wp-content/uploads/Kodeks-etyky-MKAS_dlya-sajtu.pdf (дата звернення: 7. 07. 2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

КМЕТИК-ПОДУБІНСЬКА Х. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інтелектуальної
власності, інформаційного
та корпоративного права
*(Львівський національний університет
імені Івана Франка)*
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.211
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.13

БАЗИ ДАНИХ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ПРАВОМ ЄС

Стаття присвячена дослідженню баз даних як об'єктів правової охорони за законодавством України та правом ЄС.

Автором акцентовано на значній інтелектуальній та комерційній цінності баз даних в сучасному інформаційному суспільстві, що, у свою чергу, вимагає належного правового захисту. Тому метою дослідження визначено аналіз бази даних як об'єкта правової охорони в контексті особливостей правового регулювання відносин, які виникають у зв'язку із створенням та здійсненням прав на базу даних.

Оптимальною методологічною основою для дослідження є комплекс філософсько-світоглядних підходів до вивчення баз даних, загальнонаукових та спеціально юридичних методів. У дослідженні використано методи аналізу, синтезу, дедукції, індукції, структурно-функціональний, термінологічний, герменевтико-правовий та порівняльно-правовий методи.

У статті проаналізовано поняття та властивості баз даних як об'єктів правової охорони. Автором розглянуто оригінальні та неоригінальні бази даних як об'єкти охорони авторським правом та правом особливого роду (sui generis). На основі аналізу законодавства та позицій науковців з'ясовано поняття та змістовні риси оригінальних та неоригінальних баз даних. У статті досліджено авторсько-правові критерії охороноздатності оригінальних баз даних та критерій надання правової охорони неоригінальним базам даних правом особливого роду (sui generis).

Автором зроблено висновок про закріплення нормами європейського та українського законодавства основ правого регулювання баз даних в межах двох правових режимів – як об'єктів авторського права та об'єктів права особливого роду (sui generis). Авторсько-правова охорона оригінальних баз даних ґрунтується на визнанні їх об'єктом авторського права за умови відповідності критеріям охороноздатності (результат творчої діяльності/оригінальність та об'єктивна форма вираження). Правова охорона неоригінальних баз даних забезпечується правом особливого роду (sui generis), виходячи з наявності якісних та/чи кількісних інвестицій (зокрема, фінансових ресурсів, часу, зусиль чи енергії).

Ключові слова: *інформаційне суспільство, інформація, доступ до інформації, база даних (компіляція даних), оригінальність бази даних, неоригінальна база даних, вміст бази даних, охороноздатність бази даних, право особливого роду (sui generis).*

Kmetyk-Podubinska K. I. Databases As an Object of Legal Protection under the Legislation of Ukraine and EU Law

The article is devoted to the study of databases as objects of legal protection under the legislation of Ukraine and EU law.

The author emphasizes the significant intellectual and commercial value of databases in the modern information society, which, in turn, requires proper legal protection. Therefore, the purpose of the study is to analyze the database as an object of legal protection in the context of the features of legal regulation of relations that arise in connection with the creation and exercise of rights to the database.

The optimal methodological basis for the study is a complex of philosophical and ideological approaches to the study of databases, general scientific and specifically legal methods. The study uses the methods of analysis, synthesis, deduction, induction, structural-functional, terminological, hermeneutic-legal and comparative-legal methods.

The article analyzes the concept and properties of databases as objects of legal protection. The author considers original and non-original databases as objects of copyright protection and sui generis rights. Based on the analysis of the legislation and the positions of scientists, the concept and substantive features of original and non-original databases are clarified. The article examines the copyright criteria for the protectability of original databases and the criterion for providing legal protection to non-original databases by a special kind of right (sui generis).

The author concludes that the norms of European and Ukrainian legislation establish the foundations of legal regulation of databases within two legal regimes – as objects of copyright and objects of a special kind of right (sui generis). Copyright protection of original databases is based on their recognition as an object of copyright provided that they meet the criteria for protectability (result of creative activity/ originality and objective form of expression). Legal protection of non-original databases is provided by a special kind of right (sui generis), based on the availability of qualitative and/or quantitative investments (in particular, financial resources, time, effort or energy).

Key words: *information society, information, access to information, database (data compilation), originality of the database, non-original database, database content, database protection, sui generis right.*

Вступ. У сучасному інформаційному суспільстві бази даних, які акумулюють величезний масив інформації у різних сферах, мають значну інтелектуальну та комерційну цінність.

Широке використання цифрових та інформаційних технологій спростило і зробило економічно вигідними процеси збирання, зберігання, керування та надання величезних обсягів різноманітних даних. Постійно зростаючі електронні бази даних стали певними будівельними блоками знань. Відтак, у результаті розширення цифрового інформаційного впливу загальний ландшафт світової індустрії баз даних значно змінився. І хоча бази даних можуть бути в різних форматах, зростання кількості та обсягів баз даних в електронному форматі, як окремих продуктів на носіях, так і онлайн-продуктів та послуг, збільшило потребу в їхньому правовому захисті і, зрештою, в урегулюванні означених відносин в цілому.

Проблематика правової охорони баз даних досліджувалася в публікаціях таких вітчизняних та зарубіжних науковців як Г. Ф. Абру, Г. С. де Альмейда, В. О. Артемчук, О. П. Войтович, О. В. Голікова, В. С. Дроб'язко, Т. В. Заікіна, І. С. Зинов'єва, Ю. М. Капіца, К. Кобольдт, Л. Т. Комзюк, І. М. Маліновська, І. С. Микитюк, Л. В. Перевалова, А. Петренко, Л. Л. Тарасенко, О. С. Яворська, О. І. Яременко, Н. Є. Яркіна та інші. Науковцями досліджувалися питання ознак, специфіки доступу, системи захисту інформації в базах даних та самих баз даних. Бази даних були предметом дослідження не лише в правовому аспектах, але також з точки зору їх технологічної сутності в контексті інформаційних технологій. Водночас, незважаючи на досить чисельні та змістовні наукові напрацювання з цих питань, окремі аспекти баз даних як об'єктів правової охорони у сучасних умовах цифрових трансформацій все ще потребують більш ґрунтовного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз бази даних як об'єкта правової охорони в контексті особливостей правового регулювання відносин, які виникають у зв'язку із створенням та здійсненням прав на базу даних.

Результати дослідження. За твердженнями зарубіжних дослідників, «ми зараз живемо не лише в інформаційному суспільстві, а й в онлайн- та взаємопов'язаному інформаційному суспільстві; ручний пошук інформації є «вкрай неефективним аж до того, що цілого людського життя було б недостатньо для її аналізу, не кажучи вже про сортування чи впорядкування». Тому не дивно, що лише у 2019 році «економіка даних» перевищила оціночну суму в 400 мільярдів євро для 27 держав-членів Європейського Союзу разом зі Сполученим Королівством, все ще демонструючи чітку тенденцію до зростання [2, с. 2]. За цих умов доступ до інформації та використання баз даних становлять особливу цінність для сучасного суспільства.

Енциклопедія сучасної України визначає базу даних як комп'ютеризовану сукупність спеціально організованих для використання взаємопов'язаних даних, що відображають той чи інший фрагмент реальної дійсності – предметну область [1].

У зарубіжних наукових джерелах бази даних пропонується розглядати в різних аспектах – «з тразакційної точки зору, з точки зору набору гарантій, які вона пропонує, з точки зору атомарності, узгодженості, ізоляції та довговічності». Ця група характеристик в інформатиці описується абревіатурою ACID (Atomicity, Consistency, Isolation and Durability – атомарність, узгодженість, ізоляція та довговічність) [2, с. 5].

Для характеристики бази даних у вітчизняній науковій літературі також наводяться основні її властивості. Такими властивостями, на думку науковців, є (1) формування бази даних таким чином, що зібрані дані централізовано зберігаються й модифікуються у вигляді, доступному всім фахівцям або системам програмування, (2) типи об'єктів, склад їхніх характеристик, зв'язки між об'єктами предметної області, відображені у базах даних, визначаються потребами користувачів, (3) особливості організації бази даних забезпечують використання тих самих даних у різноманітних додатках, дають змогу вирішувати завдання планування, дослідження і управління, (4) зведення базою даних до мінімуму повторення, застосовуючи дублювання лише для прискорення доступу до даних або для забезпечення відновлення зруйнованої бази даних [3].

Основною ознакою баз даних визначається незалежність даних від особливостей прикладних програм, котрі їх використовують, а також можливість створення цих програм у такій формі, що зміна особливостей збереження, логічної структури чи значення даних не вимагає зміни програм їх опрацювання. Важливою ознакою баз даних, на думку дослідників, є також можливість зміни фізичних особливостей зберігання даних без зміни їхньої логічної структури [3].

Нормативне визначення поняття бази даних міститься в Законі України «Про авторське право і суміжні права». Згідно пункту 4 статті 1 цього закону базою даних (компіляцією даних) є «сукупність творів, даних або будь-якої іншої інформації у довільній формі, що розташовані у систематизованому або упорядкованому вигляді, що можуть бути доступні за допомогою спеціальної пошукової системи та/або на основі електронних засобів (комп'ютера) чи інших засобів» [10].

Як зазначає у своєму дослідженні бази даних Л. Л. Тарасенко, наведене законодавче визначення є «доволі інформативним та вказує на основні ознаки бази даних як об'єкта, у тому числі і об'єкта авторського права» [11, с. 213-219].

До ознак бази даних, на думку науковця, слід віднести її наступні характеристики: 1) становить собою сукупність творів, даних або будь-якої іншої інформації; 2) ці твори, дані та/або інформація містяться у довільній формі; 3) така сукупність є певною систематизацією творів, даних, інформації або їх упорядкування; 4) наявність спеціальної пошукової системи для забезпечення доступу до творів, даних, інформації (яка може функціонувати у тому числі, але не виключно на основі електронних засобів); 5) становить переважно цифровий об'єкт. Остання ознака характеризує базу даних як об'єкт, який створюється і існує виключно у цифровій (електронній) формі. І оскільки станом на сьогодні збір інформації у бази даних здебільшого цифровізовано, Л. Л. Тарасенко акцентує, що в цьому сенсі йдеться не про оцифрування, а власне про створення баз даних одразу у цифровій формі [11, с. 213–219].

У межах європейського простору нормативне розуміння баз даних наводиться в Директиві 96/9/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про правовий захист баз даних» від 11 березня 1996 року.

Відповідно до статті 1 Директиви «база даних» означає зібрання незалежних творів, даних чи інших матеріалів, які систематично чи методично упорядковані і доступні індивідуально за допомогою електронних та інших засобів [5].

Директива 96/9/ЄС встановлює «дворівневу систему захисту»: бази даних повинні бути захищені авторським правом або, якщо збірка даних не є «інтелектуальним творінням», вона має бути захищена згідно з правилом sui generis, яке надає захист від недобросовісного вилучення [1].

Залежно від наявності творчого внеску для створення бази даних у науковій літературі прийнято розрізняти «оригінальні» та «неоригінальні» бази даних, або «творчі» і «нетворчі» бази даних [4, с. 84–91]. Окремими дослідниками також пропонується нова кваліфікація баз даних – «краудсорсингові» бази даних, які «наповнюються колективним внеском третіх сторін, на вільно доступному для громадськості вебсайті» [2, с. 17].

Глава II Директиви 96/9/ЄС містить норми, якими забезпечується авторсько-правова охорона оригінальних баз даних. Визначаючи об'єкт захисту, положення Директиви закріплюють, що «бази даних, які через підбір чи упорядкування їхнього вмісту є власним інтелектуальним творінням автора, захищаються як такі авторським правом». Жодні інші критерії для визначення того, чи підлягають вони такому захисту, не застосовуються. Важливо зауважити, що захист авторського права на бази даних, який передбачається нею, не поширюється на їхній вміст і не перешкоджає жодним іншим правам, які існують стосовно самого вмісту [5].

Схожі положення містить також Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право. Сфера захисту компіляції даних (баз даних) відповідно до статті 5 цього Договору, включаючи статтю 2, співпадає також зі статтею 2 Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів та положеннями Угоди TRIPS [6].

Окремою нормою право на бази даних (компіляції даних) закріплюється в статті 21 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Зокрема, «бази даних (компіляції даних) охороняються авторським правом, якщо вони за добором та/або упорядкуванням їх складових частин є результатом творчої діяльності» [10].

Твором, відповідно до статті 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» є оригінальне інтелектуальне творіння автора чи співавторів. Тому необхідною умовою надання базам даних правової охорони авторським правом є їх оригінальність як ознака (критерій), що «характеризує твір як результат власної інтелектуальної творчої діяльності автора та відображає творчі рішення, прийняті автором під час створення твору» [10].

Серед авторсько-правових критеріїв охороноздатності баз даних в літературі виокремлюють загальні і спеціальні критерії.

До загальних критеріїв відносять (1) творчий характер процесу створення бази даних та (2) об'єктивну форму існування бази даних. Спеціальними (додатковими) критеріями визначаються (1) якісна новизна об'єкта, що проявляється у новизні змісту, отриманій творчим, розумовим відбором елементів (формування нової сукупності) чи творчою обробкою наявного матеріалу, незалежно від механізму його отримання, якісно новій системі організації даних, а також (2) відсутність порушення авторських прав на твори, належні до бази даних як складові частини [9, с. 126–132].

Враховуючи вищенаведене, режим авторсько-правової охорони може бути недоступним для певних баз даних, залежно від рівня їх оригінальності, необхідного згідно із законодавством про авторське право конкретної юрисдикції, навіть якщо для створення такої бази даних було зроблено значні інвестиції. Тому бази даних, які, хоч і містять вичерпну інформацію, але без чіткого відбору (наприклад, в алфавітному або числовому порядку), можуть не бути захищені авторським правом.

Сучасна індустрія баз даних у всьому світі постійно вимагає захисту баз даних, які не відповідають критеріям авторського права, за допомогою особливої системи. Тому, поряд з авторсько-правовою охороною баз даних, європейське і вітчизняне законодавство закріплює механізми правової охорони неоригінальних баз даних.

Відповідно до положень Директиви 96/9/ЄС, окрім намагання захистити авторське право на оригінальний підбір та впорядкування вмісту бази даних, Директива має на меті захистити становище розробників баз даних від незаконного присвоєння результатів фінансового та професійного інвестування в отримання та збирання вмісту шляхом захисту всієї бази даних чи її значних частин від певних дій користувача та конкурента [5].

Метою особливого права є забезпечення захисту будь-якої інвестиції в отримання, перевірку чи представлення вмісту бази даних на обмежений час дії цього права, а також надання можливості розробнику бази даних перешкоджати несанкціонованому витягненню чи повторному використанню всього вмісту такої бази даних або його значної частини [5]. У такий спосіб Директива надає неоригінальним базам даних особливе право в контексті їх правової охорони.

Слід зазначити, що ані Директива 96/9/ЄС, ані Закон України «Про авторське право і суміжні права» окремо не надають визначення поняття «неоригінальна база даних», але містять положення, які дозволяють розкрити його зміст.

Директива 96/9/ЄС містить вказівку на таку ознаку неоригінальної бази даних як наявність якісних та/чи кількісних інвестицій. Критерій якісних чи/або кількісних інвестицій сформульовано в пункті 40 преамбули Директиви, зокрема, така інвестиція може полягати у використанні фінансових ресурсів та/чи витрачанні часу, зусиль і енергії [5].

Ознаками неоригінальних баз даних є (1) наявність якісних та/чи кількісних інвестицій в створення бази даних, (2) відсутність індивідуальної творчої праці у створенні бази даних, (3) мета створення бази даних – задоволення потреб в отриманні інформації, (4) придатність бази даних до застосування. Відтак, неоригінальна база даних становить собою системою відомостей/даних, сформовану нетворчою працею для практичного застосування, та має ознаки кількісних та/або якісних інвестицій.

Виходячи з тлумачення терміну «оригінальність», неоригінальною можна вважати базу, яка не є результатом інтелектуальної творчої діяльності автора та не відображає творчі рішення, прийняті ним під час її створення.

Критерієм надання охорони є суттєві кількісні та якісні інвестиції в одержання, перевірку або представлення змісту бази даних. Як зазначають науковці, в рамках особливого права «розміщення фінансових ресурсів і/або витрати часу, зусиль та енергії» замінює критерій оригінальність, який є в авторському праві. Отже, просто зібраної в одному місці інформації цілком достатньо для того, щоб надати базі даних характер монополії в рамках інтелектуальної власності [8, с. 275].

Положення Глави III Директиви 96/9/ЄС закріплюють особливі права розробників відповідних баз даних. І, незважаючи на відсутність в Директиві конкретного вживання терміну «sui generis» чи «право особливого роду» (як це міститься в Законі України «Про авторське право і суміжні права»), зазначені норми за своєю суттю закріплюють відповідне право. «Нетворчі» бази даних захищаються правом sui generis (створюються за традиційними способами організації даних, алфавітом, простим переліком позицій тощо) [4, с. 84–91].

Директива 96/9/ЄС закладає ключові положення охорони прав на неоригінальні бази даних, визначаючи об’єкт захисту, суб’єктів та їх права і обов’язки, винятки з особливого права, а також окреслюючи строки чинності відповідного права.

Зазначені норми відображені в чинному законодавстві України. Зокрема, стаття 21 Закону України «Про авторське право і суміжні права» закріплює положення, згідно якого «виробнику бази даних, крім бази, створеної для систематизації даних, що є публічною інформацією відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», який зробив якісно та/або кількісно значний внесок в отримання, перевірку чи подання вмісту бази даних, для запобігання вилученню та/або повторному використанню – будь-якому наданню

невизначеному колу осіб повного вмісту бази даних або значної її частини у якісному чи кількісному вимірі, на таку базу даних надається право особливого роду (sui generis)». Це право здійснюється незалежно від того, чи підлягає відповідна база даних або її вміст охороні авторським правом або іншими правами [10].

Висновки. Визначаючи бази даних важливим знаряддям розвитку інформаційного суспільства, європейське та українське законодавство закріплює основи їх правого регулювання в межах двох правових режимів – як об'єктів авторського права та об'єктів права особливого роду (sui generis).

Авторсько-правова охорона оригінальних баз даних грунтується на визнанні їх самостійним об'єктом авторського права за умови відповідності критеріям охороноздатності (як результат творчої діяльності/оригінальність та об'єктивна форма вираження).

Правова охорона неоригінальних баз даних забезпечується правом особливого роду (sui generis), виходячи з наявності якісних та/чи кількісних інвестицій (зокрема, використання фінансових ресурсів та/чи витрачанні часу, зусиль і енергії).

Наявність двох правових режимів захисту дозволяє максимально охопити різні за рівнем оригінальності бази даних та забезпечити їм усім належну правову охорону залежно від наявності творчого внеску для створення кожної з них.

Список використаних джерел:

1. Christian Koboldt. The EU-Directive on the Legal Protection of Databases and the Incentives to Update: An Economic Analysis. CSLE Discussion Paper, № 96-03. 1996. 18 p. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/23051/1/9603data.pdf

2. Gonçalo Simões de Almeida, Gonçalo Faria Abreu. Crowdsourced Databases and Sui generis Rights. Cornell University. 2021. 21 p. URL: https://arxiv.org/pdf/2108.04727

3. Андон П. І. База даних. Енциклопедія Сучасної України / редкол. І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. Т. 2. URL: https://esu.com.ua/article-38829

4. Голікова О. В., Заікіна Т. В. Особливості баз даних як об'єктів авторського права. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, 2022, 2 (20). С. 84–91. URL: https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-2(20)-84-91

5. Директива 96/9/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про правовий захист баз даних» від 11.03.1996 № 96/9/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_241#Text

6. Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право від 20.12.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770#Text

7. Кметик-Подубінська Х.І. Sui generis як особливе право розробників за Директивою 96/9/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про правовий захист баз даних. Матеріали Восьмої всеукраїнської науково-практичної конференції. *Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного, IT та Інтернет права.* Львів. 2024. С. 81–85.

8. Перевалова Л. В. Правовий захист баз даних в умовах розвитку інформаційного суспільства в Україні. НТУ «ХПІ». 2015. URL: https://core.ac.uk/reader/50588229

9. Петренко А. Ознаки бази даних як об'єкта авторського права. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. № 6/2018. С. 126–132.

10. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text

11. Тарасенко Л. Л. База даних: правова природа за законодавством України та правом ЄС. *Науковий вісник УжНУ*, 2024. С. 213–219.

12. Яворська О. С. Охорона прав на бази даних. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* № 72. 2021. С. 55–63.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

КОЗИР О. О.,
аспірант кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції
(Національний університет «Одеська юридична академія»)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 007:316.776.23
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.14

ОНЛАЙН-МЕДІА ТА TELEGRAM ЯК СУЧАСНІ ДЖЕРЕЛА ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ

В статті проведено дослідження онлайн-медіа та Telegram як платформи спільного доступу до масової інформації. Визначено спільні риси та відмінності онлайн-медіа та Telegram. Зазначено, що враховуючи статистичні дані щодо переваги Telegram як джерела отримання інформації над іншими інформаційними ресурсами обумовлює важливість встановлення ефективних законодавчих механізмів контролю за достовірністю таких інформаційних продукт Запровадження механізмів контролю за поширенням інформації через платформи спільного доступу, в тому числі Telegram обумовлено тим, що в переважній більшості такі платформи мають багато спільних рис з медіа, зокрема: поширення масової інформації, широке охоплення користувачів, систематичність оновлення інформації. Разом з тим, на відміну від медіа, це відсутність контролю за якістю інформаційних продуктів, редакторського контролю, механізмів ефективного захисту прав та інтересів користувачів інформаційних продуктів та третіх сторін, чиї права можуть бути порушені внаслідок поширення інформації чи використання, наприклад, результатів творчої діяльності. Крім того, однією з відмінностей Telegram від онлайн-медіа, є те, що інформація в онлайн-медіа поширюється на веб-сайтах, тоді як Telegram офіційно веб-сайтом не визнається. З метою визначення правових засад діяльності провайдерів платформ спільного доступу до масової інформації розроблено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація»№ 11115 від 25 березня 2024 р. Відповідно до проєкту Закону запроваджуються вимоги щодо відкритої політики діяльності провайдерів платформ спільного доступу до масової інформації зокрема щодо: розміщення умов користування сервісом платформи спільного доступу до інформації на такій платформі та ознайомлення з ними користувачів платформи; оприлюднення в доступному для користувачів місці безпосередньо на платформі спільного доступу до інформації та у всіх пов'язаних з платформою сервісах інформації про власні контактні дані, на які користувачі можуть відправляти скарги на поширювану через платформу масову інформацію, шо суперечить законодавству України.

Ключові слова: *медіа, онлайн-медіа, веб-сайт, інформація, Telegram, платформи спільного доступу, Інтернет, інформаційні ресурси.*

Kozyr O. O. Online Media and Telegram as Contemporary Sources of Information Dissemination

The article presents a study of online media and Telegram as platforms for shared access to mass information. It identifies the common features and key differences

between online media and Telegram. The analysis emphasizes that, based on statistical data demonstrating Telegram's dominance as a preferred source of information compared to other platforms, there is a growing need to establish effective legislative mechanisms to ensure the reliability of such informational products.

The introduction of regulatory mechanisms for information dissemination via shared-access platforms, including Telegram, is justified by the fact that these platforms share many characteristics with traditional media, such as the dissemination of mass information, broad user reach, and regular content updates. However, unlike media outlets, these platforms generally lack editorial oversight, quality control of content, and effective mechanisms for protecting the rights and interests of users and third parties whose rights may be violated through the dissemination or use of, for example, intellectual property.

Moreover, one of the fundamental differences between Telegram and online media is the format of content distribution: while online media operate through official websites, Telegram is not officially recognized as a website-based platform. In order to define the legal framework for the operation of shared-access platforms for mass information dissemination, the Draft Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Regulation of Activities of Information-Sharing Platforms Through Which Mass Information is Disseminated" (No. 11115 of March 25, 2024) was developed.

According to the draft law, a set of requirements is introduced to ensure transparent operational policies of such platforms. These include the obligation to publish the terms of service directly on the platform and ensure that users are familiarized with them; and the obligation to publicly provide contact information on the platform and associated services, enabling users to file complaints regarding mass information that contradicts Ukrainian legislation.

Key words: *media, online media, website, information, Telegram, shared-access platforms, Internet, information resources.*

Сучасний інформаційний світ докорінно змінив обіг інформації, суттєво розширивши способи та джерела передачі даних. Традиційні засоби інформації, хоча й продовжують суттєво впливати на поширення інформації, не мають такого монопольного положення на ринку інформаційних послуг як це було до масового поширення Всесвітньої мережі Інтернет та впровадження в широкий обіг обладнання, за допомогою якого інформація може створюватись та передаватись за лічені секунди. Такі стрімкі зміни в інформаційній сфері потребують відповідного законодавчого регулювання, оскільки попри всі переваги відкритого інформаційного простору постало чимало викликів як у сфері забезпечення національної безпеки, так і захисту прав та інтересів кожного учасника інформаційних відносин. З метою законодавчого врегулювання змін, які відбуваються у сфері створення, поширення та захисту інформаційних продуктів через засоби масової інформації в Україні прийнято Закон «Про медіа» 13 грудня 2022 року № 2849-IX [1]. У новому Законі серед іншого закріплено визначення поняття «медіа», «онлай-медіа» та засади їх діяльності. Попри це, щодо окремих засобів поширення інформації постає чимало питань у визначенні правових засад їх діяльності та можливості визнання їх одним з наявних видів медіа. На сьогодні поряд з друкованими, онлайн-медіа, телебаченням та радіомовленням активними поширювачами інформації виступають блоги, соціальні мережі, телеграм-канали. Попри те, що аудиторія може охоплювати широке коло споживачів інформаційних продуктів, які поширюються через зазначені канали інформації, а її зміст та вплив на споживачів може бути вкрай негативним, на сьогодні не сформовано єдиних підходів щодо визнання їх медіа та, відповідно, поширення всіх вимог та обмежень, передбачених законодавством у зазначеній сфері. Визначення правових засад поширення інформації через телеграм-канали має важливе практичне значення також у сфері захисту авторських прав та

можливості застосування способів захисту і відповідальності, визначених у профільному законодавстві у випадку поширення об'єктів без дозволу правовласників.

Проведені наукові дослідження та опитування засвідчили зростання у використанні телеграм як джерела отримання інформації та зниження попиту на телебачення. Споживання інформації через соціальні мережі (включаючи Telegram) досягло 76 %, у той час як телебачення – лише 21 % [2]. У 2024 році лише 18,9% молоді віком 18–29 років та 21,1% віком 30–39 років отримують новини з телебачення. Найбільшою популярністю воно користується серед людей понад 50 років. Його обирають 51,2% українців віком від 50 до 59 років, 65,2% – від 60 до 69 років та 77,1% – віком від 70 років. Телебачення перевершує всі інші джерела новин лише серед українців понад 60 років. При цьому щодо соціальних мереж в Україні на першому місці рейтингу знаходиться Telegram (78,1%), далі йдуть YouTube (59,5%) та Facebook (44,6%). Трохи більше 42% респондентів читають новини у Viber, 29,6% – в Instagram, 26,8% – у TikTok, 7,8% – у X (Twitter). Лише 1,2% респондентів використовують інші соціальні мережі для отримання новинних оновлень [3].

Метою статті є визначення доктринальних та законодавчих підходів до регулювання інформаційних відносин у сфері діяльності онлайн-медіа та інших джерел поширення інформації.

Стан дослідження. У науковій праці А. Гаркот аналізує поняття «медіа» та проводить порівняння закріплених у законодавстві ознак з критеріями, закріпленими в Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Про нове визначення медіа» [4, с. 116–124].

У науковій статті Зеленко І.П. розкрито ознаки онлайн-медіа, які можна вивести, спираючись на законодавчі акти [5, с.108].

Дослідження В. Шевченко спрямоване на вивчення різноманітних маніпуляцій в онлайн-медіа та соціальних мережах, їх механізмів впливу та наслідків для суспільства. Зроблено висновок, що маніпулятивні матеріали використовують емоційний вплив та перекручення фактів для формування певних поглядів у суспільстві [6].

У статті Красноступ Г.М. досліджено питання правових аспектів саморегулювання у сфері медіа в Україні та його взаємозв'язку з правовими аспектами регулювання та спільного регулювання. Зосереджено увагу на ролі саморегулювання у забезпеченні діяльності суб'єктів у сфері медіа, проілюстровано різницю між поняттями саморегулюванням у сфері медіа та саморегулюванням у сфері журналістики [7, с. 33-42].

На рівні наукових досліджень розкриваються різні аспекти правового регулювання та саморегулювання діяльності сучасних медіа, визначаються їх ключові ознаки та відмінності. Разом з тим, питання співвідношення онлайн-медіа з іншими поширеними засобами поширення інформації потребують подальших ґрунтовних розробок.

Основні положення. Як свідчить статистика сучасні джерела поширення інформації, серед яких онлайн-медіа, користуються перевагою у споживачів порівняно з традиційними телебаченням та пресою. Разом з тим за результатами опитування, проведеного соціологічною групою «Рейтинг», соціальні мережі вважаються основним джерелом дезінформації (53%), далі йдуть месенджери (включаючи Telegram) (35%) та телебачення (32%) [8]. Така недовіра до окремих ресурсів поширення інформації через соціальні мережі та інформаційні ресурси, які не є офіційно засобами масової інформації, обумовлена перш за все відсутністю ефективних механізмів контролю за їх діяльністю та якістю інформаційних продуктів.

Для того, що б визначитись чи є можливим та доцільним поширювати вимоги законодавства про медіа на телеграм-канали, вайбер, соціальні мережі, в першу чергу слід визначити поняття та основні ознаки медіа.

Відповідно до Закону України «Про медіа» медіа (засоби масової інформації – далі ЗМІ) – це засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою.

Суттєвими рисами ЗМІ як суб'єктів правової комунікації є: публічність (необмежене, неперсоніфіковане коло споживачів); наявність спеціальних технічних засобів; непряма,

розділена в просторі та часі взаємодія комунікаційних партнерів; непостійний характер аудиторії; переважна односпрямованість впливу від комунікатора до реципієнта [9].

Онлайн-медіа – це один із видів медіа, якому відповідно до закону притаманні такі риси як 1) регулярність поширення інформації; 2) форми прояву інформації; 3) поширення інформації за допомогою мережи Інтернет; 4) наявність власного веб-сайту. Однією із ознак, що відрізняє онлайн – медіа від інших видів засобів масової інформації, яка не закріплена у законі, можна визначити гіперпосилання. У зв'язку із постійною зміною і розвитком інформаційного простору остаточне рішення щодо критеріїв онлайн-медіа приймає Національна рада з питань телебачення і радіомовлення [5, с.108].

Слід відзначити, що поряд з визначеннями медіа та онлайн-медіа в Законі також закріплено визначення платформи спільного доступу до інформації як сервісу, що забезпечує своїм користувачам за їхнім запитом можливість зберігання та поширення користувацької інформації для необмеженого кола осіб, якщо такі зберігання та поширення не є незначною та суто допоміжною функцією іншого сервісу та з об'єктивних і технічних причин не може використовуватися без такого сервісу. При цьому на рівні Закону не визначено, яка інформація є користувацькою, попри те є визначення користувача та користувацького відео. Якщо виходити з визначення користувача як фізичної або юридичної особи, яка використовує, отримує чи споживає медіа-сервіси для задоволення власних інформаційних потреб (без мети отримання прибутку чи ведення відповідної господарської діяльності), користувацька інформація характеризується тим, що створюється не професійним медіа-виробником. Враховуючи, що користувацька інформація розмежовується з масовою інформацією постає питання щодо визначення прав та обов'язків провайдерів платформ спільного доступу до інформації.

Загалом загальнодоступні (відкриті невизначеному колу читачів) інформаційні канали в месенджері «Telegram» у розумінні Закону «Про медіа» відповідають обов'язковим ознакам медіа, оскільки мають назву, редакційний контроль та періодично / регулярно поширюють масову інформацію невизначеному колу читачів. Однак Закон побудовано в такий спосіб, що основні права та обов'язки конкретного медіа визначаються, тільки якщо його можна зарахувати до однієї з категорій, передбачених цим Законом. Телеграм-канали є найближчими до категорії «онлайн-медіа», але вони не відповідають лише одній ознаці: поширення таким медіа інформації на власному веб-сайті [10].

З метою визначення правових засад діяльності провайдерів платформ спільного доступу до масової інформації розроблено проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація»№ 11115 від 25 березня 2024 р. Як зазначено в Пояснювальній записці до законопроєкту платформи спільного доступу до інформації не мають спеціального регулювання, їх провайдери не віднесені до суб'єктів у сфері медіа та не мають жодних обов'язків щодо захисту персональних даних, блокування незаконного контенту, системи комунікації з власниками сторінок/ каналів щодо поширення ними недостовірної інформації. Разом з тим за обсягом використання для отримання новин, платформа спільного доступу до інформації Telegram перевищує YouTube (як найбільш популярну платформу доступу до відео) в 4,5 рази – 72% проти 16% відповідно [11].

В Україні діє понад 33 тисячі активних телеграм-каналів із сумарною кількістю 282,6 млн підписників. При цьому Україна – на шостому місці у світовому списку за кількістю каналів з понад 1 мільйоном підписників. Таких в Україні – 13. Про це свідчать результати дослідження, проведеного українським сервісом Telemetrio [12].

Така кількість користувачів телеграм каналів актуалізує питання щодо достовірності інформації, яка поширюється, її якості та потенційного впливу на споживачів інформаційних продуктів, що в свою чергу обумовлює важливість забезпечення можливості проведення перевірки та контролю.

Відповідно до проєкту Закону запроваджуються вимоги щодо відкритої політики діяльності провайдерів платформ спільного доступу до масової інформації зокрема щодо:

розміщення умов користування сервісом платформи спільного доступу до інформації на такій платформі та ознайомлення з ними користувачів платформи; оприлюднення в доступному для користувачів місці безпосередньо на платформі спільного доступу до інформації та у всіх пов'язаних з платформою сервісах інформації про власні контактні дані, на які користувачі можуть відправляти скарги на поширювану через платформу масову інформацію, що суперечить законодавству України; повідомлення Національній раді контактних даних представника (ім'я, прізвище, або для юридичних осіб – найменування, а також поштова адреса, електронна адреса, номер контактного телефону) для здійснення комунікації негайно після надання відповідних повноважень, або реєстрації представництва чи юридичної особи; зобов'язання на вимогу Національної ради розкривати структуру власності, а також джерела фінансування та інші [11].

Запровадження механізмів контролю за поширенням інформації через платформи спільного доступу, в тому числі Telegram обумовлено тим, що в переважній більшості такі платформи мають багато спільних рис з медіа, зокрема: поширення масової інформації, широке охоплення користувачів, систематичність оновлення інформації. Разом з тим, на відміну від медіа, це відсутність контролю за якістю інформаційних продуктів, редакторського контролю, механізмів ефективного захисту прав та інтересів користувачів інформаційних продуктів та третіх сторін, чиї права можуть бути порушені внаслідок поширення інформації чи використання, наприклад, результатів творчої діяльності. Крім того, однією з відмінностей Telegram від онлайн-медіа, є те, що інформація в онлайн-медіа поширюється на веб-сайтах, тоді як Telegram офіційно веб-сайтом не визнається.

В цьому аспекті слід навести рішення по справі про захист авторських прав через поширений контент, який порушує права автора на твір у вигляді літературного твору (тексту) на: сторінці у соціальній мережі «Facebook», сторінці у соціальній мережі «Instagram» та Telegram-каналах. При дослідженні джерел поширення контенту було зроблено висновок, що з урахуванням положень ст. 1 ЗУ «Про авторське право і суміжні права» (в якій наведено визначення веб-сайту та веб-сторінки), Telegram-канал не є тим самим, що веб-сайт та веб-сторінка, крім того в технологічному розумінні він не підпадає під вказані поняття. Telegram це програма для обміну повідомленнями, і за своїми характеристиками не може вважатись ні веб-сайтом, ні веб-сторінкою. Telegram – це програма, яка являє собою багатоплатформовий месенджер, що надає опціональні наскрізні зашифровані чати та відео дзвінки, обмін файлами та інші функції. За своєю технологією месенджери схожі до електронної пошти, яка не є веб-сайтом і передає лише пакетні дані між абонентами [13].

Попри те, що Telegram-канал не має всіх істотних ознак онлай-медіа, набути статус суб'єкта медіа можливо за умови добровільної реєстрації.

Національна рада України з питань телебачення та радіомовлення Серед реєстрантів онлайн-медіа з'явився перший телеграм-канал ГО «Від села до міста», що із с. Софіївської Борщагівки Київської області. Ця громадська організація, крім того, зареєструвала як друковане медіа однойменну газету [14].

Висновки. У сучасному українському інформаційному просторі Telegram поступово перетворився на поширене джерело новин та іншої інформації, значно випереджаючи як традиційні медіа, так і інші цифрові платформи.

Попри це, враховуючи законодавчі вимоги до заснування та діяльності онлайн-медіа, вони виступають джерелом більш перевірених матеріалів, натомість Telegram має більш широке охоплення аудиторії попри відсутність ефективних та дієвих механізмів контролю за достовірністю та якістю інформації.

Враховуючи вплив інформації, яка поширюється через телеграм-канали, та обсяг аудиторії, яка обирає його для отримання новин, важливого значення набуває забезпечення законодавчих шляхів перевірки та обмеження передання завідомо недостовірної інформації.

Список використаних джерел:

1. Про медіа: Закон України 13 грудня 2022 року № 2849-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text

2. Apaar Bawa, Ugur Kursuncu, Dilshod Achilov , Valerie L. Shalin, Nitin Agarwal Esra Akbas Telegram as a Battlefeld: Kremlin-Related Communications During the Russia-Ukraine Confict. Proceedings of the Nineteenth International AAAI Conference on Web and Social Media (ICWSM 2025). P. 2361–2370. file:///C:/Users/galin/Downloads/35939-Article%20Text-40007-1-2-20250607%20(1).pdf

3. Медіаспоживання українців: третій рік повномасштабної війни. *Дослідження. Опора.* 2024. https://www.oporaua.org/viyna/doslidzhennya-mediaspozhivannya-ukrayinciv-tretiy-rik-povnomasshtabnoyi-viyni-25292

4. Гаркот А. Онлайн-медіа: поняття та загальна характеристика. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2024. Випуск 78. С. 116–124.

5. Зеленко І.П. Особливості онлайн-медіа. *Наукові записки. Серія: Право.* 2023. № 14. С. 104–108.

6. Шевченко В. Різновиди маніпуляцій в онлайг-медіа і соцмережах. *Образ*. 2025. Vol. 1 (47). С. 6–18. https://doi.org/10.21272/Obraz.2025.1(47)-6-18

7. Красноступ Г.М. Саморегулювання у сфері медіа: правові аспекти. *Інформація і право.* 2024. № 2(49). С. 33–42.

8. Краєвська Т. Telegram став основним джерелом інформації для українців: як щодо дезінформації. 28 жовтня 2024. https://unn.ua/en/news/telegram-has-become-the-main-source-of-information-for-ukrainians-what-about-disinformation

9. Макеєва О.М. Засоби масової інформації як суб'єкти правової комунікації. *Юридичний вісник*. 2019. № 1 (50). С. 30–36.

10. Зеленчук В. Телеграм-канали: чи варто реєструватися як медіа? *Інституту масової інформації*. 2023. https://imi.org.ua/monitorings/telegram-kanaly-chy-varto-reyestruvatysya-yak-media-i55704

11. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності платформ спільного доступу до інформації, через які поширюється масова інформація № 11115 від 25.03.2024 p.https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/43884

12. Поліковська Ю. Україні на шостому місці у світі за кількістю телеграм-каналів, *Telemetrio. MediaSapiens.* 19.12.2023. https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/33786/2023-12-19-ukraina-na-shostomu-mistsi-u-sviti-za-kilkistyu-telegram-kanaliv-z-ponad-milyonom-pidpysnykiv-telemetrio/

13. Постанова Київського апеляційного суду від 07 листопада 2023 року. Справа № 759/8347/2. https://reyestr.court.gov.ua/Review/115075175

14. Реєстрація першого телеграм-каналу і затвердження переліку сервісів держави-агресора – про рішення Національної ради від 6 липня. Національна рада з питань телебачення і радіомовлення. 06.07.2023. https://webportal.nrada.gov.ua/reyestratsiya-pershogo-telegram-kanalu-i-zatverdzhennya-pereliku-servisiv-derzhavy-agresora-pro-rishennya-natsionalnoyi-rady-vid-6-lypnya/

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

КОРОЄД С. О.,
доктор юридичних наук, професор,
в.о. обов'язки президента
(Науково-дослідний інститут публічного права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.15

«ПРОДОВЖЕННЯ» МАТЕРІАЛЬНИХ І ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ НА ЧАС ДІЇ КАРАНТИНУ ТА ВОЄННОГО СТАНУ

В статті розглядаються правові наслідки впливу карантину (2020 рік) та воєнного стану (2022 рік) на правове регулювання цивільних і цивільних процесуальних відносин в частині обчислення матеріальних (позовної давності) і процесуальних строків. Зокрема, відповідно до Законів № 540-IX та № 2120-IX, яким внесено зміни до кодексів матеріального і процесуального права, зокрема Цивільного кодексу України, такі строки було "продовжено" на строк дії карантину/воєнного стану. З огляду на ці законодавчі зміни наводиться думка науковців, які вважають дискусійним застосування терміну "продовження" для обчислення перебігу матеріальних строків (позовної давності). Тому вказане питання становить науковий і практичний інтерес, а відтак метою статті стало визначення правової природи "продовження" зазначених строків та встановлення впливу норми про "продовження" строків на їх перебіг. Підтримується позиція окремих вчених, які вважають, що при продовженні строків їх перебіг, який відбувається у період дії воєнного стану, не зараховується при обчисленні. Це саме відбувається й при зупиненні перебігу позовної давності. Наголошується, що в конкретному випадку обставиною, з якою вищевказані закони пов'язували "продовження" зазначених строків, є карантин/воєнний стан, тобто тимчасові (обмежені певним періодом у часі) обставини, існування яких не давало закінчитись строкам в цей період. Обґрунтовується висновок, що якщо строк (позовна давність) в період дії карантину/воєнного стану не може закінчитись, то й вказаний період не може впливати на тривалість визначеного законом строку (позовної давності). Тобто період дії карантину/воєнного стану не зараховуються в перебіг строку (позовної давності), а відтак внаслідок "продовження" визначений законом строк (позовна давність) не збільшується. У зв'язку з цим аргументується, що із набранням чинності Законом № 3450-IX, в умовах дії воєнного стану, перебіг строків залишався зупиненим, а продовження їх перебігу пов'язане із припиненням вказаних обставин (припиненням дії воєнного стану). Щодо "продовження" процесуальних строків, зазначається, що тут так само їх перебіг в той період часу не відбувався.

Ключові слова: *строк, термін, позовна давність, процесуальний строк, продовження, зупинення, переривання, поновлення, перебіг, цивільне право, цивільний процес, захист цивільних прав, карантин, воєнний стан.*

Koroied S. O. "Extension" of substantive and procedural terms for the duration of quarantine and martial law

The article examines the legal consequences of the impact of quarantine (2020) and martial law (2022) on the legal regulation of civil and civil-procedural relations in terms of calculating substantive (limitation period) and procedural terms. In particular, in accordance with Laws No. 540-IX and No. 2120-IX, which amended the codes

of substantive and procedural law, in particular the Civil Code of Ukraine, such terms were "extended" for the duration of quarantine/martial law. From the overview of these legislative changes, it is presented the opinion of scientists who consider the use of the term "extension" to calculate the course of substantive terms (limitation period) as debatable. Therefore, the specified issue is of scientific and practical interest, and therefore the purpose of the article was to determine the legal nature of the "extension" of the specified terms and to establish the influence of the norm considering the "extension" of terms on their run. It is supported the position of some scientists, who believe that when extending terms, their running, which occurs during the period of martial law, is not included in the calculation. The same thing happens when running of the limitation period is suspended. It is emphasized that in a specific case, the circumstance with which the above-mentioned laws linked the "extension" of the specified terms is quarantine/martial law, that is, temporary (limited to a certain period in time) circumstances, the existence of which did not allow the terms to expire during this period. The conclusion is substantiated that if the term (limitation period) cannot expire during the period of quarantine/martial law, then the specified period cannot affect the duration of the term (limitation period) specified by law. That is, the period of quarantine/martial law is not included in the running of the term (limitation period), and therefore, as a result of the "extension", the term (limitation period) specified by law does not increase. In this regard, it is argued that with the entry into force of Law No. 3450-IX, under the conditions of martial law, the running of terms remained suspended, and their extension is connected with the termination of the specified circumstances (termination of martial law). Regarding the "extension" of procedural time limits, it is noted that here, their running did not occur during that period of time.

Key words: *term, deadline, limitation period, procedural term, extension, suspension, interruption, renewal, course, civil law, civil process, protection of civil rights, quarantine, martial law.*

Встановлення в Україні у 2020 році карантину, а також запровадження у 2022 році воєнного стану вплинуло майже на всі сфери суспільних відносин, включаючи правове регулювання цивільних і цивільних процесуальних відносин, передусім в частині обчислення матеріальних і процесуальних строків. Так, зокрема, у зв'язку із встановленням з 12 березня 2020 року на всій території України карантину (постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211), парламентом було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30 березня 2020 року № 540-IX, яким на строк дії карантину було "продовжено" строки, визначені зокрема, статтями 232, 269, 322, 324 ГК України, статтями 72, 128, 129, 139 СК України, статтями 257, 258, 362, 559, 681, 728, 786, 1293 ЦК України, статтею 233 КЗпП України, статтями 49, 83, 84, 170, 178, 179, 180, 181, 185, 210, 222, 253, 275, 284, 325, 354, 357, 360, 371, 390, 393, 395, 398, 407, 424 ЦПК України (а також інші процесуальні строки щодо зміни предмета або підстави позову, збільшення або зменшення розміру позовних вимог, подання доказів, витребування доказів, забезпечення доказів, а також строки звернення до суду, подання відзиву та відповіді на відзив, заперечення, пояснень третьої особи щодо позову або відзиву, залишення позовної заяви без руху, подання заяви про перегляд заочного рішення, повернення позовної заяви, пред'явлення зустрічного позову, заяви про скасування судового наказу, розгляду справи, апеляційного оскарження, розгляду апеляційної скарги, касаційного оскарження, розгляду касаційної скарги, подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами). Велика Палата Верховного Суду при цьому зробила висновок, що початок продовження вищевказаних строків потрібно пов'язувати саме з моментом набрання чинності Законом № 540-IX (тобто

2 квітня 2020 року), а не з моментом встановлення карантину (тобто 12 березня 2020 року) [1]. Одразу ж варто зробити застереження, що строки, які визначені в інших статтях вказаних законодавчих актів, Закон № 540-IX не продовжив. Наприклад, шестимісячний строк позовної давності для пред'явлення перевізникові позову, що випливає з договору перевезення вантажу, встановлений статтею 315 ГК України, продовжено не було. В подальшому, у зв'язку із введенням в Україні з 24 лютого 2022 року воєнного стану (Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022), Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2120-IX (набрав чинності 17 березня 2022 року) строки, визначені у вищенаведених статтях Цивільного кодексу України, було "продовжено" на період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану. Тобто вищевказані матеріальні строки було "продовжено" окремо на період карантину і окремо на період воєнного стану (і лише Законом України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини» від 8 листопада 2023 року № 3450-IX було внесено зміни, згідно з якими норму щодо "продовження" позовної давності було замінено на її "зупинення" на строк дії воєнного стану).

Аналіз положень наведених вище статей кодексів матеріального права свідчить, що вказані статті в основному регулюють питання позовної давності (тобто матеріальних строків захисту цивільних, сімейних, трудових прав). І якщо стосовно процесуальних строків застосування терміну "продовження" є прийнятним (юридично коректним), хоча й з певним застереженням (продовжено може бути лише процесуальний строк, встановлений судом), то щодо строків захисту прав застосування законодавцем вказаного терміну викликало серед науковців дискусію. Зокрема одні науковці зазначають, що поняття продовження строків (позовної давності) в розділі V Цивільного кодексу України «Строки та терміни. Позовна давність» не міститься, тож норми цього розділу не визначають змісту вказаного терміну і підстав застосування. За чинною редакцією Кодексу немає підстав ототожнювати продовження строків (позовної давності) з його зупиненням та перериванням, а тому застосування приписів ч. 3 ст. 263 та ч. 3 ст. 264 Цивільного кодексу України є неприйнятним. Норми п. 12 Прикінцевих та перехідних положень Цивільного кодексу України, якими запроваджено продовження позовної давності, також не розкривають його змісту, а отже, ця категорія не отримала належного правового визначення [2, с. 119]. Інші науковці наголошують, що термін, який було використано, а саме "продовження", за своєю суттю не ідентичний терміну "зупинення", адже строк формально не зупиняється й надалі відраховується, однак закінчитися в період дії карантину він не може і буде діяти до його завершення [3, с. 217]. Разом з цим, окремі науковці вважають, що Закон № 2120-IX (яким було "продовжено" строки позовної давності) розширив обставини зупинення позовної давності, у зв'язку з чим не тільки перебування позивача або відповідача у складі Збройних Сил України або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, переведених на воєнний стан, є обставиною зупинення позовної давності, а сам факт впровадження воєнного стану [4, с. 233]. А на сторінках юридичної періодики, з посиланням на Закон № 3450-IX, який передбачив вже "зупинення" позовної давності на строк дії воєнного стану, задають питання: чи можна зупинити строки позовної давності, які завершились, але були продовжені [5].

З огляду на це вказане питання становить науковий і практичний інтерес, а тому є необхідним визначення правової природи "продовження" зазначених строків та встановлення впливу норми про "продовження" строків на їх перебіг, що й ставить за мету наша стаття.

Аналіз змісту положень Закону № 540-IX, яким були внесені зміни не лише до кодексів матеріального права, а й процесуальних кодексів, свідчить, що законодавець врегулював питання продовження саме тих строків, які пов'язані із судовим захистом прав. Адже позовна давність пов'язана із захистом порушених прав саме в судовому порядку (при цьому сплив позовної давності не припиняє зобов'язання і не перешкоджає кредитору звертатись до позасудових форм захисту) [6]. А відтак, мова йде лише про строки захисту цивільних прав, які реалізуються в судовому порядку.

В юридичній літературі висловлюється думка про те, що застосований в період дії карантину термін "продовження" є невдалим з точки зору законодавства України, оскільки останнє не містить взагалі згадки або можливості продовжувати терміни позовної давності, який встановлено законом. При цьому науковці вважають, що дана норма, введена законодавцем, порушує права відповідачів у відповідних справах, які у зв'язку з цим позбавлені можливості захиститися від неправомірних дій з боку позивачів [3, с. 217, 218]. Також наголошується, що запроваджене продовження строку позовної давності на строк дії карантину вочевидь є помилковим та некоректним з точки зору законодавчої техніки, внаслідок чого строки позовної давності (загальної та скороченої) невиправдано збільшено в часі без належного обґрунтування, що унеможливлює реалізацію функцій цього правового інституту [2, с. 119, 120]. При цьому, окремі науковці "продовження" строків позовної давності фактично розглядають як її зупинення у зв'язку із воєнним станом, зазначаючи, що при продовженні строків їх перебіг, який відбувається у період дії воєнного стану, не зараховується при обчисленні [4, с. 233].

Так, дійсно, буквальне тлумачення вищенаведених законодавчих змін (Закони № 540-IX і № 2120-IX) свідчить, що для обчислення перебігу позовної давності в період карантину/воєнного стану законодавець застосував новий термін – "продовження" строків на строк дії карантину/воєнного стану. Кодекси матеріального права такий термін для обчислення перебігу позовної давності раніше не застосовували. Як зауважила Велика Палата Верховного Суду, до набрання чинності Законом № 540-IX не існувало норм щодо можливості продовження позовної давності (в тому числі встановленої статтями 257, 258 ЦК України) у зв'язку із запровадженням карантину через пандемію COVID-19. Тобто цей Закон містить нову норму, яка врегульовує суспільні відносини, що не були раніше унормовані і фактично виникли лише із запровадженням карантину відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 [7]. Водночас в матеріальному праві використовується термін "зупинення" позовної давності.

З цього може скластись враження, що "продовжуючи" строки позовної давності законодавець фактично продовжив – змінив (збільшив в часі) тривалість визначених законом строків (позовну давність) на певний період (певну кількість років, місяців, днів дії в Україні карантину/воєнного стану), не змінивши при цьому визначені вищевказаними статтями граничні строки. Водночас стаття 259 ЦК України дозволяє змінювати тривалість позовної давності (і лише в сторону її збільшення) тільки за домовленістю сторін.

Проте, як слушно зауважують окремі науковці, що при продовженні строків їх перебіг, який відбувається у період дії воєнного стану, не зараховується при обчисленні [4, с. 233]. Це саме відбувається й при зупиненні перебігу позовної давності. Як роз'яснила Велика Палата Верховного Суду, зупинення перебігу позовної давності має тимчасовий характер, коли до її строку не зараховується час існування визначених законодавством обставин, за наявності яких цей строк не спливає [8]. Від дня припинення обставин, що були підставою для зупинення перебігу позовної давності, перебіг позовної давності продовжується з урахуванням часу, що минув до його зупинення (ч. 3 ст. 263 ЦК України). В конкретному випадку такою обставиною, з якою Закони № 540-IX і № 2120-IX пов'язували "продовження" зазначених строків, є карантин/воєнний стан, тобто тимчасові (обмежені певним періодом у часі) обставини, існування яких не давало закінчитись строкам в цей період. А якщо строк (позовна давність) в період дії карантину/воєнного стану не може закінчитись, то й вказаний період не може впливати на тривалість визначеного законом строку (позовної давності). Тобто період дії карантину/воєнного стану не зараховуються в перебіг строку (позовної давності). У зв'язку з цим неправильним було б говорити про те, що внаслідок "продовження" визначений законом строк (позовна давність) збільшився.

Велика Палата Верховного Суду, посилаючись на Закон № 540-IX, яким встановлено норму щодо "продовження" позовної давності, зазначає про виникнення нових відносин, що виникли лише із запровадженням карантину [7]. З цього висновку однозначно випливає, що саме запровадження карантину (як встановлена постановою Кабінету Міністрів України від

11 березня 2020 р. № 211 обставина) є новими відносинами, що не були раніше унормовані і спричинили зміни в правовому регулюванні перебігу позовної давності. Отже, Законами № 540-IX і № 2120-IX було визначено нові обставини – карантин/воєнний стан, які почали впливати на перебіг строків (позовної давності).

Викладене вище дозволяє зробити **висновок**, що застосування в Законах № 540-IX і № 2120-IX терміну "продовжуються" по відношенню до строків варто розуміти як продовження перебігу строків (позовної давності) після припинення існування вказаних обставин, тобто після закінчення дії карантину/воєнного стану. Таке продовження перебігу строків відповідає правилу, встановленому у ч. 3 ст. 263 ЦК України, згідно з якою від дня припинення обставин, що були підставою для зупинення перебігу позовної давності, перебіг позовної давності продовжується з урахуванням часу, що минув до його зупинення. Отже, фактично Законами № 540-IX і № 2120-IX було встановлено нові обставини (карантин/воєнний стан) для зупинення перебігу строків (позовної давності), про що в подальшому безпосередньо й було визначено в Законі № 3450-IX, який лише замінив термін "продовження" на "зупинення", але при цьому в Перехідних положеннях жодним чином не визначив особливостей перебігу строків в період їх "продовження" (з 2 квітня 2020 року до 30 січня 2024 року), а також не вказав, яким чином "продовження" строків трансформувалося в їх "зупинення". А це означає, що із набранням чинності Законом № 3450-IX, в умовах дії воєнного стану, перебіг строків залишався зупиненим, а продовження їх перебігу пов'язане із припиненням вказаних обставин (припиненням дії воєнного стану).

Водночас із "продовженням" процесуальних строків питань у науковців-процесуалістів не виникає, адже, по-перше, така норма діяла відносно короткий проміжок часу – менше чотирьох місяців (до моменту набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо перебігу процесуальних строків під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 18 червня 2020 року № 731-IX, яким карантинні обмеження було визнано обставиною для поновлення пропущених процесуальних строків), а по-друге, так само як й з матеріальними строками, перебіг процесуальних строків в той період часу не відбувався.

Список використаних джерел:

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 06.09.2023, судова справа № 910/18489/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114904857.

2. Гордієнко Т.О. Застосування позовної давності в період карантину. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №12. С. 117–120. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2021/26.pdf.

3. Кочина О. С., Кот В. В. Застосування позовної давності в умовах воєнного стану. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. № 2. С. 215–219. URL: http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/303198/295274.

4. Сліпченко А. С. Позовна давність у період дії воєнного стану в Україні. Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (Харків, 20 травня 2022 р.). С. 231–234. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3de18147-0b58-4d7f-9d9a-d6fb92a23012/content.

5. Кравець Р. Ю. Прострочене продовження строків. Юридичний інтернет ресурс «Протокол». 11.11.2024. URL: https://protocol.ua/ua/prostrochene_prodovgennya_strokiv/.

6. "Поза кадром". Ольга Ступак про практику ВС щодо іпотечних спорів. Веб-сайт Асоціації правників України. 14 липня 2021 р. URL: https://uba.ua/ukr/news/8553/.

7. Ухвала Великої Палати Верховного Суду від 1 лютого 2023 року, судова справа № 910/18489/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108766690.

8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 червня 2021 року, судова справа № 904/3405/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98327543.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

МАКУШЕВ П. В.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри історії та теорії
держави і права
*(Університет митної справи
та фінансів)*

МОСЕЙКО А. Г.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
*(Вищий навчальний приватний
заклад «Дніпровський гуманітарний
університет»)*

МАКУШЕВ Є. П.,
приватний виконавець
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.961(4+477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.16

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті здійснення порівняльний аналіз системи виконавчого провадження в Україні та державах Європейського Союзу, зокрема Німеччина, Франції Польщі та Литви. Досліджено сучасний стан виконавчої системи в Україні, її нормативно-правову базу, організаційну структуру та ефективність реалізації судових рішень. Звернуто увагу на роль державної та приватної виконавчої служби, проблеми надмірної бюрократизації та тривалості виконання судових рішень. У межах дослідження виокремлено ключові особливості моделей виконавчого провадження в країнах ЄС, що відзначаються високим рівнем незалежності виконавців, широким використанням цифрових технологій, ефективною системою контролю та відповідальності. Проаналізовано позитивні практики, такі як запровадження електронного виконавчого провадження, спрощені процедури стягнення, а також чітка взаємодія між судами, виконавцями та іншими державними органами. Обґрунтовано доцільність адаптації окремих європейських підходів у вітчизняну систему виконавчого провадження для підвищення її ефективності, прозорості та довіри громадян.

Застосування методів функціонального, компаративного та структурного аналізу дозволило виявити інституційні прогалини у правозастосовній практиці України. Розкрито концептуальні засади правової інтеграції та імплементації європейських норм у сфері примусового виконання рішень. Наголошено на необхідності системної трансформації виконавчого провадження шляхом модернізації процедур, оптимізації кадрового складу та діджиталізації операційного середовища. Проведене дослідження акцентує увагу на ролі принципів верховенства права, правової визначеності та ефективного правового захисту у формуванні сучасної моделі виконавчої юстиції. Отримані результати можуть стати підґрунтям для розробки нових законодавчих ініціатив та удосконалення адміністративно-правових механізмів у цій сфері.

Ключові слова: *виконавче провадження, державна виконавча служба, приватний виконавець, Європейський Союз, ефективність, цифровізація, правова реформа, порівняльне право, автоматизація.*

Makushev P. V., Moseiko A. H., Makushev Ye. P. Comparative analysis of the enforcement system in Ukraine and the European Union countries: current state and development prospects

The article presents a comparative analysis of the enforcement proceedings system in Ukraine and European Union countries, namely Germany, France, Poland, and Lithuania. It examines the current state of the enforcement system in Ukraine, its regulatory framework, organizational structure, and the effectiveness of judicial decision implementation. Attention is paid to the role of the state and private enforcement services, issues of excessive bureaucracy, and the duration of judicial enforcement. The study highlights key features of enforcement models in EU countries characterized by a high level of independence of enforcement officers, extensive use of digital technologies, and effective control and accountability systems. Positive practices such as the introduction of electronic enforcement proceedings, simplified collection procedures, and clear interaction between courts, enforcement officers, and other state bodies are analyzed. The article substantiates the feasibility of adapting certain European approaches into the domestic enforcement system to enhance its efficiency, transparency, and public trust. Proposed reform directions include expanding the powers of private enforcement officers, digitizing procedures, improving mechanisms for monitoring enforcement, and enhancing professional training of personnel. The research results may be useful for scholars, legal practitioners, legislators, and all stakeholders interested in improving the justice system in Ukraine and harmonizing it with European standards.

The application of functional, comparative, and structural analysis methods made it possible to identify institutional gaps in the law enforcement practice of Ukraine. The conceptual foundations of legal integration and the implementation of European norms in the field of enforcement proceedings are revealed. Emphasis is placed on the necessity of systemic transformation of enforcement mechanisms through procedural modernization, optimization of human resources, and digitalization of the operational environment. The study highlights the role of the principles of the rule of law, legal certainty, and effective legal protection in shaping a modern model of enforcement justice. The results obtained may serve as a basis for developing new legislative initiatives and improving administrative and legal mechanisms in this area.

Key words: *enforcement proceedings, state enforcement service, private enforcement officer, European Union, efficiency, digitalization, legal reform, comparative law, automation.*

Вступ. Виконавче провадження, як завершальна стадія судового провадження, є невід'ємною складовою ефективного правосуддя та забезпечення принципу верховенства права. В умовах євроінтеграційного поступу України питання вдосконалення інституту примусового виконання судових рішень набуває особливої актуальності. Враховуючи прагнення до уніфікації правових підходів з державами членами Європейського Союзу, порівняльне дослідження національної системи виконавчого провадження із відповідними системами європейських країн дозволяє визначити ефективні механізми правозастосування, виявити проблемні аспекти та окреслити напрями реформування.

Ступень наукової розробки. Актуальні дослідження вітчизняного та зарубіжного досвіду системи виконавчого провадження знаходять своє відображення в наукових статтях Ч.Н. Азімова [1], Ю.В. Бауліна [1], В.В. Баськова, А.С. Васильєва [1], Є.В. Мальцевої [2], В.Є. Щербини [12], О.В. Ісаєнкової, І.В. Решетнікової та інших [1].

Метою та завданням цієї статті є проведення порівняльного аналізу організації та функціонування системи виконавчого провадження в Україні та країнах Європейського Союзу з метою виявлення сильних і слабких сторін, а також формулювання рекомендацій щодо її вдосконалення. Основні завдання дослідження полягають у з'ясуванні правової природи та функцій виконавчого провадження; аналіз законодавчого регулювання діяльності

виконавчих органів та в державах ЄС; оцінці ефективності інституційних механізмів виконання судових рішень; визначенні напрямів гармонізації українського законодавства із європейськими стандартами.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи та аналізуючи наукові публікації українських та іноземних авторів, офіційні документи, акти законодавства України та ЄС. Зокрема, Закон України «Про виконавче провадження» [3], Регламент Європейського Парламенту щодо європейського виконавчого листа [4], використовуючи комплексний підхід нами виявлено певну специфіку функціонування виконавчих систем у різних правових традиціях.

Відповідно до Закону України «Про виконавче провадження» слід зазначити, що виконавче провадження є завершальною стадією судового процесу та однією з ключових гарантій реалізації судових рішень [3]. У межах юридичної науки виконавче провадження розглядається як особливий інститут адміністративного примусу, що забезпечує дієвість судової влади. Згідно з ДСТУ 4163:2020 «Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації», до офіційних документів, що мають бути виконані у виконавчому провадженні, належать виконавчі документи а саме: судові накази, рішення, узвали, виконавчі написи нотаріусів.

Ключовими правовими категоріями у сфері виконавчого провадження є: виконавчий документ - документ, що є підставою для відкриття виконавчого провадження; стягувач - особа, на користь якої ухвалено рішення; боржник – особа, яка зобов'язана виконати рішення; виконавець – суб'єкт, уповноважений на виконання рішень, зокрема державний або приватний виконавець. Відповідно до європейської правової доктрини, виконавче провадження має як публічно – правову, так і приватно - правову природу, що зумовлює його гібридну правову сутність. З одного боку, держава забезпечує виконання рішень як імперативну функцію, з іншого сторони провадження мають певні диспозитивні права [5].

У країнах Європейського Союзу підходи до організації виконавчого провадження значно відрізняються від українського. Зокрема, у Франції та Німеччині діє система судових приставів, які є частиною судової системи, тоді як у Польщі або Литві основне навантаження покладається на приватних виконавців, які діють на підставі ліцензії та несуть персональну відповідальність. Таку модель впроваджено Україною відповідно до реформи 2016 року. Законами України «Про виконавче провадження» та «Про органи і осіб, що здійснюють примусове виконання рішень», запровадили в Україні модель змішаної системи виконавчого провадження, а саме залишаючи державних виконавців, закон вводить інститут приватних виконавців з жовтня 2016 року (3). Приватні виконавці отримують ліцензії, страхують свою відповідальність, діють у цивільних господарський (комерційних) справах, а державні залишаються при таких спорах, як сімейні, державні чи виселення. Закон «Про виконавче провадження» в редакції 2016 року передбачив створення Єдиного реєстру боржників, продовження строків виконання до 3 років, авансові платежі виконавцям тощо, та поклав на приватних виконавців виконання закріплених за ними функцій починаючи з кінця 2017 року.

В діяльності приватного (державного) виконавця ефективність виконання судових рішень, на нашу думку, залежить не лише від досконалого нормативно – правового регулювання, а й від наявності дієвих організаційних механізмів, рівня ресурсного забезпечення виконавчої служби та ступеня довіри громадян до цієї інституції. Таку позицію достатньо повно поділяє у дослідженні В.А. Сущенко, який підкреслюють, що реальна ефективність виконавчого провадження можлива лише за умови комплексного підходу до реформування галузі, з урахуванням не лише правових, а й організаційних та соціальних факторів [13]. Наголос на важливості соціальної довіри та правової обізнаності населення як передумови ефективності виконання судових рішень поділяють і інші дослідники, які підкреслюють, що правова культура громадян є визначальним чинником у досягненні результативності функціонування виконавчої служби [12]. Відповідно до авторів, правове середовище лише базова платформа. Водночас, на нашу думку, критично важливим є організаційні аспекти, а саме: структура служби, штатний рівень, професійна підготовка виконавців. Ресурсне забезпечення, а саме: технічне та фінансове, інфраструктура та інструмент. Соціальні фактори,

а саме: правова обізнаність громадян, мотивація до виконання рішень, довіра до інституцій. Ефективність виконавчого провадження це не просто справа законів, вона залежить від усього комплексу чинників: правових, адміністративних, економічних і соціальних, а саме: як працюють установи, які ресурси мають виконавці, наскільки довіряють їм люди та чи справді система здатна діяти, а не лише існувати на папері. До такого висновку нас спрямовує, теоретичне підґрунтя дослідження, норми чинного законодавства, європейські правові акти, стандарти документообігу та сучасні наукові підходи до визначення сутності виконавчого провадження. Це дозволяє забезпечити комплексний і системний аналіз предмету дослідження.

Ефективність виконавчого провадження, як завершального етапу значною мірою залежить від нормативного регулювання та організаційної моделі виконання рішень. У різних країнах Європейського Союзу, як і в Україні, існують істотні відмінності щодо правового статусу виконавців, порядку організації їх діяльності та процедур виконання. В Україні правове регулювання виконавчого провадження здійснюється Законом України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 року №1404-VIII, Цивільним процесуальним кодексом України, а також Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень» від 02.06.2016 р. №1403-VIII. Ці нормативні акти визначають правові засади діяльності як державних, так і приватних виконавців, запровадивши змішану модель, характерну для перехідних правових систем [3, 11]. Для прикладу, в Україні державні виконавці є працівниками органів юстиції, тоді як приватні виконавці, згідно зі статтею 18 Закону №1402-VIII, здійснюють діяльність після складання кваліфікаційного іспиту та отримання свідоцтва [3]. Це дозволяє створити конкуренцію між суб'єктами виконання, що теоретично, повинно підвищити ефективність. Станом на 2024 рік в Україні функціонує розгалужена мережа приватних виконавців поряд із Державною виконавчою службою, що має територіальну структуру. До речі і результати приватних виконавців, які залишаються найефективнішим інститутом для повернення заборгованості в Україні, це підтверджують. За даними сайту Асоціації приватних виконавців України, у 2024 році Органи ДВС України стягнули 16,2 млрд. гривень, а 356 приватних виконавців – 9, 29 млрд. грн. Для порівняння нагадаємо, що у перерахунку на одного приватного виконавця сума стягнення за 2024 рік у 6 разів більша (30,8 млн. грн.) ніж у середньостатистичного працівника ДВС (4,9 млн. грн).

У Німеччині регулювання здійснюється Цивільним процесуальним кодексом де розділ 8 (704-945) присвячено виконавчому провадженню. Судові виконавці є державними службовцями, прикріпленими до судів першої інстанції, однак мають організаційну автономію та отримують оплату через фіксовані державні тарифи [5]. Наприклад, евакуація з об'єкта боржника виконується лише після судового наказу та письмового попередження, що передбачено §765a ZPO. У Франції правову основу становлять Цивільно процесуальний кодекс і Кодекс виконавчих процедур, який набув чинності в 2012 році. Судові виконавці діють як приватні фахівці, ліцензовані державою. Вони є членами палат виконавців, які саморегулюються, але підпорядковуються Міністерству юстиції. Наприклад, у разі невиконання судового рішення виконавець зобов'язаний вручити офіційне повідомлення з вимогою добровільного виконання, після чого можливе примусове вилучення або продаж майна на аукціоні [6]. У Польщі правове регулювання викладене в Цивільному процесуальному кодексі та Законі про судових виконавців і виконавче провадження від 22 03.2018 року. Виконавці є приватними особами з особливим статусом, які діють у виконавчих округах, під контролем судів та Національної ради судових виконавців [7]. Їх діяльність мотивується системою гонорарів, яка стимулює швидке виконання. Крім того, використовується електронна платформа e-KRS для взаємодії з реєстрами боржників, банками та судами. У Литві правове регулювання передбачене Цивільним процесуальним кодексом Литовської Республіки та Законом «Про судових приставів». Судові виконавці мають статус незалежних посадових осіб, однак їх діяльність координується Міністерством юстиції Литви та контролюється Палатою судових приставів Литви [8]. Наприклад, усі дії виконавців фіксуються в Єдиній судовій інформаційній системі, що забезпечує прозорість і запобігає зловживанням.

У Німеччині процес менш формалізований, проте структурований. У Франції процедурна деталізація дозволяє уникнути правових прогалин. Щодо Польщі та Литви, важливим є електронізація процесів, що є обов'язковою (електронні повідомлення, реєстри майна, автоматизовані перевірки платоспроможності). Цифрові рішення активно впроваджено, і в Україні через Автоматизовану систему виконавчого провадження (АСВП), а також єдину систему електронних торгів арештованим майном СЕТАМ.

У Литві судові пристави працюють у реальному часі з судами, податковими органами та реєстрами, що є прикладом успішної цифрової інтеграції. Функціональною особливістю для виконавців у Польщі є їх доступ до банківських рахунків боржників через спеціалізований електронний модуль. Франція та Німеччина демонструють поступову цифровізацію, хоча Німеччина зберігає часткове використання паперових документів [5, 6].

Отже, міжнародний досвід свідчить про ефективність приватно-державного партнерства, цифровізації процедурно, а також важливість професійної автономії виконавців при наявності системного нагляду. На нашу думку, впровадження подібних практик в Україні може сприяти зменшенню навантаження на державних виконавців, підвищенню рівня довіри до інституту виконання та покращенню загальної ефективності судового захисту прав.

У контексті трансформаційних процесів, які переживає Україна останніми роками, система виконавчого провадження зіштовхується з низкою суттєвих викликів, що зумовлюють необхідність її адаптації до нових реалій. Основними серед них є зростання навантаження на виконавців, неповна реалізація механізмів цифровізації, зміни правового режиму в умовах воєнного стану та вплив загальної економічної нестабільності. За даними Міністерства юстиції України, у 2024 році державними та приватними виконавцями було завершено 3,1 млн виконавчих проваджень однак лише близько 33% з них були виконані фактично [9]. Це свідчить про серйозну диспропорцію між кількістю рішень, що підлягають виконанню, та реальним досягненням правового результату. Для порівняння у Німеччині цей показник сягає понад 70% [4].

Незважаючи на розвиток інституту приватного виконавця з 2016 року, існує дисбаланс між повноваженнями державних та приватних виконавців. Частина категорій справ зокрема щодо державних підприємств, соціальних виплат доступна виключно державним виконавцям, що призводить до надмірного навантаження на них та затримок у виконанні рішень [13]. Але держава не розширює повноваження приватних виконавців. І це при тому, що приватні виконавці не вартують державі ні копійки, тому що свою винагороду та витрати по виконавчому провадженню стягують з боржників.

З початку агресії проти України в 2022 році були внесені численні зміни до законодавства щодо виконавчого провадження. Зокрема у постанові КМУ №490 від 3.05.2022 р. передбачено обмеження щодо стягнення з рахунків боржників під час дії воєнного стану [9]. Це обмежує можливість виконання судових рішень у повному обсязі та створює тимчасовий мораторій на примусове стягнення в окремих випадках.

Незважаючи на впровадження системи Автоматизована система виконавчого провадження (АСВП) та інтеграцію з іншими державними реєстрами, залишається багато проблем, пов'язаних із нестабільною роботою платформи, відсутності інтеграції з банківськими системами в режимі реального часу та обмеженням доступу до деяких даних. До того ж, не всі виконавці належним чином використовують електронні інструменти, що уповільнює цифрову трансформацію сфери [7].

Система виконавчого провадження в Україні функціонує в умовах багаторівневого тиску: соціально-економічного, технологічного та правового. Ці виклики потребують комплексного реформування, впровадження сучасних цифрових рішень, адаптації законодавства до умов воєнного стану та забезпечення належного кадрового потенціалу. У сфері виконавчого провадження потрібна гармонізація, яка покликана забезпечити взаємне визнання та виконання судових рішень, а також сприяти ефективності механізмів правосуддя в транскордонних справах.

Правова база ЄС у сфері виконання судових рішень ґрунтується передусім на регламентах, які є обов'язковими для всіх держав – членів та діють без необхідності імплементації в національне законодавства. До ключових актів, що мають безпосереднє значення для сфери виконавчого провадження, належать: Регламент ЄС №805/2004 від 21 квітня 2004 року про створення європейського виконавчого листа для безспірних вимог. Цей акт спрощує процедуру визнання та виконання рішень без додаткового провадження [4]. Регламент ЄС №1215/2012 про юрисдикцію та визначення і виконання рішень у цивільних та комерційних справах. Він замінив попередній Регламент №44/2001 та закріплює принцип визнання судових рішень та території ЄС [5]. Регламент ЄС №1896/2006 про запровадження європейського наказного провадження, що дозволяє кредиторам отримати судове рішення про стягнення боргу в спрощеному порядку [6]. Регламент ЄС №861/2007 про запровадження європейського провадження у справах малого значення, яке також механізми автоматичного виконання ухвалених рішень на всій території ЄС [7]. Ці регламенти створюють загальноєвропейське середовище, в якому судові рішення однієї держави-члена підлягають визнанню та виконанню в іншій без суттєвих процесуальних перешкод.

В рамках виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, зокрема Додатку XXI до глави «Правосуддя, свобода та безпека», Україна взяла на себе зобов'язання щодо поступової гармонізації свого законодавства в сфері цивільного судочинства та виконання судових рішень [8]. У відповідь на ці вимоги в Україні було впроваджено інститут приватного виконавця. Закон України «Про виконавче провадження» №1404-VIIIвід 02.06.2016р., що відповідає європейській практиці делегування функцій з виконання рішень недержавним суб'єктам [3]. Створено Автоматизовану систему виконавчого провадження (АСВП), яка забезпечує цифровий облік справ, що частково відповідає електронним платформам країн ЄС, таких як e-Justice Portal. Запроваджено окремі процедури спрощеного судочинства, які можуть бути узгоджені з європейськими регламентами щодо наказного та малозначного провадження. Попри це, низка положень законодавства України все ще потребує вдосконалення. Наприклад, механізми автоматичного визнання рішень іноземних судів в Україні не є повністю гармонізованими з нормами Регламенту 1215/2012. Також Україна поки не має правових механізмів, подібних до європейського виконавчого листа або інтеграції в єдину систему судового співробітництва країн-членів ЄС.

Повноцінна інтеграція української системи виконавчого провадження в європейський правовий простір передбачає подальше удосконалення національного законодавства з урахуванням положень регламентів ЄС; розширення транскордонної співпраці між органами примусового виконання України та країн-членів ЄС; приєднання до міжнародних ініціатив та цифрових платформ таких як e-CODEX, які сприяють обміну інформацією між судами і виконавцями.

У контексті євроінтеграційного курсу України та необхідності забезпечення ефективного доступу до правосуддя, удосконалення системи виконавчого провадження є ключовим пріоритетом реформування правової системи. Підвищення результативності виконання судових рішень має не лише юридичне, а й соціально-економічне значення, оскільки напряму впливає на рівень довіри до судової влади, інвестиційний клімат та правову стабільність у державі.

Однім із напрямів гармонізації, на нашу думку, є розширення компетенції приватних виконавців. У країнах ЄС Франція, Польща, Угорщина приватні виконавця здійснюють примусове виконання у більшості категорій справ без істотних обмежень. В Україні ж значна частина справ, наприклад, щодо державної або комунальної власності залишається під виключною юрисдикцією державних виконавців. Доцільно поступово ліквідувати обмеження щодо предметною юрисдикції приватного виконавця, за умови нагляду з боку Мін'юсту.

Подальша цифровізація виконавчого провадження є критично необхідною. Зокрема йдеться про повну інтеграцію АСВП з реєстрами банківських установ у режимі реального часу; впровадження єдиного електронного кабінету стягувача і боржника; автоматичну перевірку майнового стану боржника шляхом міжреєстрового обміну даними. Такі інструменти

широко застосовуються в державах ЄС. У сучасних правових системах Країн Європейського Союзу спостерігається стійка тенденція до цифровізації виконавчого провадження, що спрямована на підвищення ефективності та прозорості цього процесу. Зокрема, у Німеччині активно функціонує систему Justizportal des Bundes und der Lander, це офіційна платформа, яка забезпечує доступ до інформації про суди, електронні сервіси правосуддя, реєстри боржників, можливість подання заява онлайн, а також автоматично здійснювати пошук боржника в реєстрі майна та рахунків [13]. У Франції було впроваджено електронну платформу Portalis, яка забезпечує електронний обіг документів між судами, судовими виконавцями та сторонами у справі [4]. Польща, зі свого боку, має систему Elektroniczne Postepowanie Upominawcze (EPU), яка дозволяє ініціювати процедуру примусового стягнення через інтернет без фізичної присутності сторін [5]. У Литві реалізовано платформу E. antstolis, що охоплює всі етапи виконавчого провадження від подання заяви до контролю за виконанням рішення, при цьому всі учасники мають доступ до електронного кабінету [6]. Ці приклади свідчать про успішність цифрових трансформацій у виконавчих системах країн ЄС, що може бути орієнтиром для подальшого розвитку аналогічних інструментів в Україні. Необхідно активізувати зусилля щодо адаптації процедур транснаціонального виконання судових рішень відповідно до положень Регламенту ЄС №805/2004 щодо європейського виконавчого листа, Регламенту №1215/2012 щодо автоматичного визнання рішень в інших державах ЄС [4, 5]. На національному рівні це передбачає: скорочення процедур визнання та дозволу на виконання іноземних судових рішень, запровадження принципу «визнання за замовчуванням», якщо інша сторона не подала обґрунтованих заперечень, розробку механізму автоматичного визнання судових наказів ЄС на основі двосторонніх або багатосторонніх угод. З метою зменшення кількості оскаржень дій виконавців та непорозумінь з боку сторін, доцільно впровадити платформу правової консультації та навчання для стягувачів і боржників. Альтернативний варіант з акцентом на результативність. Щоб мінімізувати кількість скарг на дії виконавців та уникнути непорозумінь між сторонами виконавчого провадження, доцільно створити платформу правової підтримки та освітніх матеріалів для стягувачів і боржників, аналогічну тим, що діють у країнах Європейського Союзу. Подібні цифрові ресурси вже успішно функціонують у країнах Європейського Союзу. Зокрема, у Німеччині на офіційному порталі правосуддя Justizportal des Bundes und der Lander надає доступ до практичної інформації про виконавче провадження, типові форми документів, механізми звернення до судового виконавця, а також можливості для онлайн консультацій [6]. Такі практики можуть бути адаптовані в Україні з урахуванням специфіки національного законодавства та потреб користувачів. Україна вже зробила важливі кроки к напрямі гармонізації, однак подальший розвиток вимагає розширення компетенції приватних виконавців, глибшої цифровізації процесів, інтеграції у європейські транснаціональні правові механізми, правової модернізації та дерегуляції процедур примусового виконання. Ці зміни забезпечать не лише підвищення ефективності виконання рішень, але й поступову інтеграцію України до простору європейського правосуддя.

Висновки. Таким чином, в межах проведеного дослідження та ґрунтовного порівняльного аналізу системи виконавчого провадження в Україні та країнах Європейського Союзу нами виявлено ключові проблеми, виклики та перспективи її розвитку.

Завдяки використанню та вивченню європейського законодавства вдалося: *визначити*, як спільні риси, так і відмінності між українською моделлю та моделями країн ЄС; *встановити*, що в Україні існує значний потенціал для підвищення ефективності виконавчого провадження, хоча цьому заважають низький відсоток фактичного виконання рішень, обмеження у повноваженнях приватних виконавців, неповна цифровізація процесів, виклики воєнного часу та економічна нестабільність.

Пропонуємо, за результатами дослідження: *розширити* повноваження приватних виконавців; *зменшивши* обмеження щодо категорій справ; *удосконалити* законодавчі механізми визнання та використання іноземних рішень відповідно до регламенту ЄС; *поглибити* цифровізацію виконавчого провадження зокрема, впровадити єдині електронні кабінети

сторін, автоматичну перевірку майна боржника; *нормативно закріпити* принципи пропорційності заходів примусового виконання та обґрунтованості дій виконавця; *сприяти* правової просвіти громадян щодо прав і обов'язків у межах виконавчого провадження. Реалізація цих рекомендацій дозволить Україні створити більш ефективну, прозору та справедливу систему виконання судових рішень, що відповідатиме європейським стандартам та сприятиме зміцненню верховенства права.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія. Том-1 (А-Г). / Азімов Ч.Н., Баулін Ю.В., Васильєв А.С. Київ. Українська енциклопедія. 1998. 789 с.;

2. Мальцева Є.В. Порівняльний аналіз систем виконавчого провадження в Україні та зарубіжних державах.*Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Сер. «Юридические науки».* Том 26 (65). 2013. № 1. С. 44–48.

3. Про виконавче провадження : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1404-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19 (дата звернення: 13.07.2025).

4. Regulation (EC) № 805/2004 of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 creating a European Enforcement Order for uncontested claims. *Official Journal of the European Union*. 2004. L 143, 30.4.2004, p. 15–39.

5. Regulation (EU) № 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (recast). *Official Journal of the European Union.* 2012. L 351. P. 1–32.

6. Regulation (EC) № 1896/2006 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 creating a European order for payment procedure. *Official Journal of the European Union.* 2006. L 399. P. 1–32.

7. Regulation (EC) No 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a European Small Claims Procedure. *Official Journal of the European Union*. 2007. L 199. P. 1–22.

8. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Додаток XXI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 11.07.2025).

9. Міністерство юстиції України. Звіт про діяльність органів державної виконавчої служби та приватних виконавців за 2023 рік. URL: https://minjust.gov.ua (дата звернення: 12.07.2025).

10. Про затвердження Порядку опрацювання рекомендацій за результатами верифікації державних виплат : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.05. 2022 р. № 490. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3048-20#Text (дата звернення: 12.07.2025).

11. Харитонов Є.О., Харитонова О.І. Цивільне процесуальне право України : підручник. К.: Юрінком Інтер, 2021. 544 с.

12. Щербина В.Є. Інститут виконавчого провадження в Україні: правова природа та напрями вдосконалення. Київ: НАПрН України, 2019. 224 с.

13. Сущенко В.А. Проблеми розмежування повноважень державного та приватного виконавця. *Вісник виконавчого провадження.* 2021. № 2. С. 45–51.

14. Глушко І.І. Цифрова трансформація виконавчого провадження: проблеми та перспективи. *Юридичний вісник України*. 2022. № 17. С. 22–26.

15. Gruber U. Enforcement Systems in the EU: A Comparative Overview. *European Journal of Legal Studies*. 2021. Vol. 13(2). P. 45–60.

16. EU e-Justice Portal URL: https://e-justice.europa.eu (дата звернення: 12.07.2025).

17. Ministry of Justice of Finland. Oikeus.fi Legal Services Platform URL: https://oikeus.fi/en/ (дата звернення: 12.07.2025).

18. E-File system (e-Toimik) of Estonia Ministry of Justice of Estonia URL: https://www.just.ee (дата звернення: 14.07.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ШМАТКОВ Д. І.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з проблем
інформаційних технологій та протидії
злочинності у кіберпросторі
(Навчально-науковий інститут
№ 4 Харківського національного
університету внутрішніх справ)
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.78:004.8(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.17

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ TDM В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У статті досліджуються виклики, що постають перед власниками українських вебсайтів у контексті використання контенту для цілей пошуку тексту і даних (TDM) і навчання штучного інтелекту. З огляду на стрімкий розвиток технологій машинного навчання, виникає нагальна потреба у юридичних механізмах, які дозволили б авторам і правовласникам контролювати цифровий контент і захищати його від несанкціонованого використання, зокрема автоматизованими системами.

Проаналізовано положення Директиви (ЄС) 2019/790 щодо охоплення TDM, а також імплементацію деяких її норм в українське законодавство. Встановлено, що чинна редакція Закону України «Про авторське право і суміжні права» у частині винятків для TDM є значно вужчою за європейську модель, обмежуючи вільне використання лише науковими публікаціями та дослідницькими цілями. У статті також аналізується поняття «належним чином зарезервованого права» та можливість застосування односторонніх заяв, таких як «All rights reserved», як машиночитуваного механізму заборони TDM. Наводяться приклади європейської судової практики, де національні суди по-різному тлумачать достатність таких застережень.

Обґрунтовано, що Україні доцільно розширити винятки для TDM, адаптувати термінологію до європейських підходів і впровадити технічні стандарти щодо машинозчитуваного резервування прав. Розміщення чітких декларацій на вебсайтах може стати ефективним способом передачі намірів правовласника користувачам та автоматизованим системам. У статті також підкреслюється необхідність законодавчого балансу між охороною прав та забезпеченням свободи аналізу даних, що є ключовим чинником інноваційного розвитку.

Виявлено потребу у подальших емпіричних дослідженнях використання односторонніх заяв про авторські права на вебсайтах та порівняльного аналізу судової практики.

Ключові слова: *пошук тексту і даних, ШІ, авторське право, вебсайт, вільне використання.*

Shmatkov D. I. Legal Regulation of Text and Data Mining in the Age of Artificial Intelligence

This article examines the challenges faced by Ukrainian website owners in the context of the use of content for the purposes of text and data mining (TDM)

and artificial intelligence training. Given the rapid development of machine learning technologies, there is an urgent need for legal mechanisms that would allow authors and rightsholders to control digital content and protect it from unauthorized use, particularly by automated systems.

The article analyzes the provisions of Directive (EU) 2019/790 on TDM and its partial implementation in Ukrainian legislation. It is established that the current version of the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights," in the part concerning exceptions for TDM, is significantly narrower than the European model, limiting free use to scientific publications and research purposes only. The article also explores the concept of "properly reserved rights" and the potential use of unilateral declarations such as "All rights reserved" as a machine-readable mechanism to prohibit TDM. Examples of European case law are provided, demonstrating how national courts interpret the sufficiency of such reservations differently.

It is argued that Ukraine should expand TDM exceptions, align its terminology with European approaches, and introduce technical standards for machine-readable rights reservations. Posting clear declarations on websites may become an effective means of communicating a rightsholder's to users and to automated systems. The article also emphasizes the need to maintain a legal balance between copyright protection and the freedom of scientific data analysis, which is a key driver of innovation.

The study identifies the need for further empirical research on the use of unilateral copyright notices on websites and a comparative analysis of relevant case law.

Key words: *text and data mining, AI, copyright, website, fair use.*

Вступ. З появою генеративного штучного інтелекту та стрімким розвитком технологій машинного навчання особливої актуальності набули питання використання вмісту вебсайтів для цілей пошуку тексту і даних (TDM). Ми бачимо актуалізацію проблеми правової охорони цифрового контенту. У цьому контексті зростає потреба в юридичних механізмах захисту від небажаного використання вмісту вебсайтів, зокрема для навчання штучного інтелекту (ШІ).

Паралельно зі зростанням актуальності TDM та навчання ШІ, у 2023 році в Україні набули чинності норми, що частково імплементують положення Директиви (ЄС) 2019/790 про авторське право на Єдиному цифровому ринку (далі – Директива). У результаті, власники вебсайтів отримали юридичні інструменти для обмеження пошуку тексту і даних у об'єктах авторського права, що їм належать.

Таким чином, сучасна цифрова реальність формує нові виклики для українських власників вебсайтів, що полягає у захисті вмісту від автоматизованого збору для TDM та навчання ШІ.

Постає потреба у аналізі чинного законодавства на предмет відповідності сучасним викликам та практикам Цифрової Епохи.

У контексті захисту контенту від автоматизованого збору для TDM та навчання ШІ Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року про штучний інтелект в контексті авторського права не робить нового внеску, тому учені схильні коментувати статті 3 та 4 Директиви. Ці статті формують умови до вільного використання вмісту вебсайтів із застосуванням TDM. Останні дослідження свідчать про наступне [1–7]:

- TDM є критично важливим інструментом для машинного навчання, цифрових гуманітарних наук і соціальних досліджень.
- TDM викликає очевидний конфлікт із авторським правом, але застарілі закони по всьому світу створюють юридичні бар'єри, які стримують розвиток технології.
- Бернська Конвенція та міжнародні договори не вимагають запровадження винятків для TDM, залишаючи це на розсуд юрисдикцій, тим не менш, у країнах з більш «відкритими» винятками технічний прогрес є стрімкішим.

• Ідеальна модель правового регулювання TDM повинна дозволяти як наукові, так і комерційні цілі, а також охоплювати всіх користувачів, а не тільки дослідників.

• Через різні підходи в національних законах дослідники часто не впевнені у легальності TDM.

• Навіть якщо в законі передбачено виняток для TDM (наприклад, для наукової діяльності), існує ряд механізмів обмежити таке використання, наприклад, через ліцензії з авторами.

• Обов'язкові винятки для TDM на базі положень Директиви повинні впроваджуватись у національні закони, Директива є першим кроком, але далеко не останнім.

При цьому автоматичні системи можуть не розрізняти допустимість використання або ж просто ігнорувати правові застереження [8] через недосконаліть або відсутність стандартів контролю над автоматичним доступом [7], тому все ще існує потреба у пошуку балансу врахування інтересів зацікавлених сторін.

В Україні ці проблеми поки не знаходять такого активного обговорення.

Постановка завдання. Метою статті є визначення шляхів вдосконалення національного регулювання з урахуванням викликів, пов'язаних із використанням вмісту вебсайтів для цілей TDM та навчання штучного інтелекту, а також розробка поєднання технічних та юридичних механізмів захисту цифрового вмісту, які могли б бути імплементовані в українське правове поле.

Результати дослідження. Пунктом 14 частини другої статті 22 Закону України «Про авторське право і суміжні права» у редакції від 15.11.2024 (далі – Закон) визначено, що «без дозволу суб'єктів авторського права і безоплатно, але із зазначенням імені автора і джерела запозичення, допускається виготовлення копій творів, що зроблені із законного джерела з метою пошуку тексту і даних, включених до наукових публікацій або пов'язаних з ними, для дослідницьких цілей. Це положення застосовується за умови, що використання творів не було прямо заборонено суб'єктами авторського права відповідним чином, зокрема за допомогою засобів, придатних для зчитування комп'ютером з цифрового контенту, що є доступним у мережі Інтернет».

Порівняємо формулювання із Закону зі згаданими положеннями статей 3 та 4 Директиви.

По-перше, український Закон чітко обмежує вільне використання творів науковими та пов'язаними з ними публікаціями і дослідницькими цілями, якщо таке використання не заборонено правовласниками. У статті 3 Директиви мова йде про вільне використання будь-яких творів для наукових цілей, у статті 4 – будь-яких творів для будь-якої мети у межах TDM, якщо таке використання не обмежено правовласниками.

По-друге, у Законі використане обмеження трансформовано у «заборонено», у Директиві – «reserved» (збережено, зарезервовано [9]) – ці терміни мають різні юридичні значення. Цікаво, що на офіційному порталі Верховної ради України це слово у перекладі Директиви представлено у третій спосіб – «обмежено» – такий переклад, очевидно, за семантикою та юридичним значенням є ближчим до «збережено» або «зарезервовано», ніж до «заборонено». Крім того, заборона у Законі застосовується до використання TDM відносно наукових публікацій для дослідницьких цілей, у Директиві можливість обмеження використання TDM правовласниками – до будь-яких матеріалів з будь-якою метою.

Ще Стаття 5 Директиви 2001/29/ЕС щодо гармонізації певних аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві передбачала низку дозволів на відтворення в пресі, сповіщення публіці або надання доступу до опублікованих статей з актуальної економічної, політичної чи релігійної тематики, або до трансляцій та інших об'єктів подібного характеру, якщо таке використання не було прямо збережено правовласником. У преамбулі до Директиви 2001/29/ЕС було зазначено: «Технологічний розвиток полегшить розповсюдження творів, особливо в мережах, що змусить правовласників краще ідентифікувати твір або інший об'єкт, автора чи будь-якого іншого правовласника, а також надавати інформацію про умови використання твору або іншого об'єкта, щоб полегшити управління

пов'язаними з ним правами. Необхідно заохочувати правовласників, щоб під час розміщення власних творів або інших об'єктів у мережах вони використовували позначення, що, на додаток до наведеної вище інформації, вказують, зокрема, на надання ними дозволу».

Таким чином, у той час, як дослідники говорять про необхідність розширення свободи здійснення TDM за межі Директиви, а у деяких країнах такий підхід вже впроваджено [2], Закон, навпаки, суттєво обмежує свободи, визначені у Директиві. Чи може бути захист прав зацікавлених осіб пріоритетнішим за потреби суспільства? Світова наукова спільнота каже, що ні. Утилітарний підхід до інтелектуальної власності дає таку саму відповідь. У той час, як норму Директиви вже імплементовано в національне законодавство держав-членів ЄС [10], формулювання, використане у Законі, виглядає застарілим.

Розглянемо також питання резервування прав. З однієї сторони, як у Директиві, так і у Законі не лімітовано засоби для резервування, придатні для зчитування комп'ютером. Очевидно, що мова не йде про якийсь стандарт програмування, але навіщо вигадувати щось нове, якщо такий стандарт існує і широко застосовується дизайнерами вебсайтів? Одностороння заява «All rights reserved» у нижній частині вебсайту виглядає адекватним задоволенням такої потреби.

Усім звичне застереження має давні витоки – воно слугувало підтвердженням збереження авторських прав відповідно до вимог Буенос-Айреської конвенції 1910 року. Варто нагадати, що ця конвенція була підписана лише Сполученими Штатами та певними країнами Латинської Америки. Однак із приєднанням більшості держав до Бернської конвенції у 1970-х роках (Україна приєдналася до неї у 1995 році) положення Буенос-Айреської конвенції втратили свою чинність та значення, при чому лише для згаданих панамериканських країн. Це було пов'язано з тим, що Бернська конвенція встановила принцип автоматичного виникнення авторських прав із моменту створення твору, без необхідності дотримання будь-яких формальностей.

До сьогодні заява «All rights reserved» скоріше відіграє соціальну [11; 12], UI/UX [13], репутаційну та/або маркетингову функції. Але її юридичне значення тепер може отримати нову силу, соціальна та інформаційна функція застереження «All rights reserved», цілком ймовірно, може пройти нормативне навантаження. Розробка техніко-юридичного стандарту для таких заяв виглядає компромісом між інтересами праволасників, розробників ШІ, потребами суспільства тощо.

Чи може фраза «All rights reserved» (або «всі права збережено/зарезервовано»), розміщена, наприклад, у нижній частині вебсайту, вважатися «належним чином вираженим застереженням прав», як це передбачено Директивою? Ця заява в основному відображається як звичайний текст HTML-сторінки, і тому є доступною для будь-яких автоматизованих систем. Сучасні TDM-інструменти здатні розпізнавати текст у форматах HTML, PDF, зображеннях із OCR-обробкою тощо. Тобто, формально вимогу машинозчитуваності виконано.

«All rights reserved» прямо сигналізує, що автор не надає жодних дозволів, окрім прямо зазначених, отже TDM заборонено, якщо не передбачено інше. Розміщення застереження у нижній частині вебсайту може вважатися частиною умов користування, згідно з загальновизнаною юридичною практикою, адже ця частина – традиційне місце для застережень і правових умов. Такий підхід дозволяє розглядати фразу як умову доступу до контенту.

На відміну від ліцензійних посилань, RDF-дескрипторів чи політик, «All rights reserved» є зрозумілим як для людини, так і для машини, без необхідності спеціального уніфікованого ідентифікатору ресурсу URI чи форматів. Це відповідає поняттю інтуїтивно зрозумілого сигналу для алгоритму або користувача.

Проте технічне значення «machine-readable» у Директиві може трактуватися вужче: як структурований, стандартизований, формалізований спосіб подання умов (наприклад, через <meta>, robots.txt, RDF, rel="terms" тощо). Простий текст не завжди дозволяє автоматизованим системам визначити, які саме дії заборонено, особливо якщо мова йде про часткові обмеження (наприклад, дозвіл на TDM лише у наукових цілях) – як було зазначено вище, про це повідомляють й інші дослідники.

Суди держав-членів ЄС поки не надають єдиного підходу у трактуванні поняття «належним чином збережених прав»:

- У Німеччині (Kneschke v. LAION) суд визнав достатнім просте текстове повідомлення на вебсайті, якщо воно є чітко вираженим.
- У Нідерландах (DPG v. HowardsHome) суд звернув увагу на важливість адресності повідомлення – якщо воно не супроводжується додатковими поясненнями, його сила зменшується.
- В Угорщині (справа 9.Pf.20.353/2024/6-II) апеляційний суд у справі щодо застосування згаданих статей Директиви не дав однозначного тлумачення, яке можна було б інтерпретувати до розглянутого питання.

Ми бачимо, що у межах Європейського Союзу практика судового застосування демонструє фрагментацію. Це ускладнює передбачуваність права і створює ризики як для дослідників, так і для правовласників.

Для України, що лише починає імплементувати ці європейські стандарти, важливо враховувати такі відмінності, аби не допустити перенесення правової невизначеності до національного поля. Попри те, що використання «All rights reserved» є стандартом дизайну вебсайтів і є доступним для машинного зчитування, відповідність вузькому розумінню «machine-readable» у контексті європейського законодавства все ще залишається дискусійною. Але такий підхід виглядає цілком логічним і доктринально обґрунтованим способом реалізації права.

Іншою проблемою є розбіжності у використанні згаданої односторонньої заяви на практиці. Саме по собі її застосування є стандартом, але формати часто відрізняються, як у світовому так і (особливо) в українському контексті. Подібні розбіжності можна дуже часто побачити, починаючи від вже обговореного написання фрази – «захищено», замість «reserved» / «зарезервовано» / «збережено», і закінчуючи невірним зазначенням правовласника, наприклад, у абсурдних форматах на кшталт «права належать вебсайту», «зарезервовано торговельною маркою» тощо [14].

Цікаво, що Законом визначено можливість, за якої «суб'єкт авторського права для повідомлення про свої майнові права може використовувати знак охорони авторського права, що складається з латинської літери «С», обведеної колом – ©, поряд з яким зазначаються ім'я (найменування) суб'єкта майнових прав на твір, рік першого опублікування твору», але у цій статті 9 немає інформації про функціональність додаткових фраз.

Отже, проблема є багатосторонньою як у європейському, так і в українському контекстах, але вітчизняна практика, на жаль, поки що демонструє обмежене реагування на згадані виклики. Особливу роль повинна відігравати держава у встановленні мінімальних технічних і правових стандартів доступу до цифрового контенту. За відсутності таких рамок рішення щодо формату оповіщення щодо використання TDM перекладається на приватних осіб, що може породжувати хаос.

Висновки. Таким чином, TDM є ключовим інструментом для машинного навчання і досліджень, однак через недостатність обов'язкових винятків і різноманітність національних підходів, TDM стикається з правовими бар'єрами, що уповільнюють технічний прогрес, тоді як ефективне правове регулювання має передбачати ці аспекти у більш широкому масштабі.

Українське законодавство має бути удосконалено з урахуванням цих викликів та з метою підтримки розвитку технологій. Удосконалення будуть ефективними у напрямах розширення сфер вільного використання TDM та адаптації термінології до європейської та світової практики, а також юридичної сили та сенсу заяв.

Використання односторонніх заяв про авторські права на вебсайтах мають перспективи стати засобами, «придатними для зчитування комп'ютером з цифрового контенту» у міжнародному масштабі, що значною мірою вирішить проблему розбіжностей у регулюванні питання на рівнях національних юрисдикцій, але цей аспект потребує подальших емпіричних досліджень та порівняльного аналізу судової практики.

Список використаних джерел:

1. Fernández Molina J. C., Esteban De La Rosa F. Copyright and Text and Data Mining: Is the Current Legislation Sufficient and Adequate?. *Libraries and the Academy*. 2024. 24, № 3. P. 653–672.
2. Ueno T. The flexible copyright exception for 'non-enjoyment' purposes – recent Amendment in Japan and its implication. *GRUR International.* 2021. 70, № 2. P. 145–152.
3. Quintais J. P. Generative AI, copyright and the AI Act. *Computer Law & Security Review.* 2025. 56. Article № 106107.
4. Fiil-Flynn S. M., Butler B., Carroll M., Cohen-Sasson O., Craig C., Guibault L., Contreras J. L. Legal reform to enhance global text and data mining research. *Science*. 2022. 378, № 6623. P. 951–953.
5. Ducato R., Strowel A. M. Ensuring text and data mining: remaining issues with the EU copyright exceptions and possible ways out. European Intellectual Property Review. 2021.
6. Шматков Д. І., Коломійцев С. О. Використання інформації з відкритих джерел та право інтелектуальної власності. *Право та інновації.* 2024. 2(46). С. 195–201. DOI 10.37772/2518-1718-2024-2(46)-29.
7. Carroll M. W. Copyright and the progress of science: why text and data mining is lawful. *UC Davis Law Review.* 2019. 53. P. 893–964.
8. Tóth A. K. Algorithmic copyright enforcement and AI: Issues and potential solutions through the lens of text and data mining. *Masaryk University Journal of Law and Technology*. 2019. 13, № 2. C. 361–388.
9. Бондарчук Ю. А., Бороліс І. І., Вишневська М. О. Англо-український словник юридичних термінів : навч. посіб. Київ : КНУТД, 2021. 256 с.
10. Sganga C., Contardi M., Turan P., Signoretta C., Bucaria G., Mezei P., Harkai I. Copyright flexibilities: mapping and comparative assessment of EU and national sources [Електронний ресурс]. 2023. Режим доступу: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4325376.
11. Hook S. A. Protecting Content Online: The Interface of Copyright and Design for Websites, Apps, and GUIs. AIPLA Spring Meeting. 2016.
12. Portmann L. Crafting an audience: UX writing, user stylization, and the symbolic violence of little texts. Discourse, Context & Media. 2022. 48. Article № 100622. Режим доступу: https://doi.org/10.1016/j.dcm.2022.100622.
13. Gray C. M., Gairola R., Boucaud N., Hashmi M., Chivukula S. S., Menon A. R., Duane J. N. Legal Trouble?: UX Practitioners' Engagement with Law and Regulation. Companion Publication of the 2024 ACM Designing Interactive Systems Conference. 2024. P. 106–110.
14. Шматков Д. І., Пашнєв Д. В., Хлєстков О. В., Коломійцев С. О. Юридичне значення односторонніх заяв про авторські права на вебсайтах. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2024. 107(4). С. 231–243. doi: 10.32631/v.2024.4.21.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ЯСИНОК М. М.,
доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук
Вищої школи України
професор кафедри правосуддя
та філософії,
(Сумський національний аграрний університет)
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.91
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.18

ЕЛЕКТРОННІ ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

В статті розглядається актуальне питання використання електронних доказів в цивільному процесі, яке на сьогодні залишається досить дискусійним як на практичному, так і доктринальному рівні. В роботі наголошується на тому, що інститут електронних доказів є новим для вітчизняного процесуального права, а тому потребує його якісного теоретичного обґрунтування.

В статті розкривається процесуально-технічний механізм по створенню електронних доказів. Проведено його порівняння із механізмом створення письмових доказів.

Автор звертає увагу на те, що стрімкий розвиток інформаційних технологій дає можливість особі не лише формувати, зберігати, передавати, знайомитись та розпоряджатись електронними документами, які в судочинстві набувають процесуально-правового статусу електронних доказів, а і розвивати механізм електронно-законодавчої методології правосуддя, який в подальшому безумовно приведе судову систему всіх країн Європи до єдиної загальної електронно-правової інтеграції. Безумовно, у світі немає жодної абсолютної теорії, в тому числі і в теорії електронного суду, де б не було як своїх недоліків, так і своїх переваг. Отже, кожне правило в тій чи іншій мірі має і свої винятки. Саме в цьому ракурсі автор робить коротке дослідження розвитку інституту засобів доказування в розрізі правосуддя різних країн в різні їх історичні епохи показуючи, як з часом змінювалася система засобів доказування, формуючи поступово уніфіковану єдність засобів доказування.

В другій частині статті мова іде про розвиток електронних засобів доказування, які суттєво розширили не лише оперативність подання доказового матеріалу, а і через свою джерельну неосяжність вплинули і на поняття доказів, які тепер визначаються не як «будь-які фактичні дані», а «будь-які дані», що дає можливість говорити і про нематеріалізовану форму інформації, яка може бути розміщена на різних матеріалізованих носіях. При цьому, саме такий вид нематеріалізованої (віртуальної) інформації, а не електронні носії такої інформації, визнаються законодавцем як належна, допустима та недостовірна інформація.

Ключові слова: *електронні засоби доказування, електронний доказ, цивільний процес, нематеріалізована (віртуальна) інформація, електронний суд, доказування, докази, визнання необґрунтованими активів, правосуддя.*

Yasynok M. M. Electronic means of evidence and their features in civil proceedings

The article considers the current issue of the use of electronic evidence in civil proceedings, which today remains quite debatable both at the practical and doctrinal levels. The work emphasizes that the institution of electronic evidence is new to domestic procedural law, and therefore requires its qualitative theoretical justification.

The article reveals the procedural and technical mechanism for creating electronic evidence. It is compared with the mechanism for creating written evidence.

The author draws attention to the fact that the rapid development of information technologies allows a person not only to form, store, transfer, familiarize himself with and dispose of electronic documents, which in legal proceedings acquire the procedural and legal status of electronic evidence, but also to develop the mechanism of electronic legislative methodology of justice, which in the future will certainly lead the judicial system of all European countries to a single general electronic and legal integration. Of course, there is no absolute theory in the world, including the theory of electronic court, which would not have both its shortcomings and its advantages. Therefore, every rule to one degree or another has its exceptions. It is from this perspective that the author makes a brief study of the development of the institution of means of evidence in the context of justice in different countries in their different historical eras, showing how the system of means of evidence changed over time, gradually forming a unified unity of means of evidence. The second part of the article deals with the development of electronic means of evidence, which have significantly expanded not only the efficiency of presenting evidentiary material, but also, due to their source immensity, have influenced the concept of evidence, which is now defined not as «any factual data», but «any data», which makes it possible to talk about a non-materialized form of information that can be placed on various materialized media. At the same time, it is this type of non-materialized (virtual) information, and not electronic carriers of such information, that is recognized by the legislator as proper, admissible and unreliable information.

Key words: *electronic means of evidence, electronic evidence, civil process, non-materialized (virtual) information, electronic court, proving, evidence, recognition of assets as unfounded, justice.*

Вступ. Інститут електронних доказів є новим видом засобів доказування, який носить міжгалузевий характер і є притаманним як у сфері цивільного, так і адміністративного, господарського та кримінального судочинства. Не дивлячись на численні наукові дослідження, які на сьогодні проведені і проводяться як щодо правової електронно-технічної природи електронних доказів, розмежування електронно-віртуальної інформації від електронних носіїв тощо. Питання електронних доказів як засобів доказування мають настільки дискусійний характер, що науковці будуть досліджувати його постійно, зважаючи на постійну модернізацію електронних засобів створення та носіїв інформації.

В той же час, на теоретично-понятійному рівні необхідно викристалізувати поняття електронних доказів, дослідити як позитивні, так і негативні питання, які можуть виникнути в процесі доказування та в процесі відтворення таких доказів в судовому засіданні, їх приєднання до відзивів, відповідей на відзиви та заперечення. Зазначене вказує на наявність як цих, так і цілого ряду інших процесуально-правових питань, які пов'язані із електронними доказами в практичній сфері сучасного правосуддя.

Постановка завдання. Електронні докази та електронні технології у сфері сучасного правосуддя безумовно мають вплив на розвиток теоретичних досліджень та правозастовчої практики електронних доказів в процесі доказування в різних видах та різних стадіях судових процесів. Дані питання на рівні дисертаційних процесів були предметом наукових пошуків А. Ю. Каламайко (2016), Ю. С. Павлової (2019), С. А. Чванкіна (2021), А. В. Кожевнікової

(2023), на рівні наукових статей Ю. О. Котвяковського, К. Б. Дрогозюк, В. Б. Марченко, А. Л. Паскар, В. О. Смірнова, Д. М. Ясинка та інших.

Разом з тим, питання електронних доказів, не дивлячись на здавалося б простоту даного питання, насправді мають надскладний характер. Саме тому не одне покоління науковців вимушене буде досліджувати інститут електронних доказів як процесуально-технологічний феномен, який має місце в сучасному правосудді.

Метою статті є дослідження процесуального інституту електронних доказів в цивільному процесі та розкриття їх особливостей у практичному правозастосуванні при відправленні правосуддя.

Результати дослідження. Кожна історична епоха має свої особливості, обумовлені її рівнем суспільного розвитку. Саме рівень суспільного розвитку визначає і розвиток всіх його інститутів, при яких чільне місце посідає правосуддя. В основі правосуддя завжди лежить процес дослідження засобів доказування, який має місце в межах процесуальної форми судових засідань, оскільки саме зміст засобів доказування був і є тим джерелом, яке завжди впливало на законність, обґрунтованість та справедливість судових рішень. Історія правосуддя засвідчує, що саме засоби доказування і процес їх дослідження є найконсервативнішими складовими цивільного процесуального права. В той же час навіть їх всеохоплюючий консерватизм не зміг завадити хоча і доволі повільному, але все ж і їх розвитку.

Так, за нормами Руської Правди (далі – РП) засобами доказування визнавались свідки, але якщо особа не могла їх знайти, то справедливість встановлювалася шляхом «випробування залізом» (п. 21 РП), або «випробування водою» (п. 22 РП) [1, с. 28]. З позицій сьогоднішнього дня такі засоби доказування як випробування розпеченим залізом чи водою скоріше сприймаються як фізичні тортури, але тоді вода і вогонь вважалися божими субстанція, а відтак, якщо особа при її випробуванні не помирала, то відповідно все, що вона повідомляла суду сприймаються як абсолютна правда. Такий вид засобів доказування мав місце і в багатьох державах середньовічної Європи, де тортури під час судового розгляду справ визнавались як один із найбільш швидких способів отримати від людини зізнання у вчиненні нею тих чи інших неправомірних дій. Безумовно, в багатьох випадках це був шлях для отримання самооговору, аніж шлях до чесності змісту показань.

За Судебником Казимира Ягайловича (1468 р.) доказом в суді, окрім показань свідків, визнавався «довод» та «доказ» [2, с. 44, 49]. Під цими поняттями розумілося добровільне визнання особою своєї вини чи позову, що унеможливлювало подальший збір доказів, в тому числі і застосування до особи іншого впливу.

Таким чином уже в середині середньовіччя в правосудді закладалися основи до всеохоплюючої процесуальної формули:визнання своєї вини особою є неперевершеним засобом доказування. Саме така формула в 30-40х роках ХХ ст. радянської пори визнавалась істинною в правосудді. При цьому правосуддя того періоду не цікавилось в який спосіб досягалася така істина.

В XIV–XV ст.ст. поширення, а в подальшому і поглиблення християнства в Європі мало вплив і на правосуддя. Так, за Статутом Великого князівства Литовського, виданого в Кракові в 1588 році доказами в судочинстві визнавались показання лише «свідків-християн» (Арт. 76) [3, с. 79]. Оскільки саме такі свідки вважалися людьми, які заслуговували на довіру, в тому числі і щодо їхніх показань в суді. Це вказує на вплив християнства не лише на інститути державної влади, а і на правосуддя, що в подальшому сприяло появі церковних судів, в яких розглядалися справи шлюбно-сімейного спрямування.

На території сучасної Лівобережної України з 1743 року почали діяти «Права за якими судиться малоросійський народ». За цими Правами доказами, окрім показань свідків, визнавались «письмові докази і доводи», «речові докази у вигляді певних речей». Якщо винна особа не визнавала своєї вини, то її можна було «піддати тортурам три рази на протязі дня, але при цьому щоб не покалічити» [4, с. 130, 85]. Як бачимо, не дивлячись на збільшення кількості засобів доказування, правосуддя не відмовилося від тортур, як способу отримання істинного доказу.

В подальшому в Статуті цивільного судочинства 1864 року доказами визнавались: показання свідків, письмові, речові докази, висновки експертиз [5, с. 113–118].

Таким чином, перелік засобів доказування в Статуті по суті набуває сучасного їх вигляду, хоча поняття доказів ні в Статуті 1864 р., ні в подальшому в ЦПК УРСР 1924 та 1929 років законодавець так і не закріпив. В той же час, словом «докази» було озаглавлено Розділ 13 ЦПК УРСР 1929 року. Парадокс ЦПК УРСР 1924 та 1929 років полягає в тому, що засобами доказування в них визнавались лише показання свідків (розділ 15 ЦПК УРСР 1929 р.), писані докази (ст. 160 ЦПК УРСР 1929 р.), експертиза (ст. 172 ЦПК УРСР 1929 р.) та огляд на місце (ст. 180 ЦПК УРСР 1929 р.) [6].

18 липня 1963 року в Україні було прийнято новий Цивільний процесуальний кодекс, в якому в ч. 1 ст. 27 вперше давалось поняття доказів, під якими тепер розумілося «будь які фактичні дані», які встановлювалися: поясненнями сторін, третіх осіб, показаннями свідків, письмовими, речовими доказами і висновками експертів (ч. 2 ст. 27 ЦПК УРСР 1963 р.) [7].

Отже, тепер кожен із засобів доказування містив в собі зміст тієї чи іншої доказової інформації, яка мала значення для успішного розгляду справи по суті. Це мало важливе значення у сфері формування доказового права, як окремої підсистеми цивільного процесуального права, оскільки тепер «кожен доказ визнавався як відокремлений носій доказової інформації, з наявністю якого особа пов'язувала виникнення, зміну, або припинення цивільних прав і обов'язків [8, с. 117].

В 2004 році в нашій державі було прийнято новий Цивільний процесуальний кодекс України, де в ч. 2 ст. 57 зазначалося, що засобами доказування в цивільному судочинстві визнаються: пояснення сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показання свідків, письмові, речові докази зокрема звуко- і відеозаписи, висновки експертів. Як бачимо, законодавець значно розширив процесуальну базу засобів доказування. Цьому сприяв розвиток інформаційних технологій, оскільки тепер можливість звукозапису, відеозапису, фото-зйомки стало настільки наближеним до пересічних громадян, що такі речові докази і механізм їх отримання вже не був обтяжливим для людей. Таким чином, розвиток науково-технічного, інформаційно-технологічного характеру поступово починає змінювати поточне процесуальне законодавство в його найважливішій частині, якою є процес судового доказування. У свою чергу над стрімкий розвиток інформаційно-технологічної революції, її розширення та поглиблення по суті вже унеможливлює ілюзію виключної стабільності у сфері засобів доказування, оскільки кожного дня такі технології проникаючи в безпосереднє життя людей починають формувати все нові і нові відносини, які змінюють не лише поведінку людей, а і навколишньо-інформаційний світ, який в подальшому буде потребувати все нового і нового законодавства [9, с. 14].

Саме це змусило законодавця в 2017 році прийняти нову редакцію Цивільного процесуального кодексу України, за якої тепер доказами є не «будь-які фактичні дані», а «будь-які дані» на підставі яких суд встановлює наявність, або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи та інші обставини, які мають значення для вирішення справи» (ч. 1 ст.76 ЦПК України) «Ці дані встановлюються такими засобами:

1) письмовими, речовими і електронними доказами;
2) висновками експертів;
3) показаннями свідків» (ч. 2 ст.76 ЦПК України) [10].

Як бачимо вперше в історії в ЦПК України було введено новий вид засобів доказування: «електронні докази». Таке нововведення мало надзвичайно важливе значення, оскільки воно узгоджувалось із загальним розвитком електронних та інформаційних технологій у сфері сучасного правосуддя.

Доктринальним дослідженням щодо питань електронних доказів, як інноваційного інституту у сфері доказового процесу сьогодні приділяється багато уваги, оскільки електронні докази з точки зору видової їх складової характеризується своєю багатогранністю і на думку О. Воронюк має «широкий та невичерпний перелік» [11, с. 12].

Це дійсно так, оскільки законодавець закріплюючи поняття електронних доказів в ч. 1 ст. 100 ЦПК України по суті вклав у зміст цього поняття невичерпний характер електронних доказів, зазначаючи, що «електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові,мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет)». Як бачимо законодавець виклав поняття електронних доказів занадто складно, поєднавши в одному понятті доказову інформацію «про обставини справи, що має значення для справи», так і носій такої інформації (електронні документи), а також засоби зберігання (портативні пристрої, сервери), на яких міститься така доказова інформація.

Отже, електронні докази – це не матеріалізована форма інформації, яка створена інтелектуально за допомогою технічних засобів і розміщена на різних матеріалізованих електронних носіях та містить в собі належні, допустимі та достовірні відомості про обставини чи факти, які мають значення для справи тощо.

Таким чином, ми сприймаємо електронні докази як складний процесуально-технічний механізм, створення якого завжди потребує певних умов. Такими умовами є: а) наявність технічного засобу фіксації (мобільний телефон, комп'ютер тощо). Це характеризує електронний доказ з технічної його сторони; б) наявність інтелектуальної складової, під якою розуміється фізична особа, яка є творцем змісту електронного доказу; в) наявність самої доказової інформації з точки зору її якісних показників, якими є належність, допустимість та достовірність як не матеріалізованої категорії; г) місце зберігання не матеріалізованої інформації; д) алгоритм відтворення не матеріалізованої доказової інформації (паперовий, голосовий тощо).

Якщо ж порівняти ці складові, які є характерними для електронних доказів із алгоритмом створення письмових доказів, то і тут за аналогією потрібний а) інструмент за допомогою якого може бути створений письмовий доказ. Таким інструментом може бути ручка, механічна друкувальна машинка; б) наявність інформації, як нематеріалізованої субстанції, яка продукується фізичною особою, оскільки є для неї важливою, а від так вона потребує своєї фіксації; в) наявність матеріалу, на поверхні якого відбувається закріплення, а в подальшому і зберігання тієї чи іншої доказової інформації; г) для того, щоб інформація знайшла доказовий характер, вона завжди повинна відповідати критеріям щодо її якісних показників, під якими розуміється: належність, допустимість та достовірність такої інформації до предмету доказування. Лише при відповідності цим критеріям інформація набуває статусу доказової; д) є наявний механізм відтворення: переклад, перегляд тексту, копіювання, голосове проголошення тощо.

Отже, механізм створення, закріплення, зберігання, відтворення та передача доказової інформації як електронних, так і письмових доказів, є однотипним. Разом з тим, ці механізми все ж мають і свої особливості. На частину з них ми уже звертали увагу вище. В той же час особливою проблемою інформаційного суспільства є проблема збереження інформації, зокрема і доказового характеру, яка поступово починає «мігрувати» із паперових носіїв в електронну форму. Якщо сьогодні описку чи уточнення в той чи інший письмовий документ (доказ) може внести його автор, наприклад суддя в ухваленому ним судовому рішенні може завірити справлену ним описку чи арифметичну помилку завіривши свій підпис печаткою суду, нотаріус може внести виправлення на виданому ним нотаріальному документі, засвідчивши його своїм підписом та печаткою. Завідуючий РАЦСом може внести зміну у свідоцтво про народження особи щодо її імені чи по батькові на основі оригіналу актового запису тощо. Всі зміни та доповнення в електронних реєстрах ДРАЦС, ДРРП та інших здійснюються державними реєстраторами даних реєстрів на підставі прийнятих ними рішень та відповідних письмових та/чи електронних документів тощо.

Складність доказової інформації електронних доказів полягає в тому, що доступ до її змісту можливий за рахунок хакерської атаки, випадкового попадання чи витоку інформації в електронний простір, простота копіювання інформації та передача її на інший носій, за допомогою якого можливо внести зміни в текст створеної в електронному форматі інформації, яка буде видаватись за оригінальну, а від так, вона може матеріалізуватись на екран чи письмовий формат, хоча це буде копією. На відміну від цього, якщо ми говоримо про письмові докази, то ми говоримо про безпосереднє закріплення доказової інформації лише в її оригіналі. Безумовно це може бути і копія, засвідчена нотаріально, або судом, що є важливо. Оскільки копія завжди має похідний характер від оригіналу, то без нього жодна «копія» є недопустимою з точки зору ст. 78 ЦПК України та недостовірною відповідно до ст. 79 ЦПК України.

На відміну від такого підходу віднайти в системі електронних доказів їх першоджерело, як з точки зору технічного пристрою, так і інтелектуальної складової щодо її автора доволі складно, оскільки в подальшому інформація може мігрувати віртуально без її матеріалізації на паперовому носії, а відтак, кожного разу вона сприймається як першоджерело. Це означає, що при дослідженні електронних доказів в суді, суд може лише сподіватись на доброчесність автора – сторони судового процесу, який створив такий доказ, чи отримав його у віртуальний спосіб від кого б то не було.

В той же час, іноді сторони справи, зважаючи на особливість електронних доказів як засобів доказування в частині їх створення, зловживають своїми процесуальними правами та намагаються ввести в оману суд щодо необхідності проведення експертизи таких доказів.

Зокрема, у справі № 991/8069/24 про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, Вищий антикорупційний суд відмовив представнику відповідачів у задоволенні його клопотання про призначення судової експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів. В своїй ухвалі від 26.11.2024 року ВАКС зазначив, що «для вирішення поставлених на експертизу питань: чи містять зазначені файли електронний цифровий підпис, чи містять вони відображення веб-сторінок, чи є такі файли оригіналом електронних даних – спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, для цього непотрібні, оскільки для відповідей на них достатньо мати комп'ютерну техніку, яка може зчитувати інформацію із оптичного носія даних, яка у розпорядженні суду наявна [12].

Висновки. Електронні докази – це нематеріальна (віртуальна) інформація, яка в правосудді має статус доказової і яка сьогодні має різні джерела свого формування, поширення та закріплення на різних інформаційних носіях. З розвитком інформаційних технологій на основі штучного інтелекту питання електронних засобів доказування як електронної інформації в правосудді буде видозмінюватись, ускладнюватися, в тому числі і в процесі її відтворення. Така доказова інформація, яка буде подаватись і доноситись до суду з точки зору її оцінки на предмет належності, допустимості та достовірності, буде потребувати досконалої перевірки іншими засобами доказування. Сьогодні ми знаходимось лише на порозі початкового пізнання правової та технологічної природи електронних доказів, їх збереження у недеформованому виді за рахунок їх електронного захисту тощо.

Список використаних джерел:

1. Руська Правда (Розширена редакція). Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посібн. Упорядн. А.С. Чайковський, О.Л. Копиленко, В.М. Кривонос ін. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

2. Судебник Великого князя Казимира Ягайловича 1468 р.: Монографія С.Г. Ковальова : УДУ. 2009. С. 44, 49.

3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посібн. Упорядн. А.С. Чайковський, О.Л. Копиленко, В.М. Кривонос ін. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

4. Права за якими судиться малоросійський народ: Навч. посібн. упорядники К.А. Віслобоков за ред.. Ю.С. Шемшученка. Київ.(б.в.), 1997. с. 83,130.

5. Нестерцова-Собакарь О. Докази за Статутом цивільного судочинства 1864 року. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 1. С. 113–118.

6. Цивільний процесуальний кодекс УРСР. 1929 р. Київ: Держ. Вид. Політична література УРСР, 1949. 176 с.

7. Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1963 р. Київ: Вид. Політ. Література, 1964 р.

8. Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України: теоретико-правовий аспект: Монографія. Київ: Алерта, 2014. 352 с.

9. Ясинок Д.М. Судова правотворчість та її межі в цивільному судочинстві України: Монографія. Київ: Алерта, 2024. 226 с.

10. Цивільний процесуальний кодекс України. Суми, 2017. 224 с.

11. Воронюк О. Електронні докази: що вважати оригіналом, а що копією? *Закон і бізнес*. 2017. № 45 (1343) URL: https://zib.com.ua/ua/130967elektronni_dokazi_scho_wazhati_originalom_a_scho_kopieyu.htme (дата звернення: 02.06.2025).

12. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 26.11.2024 року у справі № 991/8069/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123368053 (дата звернення: 03.06.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

БОНДАР О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
перший проректор
(Запорізький національний університет)

ФЕДЧИШИН Д. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
(Запорізький національний університет)
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 349.41
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.19

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПАТЕНТУВАННЯ У СФЕРІ БІОТЕХНОЛОГІЙ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЩОДО ЗАХИСТУ МАЛОГО ФЕРМЕРСТВА

У Європі зараз тривають суперечливі дебати щодо патентів на насіння. Європейське законодавство тільки на початку шляху впровадження цієї нової технології, і саме тому ЄС діє обережно, з огляду на потенційні ризики для біорізноманіття. Потрібно підтримати позицію депутатів, які виступають за повну заборону патентів на традиційно виведені сорти.

Україна, як країна, що прагне до інтеграції в європейський правовий простір і водночас залишається аграрною державою з високим потенціалом у сфері рослинництва, не може стояти осторонь цих викликів. І хоча українське законодавство вже частково гармонізоване із європейським у сфері інтелектуальної власності, питання патентування біотехнологічних розробок, зокрема генетично модифікованого насіння, залишається малорозвиненим і потребує чіткого нормативного врегулювання. Без цього існує ризик, що українські дрібні фермери опиняться в залежності від транснаціональних корпорацій, які контролюють доступ до посадкового матеріалу, що в перспективі може створити загрозу національній продовольчій безпеці.

Як результат, патентування біотехнологій може викликати подальше зосередження влади на ринку сільськогосподарських ресурсів у руках великих корпорацій, що створює соціальну нерівність, обмежує права малих фермерів та знижує їх можливості для адаптації до швидко змінюваного ринку. Це також може призвести до збільшення рівня залежності від транснаціональних корпорацій, що контролюють більшість патентованих технологій у сільському господарстві.

Приклади, наведені у статті, демонструють, що прагнення західних країн поширити власні правові підходи до захисту інтелектуальної власності на селекційні досягнення та ГМО, пов'язане не стільки з турботою про розвиток агросектору, скільки з бажанням закріпити монополію та максимізувати прибутки.

У цьому контексті особливої уваги потребує ситуація в Європейському Союзі, де фермери вже зараз опиняються під загрозою втрати контролю над насінням. Якщо правові тенденції щодо патентування збережуться, європейські аграрії можуть зіткнутися з такими ж обмеженнями, як і їхні колеги у США – від

зростання витрат на насіння до обмеження права зберігати й використовувати його у наступних сезонах. У разі «сліпого» копіювання європейських чи американських моделей регулювання, українські фермери можуть втратити доступ до традиційного насіння, опинитися під тиском монополій і втратити можливість впливати на генетичне різноманіття культур.

Ключові слова: *сільське господарство; продовольча безпека; землі сільськогосподарського призначення; генетично модифікований організм; біотехнології; земельні правовідносини; землекористування; сталий розвиток; екологічна безпека.*

Bondar O. H., Fedchyshyn D. V. Legal regulation of patenting in the field of biotechnology: European experience of protection of small-scale farming

Controversial debates are currently underway in Europe regarding seed patents. European legislation is only at the beginning of the path to implementing this new technology, which is why the EU is acting cautiously, given the potential risks to biodiversity. It is necessary to support the position of deputies who advocate a complete ban on patents for traditionally bred varieties.

Ukraine, as a country striving for integration into the European legal space and at the same time remaining an agrarian state with high potential in the field of plant growing, cannot stand aside from these challenges. And although Ukrainian legislation is already partially harmonized with European legislation in the field of intellectual property, the issue of patenting biotechnological developments, in particular genetically modified seeds, remains underdeveloped and requires clear regulatory regulation. Without this, there is a risk that Ukrainian small farmers will find themselves dependent on transnational corporations that control access to planting material, which in the future may pose a threat to national food security.

As a result, patenting of biotechnology may lead to further concentration of power in the agricultural resource market in the hands of large corporations, which creates social inequality, limits the rights of small farmers and reduces their ability to adapt to a rapidly changing market. It may also lead to an increase in the level of dependence on transnational corporations that control most of the patented technologies in agriculture.

The examples given in the article demonstrate that the desire of Western countries to extend their own legal approaches to the protection of intellectual property to breeding achievements and GMOs is associated not so much with concern for the development of the agricultural sector, but with the desire to consolidate a monopoly and maximize profits.

In this context, the situation in the European Union, where farmers are already at risk of losing control over seeds, requires special attention. If legal trends regarding patenting continue, European farmers may face the same restrictions as their counterparts in the United States - from increasing costs for seeds to restrictions on the right to store and use them in subsequent seasons. In the case of blind copying of European or American regulatory models, Ukrainian farmers may lose access to traditional seeds, find themselves under pressure from monopolies, and lose the opportunity to influence the genetic diversity of crops.

Key words: *agriculture; food security; agricultural land; genetically modified organism; biotechnology; land legal relations; land use; sustainable development; environmental safety; farming.*

Вступ. На тлі зростаючого занепокоєння щодо того, чи зможе світ, який вже зазнав наслідків зміни клімату, виробляти достатньо продовольства для забезпечення потреб усього населення планети, вчені активно шукають нові шляхи забезпечення продовольчої

безпеки. Одним із найбільш обговорюваних інструментів у цьому контексті стала технологія «направленого редагування геному» CRISPR, яку багато експертів вважають справжнім проривом – а інколи навіть потенційною панацеєю. Проте впровадження цих інновацій значною мірою стримується застарілою системою патентного регулювання, яка не відповідає потребам сучасної науки та сільського господарства.

Патенти – це виключні права на комерційне використання технічного винаходу. У Європі зараз тривають суперечливі дебати щодо патентів на насіння. Європейський парламент та держави-члени ЄС намагаються знайти рішення, щоб зупинити видачу патентів на біологічні ресурси, необхідні для селекції. У ЄС існує сильний політичний консенсус щодо заборони видачі патентів на звичайне насіння. Тим не менш, Європейське патентне відомство продовжує їх видавати. Тому ЄС необхідно знайти рішення, щоб забезпечити свободу діяльності для звичайних селекціонерів та водночас обмежити сферу дії патентів, виданих на генетично модифіковані рослини, включаючи насіння, отримане за допомогою нової генної інженерії. Це нагальна проблема, яку необхідно вирішити, щоб захистити майбутнє європейської селекції рослин, сільського господарства та виробництва продуктів харчування.

Україна, як країна, що прагне до інтеграції в європейський правовий простір і водночас залишається аграрною державою з високим потенціалом у сфері рослинництва, не може стояти осторонь цих викликів. І хоча українське законодавство вже частково гармонізоване з європейським у сфері інтелектуальної власності, питання патентування біотехнологічних розробок, зокрема генетично модифікованого насіння, залишається малорозвиненим і потребує чіткого нормативного врегулювання. Без цього існує ризик, що українські малі фермерські господарства опиняться в залежності від транснаціональних корпорацій, які контролюють доступ до посадкового матеріалу, що в перспективі може створити загрозу національній продовольчій безпеці.

Із цих позицій актуальним вбачається формування ефективної моделі продовольчої безпеки України як країни, яка має бути спрямована на створення конкурентоспроможного продовольчого комплексу з оптимальною структурою виробництва, здатного в умовах міжнародної економічної інтеграції та глобалізації випускати високоякісну конкурентоспроможну продукцію, забезпечувати потреби населення у продуктах харчування та належний рівень продовольчої безпеки держави з урахуванням еколого-економічних пріоритетів розвитку [1].

Виклад основного матеріалу. Упродовж останніх двох десятиліть розвиток біотехнологій загострив питання інтелектуальної власності, особливо в сфері насінництва. Великі агрохімічні корпорації здобули домінуючі позиції на ринку абіотично стресостійких сортів, зосередивши у своїх руках значну частку патентів. Така монополізація викликає як етичні, так і економічні занепокоєння, особливо в умовах, коли новітні геномні технології подаються як потенційне вирішення глобальних продовольчих викликів. Ілюстрацією масштабів цієї тенденції є кількість патентних заявок у галузі: на сьогоднішній день подано близько 43 000 патентів, з яких понад 39 000 – у Сполучених Штатах. Це відповідає приблизно 21 000 патентним сімействам. Із цієї кількості понад 24 000 патентів уже було видано, тоді як близько 10 000 перебувають на розгляді. Решта заявок були припинені з різних причин.

Цифри з The Lens підтверджують величезне домінування так званої «Великої четвірки»: вони володіють більшістю винаходів, безпосередньо або через свої дочірні компанії. Bayer, яка придбала Monsanto у 2018 році, володіє майже 50%, Corteva – близько 30%, а BASF та Syngenta розподіляють близько 10% патентних сімейств. З 15 найбільших власників лише один, Stine Seeds Farm, не належить до «Великої четвірки». Тому концентрація інтелектуальної власності в галузі кліматично адаптованого насіння є величезною. «Велика четвірка» агрохімічних корпорацій чітко орієнтується на просування новітніх форм генетично модифікованих організмів, що створюються із застосуванням нативних трансгенних генів. За умов широкого впровадження цих технологій, корпорації потенційно отримують можливість контролювати не лише ключові елементи глобального продовольчого ланцюга, але й, що особливо тривожно, базові біологічні процеси, що є основою життя на планеті.

У 2023 році міжнародна організація «No seed patents!» провела ґрунтовне дослідження стану патентування рослин і насіння, зосередившись, зокрема, на практиці звичайної (традиційної) селекції. У межах цього дослідження було проаналізовано дані з баз Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO) та Європейського патентного відомства (EPO). Основною метою було виявлення вже виданих патентів та патентних заявок, що охоплюють традиційні методи селекції, які раніше не підлягали патентуванню. Виявлено близько 80 патентів на рослини, виданих у 2023 році. З них понад 20 стосувалися традиційної селекції. Власниками патентів є такі компанії, як Nunhems/BASF, Enza Zaaden, KWS, Rijk Zwaan, Seminis/Bayer and ChemChina/Syngenta. Однак процеси, що використовуються у випадковому мутагенезі, використовувалися для обходу заборон, викладених у статті 53 (b) European Patent Convention (EPC), яка забороняє патенти на сорти рослин та традиційну селекцію рослин [2].

Крім того, подальші дослідження з використанням бази даних PINTO, створеної Європейською насіннєвою асоціацією (European Seed Association (ESA)), виявили 115 відповідних європейських патентів, що стосуються 1365 сортів рослин та понад 40 видів рослин. Більше 400 сортів охоплені більш ніж одним патентом, і на один сорт може бути подано до шести патентів. Кількість сортів рослин, охоплених патентами, подвоїлася між 2020 і 2024 роками. Компанії, які володіють найбільшою кількістю патентів, – це Bayer (Seminis/Monsanto), BASF (Nunhems) and Rijk Zwaan. За ними йдуть ChemChina/Syngenta and KWS [3].

Якщо ініціативи щодо заборони патентів на традиційну селекцію зазнають невдачі, ситуація в Європі стане більш-менш такою ж, як і в США: великі корпорації, такі як Bayer та Corteva, BASF та ChemChina, незабаром зможуть контролювати все насіння в Європі – з генною інженерією чи без неї. Згідно зі звітом Сільськогосподарської служби США, чотири провідні компанії (Bayer, Corteva, ChemChina та BASF) у США володіють правами інтелектуальної власності на 97% ріпаку, 95% кукурудзи, 84% сої, 51% пшениці та 74% бавовни [4]. Хоча патенти на сорти рослин та традиційну селекцію рослин заборонені в Європі, сотні патентів на традиційно виведені помідори, салат, броколі, кукурудзу та ячмінь вже видано, що впливає на понад 1300 традиційно виведених сортів.

Зазначене свідчить про загальну тенденцію до посилення позицій транснаціональних компаній у сфері аграрних технологій, що супроводжується стрімким зростанням кількості патентів на відповідні технології, зосереджених у руках кількох гравців. Ці патенти забезпечують юридичний захист їхніх розробок і надають виключні права на відтворення, використання, продаж і розповсюдження винаходів. Хоча з правової точки зору така практика є логічною, вона викликає значну стурбованість серед експертів у сфері селекції та захисників прав фермерів. Їхнє занепокоєння пов'язане з ризиком подальшої монополізації ринку, витісненням дрібних гравців та істотним обмеженням інноваційного потенціалу в аграрному секторі.

У цьому контексті особливої актуальності набуває чітке розмежування правових режимів, які застосовуються до різних об'єктів аграрної інтелектуальної власності. Варто чітко розуміти, що продукти біотехнологій та селекційні досягнення є двома самостійними об'єктами інтелектуальної власності, які регулюються різними міжнародними актами і підпадають під різні правові режими в національному законодавстві. Так, охорона винаходів, зокрема біотехнологічних розробок (у тому числі генетичних модифікацій), регулюється положеннями Паризької конвенції про охорону промислової власності 1883 року. Натомість правове регулювання використання генетичних ресурсів і захист нових сортів рослин базується на інших міжнародних документах, як-от Міжнародна конвенція з охорони нових сортів рослин, Конвенція ООН про біологічне різноманіття, а також Міжнародний договір про генетичні ресурси рослин для продовольства і сільського господарства. Це розмежування має принципове значення для розуміння того, чому об'єкти традиційної селекції повинні мати окремий правовий режим, орієнтований на підтримку аграрної сталості та доступу до насіння, на відміну від комерційно орієнтованої біотехнології, що підлягає патентуванню. Згідно з Директивою ЄС про біотехнології № 98/44 від 1998 року, держави-члени зобов'язані

надавати захист біотехнологічним винаходам відповідно до свого національного патентного законодавства [5].

Водночас за необхідності, держави-члени ЄС повинні адаптувати або доповнити своє національне патентне законодавство згідно специфічних правил для того, щоб адекватно враховувати технологічні розробки з використанням біологічного матеріалу, який також відповідає вимогам патентування. При цьому у держав-членів зберігаються зобов'язання з міжнародних угод, наприклад, Угоди ТРІПС від 1994 р., Конвенції про біологічне різноманіття від 1992 р.

В Україні відсутнє спеціальне законодавче регулювання відносин, які пов'язані з біотехнологіями, що негативно впливає на розвиток сфери біотехнологій в нашій державі та на відновлення порушених прав. Так, питання правової охорони біотехнологічних винаходів знайшли часткове відображення у Законі України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993 р. Відповідно до цього закону біотехнологічні розробки можуть підлягати патентуванню. Своєю чергою, правовий захист сортів рослин регулюється Законом України «Про охорону прав на сорти рослин» від 21.04.1993 р. Цей закон передбачає, що селекціонери можуть отримати майнові права на сорти, які є новими, відмінними, однорідними та стабільними, за умови реєстрації та видачі охоронного документа. Такий поділ має надзвичайно важливе значення для українських фермерів і селекціонерів. Поєднання цих режимів без належного розмежування може призвести до правової плутанини, необґрунтованих обмежень прав аграріїв та концентрації контролю над насіннєвим ринком у руках великих компаній. Саме тому Україні варто особливо уважно стежити за європейськими тенденціями та формувати власну збалансовану політику, яка б одночасно забезпечувала інноваційний розвиток і захист продовольчого суверенітету.

До того ж, норми щодо правової охорони винаходів у галузі біотехнологій також закріплені у статті 221 Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами – з іншого боку (2014 р.). Угода розширила чинний режим патентного захисту в Україні, передбачаючи, окрім традиційного патентування біотехнологічних винаходів, також можливість видачі додаткового охоронного сертифіката.

Зважаючи на це, Україні необхідно забезпечити гармонізацію національних стандартів з європейськими, щоб уникнути правових прогалин та забезпечити чітке розмежування прав у галузі біотехнологій. Принципи європейського законодавства можуть стати важливим орієнтиром для удосконалення патентної системи в Україні та підтримки інноваційної активності в біотехнологічній сфері.

Окрім іншого, зміни клімату, війна в Україні, нестабільність ринків і трансформація продовольчих ланцюгів актуалізують питання чіткого правового врегулювання використання біотехнологій, а також потребу в оновленні державної політики у цьому напрямі, з урахуванням міжнародних стандартів і зобов'язань [6]. Необхідно акцентувати й на стратегічній важливості взаємодії України та ЄС у такій сфері співробітництва, як заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, зокрема, поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій шляхом впровадження найкращих практик у цих сферах [7].

Патентне законодавство у різних країнах має свої особливості, однак більшість юрисдикцій дозволяють патентування окремих компонентів рослинництва, як-от геномні послідовності, специфічні ознаки або методи селекції – за умови їх новизни, винахідницького рівня та промислового застосування. Природні об'єкти, включаючи насіння, рослини й тварин, а також звичайні біологічні процеси, як правило, не підлягають патентному захисту. Однак сорти рослин можуть бути захищені через спеціальний Сертифікат охорони сорту (PVP – plant variety protection), відповідно до конвенцій Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин (UPOV – Union Internationale pour la protection des obtentions végétales). Такий захист надається лише у разі, якщо сорт є новим, однорідним та стабільним. Селекціонери

зберігають право використовувати захищене насіння для подальшої селекції, а фермери – у певних випадках можуть його повторно використовувати, але не продавати чи обмінювати без згоди правовласника.

Очікується подальше зростання кількості патентів, особливо на тлі впровадження технологій редагування геному (CRISPR). Це призводить до накладення патентів один на одного: на окремі види насіння може одночасно поширюватися до 8–10 патентів. Це ускладнює отримання ліцензій, підвищує витрати селекціонерів і створює ризики для дрібних фермерів. Багато хто може навіть відмовитися від повторного використання традиційного насіння, побоюючись порушити патентні права.

Європейська Комісія у своєму нещодавньому дослідженні попередила, що така ситуація може стати бар'єром для виходу на ринок малих компаній, обмежуючи доступ до інновацій та генетичного матеріалу. Це підсилює потребу в перегляді чинної системи інтелектуальної власності.

Європейська рада протягом тривалого часу не може досягти консенсусу щодо доцільності дозволу на патенти. Основні суперечки точаться навколо ризиків обмеження вибору для фермерів, можливого посилення монополій на ринку насіння та загроз для продовольчої безпеки. Позиція Європейського парламенту є категоричною. Значна частина депутатів виступає за повну заборону патентів на традиційно виведені сорти. Вони акцентують увагу на тому, що монополізація ринку декількома транснаціональними агрохімічними корпораціями призведе до зростання цін для фермерів, втрати вибору та обмеження інновацій. Європейське законодавство тільки на початку шляху впровадження цієї нової технології, і саме тому ЄС повинен діяти обережно, з огляду на потенційні ризики для біорізноманіття.

У відповідь на ці занепокоєння фахівці у галузі біотехнологій стверджують, що нові сорти рослин, створені з використанням методів генної інженерії, мають потенціал бути більш стійкими до посухи, шкідників і знижувати потребу в агрохімікатах. Прихильники ширшого використання ГМО також аргументують свою позицію здатністю таких технологій підвищити врожайність, покращити якість харчової продукції та зробити внесок у боротьбу з глобальним голодом. Наприклад, експерт з проблем голоду ООН Сільві Бунет стверджує, що африканським фермерам потрібне сертифіковане якісне генетично модифіковане насіння, яке дасть набагато більше врожаю за менших витрат праці [8]. Своєю чергою, Марвін Бартелс вважає, що генна інженерія дозволить вирішити проблеми охорони навколишнього середовища та голоду завдяки широкомасштабному впровадженню доступного м'яса на клітинній основі, що позбавить людство необхідності займатися скотарством [9]. Крім того, представники Всесвітньої організації інтелектуальної власності, а також великі компанії – виробники генетично модифікованого насіння – наполягають, що патентна охорона необхідна для стимулювання наукового прогресу. На їхню думку, саме така система дозволяє створювати та поширювати інноваційні технології, які в перспективі допоможуть вирішити глобальні проблеми, включно з боротьбою з голодом.

Однак погодитися з цим твердженням повною мірою досить складно. Існує низка аргументів, які ставлять під сумнів однозначну користь поширення ГМО – особливо для країн Глобального Півдня. Дослідження і практика свідчать про потенційні ризики для продовольчої безпеки та зростання залежності від транснаціональних корпорацій. Як підкреслює докторка С. І. Стрба, яка досліджує вплив інтелектуальної власності на розвиток країн Африки, навіть країни з високим рівнем впровадження ГМО не застраховані від кризи. Зокрема, Південно-Африканська Республіка, яка з 1998 року активно використовує генетично модифіковане насіння й наразі входить до десятки найбільших виробників ГМО у світі, не змогла вирішити проблему продовольчої безпеки. Навпаки, країна, як і інші держави південноафриканського регіону, продовжує переживати серйозні продовольчі виклики [8]. Отже, на прикладі ПАР можна побачити, що наявність біотехнологій сама по собі не гарантує стійкої продовольчої системи. Без системної політики, що враховує інтереси дрібних фермерів, регіональні особливості й доступ до ресурсів, технології можуть поглибити нерівність, а не вирішити гуманітарні проблеми.

Вчена також звертає увагу на те, що високоврожайні сорти, стійкі до посухи або шкідників, не завжди є ефективними в реальних умовах. Часто такі генно-модифіковані рослини виявляються погано адаптованими до специфічних місцевих кліматичних і ґрунтових умов, що в окремих випадках призводило до повної втрати врожаю. Натомість насіння, отримане від локальних фермерських сортів, краще пристосоване до конкретного середовища й забезпечує стабільну продуктивність. На думку С. І. Стрби, справжня мета великих біотехнологічних компаній полягає не стільки в боротьбі з голодом, скільки у створенні глобальної монокультури. Це не лише завдає шкоди біорізноманіттю, але й ставить дрібних фермерів у залежність від комерційного насіння, яке необхідно купувати щосезону. Така ситуація знижує продовольчий суверенітет країн та підриває місцеві аграрні системи. Виходячи з цього, стверджується, що справжній шлях до подолання голоду полягає не у масовому впровадженні ГМО, а у підтримці малих фермерів, які виробляють до 80% продовольства на африканському континенті. Сьогодні важливо зміцнити неформальний обмін насінням, розвивати горизонтальні зв'язки між громадами та зберігати локальні аграрні знання як ключові чинники продовольчої безпеки.

Необхідно наголосити, що, на відміну від законодавства про селекційні досягнення, патентне право практично не захищає інтереси фермерів. Показовим є приклад компанії Monsanto (нині дочірнє підприємство Bayer), яка, володіючи патентами на генно-модифіковане насіння, подала понад 150 судових позовів проти фермерів у США за «незаконне» повторне використання насіння. Традиційне право зберігати, обмінювати та продавати насіння стало обмеженим, а фермерів фактично заохочують доносити один на одного за порушення патентного законодавства [10]. Більш того, Monsanto притягувала фермерів до відповідальності навіть у випадках випадкового переносу запатентованих генів через перехресне запилення. Це означає, що фермери змушені уникати навіть ненавмисного потрапляння модифікованих ознак у свої культури, що фактично позбавляє їх звичного права вільно користуватись насінням.

Вищенаведені приклади демонструють, що прагнення західних країн поширити власні правові підходи до захисту інтелектуальної власності на селекційні досягнення та ГМО пов'язане не стільки з турботою про розвиток агросектору, скільки з бажанням закріпити монополію та максимізувати прибутки.

У цьому контексті особливої уваги набуває врахування ситуації в Європейському Союзі, де фермери вже зараз опиняються під загрозою втрати контролю над насінням. Якщо правові тенденції щодо патентування збережуться, європейські аграрії можуть зіткнутися з такими ж обмеженнями, як і їхні колеги у США – від зростання витрат на насіння до обмеження права зберігати й використовувати його в наступних сезонах.

Отже, зміни у правовій системі, що стосуються патентування на нові біотехнології, можуть мати значний вплив на фермерів, зокрема на їхню здатність до ведення господарства та доступ до сільськогосподарських ресурсів. З введенням патентів на генетично модифіковані сорти рослин виникають нові правові та економічні бар'єри, що можуть ускладнити діяльність малих фермерських господарств.

Однією з основних проблем є збільшення витрат на придбання насіння. Великі корпорації, які володіють патентами на нові сорти, часто встановлюють високі ліцензійні збори для використання їхніх технологій. Це створює значний фінансовий тягар для фермерів, які можуть не мати можливості для закупівлі дорогого патентованого насіння. Підвищення витрат на ліцензії може призвести до того, що менші фермери будуть змушені шукати альтернативні джерела насіння, або взагалі відмовитися від впровадження нових технологій, що, у свою чергу, обмежує їх можливості для підвищення врожайності.

Іншою проблемою є обмеження права на використання власного насіння. В багатьох випадках фермери, які використовують патентоване насіння, не можуть зберігати частину врожаю для посадки наступного сезону, оскільки на це може бути накладено юридичне обмеження через патенти. Це змушує фермерів щорічно купувати нове насіння, що веде до додаткових фінансових витрат і залежності від великих агрохімічних компаній.

Патентування нових технологій також може призвести до зменшення біорізноманіття в сільському господарстві. Дрібні фермери, які не мають доступу до патентованих сортів, можуть бути змушені використовувати обмежену кількість генетичних матеріалів, що ускладнить їх здатність адаптуватися до зміни клімату чи нових екологічних умов.

Крім того, впровадження генетично модифікованих організмів на ринку може спричинити соціальні та етичні питання. Фермери можуть опинитися під тиском, оскільки їм потрібно буде вибирати між новими технологіями, що підвищують врожайність, та збереженням традиційних методів ведення сільського господарства.

Як підсумок, патентування біотехнологій може викликати подальше зосередження влади на ринку сільськогосподарських ресурсів в руках великих корпорацій, що створює соціальну нерівність, обмежує права малих фермерів та знижує їх можливості для адаптації до швидко змінюваного ринку. Це також може призвести до збільшення рівня залежності від транснаціональних корпорацій, що контролюють більшість патентованих технологій у сільському господарстві.

Висновки. Очевидно, що розмиття меж між традиційною селекцією та генною модифікацією значно ускладнює діяльність сільськогосподарських виробників. Це сприяє виникненню додаткових витрат, юридичної невизначеності, а також може фактично зупинити розвиток класичної селекції рослин, яка є основою аграрної інновації. У відповідь на це багато європейських асоціацій селекціонерів висловлюють серйозну стурбованість. Вони наполягають на тому, що патенти не повинні перешкоджати традиційному вирощуванню нових сортів, і закликають до повної заборони патентування будь-яких рослинних «винаходів», отриманих за допомогою модифікації.

Отже, у центрі дискусії постає фундаментальне питання: чи повинні основи продовольчої безпеки, зокрема насіння, залишатися у вільному доступі, чи можуть бути перетворені на інтелектуальну власність кількох транснаціональних корпорацій. Вибір між цими двома підходами визначатиме майбутнє аграрного сектору не лише в ЄС, а й у глобальному масштабі.

Ці виклики надзвичайно актуальні й для України, яка активно інтегрується в європейський ринок, зокрема аграрний. Як одна з провідних сільськогосподарських країн Європи, Україна ризикує потрапити в подібну залежність від патентовласників, якщо не сформує власну збалансовану політику у сфері біотехнологій та прав селекціонерів. У разі «сліпого» копіювання європейських чи американських моделей регулювання, українські фермери можуть втратити доступ до традиційного насіння, опинитися під тиском монополій і втратити можливість впливати на генетичне різноманіття культур.

Підсумовуючи, зазначимо, що Україні вже сьогодні варто чітко окреслити свої національні інтереси у сфері захисту біорізноманіття, прав фермерів і підтримки вітчизняної селекційної науки, аби уникнути глибшої залежності від транснаціональних компаній у стратегічно важливій галузі – продовольчій безпеці.

Список використаних джерел:

1. Fedchyshyn D., Ignatenko I., Bondar O. Legal provision of food security and rational land use in organic production in Ukraine in the context of European integration: monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». 2022. 250 p.
2. European Patent Convention. URL: https://www.epo.org/en/legal/epc/2020/a53.html
3. Euroseeds. URL: www.euroseeds.eu/pinto-patent-information-and-transparency-on-line/
4. Agricultural Marketing Service. USDA. 2023. URL: https://www.ams.usda.gov/sites/default/files/media/SeedsReport.pdf
5. Directive 98/44/EC of the European Parliament and of the Council of 6 July 1998 on the legal protection of biotechnological inventions OJ L 213, 30.7.1998, p. 13–21.
6. Бондар О. Г., Федчишин Д. В. Повоєнне відновлення аграрного сектору на засадах впровадження біотехнологій та виробництва органічної продукції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 219.

7. Fedchyshyn D., Ignatenko I., Bondar O., Leiba L. Organic production in the context of ensuring food security of Ukraine. *Revista de Ciências Agroveterinárias.* 2024. Vol. 23. № 2. P. 320–333.

8. Strba S.I. Legal and institutional considerations for plant variety protection and food security in African development agendas: solutions from WIPO? *Journal of intellectual property law and practice.* 2017. Vol. 12. № 3. P. 200. URL: https://doi.org/10.1093/jiplp/jpw209.

9. Bartels M. Ethical limits for patentability? On the board of appeal's balancing of animal suffering and medical benefit – T 0682/16 Non-human organism/INTREXON of 5 June 2020. GRUR International. 2021. Vol. 70. № 1. P. 46.

10. Patents on Life. Religious, moral, and social justice aspects of biotechnology and intellectual property / ed. by T.C. Berg, R. Cholij, S. Ravenscroft. Cambridge, 2020. P. 16.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ЛИГІН О. В.,
аспірант
(Київський університет інтелектуальної власності та права)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 340:001.1:622.276
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.20

ПОНЯТТЯ ТА МЕЖІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИДОБУВАННЯ ВУГЛЕВОДНІВ В УКРАЇНІ

У статті сформовано поняття та розкриті межі правового регулювання видобування вуглеводнів як одного з ключових напрямів державно-правового впливу у сфері надрокористування. Зазначено, що правове регулювання є складовою ширшого процесу впорядкування суспільних відносин і виконує не лише примусову, а й стимулюючу, координуючу та організаційну функції. Це поняття охоплює систему норм, процедур і інституційних механізмів, що визначають доступ до природних ресурсів, порядок їх використання, а також відповідальність за порушення встановлених вимог. Правове регулювання передбачає наявність спеціального дозволу як обов'язкової умови здійснення діяльності з розвідки, видобування, транспортування та реалізації вуглеводнів. Межі правового регулювання визначаються територіальними, часовими та функціональними рамками, які встановлюються на основі чинного законодавства та обов'язково враховують питання безпеки, екологічного захисту, раціонального використання надр і державного контролю. Актуалізовано, що надра є виключною власністю народу, а їх використання здійснюється лише на правах користування, що виключає приватизацію або відчуження. Окрему увагу приділено екологічній складовій правового регулювання, яка реалізується через механізм обов'язкової оцінки впливу на довкілля, що включає підготовку звіту, публічне обговорення, експертну оцінку та юридично зобов'язуючий висновок. Обґрунтовано, що межі правового регулювання не є сталими, а змінюються під впливом соціальних, економічних, технологічних і культурних чинників. Наголошено на відмінності між поняттями «сфера правового регулювання» і «сфера правового впливу»: перша охоплює лише формалізовані норми, друга ж ширший простір, що включає правосвідомість, правову культуру, моральні та інформаційні чинники. Зроблено узагальнення, ефективне правове регулювання у сфері вуглеводнів забезпечує не лише правову визначеність, а й досягнення балансу між інтересами держави, бізнесу та суспільства, сприяючи реалізації енергетичної політики, екологічної відповідальності та прозорості галузі.

Ключові слова: *безпека, довкілля, дозволи, енергетика, законодавство, конкуренція, межі, надра, нормативи, оцінка впливу, правопорядок, правове регулювання, правовий вплив, ресурси, суспільні відносини.*

Lyhin O. V. The concept and limits of legal regulation of hydrocarbon production in Ukraine

The article formulates the concept and reveals the boundaries of legal regulation of hydrocarbon extraction as one of the key directions of state-legal influence in the field of subsoil use. It is noted that legal regulation is a component of the broader process of organizing social relations and performs not only a coercive, but also

a stimulating, coordinating, and organizational function. This concept encompasses a system of norms, procedures, and institutional mechanisms that determine access to natural resources, the procedure for their use, as well as liability for violations of established requirements. Legal regulation presupposes the existence of a special permit as a mandatory condition for carrying out activities related to exploration, extraction, transportation, and sale of hydrocarbons. The boundaries of legal regulation are defined by territorial, temporal, and functional frameworks, which are established on the basis of current legislation and must take into account issues of safety, environmental protection, rational use of subsoil resources, and state control. It is emphasized that subsoil is the exclusive property of the people, and its use is carried out solely on the basis of user rights, excluding privatization or alienation. Particular attention is paid to the environmental component of legal regulation, which is implemented through the mechanism of mandatory environmental impact assessment, including the preparation of a report, public discussion, expert evaluation, and a legally binding conclusion. It is substantiated that the boundaries of legal regulation are not static but change under the influence of social, economic, technological, and cultural factors. The article highlights the distinction between the concepts of "the sphere of legal regulation" and "the sphere of legal influence": the former covers only formalized norms, while the latter encompasses a broader scope that includes legal consciousness, legal culture, moral, and informational factors. It is generalized that effective legal regulation in the hydrocarbon sector ensures not only legal certainty but also achieves a balance between the interests of the state, business, and society, promoting the implementation of energy policy, environmental responsibility, and transparency in the industry.

Key words: *assessment of impact, competition, energy, environment, legal influence, legal order, legal regulation, legislation, limits, norms, permits, public safety, resources, social relations, subsoil.*

Вступ. У сучасних умовах глобальних трансформацій енергетичний сектор України набуває особливого значення як складова національної безпеки, економічної стабільності та державного суверенітету. Видобування вуглеводнів, зокрема нафти й природного газу, є стратегічно важливим напрямом господарської діяльності, що потребує ефективного та збалансованого правового регулювання. Водночас функціонування цієї галузі має значний вплив на довкілля, соціальну сферу та міждержавні відносини, що зумовлює необхідність чіткого визначення меж допустимого. У таких умовах важливо забезпечити правову визначеність, прозорість і відповідальність усіх суб'єктів, які беруть участь у процесі надрокористування.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю удосконалення нормативно-правового регулювання у сфері видобування вуглеводнів відповідно до принципів сталого розвитку, міжнародних зобов'язань та практики правової держави. Законодавство України визначає надра як виключну власність народу, що обмежує можливості їх використання виключно в межах дозволеного правом. Водночас чинна нормативна база часто має фрагментарний, надмірно технократичний характер, що ускладнює забезпечення балансу між державними інтересами, потребами бізнесу та правами громад. Тому виникає потреба у глибшому теоретико-правовому осмисленні поняття правового регулювання та окресленні його меж.

Проблематика дослідження полягає у відсутності єдності підходів до розуміння меж правового впливу та розмежування понять «правове регулювання» і «правовий вплив». Практика засвідчує, що не всі суспільні відносини, які реально формуються у сфері видобування вуглеводнів, охоплюються формалізованими юридичними нормами. Це викликає виклики в частині дотримання законності, забезпечення екологічної безпеки, справедливого доступу до ресурсів і належного державного контролю. Крім того, екологічні, соціальні та інформаційні чинники дедалі більше впливають на характер правового впливу.

Дослідження поняття та меж правового регулювання дозволяє систематизувати чинні нормативні підходи, виявити прогалини та суперечності в законодавстві, а також сформувати цілісне уявлення про інструменти державного впливу. Особливу увагу приділено аналізу спеціальних дозволів, екологічних обмежень, просторових і часових меж, а також взаємодії між правовими та позаправовими механізмами впливу. Зокрема, правове регулювання не слід розглядати лише як інструмент примусу, воно виконує також координуючу, стимулюючу та організуючу функції. Це відкриває перспективи для побудови більш ефективної та гнучкої системи управління у галузі.

Огляд останніх досліджень. Різним питанням правового регулювання видобування вуглеводнів в Україні була приділені увага вчених різних галузей права. Зокрема, Л. Авраменко, В. Галунько, О. Грамма, В. Горобець, А. Денисова, М. Кельман, Р. Кельман, О. Петришин, М. Цвік та інші.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії природничого права, чинного законодавства та наукових доктрин узагальнити поняття та межі правового регулювання видобування вуглеводнів.

Виклад основних положень. Згідно з, тлумачним словником української мови поняття «регулювання» означає цілеспрямований вплив на певний процес або систему з метою забезпечення її упорядкованого функціонування, підтримання стабільності, оптимізації або зміни параметрів відповідно до заданих цілей. Воно передбачає наявність механізмів або суб'єктів, що здійснюють таке впорядкування, та ґрунтується на принципах доцільності, відповідності й керованості. Регулювання може мати адміністративний, технічний, правовий або інший характер і є важливим інструментом управління в різних сферах суспільного життя [1].

У тезаурусі (структурованому словнику системи понять) Європейського агентства з довкілля (ЕЕА) «правове регулювання» трактується як будь-який наказ або правило, видане урядом, яке визначає процедури створення, виконання або тлумачення законів. Це визначення підкреслює роль правового регулювання як механізму впливу державної влади на суспільні процеси через встановлення чітких нормативних приписів, що спрямовані на організацію і контроль правових відносин. Правове регулювання є складовою ширшого поняття «регулювання» і має на меті забезпечення правопорядку шляхом упорядкування нормотворчості, правозастосування та юридичного контролю [2].

Отже, правове регулювання це цілеспрямований вплив держави на суспільні відносини шляхом встановлення, реалізації та забезпечення правових норм. Воно є складовою загального процесу регулювання та ґрунтується на принципах доцільності, стабільності й упорядкованості. У міжнародному розумінні правове регулювання охоплює нормативні приписи, що визначають процедури створення, виконання та вирішення законів. Такий механізм забезпечує організацію правового порядку та контроль за дотриманням норм у різних сферах суспільного життя. Правове регулювання є ключовим інструментом публічного управління і гарантією функціонування правової системи.

Формальні межі правового регулювання видобування вуглеводнів визначаються системою законодавства України. Первинним з яких є Кодекс України про надра. В якому встановлено система правових обмежень і дозволів, що регулюють порядок доступу до надр, умови їх використання та припинення прав на надрокористування. Надра є виключною власністю Українського народу і можуть передаватися лише у користування, а не у власність, що унеможливлює їх приватизацію або відчуження. Право користування надрами виникає виключно на підставі спеціального дозволу, який видається уповноваженим органом та обмежується певною територією, строком дії й конкретним видом діяльності. Встановлюється що межі користування можуть бути змінені, призупинені або припинені відповідно до законодавства у разі порушення умов дозволу або вимог безпеки, охорони довкілля чи національного інтересу. Особливі обмеження встановлюються для користування ділянками стратегічного, природоохоронного чи наукового значення, а також для діяльності в межах угод про розподіл продукції. Загалом норми аналізованого Кодексу спрямовані на забезпечення

їх раціонального використання, охорону довкілля, безпеку населення та прозорий розподіл вигод від видобутку [3].

Межі та основи діяльності у сфері розвідки, видобування, транспортування і реалізації вуглеводнів в Україні визначаються Законом України «Про нафту і газ» як система правових, організаційних та економічних норм, що регулюють доступ до нафтогазоносних надр, умови користування ними та порядок обігу ресурсів. Центральним елементом є наявність спеціального дозволу, який обмежує діяльність у часі, просторі та за призначенням. Діяльність у галузі базується на принципах державного управління і контролю, енергетичної безпеки, раціонального використання ресурсів, екологічної безпеки та дотримання єдиних стандартів. Особливості нафтогазової галузі обумовлюють необхідність постійного збалансування видобутку і споживання, централізованого диспетчерського управління та суворого регламентування експлуатації об'єктів. Закон також закріплює вимоги до прозорості операцій, конкурентності на ринку та соціальної відповідальності суб'єктів господарювання. Загалом ці межі спрямовані на забезпечення публічного інтересу, стабільності функціонування галузі та захисту прав усіх учасників правовідносин [4].

Межі правового регулювання у сфері розвідки, видобування, транспортування та реалізації вуглеводнів визначаються згідно з Законом України «Про нафту і газ». Правове регулювання діяльності у сфері вуглеводнів в Україні обмежене спеціальними дозволами, які визначають територіальні, часові та функціональні межі користування нафтогазоносними надрами. Діяльність у цій сфері дозволяється лише за умов дотримання визначених законодавством вимог до геологічного вивчення, дослідно-промислової та промислової розробки родовищ. Встановлюються правила експлуатації об'єктів нафтогазовидобування з урахуванням екологічної безпеки, технологічної надійності та державного диспетчерського управління. Межі регулювання охоплюють також умови транспортування, зберігання і реалізації ресурсів, включаючи вимоги до біржової торгівлі. Закон встановлює пріоритет дотримання стандартів, раціонального використання надр, розвитку конкуренції та державного контролю. Усе це формує системні рамки для здійснення діяльності у галузі вуглеводнів з метою забезпечення енергетичної безпеки та публічного інтересу [5].

Екологічні межі правового регулювання видобування вуглеводнів в Україні визначаються Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» і спрямовані на запобігання значному негативному впливу на довкілля в процесі здійснення планованої господарської діяльності. Видобування нафти й газу, зокрема на континентальному шельфі, підлягає обов'язковій процедурі оцінки впливу на довкілля, яка включає підготовку звіту, громадське обговорення, аналіз матеріалів уповноваженим органом та видачу обґрунтованого висновку. Діяльність не може розпочинатися без врахування висновку з оцінки впливу, який є юридично обов'язковим для прийняття подальших рішень. Закон передбачає обов'язкову участь громадськості та проведення міжвідомчих консультацій для врахування екологічних ризиків. Межі регулювання охоплюють як прямий, так і опосередкований вплив на всі компоненти довкілля — повітря, воду, ґрунт, біорізноманіття, ландшафт і здоров'я людей. Оцінюється також сукупний вплив із урахуванням наявної та потенційної діяльності в межах території [6].

Державна служба геології та надр України виконує ключову роль у правовому регулюванні видобутку вуглеводнів шляхом реалізації державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання нафтогазоносних надр. Її повноваження охоплюють надання, припинення, зупинення та поновлення спеціальних дозволів на користування надрами, а також внесення змін до таких дозволів і відповідних угод. Служба здійснює розрахунок початкової вартості дозволів для продажу на аукціонах та веде облік нафтових і газових свердловин, запасів і балансу вуглеводнів. Одним із головних напрямів є державний контроль за дотриманням умов користування надрами, ефективністю видобутку, збереженням родовищ і обліком видобутих ресурсів. До санкційного інструментарію належать складання адміністративних протоколів, подання позовів про припинення самовільного видобутку та розрахунок збитків від незаконного користування. Окремою сферою

діяльності Держгеонадр є забезпечення моніторингу, аналізу та інформаційного супроводу процесу видобутку вуглеводнів. У цьому контексті служба здійснює оцінку запасів нафти і газу, контролює виконання угод про розподіл продукції та підтримує функціонування єдиної електронної геоінформаційної системи. Нормативно-методичні функції включають розробку стандартів і правил у сфері видобутку, а також участь у міжнародному співробітництві задля імплементації сучасних практик. Водночас здійснюється обмін даними з Державним земельним кадастром та іншими інформаційними ресурсами держави [7].

Отже, межі правового регулювання видобування вуглеводнів в Україні встановлюються як система обмежень і дозволів, що визначають умови доступу до надр, їх використання та припинення прав користування, які здійснюються спеціальними адміністративними органами. Надра є виключною власністю народу, передаються лише у користування і не можуть бути приватизовані. Як наслідок діяльність у цій сфері допускається лише за наявності спеціальних дозволів, які встановлюють територіальні, часові та функціональні межі. Правове вимоги охоплюють вимоги до безпеки, охорони довкілля, раціонального використання ресурсів та дотримання стандартів. Обмеження встановлюються також для стратегічних ділянок і територій із підвищеними екологічними ризиками. Діяльність не може розпочинатися без проходження попередньої оцінки впливу на довкілля з обов'язковою участю громадськості. Передбачено державний контроль, диспетчерське управління і дотримання прозорості операцій. Загалом межі правового регулювання спрямовані на баланс публічного інтересу, енергетичної безпеки, охорони довкілля та прав учасників правовідносин.

Здійняючи доктринальний аналіз заслугою на ретельний аналіз стаття М. Кельмана та Р. Кельмана предметом якого безпосередньо є юридична природа правового регулювання правове. Як форма владного впливу держави на суспільні відносини з метою їх впорядкування, закріплення, охорони та розвитку. При цьому наголошується, що таке регулювання не тотожне державному примусу. Акцент робиться на використанні таких правових засобів, як заохочення, стимулювання, надання прав. У контексті аналізу терміну «регулювання» підкреслено його значення як упорядкування поведінки та визначення меж суспільних відносин. Важливе значення має правовий вплив як ширше явище, що охоплює не лише регулятивні, а й виховні, інформаційні, ідеологічні функції права. Окрему увагу приділено предмету правового регулювання, під яким розуміються ті суспільні відносини, що є стійкими, вольовими та об'єктивно потребують державно-правового врегулювання. Автори вказують, що предметом не можуть бути внутрішні переживання або думки, а лише ті форми поведінки, які мають зовнішній вираз. Визначено основні ознаки предмета правового регулювання, включаючи його вольовий характер і соціальну значущість. Правове регулювання як процес включає в себе також суб'єкта, засоби регулювання, юридичні факти та результат, на який спрямоване врегулювання. Від предмета регулювання залежить і галузева класифікація права, яка ґрунтується на якісній однорідності регульованих відносин [8].

М. Денисова розглянула складну структуру взаємозв'язку понять «сфера» та «межі» правового впливу, які розмежовуються як за обсягом охоплення суспільних відносин, так і за характером впливу. Авторка стверджує, що сфера правового впливу значно ширша, ніж сфера правового регулювання, оскільки охоплює не лише відносини, які формалізуються нормами права, але й ті, що зазнають впливу через правосвідомість, правову культуру, ціннісні орієнтири та інформаційно-психологічні чинники. При цьому підкреслюється динамічність меж правового впливу, яка визначається не лише юридичними факторами, а й соціальними, культурними та психологічними умовами. Межі дії права не є сталими — вони змінюються в залежності від рівня розвитку суспільства, правової культури, потреб державного управління та домінуючого праворозуміння. Зазначається, що механізм правового впливу повинен спиратись на визначення конкретних меж як просторово-часових, так і змістовних. Це дозволяє уникнути надмірного втручання у сферу свободи особистості та сприяє збалансованості між владним імперативом і автономією індивіда. Також, увагу зосереджено на факторах, що впливають на визначення меж правового впливу. Авторка класифікує їх на об'єктивні (зумовлені закономірностями природи, суспільного розвитку,

фізичними можливостями людини) та суб'єктивні (залежні від рівня правосвідомості, культурних кодів, індивідуального сприйняття права) [9].

Отже, правове регулювання трактується як форма впорядкування суспільних відносин за допомогою юридичних засобів, яка не зводиться до примусу, а включає також засоби стимулювання та надання прав. Предмет правового регулювання обмежується зовнішньо вираженими вольовими діями, що потребують державно-правового впорядкування. Межі правового впливу визначаються як граничні можливості дії права, що змінюються залежно від соціокультурних, правових і психологічних чинників.

Висновки. Отже, правове регулювання видобування вуглеводнів є формою цілеспрямованого впливу держави на основі норм права, яка спрямована на впорядкування доступу до природних ресурсів шляхом встановлення обов'язкових правил. Це не зводиться лише до примусу, а охоплює більш широкий спектр засобів – таких як надання прав, стимулювання та встановлення чітких меж допустимої діяльності. Регулювання базується на нормативно-правових актах, що визначають умови отримання спеціальних дозволів, їх строк, просторові обмеження та види дозволеної діяльності. Таке розуміння ґрунтується як на правових доктринах, так і на державно-правовій традиції. З огляду на це, правове регулювання виступає механізмом не лише контролю, але й організації правопорядку в галузі використання надр. Важливо, що саме на основі правового регулювання формується інституційна система допуску до видобутку вуглеводнів, з урахуванням інтересів держави, суспільства та бізнесу.

Межі правового регулювання у сфері видобування вуглеводнів формуються як система територіальних, часових та функціональних обмежень, що закріплюються в законодавстві. Діяльність із користування надрами дозволяється лише на підставі спеціального дозволу, який обмежує суб'єкта в межах чітко визначеної географічної ділянки, строку дії та виду робіт. Такі межі можуть бути змінені або припинені у випадку порушення екологічних норм, вимог безпеки чи національного інтересу. Вони виконують функцію інструменту захисту довкілля, стратегічних ресурсів і стабільності галузі. Межі також забезпечують баланс між правами користувачів надр і зобов'язаннями перед суспільством та державою. Загалом, межі правового регулювання у цьому контексті виступають умовою легітимності діяльності у стратегічно важливому секторі.

Екологічна складова відіграє важливу роль у формуванні меж правового регулювання видобутку вуглеводнів. Будь-яка планована діяльність, що має вплив на довкілля, підлягає процедурі оцінки впливу, яка включає експертний аналіз, публічні обговорення та обов'язковий висновок уповноваженого органу. Висновок має юридичну силу і визначає, чи може бути надано дозвіл на реалізацію проекту. Такий підхід дозволяє врахувати не лише прямий, але й опосередкований вплив на повітря, воду, ґрунти та біорізноманіття. Екологічні межі регулювання спрямовані на запобігання непоправній шкоді довкіллю та забезпечення міжвідомчої координації. Таким чином, дотримання екологічних вимог виступає умовою легітимності господарської діяльності у сфері вуглеводнів.

Правове регулювання діяльності у сфері видобування вуглеводнів не обмежується техніко-юридичними рамками, а виконує стратегічну функцію реалізації публічного інтересу. Через встановлення дозволів, нормативних вимог, процедур контролю та публічного моніторингу держава забезпечує енергетичну безпеку, раціональне використання ресурсів та справедливий розподіл вигод. Регуляторна система галузі охоплює етапи розвідки, розробки, транспортування та реалізації вуглеводнів. Вона орієнтована на стабільність функціонування ринку, захист прав учасників та досягнення екологічної і соціальної відповідальності. Встановлені межі не лише захищають ресурси, а й створюють прозорі правила гри. У цьому контексті правове регулювання виступає як механізм гармонізації державної політики, ринкових інтересів і безпекових пріоритетів.

Список використаних джерел:

1. Регулювання. Словник української мови: в 11 т. АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; гол. ред. І. К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 8. С. 81. URL: https://sum.in.ua/s/reghuljuvannja.

2. Legal regulation. (2024) GEMET General Multilingual Environmental Thesaurus. Version 4.2.3, 6 Dec 2021. Concept URL: http://www.eionet.europa.eu/gemet/concept/4743.

3. Про надра. Кодекс України; Закон, Кодекс від 27 липня 1994 № 132/94-ВР. База даних «*Законодавство України*». *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/132/94-%D0%B2%D1%80

4. Про нафту і газ. Закон України від 12 липня 2001 № 2665-III. База даних «*Законодавство України*». *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2665-14

5. Про угоди про розподіл продукції. Закон України від 14 вересень 1999 № 1039-XIV. База даних «*Законодавство України*». *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1039-14

6. Про оцінку впливу на довкілля. Закон України від 23 травня 2017 № 2059-VIII. База даних «*Законодавство України*». *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2059-19

7. Положення про Державну службу геології та надр України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 року № 1174 (із змінами, внесеними постановами № 939 від 07.11.2018, № 847 від 18.09.2019, № 614 від 25.06.2020, № 868 від 23.09.2020, № 435 від 28.04.2021, № 1056 від 27.09.2022, № 749 від 04.07.2023, № 467 від 18.04.2025). *Законодавство України*. 2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1174-2015-%D0%BF#Text.

8. Кельман М., Кельман Р. Доктринальні підходи до розкриття поняття «правове регулювання». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* 2023. № 3 (39). С. 13–17. DOI: 10.23939/law2023.39.013.

9. Денисова А.М. Сфера та межі правового впливу: аспекти взаємодії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2012. Вип. 19. Т. 1. С. 37–39.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

БАБЮК А. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного управління
(Київський національний університет будівництва і архітектури)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.951(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.21

АДМІНІСТРАТИВНЕ РЕФОРМУВАННЯ МИТНИХ ОРГАНІВ В РАМКАХ «НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ДОХОДІВ ДО 2030 РОКУ»

У статті здійснено комплексний аналіз положень Національної стратегії доходів, що стосуються адміністративного реформування митних органів України. Обґрунтовано необхідність змін у сфері митного адміністрування та митної політики, а також окреслено основні проблеми й шляхи їх вирішення. Проаналізовано реакцію представників бізнес-середовища та інших стейкхолдерів, що дозволяє виявити очікувані позитивні тенденції від реалізації Національної стратегії доходів. Встановлено, що реформаторські заходи вже почали впроваджуватися, що свідчить про практичну реалізацію стратегічних завдань.

У статті здійснено аналіз заходів, що планується запровадити в частині адміністративного реформування митних органів України, відповідно до Національної стратегії доходів. За підсумками проведеного аналізу встановлено, що в Національній стратегії доходів чітко окреслено наявні проблеми у сфері митних правовідносин, а також визначено конкретні реформаторські заходи, спрямовані на їхнє усунення.

Зокрема, у контексті митних питань, Національна стратегія доходів охоплює два ключові напрями: удосконалення митного адміністрування та формування митної політики. Для кожного з цих напрямів окреслено конкретні проблеми, що потребують системного вирішення, а також визначено перелік реформ, спрямованих на усунення виявлених недоліків.

Також в статті міститься інформація щодо реакції бізнесу та інших зацікавлених суб'єктів відносно Національної стратегії доходів. Узагальнено основні позитивні та негативні аспекти, що містить Національна стратегія доходів, а також зазначено ті позитивні тенденції, котрі очікуються від запровадження даної стратегії. Також, у статті міститься інформація про вже проведену роботу щодо впровадження відповідних реформ у сфері державної митної політики.

Стаття містить інформацію про моніторинг результативності реформ, висвітлено реакцію бізнесу та інших зацікавлених сторін, що дозволяє оцінити реальні очікування та ризики у процесі реалізації Національної стратегії доходів.

У статті розглядаються стратегічні напрями модернізації митного адміністрування в Україні. Впровадження сучасних механізмів контролю та управління спрямоване на підвищення прозорості та ефективності діяльності митних

органів, адаптацію до норм Європейського Союзу та зміцнення фінансової стабільності держави. Особлива увага приділяється впливу реформ на рівень довіри громадськості й бізнесу до митної системи.

Ключові слова: *митні органи, Національна стратегія доходів, реформування, митне адміністрування, державна митна політика.*

Babiuk A. M. Administrative Reform of Customs Authorities within the Framework of the National Revenue Strategy until 2030

This article presents a comprehensive analysis of the provisions of the National Revenue Strategy that pertain to the administrative reform of Ukraine's customs authorities. It substantiates the necessity for changes in customs administration and policy, identifying key challenges and proposing potential solutions. The reaction of the business community and other stakeholders is examined, revealing anticipated positive trends linked to the Strategy's implementation. It has been established that reform initiatives are already underway, indicating the practical execution of strategic objectives.

The article analyzes the planned measures regarding the administrative reform of customs authorities in accordance with the National Revenue Strategy. The analysis shows that the Strategy clearly outlines existing problems in the field of customs legal relations and defines targeted reform actions to eliminate these issues.

In terms of customs-related matters, the Strategy focuses on two primary areas: the improvement of customs administration and the development of customs policy. For each area, it identifies specific problems requiring systematic resolution and outlines a series of reforms aimed at addressing these shortcomings.

Furthermore, the article highlights stakeholder feedback, particularly from the business sector, concerning the National Revenue Strategy. It summarizes both the positive and negative aspects of the Strategy and points to expected positive trends resulting from its implementation.

The article also contains information on the reform efforts already initiated in the domain of state customs policy. It provides insights into the monitoring of reform effectiveness and presents stakeholder reactions, offering an assessment of realistic expectations and risks in the implementation process of the Strategy.

Strategic directions for modernizing customs administration in Ukraine are explored. The introduction of modern control and management mechanisms is aimed at increasing transparency and efficiency in the operation of customs authorities, aligning them with European Union standards, and strengthening the financial stability of the state. Special attention is given to the impact of reforms on public and business confidence in the customs system.

Key words: *customs authorities, National Revenue Strategy, reform, customs administration, state customs policy.*

Вступ. З початком повномасштабного вторгнення росії на територію України, напевно, не залишилось жодної галузі в Україні, яка б не зазнала руйнівного впливу від війни. Подолання наслідків від злочинів росії на території України, а також витрати на оборону країни, відповідно посилили тиск на Державний бюджет. Вже зараз державні установи готують правові механізми за допомогою яких планується долати проблеми, що виникають: це передусім питання відбудови об'єктів критичної інфраструктури та житла; соціального захисту; оборони країни; подолання можливої гуманітарної катастрофи; наповнення Державного бюджету та багато інших. Одним з документів, що були підготовлені Урядом стала Національна стратегія доходів до 2030 року, яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 року № 1218-р (далі – Національна

стратегія доходів) [1]. Дана Національна стратегія доходів спрямована на проведення виваженої фіскально-бюджетної політики, посилення ефективності використання бюджетних коштів, оптимізації адміністративних процесів в сфері оподаткування та митниці, а також вдосконалення системи податкових ставок і пільг. Окрім цього, важливими питаннями, котрі має вирішити Національна стратегія доходів є налагодження партнерської взаємодії між державними інституціями та бізнесом і створення сприятливого середовища для інвесторів, а також відновлення довіри платників податків до контролюючих органів.

Національна стратегія доходів – це дорожня карта реформування податкової та митної системи, а також удосконалення процедур податкового та митного адміністрування, яка необхідна для забезпечення потенціалу задоволення фіскальних потреб у середньостроковій перспективі [2]. В рамках даного наукового дослідження більш детально зупинимось на питаннях адміністративного реформування системи митних органів України в рамках Національної стратегії доходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань правового регулювання діяльності митних органів України займалося багато дослідників, зокрема: І.Г. Бережнюк, Л.М. Дорофеєва, О.Ф. Запорожець, І.М. Квеліашвілі, В.Т. Комзюк, Б.А. Кормич, Т.В. Корнева, Д.В. Приймаченко, В.В. Прокопенко, О.П. Федотов та інші. Питання функціонування митних органів України, їх модернізація, покращення діяльності та імплементація міжнародного досвіду незмінно перебували у полі зацікавлення як науковців, так і практиків. Зокрема, наукова спільнота традиційно зосереджувала особливу увагу на питаннях реформування митної системи та боротьби з корупційними проявами у цій сфері. Сьогодні ми вже маємо ряд статей які досліджують також питання, котрі відображені в Національній стратегії доходів.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є аналіз змісту положень Національної стратегії доходів в частині адміністративного реформування системи митних органів України, а також визначення критеріїв оцінки ефективності реалізації змін у законодавстві України з питань митної справи, що будуть запроваджені відповідно до Національної стратегії доходів.

Результати дослідження. Відповідно до Національної стратегії доходів, з метою інституційного зміцнення митних органів, у процесі адміністративного оновлення Державної митної служби передбачено реалізацію низки ключових заходів.

Варто відмітити, що з митних питань Національна стратегія доходів містить два напрями: заходи з митного адміністрування та з митної політики.

Кожен напрям містить чітко визначені проблеми, які потребують вирішення та перелік реформ, необхідних для вирішення виявлених проблем.

Зокрема, напрям щодо митного адміністрування містить п’ять блоків заходів:

1. Посилення антикорупційних заходів та підвищення довіри до митних органів.

З метою удосконалення системи запобігання і протидії корупції у Державній митній службі України та її територіальних органах, Національною стратегією доходів передбачається затвердження Антикорупційної програми Держмитслужби на 2023–2025 роки. Прогнозується, що дана Антикорупційна програма впровадить механізми прозорості, доброчесності, зниження корупційних ризиків у діяльності митних органів.

Варто відмітити, що з метою удосконалення системи запобігання і протидії корупції у Держмитслужбі, забезпечення злагодженості антикорупційної діяльності в її апараті та територіальних органах, впровадження механізмів прозорості, доброчесності, зниження корупційних ризиків у її діяльності затверджено Антикорупційну програму Державної митної служби України на 2023–2025 роки (наказ Держмитслужби від 31.05.2023 № 236). У 2024 році Держмитслужбою забезпечено її виконання та здійснено моніторинг та оцінку її виконання, за результатами чого оприлюднено звіт на офіційному веб-сайті Держмитслужби у розділі «Запобігання проявам корупції» [3].

2. Підтримка та співпраця з бізнесом.

У зв'язку з нестабільними та непередбачуваними умовами для здійснення зовнішньоекономічної діяльності виникає потреба у вдосконаленні митного контролю, забезпеченні його ефективності та вибірковості, а також прискоренні процесів митного оформлення. Для подолання цієї проблеми, у Національній стратегії доходів пропонується зосередження уваги на ризикових операціях, посилення контролю за якістю здійснення митних формальностей та покращення сервісних функцій служби. Це включає надання якісних консультацій з митних питань, оперативне реагування на звернення до митних органів, розвиток міжнародного митного співробітництва.

В даному блоці проблеми, які потребують вирішення є наступними: покращення безпекової, фіскальної та правоохоронної функцій Держмитслужби, підвищення ефективності митного контролю, збільшення надходжень від митних платежів та зменшення переміщення через митний кордон заборонених товарів, прискорення митних процедур в пунктах пропуску, забезпечення ритмічності роботи пунктів пропуску та прогнозованості часу перетину кордону [2].

3. Інституційний розвиток митних органів.

Даний блок заходів спрямований на загальне підвищення ефективності діяльності Держмитслужби, мінімізацію корупційних проявів в системі митних органів, якісне управління персоналом, покращення основних робочих процесів, збільшення надходжень до Державного бюджету від митних платежів.

4. Розвиток ІТ та забезпечення технічними засобами митного контролю.

Недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення митних органів, а також низький рівень автоматизації митних процедур негативно впливають на якість виконання основних функцій Державної митної служби. Це спричиняє зростання корупційних ризиків та призводить до збільшення часу, необхідного для здійснення митного контролю та оформлення.

Для реалізації даного блоку Національна стратегія доходів містить заходи спрямовані на підвищення якості та функціональності інформаційних систем Держмитслужби, удосконалення процесів їх створення, модернізації та підтримки, підвищення рівня захищеності від кіберзагроз шляхом стандартизації та уніфікації процедур [2].

Напрям присвячений питанням митної політики містить три блоки заходів:

1. Пільгове оподаткування при імпорті.

В даному розділі Національної стратегії доходів здійснено аналіз застосування пільг при митному оформленні товарів, котрі передбаченні у законодавстві з питань митної справи. За результатами даного аналізу визначено ряд проблем щодо пільгового оподаткування товарів, що ввозяться в Україну, та відповідно визначено реформи, необхідні для вирішення виявлених проблем.

2. Гармонізація митного законодавства України до законодавства ЄС.

Наближення митного законодавства України до актів права ЄС здійснюється на виконання зобов'язань України в рамках Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, в частині наближення митного законодавства України до митного законодавства ЄС згідно з Додатком XV до цієї Угоди та з урахуванням необхідності забезпечення відповідності критеріям країни-кандидата на вступ до ЄС [2].

Варто відмітити, що станом на сьогодні, досить велика робота вже була проведена щодо адаптації законодавства України з питань митної справи до законодавства ЄС. Водночас, Національною стратегією доходів визначені ще ряд заходів в цьому напрямі.

3. Розбудова правоохоронної функції митних органів.

Для вирішення наявних проблем в цьому напрямі передбачається удосконалення системи адміністративної відповідальності за порушення митних правил та надання митним органам права здійснювати ОРД та проводити досудове розслідування у справах про контрабанду товарів [2].

Під час розробки проєкт Національної стратегії доходів зазнав досить великої кількості критики з боку зацікавлених суб'єктів. В Парламентському дослідженні щодо впливу Національної стратегії доходів до 2030 року на бізнес, зокрема, малий та середній [4] міститься розділ з оцінкою Національної стратегії доходів бізнес-колами. У вказаному дослідженні зазначається, що низка бізнес-асоціацій та члени Української Ради Бізнесу зверталися до Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України з заявою про те, що Національна стратегія доходів погіршує умови ведення бізнесу [4].

Окрім цього, підприємцями навіть була подана до Кабінету Міністрів України Петиція щодо перегляду Національної стратегії доходів після публічних консультацій із бізнес-асоціаціями та громадськістю [4].

Міністерство фінансів України надало роз'яснення щодо Національної стратегії доходів [5], де було зазначено, що Національна стратегія доходів містить лише загальний напрям реформ і вона є гнучким документом, який допускає коригування послідовності заходів і наповнення, зважаючи на обставини. При цьому варто відмітити, що все ж таки в Національній стратегії доходів містяться чіткі норми, котрі передбачають розробку конкретних нормативно-правових актів щодо регулювання визначених питань. Ряд таких нормативно-правових актів, станом на сьогодні вже розроблені та затверджені відповідними органами.

Безумовно, не можна оминути увагою і позитивні аспекти на напрями Національної стратегії доходів. Зокрема, фахівці економічних аналітичних центрів та експерти з питань податкової політики проаналізували Національну стратегію доходів та відмітили її наступні позитивні пропозиції в частині митних реформ: удосконалення системи запобігання і протидії корупції у Держмитслужбі, впровадження механізмів прозорості, доброчесності, зниження корупційних ризиків у діяльності митних органів, запровадження обміну попередньою митною інформацією з іншими країнами, виявлення ризикових операцій та посилення заходів щодо боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, забезпечення підвищення заробітної плати посадових осіб митних органів до ринкового рівня з метою підвищення ефективності роботи митних органів та доброчесності їх посадових осіб [6].

Висновки. Проведений аналіз засвідчив, що Національна стратегія доходів містить системно сформульовану візію адміністративного реформування митних органів України, із чітким визначенням проблем та механізмів їх вирішення. Стратегія охоплює два ключові напрями в митній сфері: удосконалення адміністрування та розвиток митної політики, що забезпечує комплексний підхід до модернізації системи.

Станом на сьогодні, уже здійснено низку заходів на шляху до впровадження реформ, що підтверджує практичний поступ у реалізації положень Національної стратегії доходів. Також очікується посилення позитивних тенденцій у митній сфері завдяки комплексному реформуванню, орієнтованому на прозорість, ефективність та партнерство з бізнесом.

У результаті реалізації окреслених стратегічних напрямів, система митного адміністрування в Україні має всі передумови для якісного оновлення. Застосування сучасних механізмів контролю та управління не лише підвищить рівень прозорості й ефективності роботи митних органів, а й забезпечить їх відповідність практикам і стандартам Європейського Союзу. Це, своєю чергою, сприятиме зростанню довіри з боку громадян і бізнесу, а також зміцненню фінансової стійкості держави.

Реформування митної служби – це не одиничне удосконалення процесів, а системний цивілізаційний крок у бік нової парадигми взаємодії між державою, приватним сектором та суспільством. Впровадження положень Національної стратегії доходів до 2030 року є важливою віхою на цьому шляху, що вимагає активного залучення та консолідації зусиль всіх зацікавлених сторін – представників академічної спільноти, фахівців з митної справи, підприємців і громадянського суспільства.

Лише скоординована, цілеспрямована та інноваційна робота здатна забезпечити Україні не просто адаптацію до нових економічних реалій, а й дати потужний імпульс для сталого розвитку, стабільності й інтеграції в європейський простір.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 року № 1218-р / Кабінет Міністрів України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2023-%D1%80#Text.
2. Національна стратегія доходів до 2030 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf.
3. Звіт про стан виконання Національної стратегії доходів до 2030 року у 2024 році / Міністерство фінансів України, Державна митна служба України, Державна податкова служба України. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%82%202024%20%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%B4%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B2%20(1).pdf
4. Парламентське дослідження щодо впливу Національної стратегії доходів до 2030 року на бізнес, зокрема, малий та середній. URL: https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33114.pdf.
5. Національна стратегія доходів до 2030 року: роз'яснення Мінфіну. URL: https://biz.ligazakon.net/news/224571_natsonalna-strategya-dokhodv-do-2030-roku-rozyasnennya-mnfnu.
6. Оцінка аналітичними центрами Нацстратегії доходів 2030. URL: https://case-ukraine.com.ua/news/otsinka-analitychnymy-tsentramy-natsstrategiyi-dohodiv-2030/

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

БОНДАРЬ О. В.,
аспірант кафедри права
та правоохоронної діяльності
(Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9:342.724
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.22

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Стаття присвячена комплексному аналізу адміністративно-правових інструментів забезпечення доступу до публічної інформації в Україні. Право на інформацію розглядається як одна з основоположних демократичних гарантій, що закріплені в Конституції України та міжнародних актах, зокрема в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Оргуській конвенції. У статті підкреслюється, що реалізація цього права є необхідною умовою прозорості діяльності органів публічної влади, підзвітності їхніх рішень суспільству та формування ефективного громадського контролю.

Виявлено основні проблеми практичного застосування чинного законодавства, серед яких: формальний підхід органів влади до надання інформації, зловживання підставами для відмови, затягування строків розгляду запитів, недостатня цифровізація адміністративних процедур та низький рівень правової культури посадових осіб. Окрему увагу приділено аналізу судового та адміністративного захисту права на інформацію. Встановлено, що адміністративні суди відіграють важливу роль у відновленні порушених прав, а практика звернень до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини демонструє як потенціал оперативного реагування, так і обмеженість впливу його рішень.

Значна увага приділяється процесам цифровізації, які відкривають нові можливості для забезпечення прозорості влади. Розглянуто приклади функціонування Єдиного державного вебпорталу відкритих даних, електронних реєстрів та інших цифрових ресурсів. Підкреслено, що цифрові інструменти не лише розширюють доступ громадян до інформації, а й формують нову модель комунікації між державою та суспільством, проте їх ефективність залежить від рівня кіберзахисту та системності оновлення даних.

У статті також здійснено порівняльний аналіз національного законодавства та міжнародних стандартів. Зазначено, що інтеграція України у європейський правовий простір потребує гармонізації внутрішніх норм із положеннями Конвенції Ради Європи про доступ до офіційних документів, а також дотримання практики Європейського суду з прав людини. Автор наголошує на важливості посилення адміністративної відповідальності посадових осіб за ненадання інформації чи безпідставні відмови, що сприятиме реальній, а не декларативній ефективності правових норм.

Зроблено висновок, що сучасна система адміністративно-правових інструментів доступу до публічної інформації потребує подальшого вдосконалення. Його ключовими напрямами мають стати: підвищення професійної компетентності службовців, розвиток цифрових сервісів, посилення контролюючих механізмів та приведення національної правової системи у відповідність

до європейських стандартів відкритості й прозорості. Реалізація цих завдань дозволить забезпечити зміцнення демократичних засад державності, підвищити довіру суспільства до публічної адміністрації та гарантувати ефективний захист інформаційних прав громадян.

Ключові слова: *публічна інформація, адміністративна відповідальність, цифровізація, відкриті дані, судовий захист, прозорість, міжнародні стандарти, доступ до публвчної інформації, адміністративно-правові інструменти, інформаційно-цифрові інструменти, розпорядник інформації, гарантії.*

Bondar O. V. Administrative and legal instruments for access to public information

The article is devoted to a comprehensive analysis of administrative and legal instruments for ensuring access to public information in Ukraine. The right to information is considered one of the fundamental democratic guarantees enshrined in the Constitution of Ukraine and international instruments, in particular in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the Aarhus Convention. The article emphasizes that the implementation of this right is a necessary condition for the transparency of the activities of public authorities, the accountability of their decisions to society and the formation of effective public control.

The main problems of the practical application of the current legislation are identified, including: the formal approach of authorities to the provision of information, abuse of grounds for refusal, delaying the terms of consideration of requests, insufficient digitalization of administrative procedures and the low level of legal culture of officials. Special attention is paid to the analysis of judicial and administrative protection of the right to information. It has been established that administrative courts play an important role in restoring violated rights, and the practice of appeals to the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine demonstrates both the potential for prompt response and the limited impact of his decisions.

Considerable attention is paid to digitalization processes that open up new opportunities for ensuring government transparency. Examples of the functioning of the Unified State Web Portal of Open Data, electronic registers and other digital resources are considered. It is emphasized that digital tools not only expand citizens' access to information, but also form a new model of communication between the state and society, but their effectiveness depends on the level of cyber protection and systematic data updating.

The article also provides a comparative analysis of national legislation and international standards. It is noted that Ukraine's integration into the European legal space requires harmonization of domestic norms with the provisions of the Council of Europe Convention on Access to Official Documents, as well as compliance with the practice of the European Court of Human Rights. The author emphasizes the importance of strengthening the administrative liability of officials for failure to provide information or unjustified refusals, which will contribute to the real, rather than declarative, effectiveness of legal norms.

It is concluded that the modern system of administrative and legal instruments for access to public information requires further improvement. Its key areas should be: increasing the professional competence of officials, developing digital services, strengthening control mechanisms, and bringing the national legal system into line with European standards of openness and transparency. The implementation of these tasks will ensure the strengthening of democratic principles of statehood, increase public trust in public administration, and guarantee effective protection of citizens' information rights.

Key words: *public information, administrative responsibility, digitalization, open data, judicial protection, transparency, international standards, access to public information, administrative and legal instruments, information and digital tools, information manager, guarantees.*

Постановка проблеми. Право на доступ до публічної інформації є однією з ключових демократичних гарантій, закріплених у Конституції України та міжнародних актах, зокрема в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Оргуській конвенції. Його реалізація забезпечує прозорість діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, зміцнює довіру суспільства до публічної адміністрації, створює умови для ефективного громадського контролю. Водночас практика застосування законодавства про доступ до публічної інформації в Україні свідчить про наявність низки проблем: формальний підхід органів влади до надання інформації, зловживання підставами для відмови, недостатній розвиток електронних сервісів, низький рівень правової культури посадових осіб, відсутність дієвих механізмів відповідальності за порушення прав запитувачів.

Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах цифровізації публічного управління, коли інформаційні ресурси стають одним із основних інструментів взаємодії держави та громадян. Недосконаліть адміністративно-правових механізмів у сфері доступу до публічної інформації знижує ефективність реалізації принципів відкритості та прозорості, а також створює ризики для захисту прав людини. Тому виникає потреба в науковому аналізі адміністративно-правових інструментів забезпечення доступу до публічної інформації, виявленні прогалин чинного законодавства та пошуку шляхів його вдосконалення з урахуванням міжнародних стандартів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика реалізації права на доступ до публічної інформації, впливу цифровізації на розвиток правової системи та удосконалення механізмів публічного управління перебуває у центрі уваги сучасних науковців. Значний внесок у дослідження цих питань зробили такі вчені, як М. Сакала, В. Горник, О. Євмєшкіна, С. Сімак, М. Парасюк, В. Бондаренко, Г. Горун, О. Федишин, Т. Шинка, Н. Добрянська. У їхніх працях акцентується увага на правових аспектах доступу до інформації, особливостях судового захисту цього права, викликах цифровізації та її впливі на публічне управління і забезпечення інформаційної безпеки. Наукові підходи цих авторів у сукупності формують цілісне уявлення про сучасний стан правового регулювання у сфері відкритості влади, прозорості та захисту інформаційних прав громадян.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного науково-правового аналізу адміністративно-правових інструментів забезпечення доступу до публічної інформації в Україні, визначенні їх особливостей, проблем реалізації та шляхів удосконалення

Виклад основного матеріалу. Право на доступ до публічної інформації в Україні розглядається як одна з ключових гарантій побудови демократичної та правової держави. Воно є необхідною умовою формування відкритого суспільства, у якому діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування підконтрольна громадянам, а їх рішення можуть бути перевірені, оскаржені та піддані суспільній критиці. У цьому контексті адміністративне право виступає базовим регулятором, адже саме воно визначає порядок функціонування публічної адміністрації та її взаємодії з громадянами.

Важливою передумовою реалізації права на доступ є наявність нормативно-правової бази, яка закріплює чіткі правила доступу до інформації, визначає категорії розпорядників інформації, регламентує процедури запитів та встановлює відповідальність за неправомірні відмови чи ненадання відповідей. Українське законодавство у цій сфері сформоване з урахуванням міжнародних стандартів, проте на практиці виникають проблеми, пов’язані з неоднозначним тлумаченням правових норм, їх розпорошеністю між різними законами, а також недосконалістю механізмів їх застосування.

Значну роль у забезпеченні прозорості відіграють інституційні інструменти. Вони включають усіх суб'єктів, що здійснюють владні управлінські функції, а також юридичних

осіб, які отримують фінансування з бюджету, стосовно інформації про використання цих коштів. Так, відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», органи державної влади та місцевого самоврядування є первинними розпорядниками публічної інформації [1], а отже зобов'язані створювати умови для вільного доступу до неї. Водночас аналіз практики свідчить, що чимало органів влади і досі застосовують формальний підхід до розгляду інформаційних запитів. Відмови обґрунтовуються надуманими причинами, відповіді надаються з порушенням строків, а іноді відсутня навіть технічна можливість отримати інформацію в електронній формі. Це свідчить про необхідність підвищення рівня адміністративної культури та професійної підготовки посадових осіб.

Не менш важливим є розвиток інформаційно-цифрових інструментів. Сучасні тенденції державного управління пов'язані з цифровізацією, яка відкриває нові можливості для реалізації права на доступ до публічної інформації. Цифровізація – це процес перетворення аналогової інформації чи процесів на цифровий формат, що забезпечує їх представлення та обробку за допомогою цифрових технологій. Це важливий стрімкий процес, що охоплює різні сфери життя, такі як бізнес, освіта, охорона здоров'я та багато інших. Цифровізація дозволяє покращити ефективність, зручність та доступність багатьох послуг і продуктів, сприяє інноваціям та розвитку суспільства в цілому. Цифровізація є глибоким процесом трансформації, який передбачає переведення різноманітної інформації, включаючи текст, звуки, зображення та відео, у цифровий формат. Цифровізація відіграє ключову роль у сучасному світі, забезпечуючи підвищення продуктивності, оптимізацію процесів та сприяє інноваціям. Застосування цифрових технологій у бізнесі дозволяє автоматизувати задачі, вдосконалювати виробництво, розробляти нові продукти та послуги, а також поліпшує взаємодію з клієнтами [2; 3, с. 27]. Цифровий простір стає не лише полем обміну та отримання даних, укладених у мережі Інтернет, а й перетворюється на інструмент регулювання економіки, права, політики. З'явилися нові феномени: цифрова економіка, цифрові права, цифровий оборот [4, с. 203; 5, с. 422].

В Україні вже створено Єдиний державний вебпортал відкритих даних, функціонують електронні системи публічних закупівель, судові реєстри, а також ресурси, що забезпечують доступ до інформації про використання бюджетних коштів. Основними цілями створення Порталу є: забезпечення своєчасного розміщення органами влади інформації, яка підлягає оприлюдненню, а також будь-яких інших даних, що відповідають визначенню публічної інформації, у формі відкритих даних; оприлюднення та регулярне оновлення розпорядником інформації відкритих даних на Порталі; забезпечення для всіх користувачів інформаційного простору спільних правил щодо оприлюднення інформаційних матеріалів у формі відкритих даних; забезпечення своєчасного розміщення повної та достовірної інформації; забезпечення ефективних двосторонніх комунікацій і каналів зворотного зв'язку [6]. Ці інструменти мають важливе значення для підвищення прозорості та підзвітності влади, однак їхня ефективність залежить від технічної стабільності, належного рівня кіберзахисту, а також від системності оновлення інформації.

Особливу увагу слід приділити питанню судового та адміністративного захисту права на доступ до публічної інформації. У випадках, коли запитувачі стикаються з необґрунтованими відмовами або порушенням строків надання відповіді, вони можуть звернутися до адміністративних судів чи до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Практика свідчить, що адміністративні суди нерідко ухвалюють рішення на користь позивачів, однак проблемою залишається тривалість судових процедур і складність для пересічних громадян ефективно відстоювати свої права у суді. Уповноважений, своєю чергою, має ширші можливості оперативного реагування, проте його рішення здебільшого мають рекомендаційний характер і не завжди виконуються органами влади.

Науковці акцентують на тому, що судовий захист виступає ключовою гарантією реалізації права на інформацію. Зокрема, Т. І. Шинка підкреслює, що саме у процесі вирішення спорів у судах виявляються найбільш суттєві законодавчі недоліки та суперечності, що дозволяє виявити проблемні аспекти правового регулювання та сприяє його вдосконаленню [7, с. 56; 8, с. 79].

Особливе значення має те, що спори у сфері доступу до публічної інформації належать до юрисдикції адміністративних судів (ч. 3 ст. 23 Закону України «Про доступ до публічної інформації»). Це забезпечує для заявників низку спеціальних гарантій, передбачених Кодексом адміністративного судочинства України (КАС України). Серед них: особливий порядок розподілу судових витрат, який звільняє суб'єкта приватного права від обов'язку відшкодовувати витрати органу влади навіть у разі ухвалення рішення не на його користь (ст. 139 КАС України); покладення обов'язку доводити правомірність своїх дій, рішень або бездіяльності на суб'єкта владних повноважень (ст. 77 КАС України); а також спеціальний принцип адміністративного судочинства, що передбачає офіційність з'ясування обставин справи і надає суду право виходити за межі позовних вимог у разі наявності визначених підстав (ст. ст. 2, 9 КАС України) [8, с. 79; 9].

Таким чином, судовий захист права на доступ до публічної інформації має системоутворююче значення у структурі юридичних гарантій, поєднуючи у собі як механізм відновлення порушених прав, так і інструмент правотворчої корекції, що дозволяє адаптувати законодавство до потреб практики.

Важливо наголосити й на проблемі обмежень доступу до публічної інформації. Законодавство передбачає певні винятки, пов'язані із захистом державної таємниці, конфіденційної чи службової інформації. Проте на практиці розпорядники часто зловживають цими винятками, штучно обмежуючи доступ до відомостей, що становлять суспільний інтерес. Такі дії підривають саму суть права на інформацію, перетворюючи його на декларативну норму. Необхідним є чітке визначення критеріїв «обмеженої інформації» та запровадження механізмів незалежного контролю за правомірністю обмеження доступу.

Окремим напрямом розвитку адміністративно-правових інструментів доступу до публічної інформації виступає інтеграція України у європейський інформаційний простір. У цьому контексті слід підкреслити, що європейські стандарти у сфері відкритості та прозорості публічної влади закріплені в низці міжнародно-правових актів. Насамперед варто згадати Конвенцію Ради Європи про доступ до офіційних документів 2009 р. [10], яка стала першим міжнародно-правовим договором, що встановив універсальні гарантії реалізації права на доступ до публічних документів. Вона визначає, що кожна особа має право на доступ до офіційних документів незалежно від наявності спеціального інтересу, а держави зобов'язані забезпечити ефективні механізми оскарження відмов.

Важливе значення має і стаття 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує свободу отримувати та поширювати інформацію [11].

Не менш важливою є Оргуська конвенція 1998 р., яка гарантує доступ громадян до інформації про стан довкілля та діяльність органів влади у цій сфері. Україна, ратифікувавши цей документ, взяла на себе зобов'язання забезпечити громадянам і громадським організаціям ефективний доступ до екологічної інформації, що має безпосередній вплив на якість життя та стан довкілля [12].

Європейські інституції приділяють значну увагу розвитку механізмів прозорості. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи, а також акти Європейського Союзу спрямовані на гармонізацію інформаційної політики держав-членів, що передбачає проактивне оприлюднення публічної інформації, розвиток електронного урядування та відкритих даних.

У цьому зв'язку адміністративно-правові інструменти в Україні повинні враховувати не лише національну специфіку, а й міжнародні зобов'язання, що виникають із членства у Раді Європи та прагнення до євроінтеграції. Вони мають бути спрямовані на створення дієвої системи гарантій, яка забезпечуватиме як реалізацію права громадян на доступ до інформації, так і приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів прозорості та відкритості.

Важливим аспектом є й формування належної практики адміністративної відповідальності. Кодекс України про адміністративні правопорушення встановлює санкції за ненадання інформації або безпідставну відмову. Однак у реальному житті випадки притягнення посадових осіб до відповідальності є поодинокими. Це пояснюється як низьким рівнем

правової культури громадян, які не завжди готові відстоювати свої права, так і недосконалістю самої процедури притягнення до відповідальності. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом посилення інституту адміністративного контролю, розширення повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та запровадження автоматизованих систем моніторингу порушень.

Висновки. Отже, сучасний стан адміністративно-правових інструментів доступу до публічної інформації характеризується поєднанням досягнень та суттєвих проблем. Україна вже має достатньо розвинене законодавче підґрунтя та поступово впроваджує цифрові інструменти відкритості, що відповідає міжнародним стандартам і сприяє інтеграції у європейський правовий простір. Функціонування відкритих даних, електронних ресурсів, механізмів судового та адміністративного захисту є важливим здобутком на шляху до забезпечення прозорості публічної влади.

Разом із тим, практика застосування чинних норм виявляє низку проблем: формальний підхід органів влади до інформаційних запитів, зловживання підставами для обмеження доступу, низький рівень правової культури посадових осіб, а також недостатня ефективність механізмів притягнення до відповідальності за порушення прав запитувачів. Особливе занепокоєння викликає слабка практика застосування адміністративних санкцій, що фактично нівелює їх превентивний і виховний ефект.

Подальший розвиток адміністративно-правових інструментів у цій сфері потребує вдосконалення нормативної бази з урахуванням міжнародних стандартів, посилення інституційних гарантій і контролю, розвитку цифрових сервісів, підвищення професійної компетентності посадових осіб та формування належної правової культури. Водночас особливу увагу слід приділити забезпеченню дієвого механізму відповідальності за ненадання або безпідставне обмеження доступу до інформації, що дозволить підвищити реальну, а не декларативну ефективність права на інформацію.

Таким чином, адміністративно-правові інструменти доступу до публічної інформації повинні еволюціонувати у напрямку створення цілісної системи гарантій, яка б забезпечувала прозорість, підзвітність і відкритість влади. Реалізація цього завдання сприятиме зміцненню демократичних засад державності в Україні, підвищенню довіри громадян до публічної адміністрації та належному захисту інформаційних прав людини.

Список використаних джерел:

1. Про доступ до публічної інформації: Закон Украни від 13 січня 2011 року № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text

2. Сакала М. Цифровізація у сфері енергетики. URL: http://188.190.43.194:7980/jspui/bitstream/123456789/12487/1/%D0%95%D0%92%D0%95%D0%A1%D0%9F-23-424-426.pdf

3. Горник В.Г., Євмєшкіна О.Л., Сімак С.В. Цифровізація як інструмент публічного управління в контексті забезпечення інформаційної та енергетичної безпеки. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування.* 2024. № 6. Том 35 (74). С. 25-29.

4. Парасюк М.В. Вплив цифрових технологій на цивільне право. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 201–204.

5. Бондаренко В.А., Горун Г.Р., Федишин О.М. Право на інформацію в умовах цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2023. Випуск 80: частина 1. С. 418-423.

6. Веб-портал відкритих даних. URL: https://se.diia.gov.ua/opendata

7. Шинка Т. І. Судовий захист права на доступ до публічної інформації. *Правова позиція.* 2020. № 4 (29). С. 53–57

8. Добрянська Н.В. Захист права на доступ до публічної інформації: окремі питання судової практики. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. № 4. Том 34 (73). С. 77–82.

9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text

10. Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів від 18 червня 2009 року. №.994_001-09. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-09#Text

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1 січня 1990 року № 995004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

12. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25 червня 1998 року. № 994_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

БУЛАТІН Д. О.,
доктор філософії в галузі права, майор,
викладач кафедри правових дисциплін
(Національна академія
Національної гвардії України)
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 351.74.76
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.23

ДОЦІЛЬНІСТЬ УПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ З ГРОМАДОЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ

Мета дослідження – обґрунтувати доцільність та розроблення практичних рекомендацій щодо впровадження в Україні в умовах воєнного стану програм взаємодії поліції з громадою із застосуванням досвіду превентивної діяльності поліції Німеччини. Поняття превентивної діяльності найчастіше використовується при розкритті основних повноважень поліції, одним з яких є здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень, також варто додати, що превентивна діяльність є комплексом дій, що може обмежувати певні права і свободи людини. Зважаючи на рівень довіри населення до поліції, попри нормативну урегульованість питань здійснення превентивної діяльності, важливо акцентувати увагу на тому, що це є одним із самих пріоритетних напрямів в діяльності поліції, вважаю наразі є необхідність дослідження питання щодо фактичного впровадження в Україні в умовах воєнного стану програм взаємодії поліції з громадою із застосуванням досвіду превентивної діяльності поліції Німеччини. Для досягнення мети ми послуговувались загальнонауковими (аналіз, синтез, порівняння тощо) та спеціальними методами. Зроблено короткий огляд програм «Працівники, орієнтовані на громадян», «Поліція та громада пліч-о-пліч», які були впроваджені в діяльність поліції Німеччини, та проаналізовано досягнення, які було отримано завдяки цим програмам. Визначено теоретичні та правові засади превентивної діяльності поліції в умовах воєнного стану в Україні та сутність концепції «поліцейської діяльності, орієнтованої на громаду». Розроблено конкретні рекомендації щодо адаптації та імплементації програм взаємодії поліції з громадою, що ґрунтуються на німецькому досвіді, з урахуванням особливостей правового режиму воєнного стану в Україні. Обґрунтовано доцільність упровадження програм взаємодії поліції із громадскістю в умовах воєнного стану на прикладі Німеччини. Наголошено на можливості впровадження цих програм у діяльність Національній поліції України та в освітній процес під час підготовки поліцейських в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *поліція, превенція, превентивна діяльність, воєнний стан, правоохоронні органи, громада, Європейський Союз.*

Bulatin D. O. The Feasibility of Implementing Police-Community Interaction Programs in Martial Law Conditions When Implementing Preventive Activities by the Police Using the Example of Germany

The purpose of the study is to justify the feasibility and develop practical recommendations for the implementation in Ukraine, under martial law, of programmes

for police-community interaction, drawing on the experience of preventive policing in Germany. The concept of preventive activities is most often used when describing the main powers of the police, one of which is the implementation of preventive and prophylactic activities aimed at preventing the commission of offences. It should also be added that preventive activities are a set of measures that may restrict certain human rights and freedoms. Given the level of public trust in the police, despite the regulatory framework governing preventive activities, it is important to emphasise that this is one of the most important areas of police work. I believe that there is a need to study the actual implementation in Ukraine, under martial law, of programmes for police-community interaction based on the experience of preventive activities by the German police. To achieve this goal, we used general scientific (analysis, synthesis, comparison, etc.) and special methods. We provided a brief overview of the "Citizen-Oriented Employees" and "Police and Community Side by Side" programmes that were implemented in the German police force and analysed the achievements that were made thanks to these programmes. The theoretical and legal foundations of preventive police activities under martial law in Ukraine and the essence of the concept of "community-oriented policing" were identified. Specific recommendations have been developed for the adaptation and implementation of police-community interaction programmes based on German experience, taking into account the specificities of the legal regime of martial law in Ukraine. The feasibility of introducing programmes for police-community interaction under martial law has been substantiated using the example of Germany. The possibility of introducing these programmes into the activities of the National Police of Ukraine and into the educational process during the training of police officers under martial law has been emphasised.

Key words: *police, prevention, preventive activities, martial law, law enforcement agencies, community, European Union.*

Вступ. Україна, перебуваючи в умовах повномасштабної збройної агресії, стикається з безпрецедентними викликами у сфері забезпечення громадської безпеки. Традиційні підходи до превентивної діяльності поліції, що діяли у мирний час, виявляються недостатньо ефективними на територіях, що постраждали під час бойових дій, деокупованих або прифронтових регіонах. Тут наявне руйнування соціальної інфраструктури, зростання рівня злочинності (зокрема, мародерства), психологічне травмування населення, утрата довіри до державних інституцій. Отже, виникає потреба в пошуку нових, адаптивних моделей поліцейської роботи, які б сприяли не лише підтриманню правопорядку, а й відновленню соціального капіталу та довіри між поліцією та громадою. У цьому контексті особливе значення набуває досвід європейських країн, зокрема Німеччини, де програми взаємодії поліції з громадою (Community Policing) є основним елементом системи безпеки. Німецька модель ґрунтується на партнерстві, прозорості та спільному розв'язанні проблем, і вона довела свою ефективність у забезпеченні стабільності та подоланні наслідків кризових явищ.

Однак постає питання доцільності та особливостей імплементації німецького досвіду в умовах воєнного стану в Україні. Як саме принципи та методи взаємодії поліції з громадою можуть бути застосовані в ситуації, коли ризики безпеки значно вищі, а ресурси обмежені? Які елементи німецької моделі є найбільш адаптивними, а які потребують модифікації з урахуванням українських реалій? Аналізування цих питань дасть змогу не лише посилити превентивну діяльність поліції, а й сприяти стійкості громад, що є ключовим чинником перемоги та післявоєнної відбудови.

У науковій літературі, особливо західній, існує значна кількість досліджень, присвячених концепції community policing (поліція, орієнтована на громаду). Основні праці розглядають її як філософію, що передбачає партнерство між правоохоронними органами та населенням для спільного розв'язання проблем щодо громадської безпеки. Іноземні вчені

досліджують, як моделі взаємодії поліції з громадою впливають на рівень злочинності, довіру до поліції та загальну стабільність у суспільстві. Досвід Німеччини, де такий підхід відомий як «bürgernahe Polizeiarbeit» (поліцейська робота, близька до громадян), є цінним прикладом. Дослідники вивчають, як німецька поліція застосовує такі інструменти, як громадські ради безпеки, та офіцерів, закріплених за певними районами, для підвищення ефективності своєї роботи.

В Україні дослідження з цієї теми менш чисельні і більшість із них стосуються мирного часу. Вони здебільшого зосереджені на адаптації західних моделей, реформі Національної поліції та її взаємодії з населенням у звичайних умовах. З початком повномасштабного вторгнення виникла гостра потреба в дослідженні нових викликів. Українські вчені починають аналізувати, як війна впливає на динаміку відносин між поліцією та громадою і як поліцейські органи адаптують свою діяльність для розв'язання нових завдань: протидії мародерству, допомоги переселенцям і роботі в умовах підвищеного ризику. Проте системних досліджень щодо впровадження програм взаємодії поліції з громадою саме в умовах воєнного стану та порівняльного аналізу з досвідом Німеччини ще недостатньо.

Наявні окремі публікації та аналітичні звіти, які фіксують позитивний досвід української поліції у прифронтових містах та на деокупованих територіях. Вони описують випадки, коли поліцейські допомагали мирному населенню, евакуювали людей та надавали гуманітарну допомогу, чим значно підвищили рівень довіри до себе. Проте ці випадки часто розглядають як окремі приклади, а не як частину системно впровадженої моделі взаємодії.

Сьогодні наявна прогалина в науковій літературі щодо:

- аналізування ефективності програм community policing в умовах воєнних дій;
- дослідження психологічних бар'єрів, які виникають між населенням та поліцією під час війни;
- порівняння правових основ та практичної реалізації таких програм в Україні та Німеччині (з урахуванням історичного досвіду Німеччини в післявоєнний період);
- оцінювання ризиків і переваг упровадження цих програм для підвищення стійкості громад, запобігання паніці та протидії дезінформації.

Постановка завдання. Мета дослідження – аналітично обґрунтувати доцільність та розроблення практичних рекомендацій щодо впровадження в Україні в умовах воєнного стану програм взаємодії поліції з громадою із застосуванням досвіду превентивної діяльності поліції Німеччини.

Завдання дослідження:

- визначити теоретичні та правові засади превентивної діяльності поліції в умовах воєнного стану в Україні та сутність концепції «поліцейської діяльності, орієнтованої на громаду»;
- проаналізувати ключові аспекти досвіду Німеччини у сфері взаємодії поліції з громадою під час здійснення превентивної діяльності. Особливу увагу приділити досвіду подолання кризових ситуацій, включно з терористичними загрозами та соціальною напруженістю, що є певними аналогами викликів воєнного стану;
- ідентифікувати ризики та виклики для громадської безпеки в Україні в умовах воєнного стану, які можуть бути ефективно розв'язані за допомогою механізмів взаємодії поліції з громадою;
- сформулювати критерії доцільності та оцінити потенційні переваги й недоліки впровадження німецьких моделей взаємодії поліції з громадою в українських реаліях;
- розробити конкретні рекомендації щодо адаптації та імплементації програм взаємодії поліції з громадою, що ґрунтуються на німецькому досвіді, з урахуванням особливостей правового режиму воєнного стану в Україні.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно виходить за межі традиційного вивчення поліцейської діяльності та пропонує інноваційний підхід до превентивної роботи в екстремальних умовах.

Основні елементи наукової новизни:

• обґрунтування потреби впровадження програм «community policing» (взаємодії поліції з громадою) в умовах воєнного стану. Донині ці програми розглядалися переважно як інструмент мирного часу. Дослідження доводить, що в умовах воєнної агресії, коли рівень довіри до державних інституцій і потреба в безпеці значно зростають, такі програми можуть бути особливо ефективними. Вони допомагають мобілізувати суспільство, зміцнити довіру та забезпечити єдність у протистоянні загрозам;

• адаптація досвіду Німеччини до українських реалій. Дослідження пропонує нове бачення, воно здійснює критичний аналіз досвіду Німеччини й адаптацію до унікальних обставин України. Німеччина як член НАТО має досвід функціювання поліції в межах єдиної системи безпеки, яка передбачає можливі кризи. Такий досвід ніколи раніше не застосовувався до умов воєнного стану в Україні. Дослідження розробляє конкретні механізми та рекомендації, як німецькі практики (наприклад, взаємодія з громадськими організаціями, інформування населення) можуть бути інтегровані в діяльність української поліції в умовах війни;

• розроблення методики оцінювання ефективності превентивної діяльності поліції в умовах воєнного стану. Наявні методики оцінювання ефективності поліції орієнтовані на мирний час. Це дослідження розробляє нові критерії та індикатори для оцінювання превентивної діяльності в умовах війни (наприклад, замість традиційних показників зниження рівня злочинності запропоновано оцінювати рівень громадської підтримки та довіри, швидкість реагування на надзвичайні ситуації, рівень протидії поширенню паніки та дезінформації);

• уведення в науковий обіг нової термінології. Обґрунтовано пропонуємо застосування таких термінів, як «кризовий community policing», «превентивна діяльність поліції в умовах гібридної війни», що дає змогу більш точно описувати специфічні процеси, які відбуваються в поліцейській діяльності під час війни.

Результати дослідження. Сучасна концепція законодавства країн ЄС щодо поліції бере за основу взаємодію поліції з громадськістю як команду, що проводить насамперед превенцію правопорушень. Репресивна функція дедалі відходить на другий план. Не є винятком і Німеччина. Поліція цієї держави мала власний досвід взаємодії з населенням під час здійснення превентивної діяльності, наприклад у програмі «Працівники орієнтовані на громадян» (Bürgerorientierte Polizeiarbeit). Ця програма призвела до реформації поліції у відносинах з громадянами шляхом реорганізації структури поліції. Були ліквідовані бюрократичні процеси, що заважали приймати рішення, компетенція прийняття рішень була посилена на місцях. Це позитивно вплинуло на гнучкість та швидкість виконання рішень на місцях, зокрема і в розвитку взаємодії з різноманітними верствами населення в конкретному регіоні [1].

Також завдяки реформі деякі підрозділи було об'єднано, наприклад, загони швидкого реагування та районні органи поліції, що дало змогу громадянам налагодити превентивну діяльність із більш широким контингентом співробітників правоохоронних органів.

Навчання персоналу та прийом на службу в правоохоронні органи були орієнтовані на місце народження та проживання співробітника. У «своєму» районі він міг більш активно та чітко залучати громаду до співпраці [2].

Відома програма Німеччини зі взаємодії поліції з населенням «Поліція та громада пліч-о-пліч» (Bürgernahe Polizeiarbeit) [3]. Програма базується на таких принципах:

• розвиток взаємодії поліції з громадою під час здійснення превентивної діяльності є першочерговим, невід'ємним завданням не тільки поліції, а й усієї урядової системи. Адже поліція не є повністю ізольованим органом і діє разом з різними виконавчими структурами, на які також позитивно впливає взаємодія з громадою у здійсненні ефективної роботи в превентивному напрямі;

• зміна в стилі управління, а саме зменшення опору поліцейської субкультури реформам та підвищення обізнаності керівництва всіх рівнів у підходах взаємодії поліції та громади під час здійснення превентивної діяльності. Якщо якийсь підхід виявиться недієвим у конкретному регіоні, то приймають оперативне рішення про його заміну саме в цьому регіоні. Додаткове навантаження підходів має розглядатись з позиції ефективності, а не наказу;

• реальна, якісна статистика злочинності та результатів попередження правопорушень через взаємодію поліції з громадою під час здійснення превентивної діяльності. Результати статистики мають базуватись на рекомендації громади. Потрібно залучати більше людей до опитування (проєкти ефективного опитування від громадських організацій або окремих громадян запроваджувати винагороду та різні заохочення, наприклад, екскурсії до поліцейської академії з проходженням практичних занять: стрільба, рукопашний бій тощо);

• наголошення на інформації про потреби місцевої громади з питань безпеки. Миттєве реагування на вирішення потреб із залученням ініціаторів їх вирішення від громадськості;

• доступність, ефективність освіти та навчання з питань превентивної діяльності не тільки співробітників поліції, а й громадян, працівників органів місцевого самоврядування та місцевих державних структур усіх рівнів;

• покращення знайомства працівників поліції з громадою. Збільшення регулярних та ситуаційних зустрічей з громадою з питань превентивної діяльності. Саме особисте знайомство поліцейських з громадськістю має критичне значення для якості їхньої взаємодії;

• кооперативність у роботі поліції з громадою. Важливо забезпечити роз'яснення та донести до громадян думку про важливість спільного розв'язання питань, пов'язаних із превентивною діяльністю. І нехай вирішення питання затягнеться, але пройде в тісній взаємодії поліції з громадою. Це дасть спільне бачення безпеки в конкретному регіоні й у країні загалом, а також усвідомлення того, що поліція є частиною суспільства, та підвищить загальний авторитет поліції [3, с. 15–17; 4].

Окрім принципів, стратегій та тактичних завдань у питаннях взаємодії поліції з громадою під час здійснення превентивної діяльності, ця програма надає перелік практичних проєктів взаємодії, які вже зарекомендували себе як ефективні.

Правовий режим воєнного стану закріплено та докладно описано в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» (далі – Закон), де в ст. 1 зазначено: «воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [5].

Відповідно у ч. 2 ст. 3 цього Закону зазначено, що питання забезпечення громадської безпеки і порядку під час здійснення заходів правового режиму воєнного стану є одним із ключових аспектів, до того ж маємо зазначити, що громадська безпека й порядок є невід'ємною складовою превентивної діяльності, здійснюваної поліцією [5]

Проаналізувавши зазначені вище програми та поняття воєнного стану, виокремимо пункти доцільності впровадження таких програм:

1. Посилення довіри. В умовах війни, коли суспільство вразливе, критично важливо, щоб люди довіряли поліцейським, які виконанням своїх службових обов'язків роблять поліцію ближчою до громадян, допомагають запобігти паніці, поширенню дезінформації та будь-яких правопорушень, а також підвищують готовність населення співпрацювати з правоохоронними органами;

2. Ефективна боротьба з гібридними загрозами. Загрози (диверсійні групи, шпигунство та інформаційно-психологічні операції (ІПСО)) можуть бути виявлені лише за активної участі громадян. Програми, які зміцнюють взаємодію, створюють канали для швидкого обміну інформацією, що робить громаду «очима» та «вухами» правоохоронних органів;

3. Підтримка психологічної стійкості. У Німеччині після терактів поліція зосереджувалась на діалозі з громадами, що своєю чергою є критично важливим для нашої країни у стані війни, де кожен день цивільні перебувають під обстрілами шахедів, КАБів та інших видів озброєнь рф;

4. Оптимізація ресурсів. У межах програм взаємодії поліції з громадами наявна можливість делегування частини поліцейських функцій самоуправлінню та громадським організаціям (наприклад, допомога у виявленні дрібних правопорушень та патрулюванні), що дає змогу звільнити основні сили поліції для виконання більш складних завдань;

5. Відновлення правопорядку на деокупованих територіях. На деокупованих територіях налагодження тісного зв'язку з громадами сприятиме швидкому виявленню колаборантів, збиранню свідчень та відновленню довіри до органів влади.

Висновки. Можливість упровадження зазначених вище програм в умовах воєнного стану є не лише доцільним, а й критично важливим в умовах воєнного стану. Це дасть Україні змогу не лише ефективніше протистояти зовнішнім загрозам, а й забезпечити внутрішню стабільність, яка є основою перемоги та післявоєнної відбудови.

Список використаних джерел:

1. Булатін Д. О., Смола Р. М. До питання взаємодії із громадою під час здійснення превентивної діяльності поліцією в окремих країнах ЄС (Німеччина). Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. праць. 2021. С. 28–29. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/10609.

2. Bürgerbefragungen der Polizei. URL: https://www.grin.com/document/103904?srsltid=AfmBOorQHyhQb9Qwhe24sscRMBL3bKu_LWTCJ-6POU9gK7rgivqy5GCF.

3. Bürgernahe Polizeiarbeit in der Europäischen Union heute. Toolbox Reihe Nr 14. EUCPN. CEPOL. URL : https://eucpn.org/sites/default/files/document/files/Toolbox%2014_DUI_LR.pdf

4. Прокопенко О. Ю., Булатін Д. О. До питання щодо взаємодії з громадою під час здійснення превентивної діяльності поліцією в окремих країнах ЄС. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ)* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20.11.2020). Харків 2020. С. 420–423. URI: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11876.

5. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII (зі змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ГОРІНОВ П. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений працівник соціальної сфери України,
директор
(Навчально-науковий інститут права та політології),
професор кафедри приватного права та галузевих юридичних дисциплін
(Український державний університет імені Михайла Драгоманова)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9:77(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.24

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У статті сформовано поняття адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики в Україні як системи засад, концепцій, інструментів публічного адміністрування та адміністративних процедур, що встановлені на основі норм адміністративного і природного права, які забезпечують пріоритет формування та реалізації виконавчих заходів з метою зобов'язання держави та інших публічних органів забезпечити гідні умови життя, освіти, працевлаштування, участі та самореалізації молодого покоління. Забезпечення цієї політики здійснюється через її формування та реалізацію Президентом і Урядом України, центральними та місцевими органами виконавчої влади, суб'єктами громадянського суспільства, провідне місце серед яких займають молодіжні організації, що виступають каталізаторами соціальних змін та генераторами інноваційних ініціатив. Такий підхід дозволяє поєднати вертикальну координацію державної влади з горизонтальними механізмами участі молоді, що підвищує легітимність політики, забезпечує її адаптацію до реальних потреб і викликів молодіжного середовища. Крім того, така модель сприяє формуванню довіри до публічних інституцій, утвердженню принципів відкритості, прозорості та партнерства у молодіжному сегменті публічного адміністрування. Молодіжна політика представлена як комплекс адміністративно-правових та організаційно-координаційних заходів, що функціонують на засадах субсидіарності, партнерства, відкритості, рівності доступу до можливостей, сервісного підходу держави та цифрової доступності. Вона здійснюється у формі розпорядчої діяльності щодо видання адміністративними органами підзаконних нормативно-правових актів, шляхом надання адміністративних послуг і здійснення виконавчої діяльності. Проаналізовано багаторівневу інституційну структуру, що охоплює центральні та місцеві органи влади, молодіжні ради, центри, консультативно-дорадчі органи, цифрові платформи та механізми безпосередньої участі молоді у процесі формування політики. Виокремлено ключові прогалини нормативного регулювання: фрагментарність, дублювання норм, відсутність єдиного кодифікованого акта, слабку міжвідомчу координацію та нестачу якісних моніторингових індикаторів. Розкрито деякі виклики фінансового забезпечення політики: бюджети всіх рівнів, грантові програми, державно-приватні партнерства, донорську й міжнародну допомогу, наголошено на потребі прозорої звітності

й аудиту. Акцентовано важливість залучення молоді до ухвалення рішень через конкурси проєктів, стажування, консультації, діалогові платформи та цифрові сервіси участі. З урахуванням викликів воєнного стану обґрунтовано потребу в інтегрованій, безпековоорієнтованій моделі молодіжної політики, що забезпечує інклюзію, адаптивність, стійкість інституцій і збереження інноваційного потенціалу молодого покоління.

Ключові слова: *адміністративно-правове забезпечення, аналітика, бюджетне фінансування, індикатори, інституції, інтеграція, координація, молодіжна політика, моніторинг, нормативна база, партнерство, публічне адміністрування, реалізація, субсидіарність.*

Horinov P. V. The concept of administrative and legal support for youth policy in Ukraine

The article formulates the concept of administrative and legal support for youth policy in Ukraine as a system of principles, concepts, instruments of public administration, and administrative procedures established on the basis of norms of administrative and natural law, which ensure the priority of forming and implementing executive measures aimed at obliging the state and other public bodies to guarantee decent living conditions, education, employment, participation, and self-realization for the younger generation. The implementation of this policy is carried out through its formation and execution by the President and the Government of Ukraine, central and local executive authorities, and civil society actors, with a leading role played by youth organizations, which act as catalysts for social change and generators of innovative initiatives. This approach enables the integration of vertical coordination of state authority with horizontal mechanisms of youth participation, which enhances the legitimacy of the policy and ensures its adaptation to the real needs and challenges of the youth environment. Moreover, such a model fosters public trust in institutions and affirms the principles of openness, transparency, and partnership in the youth segment of public administration. Youth policy is presented as a complex of administrative-legal and organizational-coordination measures based on the principles of subsidiarity, partnership, openness, equality of access to opportunities, service-oriented governance, and digital accessibility. It is implemented in the form of directive activity through the issuance of subordinate regulatory legal acts by administrative bodies, the provision of administrative services, and the execution of executive activities. The article analyzes the multilevel institutional structure encompassing central and local authorities, youth councils, centers, advisory bodies, digital platforms, and mechanisms of direct youth participation in the policymaking process. Key regulatory gaps are identified, including fragmentation, duplication of norms, the absence of a unified codified act, weak inter-agency coordination, and a lack of quality monitoring indicators. Certain challenges of financial support for the policy are examined: budgets at all levels, grant programs, public-private partnerships, donor and international aid, with an emphasis on the need for transparent reporting and auditing. The importance of youth involvement in decision-making is emphasized–through project competitions, internships, public consultations, dialogue platforms, and digital participation services. In view of the challenges posed by martial law, the need for an integrated, security-oriented model of youth policy is substantiated–one that ensures inclusion, institutional resilience, adaptability, and the preservation of the innovative potential of the young generation.

Key words: *administrative and legal support, analytics, budget funding, coordination, data indicators, implementation, inclusion, institutions, integration, legal framework, monitoring, partnership, public administration, subsidiarity, youth policy.*

Вступ. Молодіжна політика як складова публічного адміністрування виступає ключовим інструментом формування сприятливих умов для самореалізації, соціалізації та ефективної інтеграції молоді в суспільне життя. Вона забезпечує розвиток громадянської активності, творчого потенціалу, підприємницьких ініціатив і патріотичного виховання. У сучасних умовах молодь є не лише об'єктом, а й активним суб'єктом державотворчих процесів, що вимагає формування механізмів її включення у процес ухвалення рішень. Державна молодіжна політика в Україні реалізується через нормативні акти, стратегії, державні програми й інституційну інфраструктуру, що мають забезпечити ефективну взаємодію між владою, громадянським суспільством і самою молоддю. Проте наявна система виявляє ознаки фрагментарності, слабкої координації та декларативності окремих положень.

Проблематика адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики пов'язана з відсутністю єдиного кодифікованого законодавчого акту, неузгодженістю повноважень різних суб'єктів та слабкою інституційною спроможністю на місцях. У сфері публічного адміністрування все ще бракує чітко встановлених стандартів якості послуг, прозорих процедур фінансування, механізмів звітності й оцінювання ефективності реалізації програм. Не менш важливим є питання участі молоді в управлінні – її залучення досі обмежене консультативними функціями, а механізми представництва мають переважно формальний характер. Брак доступної інформації, слабке поширення цифрових сервісів участі та відсутність сталої підтримки молодіжних ініціатив додатково ускладнюють реалізацію стратегічних цілей. У цих умовах адміністративно-правове забезпечення має бути переосмислене як комплексна система норм, процедур та індикаторів, що підвищують ефективність політики.

Потреба у науковому осмисленні адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики обумовлена недостатньою розробленістю понятійного апарату, відсутністю усталених підходів до індикаторів ефективності, нестачею комплексних оцінок реалізації політики. У вітчизняному науковому дискурсі питання молодіжної політики розглядається переважно в соціологічному або освітньому контексті, тоді як публічно-адміністративний аспект лишається другорядним. Необхідно узагальнити наявні теоретичні підходи, оцінити сучасну нормативно-правову базу та розкрити інституційний механізм реалізації молодіжної політики в Україні. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження взаємодії центральних і місцевих органів влади, а також форм участі громадських організацій. Запропонований аналіз дозволить встановити критерії ефективності та напрямки вдосконалення механізмів реалізації політики в умовах нових викликів.

Розробка ефективної моделі адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики є ключовою передумовою забезпечення сталого розвитку держави через залучення молоді до процесів управління. Питання інституційного дизайну, нормативного наповнення, оцінки результативності та моніторингу набувають першочергового значення в контексті європейської інтеграції та національної безпеки. Формування ефективного механізму реалізації молодіжної політики вимагає системного підходу до удосконалення законодавства, підвищення ролі цифрових сервісів, індикаторного управління та фінансової прозорості. Участь молоді в ухваленні рішень, представництво в дорадчих органах, підтримка ініціатив на конкурсній основі мають бути закріплені в адміністративно-правових процедурах. Тільки за таких умов молодіжна політика стане реальним інструментом модернізації державного управління та розвитку громадянського суспільства.

Актуальність теми посилюється у зв'язку з воєнним станом, який змінив акценти в державній політиці, зробивши пріоритетними безпекову інтеграцію молоді, інклюзію, психосоціальну підтримку, збереження освітнього й інноваційного потенціалу. Молодіжна політика має стати простором адаптації та стабілізації, де держава забезпечує не лише формальне право на участь, а й створює практичні умови для реалізації молодіжних ініціатив. Водночас виникає потреба у формуванні нових управлінських моделей, що базуються на цифровій відкритості, міжвідомчій взаємодії, сервісному підході та стратегічному плануванні. Ефективна молодіжна політика повинна враховувати потреби регіонів, соціальну диференціацію молоді та глобальні виклики.

Огляд останніх досліджень. До наукових викликів адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики в Україні свою увагу у різних аспектах досліджень зосереджували вчені: Д. Є. Андрєєва, В. П. Андрущенко, В. В. Галунько, П. В. Горінов, Ю. М. Гришина, Н. А. Драпушко, Р. Г. Драпушко, О. Є. Ільюк, М. В. Жук, Л. Ю. Малюга, Г. Смокова та ін. У своїх працях вони висвітлювали нормативно-правові основи, організаційні механізми, інституційні складові, участь молоді в ухваленні рішень та інші важливі аспекти публічного адміністрування в молодіжній сфері. Проте, поза межами їх наукового аналізу залишилися низка важливих адміністративно-правових і соціальних проблем інституційної підтримки молоді, зокрема в умовах воєнного стану.

Мета статті полягає у формулюванні поняття адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики в Україні шляхом аналізу положень теорії природного права, загальної теорії права, теорії адміністративного права, сучасних наукових доктрин, а також відповідних норм чинного законодавства України.

Виклад основних положень. Асоціація молодіжних центрів України розкриває поняття «молодіжна політика» як окрему сферу публічного адміністрування, метою якої є створення умов для розвитку молоді як активних громадян та учасників демократичного суспільства. Вона спрямована на інтеграцію молодіжних питань у суміжні галузі, такі як освіта, культура, зайнятість, юстиція, забезпечуючи міжсекторальну взаємодію. Ключовими елементами є наявність стратегії, законодавчої бази, уповноважених органів та інструментів реалізації, що дозволяють забезпечити цілісне адміністрування. Молодіжна політика має власний цикл, в межах якого визначаються пріоритети, напрямки та індикатори ефективності. В Україні реалізація молодіжної політики покладена на Міністерство молоді та спорту України, що вимагає чіткого розмежування сфер компетенції. Проблемним залишається питання моніторингу: відсутні системні якісні оцінки, натомість застосовуються лише кількісні показники заходів. Водночас є позитивні приклади досліджень, що можуть стати підґрунтям для ефективного стратегування [1].

У навчальному посібнику «Молодіжна політика в України» розкрито поняття адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики, як цілісної системи норм, процедур і повноважень, за допомогою яких держава через механізми публічного адміністрування формує, реалізує та контролює молодіжну політику. Це забезпечення базується на нормативно-правових актах, що визначають порядок взаємодії між органами влади, молодіжними об'єднаннями та іншими суб'єктами. Основу становлять спеціальні закони, урядові постанови, стратегічні документи та підзаконні акти, що конкретизують порядок реалізації державної молодіжної політики. Адміністративно-правовий механізм деталізує стандарти послуг, процедури фінансування, моніторингу та звітності, що створює належні юридичні гарантії для молоді. Важливою є наявність чітко визначених адміністративних процедур, що надають правову визначеність учасникам процесу. Організаційно-процедурна складова охоплює розподіл компетенцій між органами виконавчої влади різного рівня, органами місцевого самоврядування та молодіжними радами. Ключову роль відіграють індикатори ефективності та результативності, що дозволяють оцінювати доцільність політичних рішень. Молодіжна участь реалізується через консультативні органи, публічні обговорення, гранти, що забезпечує відкритість та прозорість прийняття рішень. Принцип субсидіарності передбачає передачу частини повноважень місцевим громадам задля підвищення ефективності адміністрування. Адміністративно-правове забезпечення включає механізми парламентського контролю, зокрема у формі щорічних доповідей про становище молоді [2].

Виконуючи доктринальний аналіз ми звернули увагу на думку Д. Андрєєвої, яка розкрила поняття «молодіжна політика» як цілісну та системну діяльність держави, спрямовану на створення соціально-економічних, культурних, правових та організаційних умов для самореалізації молоді й набуття нею конкурентоспроможності в суспільстві. Вона охоплює формування нормативно-правової бази, реалізацію комплексних програм освіти, зайнятості, здорового способу життя та патріотичного виховання. В свою чергу, адміністративно-правове

забезпечення молодіжної політики розкрито, як систему норм, процедур і повноважень, що регламентують діяльність суб'єктів адміністрування у сфері молодіжної політики та гарантують її ефективне впровадження. Вона охоплює конституційні положення, спеціальні закони, підзаконні акти, індикатори ефективності та фінансові механізми, що деталізують стандарти послуг, порядок фінансування, моніторингу та звітності. Головною метою адміністративно-правового регулювання молодіжної політики є створення соціально-економічних, політичних і правових умов для всебічного розвитку молоді, а також інтеграції її потенціалу в інтересах держави. Конкретизується завдання, наголошуючи на потребі фіксації об'єктивного становища молоді та надання органам влади чітких повноважень. До цих повноважень входять контроль, фінансування та гарантування рівних умов функціонування всієї молодіжної інфраструктури. Підкреслюється системний характер регулювання, що охоплює суб'єктів, об'єктів і процес адміністрування з прямими та зворотними зв'язками. Ефективність системи залежить від упорядкованості всіх ланок виконавчої влади. Центральне місце займає єдиний координаційний центр, здатний спрямовувати соціальні програми та ресурси. Підґрунтям реформ виступає концепція адміністративної реформи, покликана створити нову правову базу молодіжної сфери. На підтвердження авторка аналізує оптимізацію центральних органів влади 2010–2011 рр. Ці зміни привели до утворення Міністерства освіти і науки, Молоді та спорту, Державної служби молоді та спорту. Фіксується ліквідація низки дорадчих і соціальних служб, що послабило координацію [3].

Ю. Гришина та Л. Малюга зазначають, що чинна нормативна база молодіжної політики України переважно декларативна, дублює норми та містить суперечності, що ускладнює реалізацію прав молоді та контроль за їх дотриманням. Вони наголошують, що стратегічні документи мають розроблятися із залученням молодіжних організацій та базуватися на аналізі реальних потреб молоді й ефективності попередніх програм. Ключовими залишаються пріоритети безпеки, здоров'я, економічної спроможності й інтеграції молоді у суспільство та глобальний простір. Поняття адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики трактується як комплекс норм, інституцій та процедур, що перетворюють стратегічні цілі держави щодо молоді на конкретні дії та гарантії. Воно включає законодавчі основи (Декларацію 1992 р., базові закони про молодь, освіту, зайнятість), підзаконні акти та державні цільові програми, які мають бути узгоджені та систематизовані. Адміністративно-правове забезпечення передбачає також механізми участі молоді в ухваленні рішень, фінансові інструменти підтримки та чіткі процедури моніторингу й відповідальності посадових осіб. Підкреслюється, що без належної інституалізації та координації між державними органами, місцевою владою й громадянським суспільством навіть найкращі стратегічні наміри залишаться формальними [4].

В попередніх наших наукових працях ми довели, що молодіжна політика це цілісна система ідей, правових норм та практичних заходів, що спрямовані на підтримку молоді та її інтеграцію в суспільне життя. Ця система формується на основі відповідних нормативно-правових актів та стратегічних документів, які регламентують діяльність у цій сфері. Нами визначено ключових суб'єктів молодіжної політики – державу, органи виконавчої влади (зокрема Міністерство молоді та спорту України), молодіжні громадські об'єднання, міжнародні організації, студентське самоврядування, а також саму молодь як повноправного учасника формування політики. Нами обґрунтовано, що ефективність молодіжної політики безпосередньо залежить від міжсекторальної взаємодії, належного законодавчого забезпечення та участі молоді в ухваленні рішень. Такі механізми реалізуються через молодіжні ради, фонди, програми й дорадчі органи при органах державної влади. Поняття молодіжної політики слід розглядати як систему організаційно-координаційних дій, які мають правове підґрунтя та здійснюються різними рівнями публічної влади у взаємодії з громадянським суспільством. Адміністративно-правове забезпечення молодіжної політики в Україні включає положення Конституції України, Закон України «Про основні засади молодіжної політики», інші законодавчі акти, постанови Кабінету Міністрів та накази профільного міністерства.

Особливої ваги набуває участь молодіжних організацій у процесі розробки проєктів нормативно-правових актів, реалізації програм і функціонуванні дорадчих органів, що забезпечується нормами спеціального законодавства [5].

Г. Смокова виконала комплексний теоретичний огляд державної молодіжної політики України. Визначається, що молодь є ключовим соціальним ресурсом та драйвером розвитку. Наголошується на потребі системної підтримки й чіткого нормативного закріплення статусу молоді. Досліджується історична еволюція політики: від радянського спадку до незалежницьких трансформацій. Аналіз правового забезпечення охоплює шлях від Декларації 1992 року до нинішньої потреби оновити законодавство. Підкреслюються принципи суб'єктності та реальної участі молодих людей у виробленні рішень. Значна увага приділена ролі державних органів, громадських об'єднань і партій. Критикуються формально-бюрократичні підходи та пропонує орієнтуватися на підтримку самореалізації молоді. Обґрунтовано важливість довгострокової, децентралізованої та інтегративної моделі політики. Ефективність такої моделі пов'язується з міжвідомчою координацією й чіткими цільовими програмами. Акцентується на прозорих механізмах фінансування та розвитку молодіжної інфраструктури. Окремо виділяється потенціал регіонів, де місцева влада має бути не лише виконавцем, а співтворцем молодіжної політики [6].

Сучасна молодіжна політика, за висновками О. Сіверта (ФРН) та К. Швабе (США), є стратегічною відповіддю держав на глобальні виклики, що впливають на становище молоді. Вона має ґрунтуватися на системних законодавчих засадах, чітко визначених пріоритетах, вимірюваних індикаторах ефективності та належному фінансовому забезпеченні. Автори акцентують на тому, що без прозорих бюджетів, чіткого моніторингу та залучення молоді політика ризикує залишитися декларативною. Молодіжна політика повинна бути сталою, інституційно підкріпленою, адаптованою до наслідків криз та орієнтованою на соціальну інтеграцію й професійний розвиток молоді. Особливе значення має надаватися визнанню молодіжної роботи як професійної діяльності й підтримці молодіжних працівників на державному рівні [7].

Молодіжна політика в Україні відповідно до Закону «Про основні засади молодіжної політики» визначається як напрям державної політики, спрямований на створення умов для самореалізації, соціалізації та інтеграції молоді в суспільне життя. Вона базується на визнанні молоді активним суб'єктом трансформацій, залученим до формування рішень на всіх рівнях. Політика поєднує виховну, соціальну та економічну складові, зокрема розвиток громадянської ідентичності та конкурентоспроможності молодих людей. Основними її завданнями є підтримка соціально-економічного потенціалу, формування молодіжної інфраструктури та залучення молоді до організаційно-кординаційних процесів. Реалізація політики ґрунтується на принципах рівності, участі, обґрунтованості рішень і міжвідомчої координації. Адміністративно-правове забезпечення охоплює інституційну систему органів влади, нормативну базу, фінансові механізми та процедури звітності. Центральний орган виконавчої влади відповідає за стратегію, державні програми, координацію молодіжних центрів і щорічну аналітику. Молодіжні ради та Національна рада з питань молоді виступають механізмами участі молоді у прийнятті рішень. Важливим елементом є грантова підтримка суб'єктів молодіжної роботи, що надається на конкурсних засадах. Програми молодіжної політики супроводжуються моніторингом, громадською експертизою та оцінкою ефективності. Інфраструктура молодіжного середовища розвивається відповідно до державних стандартів [8].

Національна молодіжна стратегія до 2030 року, затверджена Указом Президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021, є ключовим інструментом адміністративно-правового забезпечення молодіжної політики. Вона визначає систему заходів публічного адміністрування, орієнтованих на формування безпечного, інклюзивного та сприятливого середовища для розвитку молоді. Адміністративно-правове забезпечення у цій сфері охоплює як нормотворчі (розроблення програм, правових актів), так і організаційно-координаційні компоненти, включно з формуванням молодіжних консультативно-дорадчих органів, молодіжних

рад, інститутів самоврядування. Основу такого забезпечення становить взаємодія органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства на засадах партнерства і субсидіарності. Стратегія впроваджує підхід сервісної держави, у якій молодіжна політика реалізується не шляхом директив, а через підтримку ініціатив молоді та формування спроможностей. У межах реалізації цієї політики адміністративно-правові механізми мають чітку етапність: перший етап передбачає нормативно-правове оновлення (2021–2022 рр.), а другий – моніторинг, оцінку та постійну адаптацію політики до нових викликів (до 2030 р.). Ключову роль у цьому процесі відіграє Кабінет Міністрів України, який координує реалізацію програми «Молодь України» та забезпечує інтеграцію молодіжної політики на всіх рівнях врядування. Одним з основних інструментів є впровадження державних і місцевих цільових програм із залученням молоді до ухвалення рішень. Моніторинг ефективності реалізації політики здійснюється через дослідження, аналітичну оцінку та індикатори (наприклад, рівень зайнятості, участі в самоврядуванні, доступ до цифрової інфраструктури). Указ передбачає також розбудову інституційної спроможності: розвиток молодіжних центрів, підготовку молодіжних працівників і стимулювання громадянської активності [9].

Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 220, якою затверджено Положення про Міністерство молоді та спорту України, визначає повноваження Мінмолодьспорту як головного органу виконавчої влади, відповідального за формування та реалізацію державної політики у сфері молодіжної політики. У цьому контексті адміністративно-правове забезпечення молодіжної політики охоплює систему організаційно-правових норм і механізмів, через які держава реалізує свої повноваження у взаємодії з молоддю, зокрема через розробку стратегій, програм, нормативних актів, координацію молодіжної інфраструктури, підтримку громадських ініціатив. Мінмолодьспорт здійснює нормотворчу діяльність, розробляючи Стратегію та державні програми, зокрема програму «Молодіжний працівник», та надає державну підтримку молодіжним і дитячим організаціям. Одним із ключових інструментів реалізації є нормативно-методичне забезпечення діяльності молодіжних центрів, формування Національної ради з питань молоді, запровадження національного знака якості для молодіжних центрів. Орган також здійснює моніторинг ефективності політики, опитування, аналітичні дослідження, готує доповіді для Президента та Уряду. Міністерство виконує функції не лише у сфері молодіжної політики, а й у сфері національної та громадянської ідентичності, що розширює рамки його повноважень та акцентує міжсекторальний характер політики. В адміністративно-правовому аспекті важливими є повноваження щодо підтримки волонтерської діяльності, розвитку молодіжної участі, надання рекомендацій щодо радників з питань молоді, а також погодження політичних рішень, що стосуються молоді. Через механізм узагальнення правозастосовної практики і подання пропозицій щодо вдосконалення законодавства, міністерство виступає активним суб'єктом формування правового простору у молодіжній сфері. Значну увагу приділено формуванню громадянських компетентностей, національно-патріотичному вихованню, розвитку самозайнятості молоді, що свідчить про цільову політику держави на посилення ролі молоді у національному розвитку [10].

Висновки. Отже, молодіжна політика є напрямом державної діяльності, спрямованим на створення умов для розвитку, самореалізації та соціальної інтеграції молоді в усі сфери суспільного життя. Вона поєднує освітні, культурні, соціальні, економічні та правові заходи, які реалізуються через публічне адміністрування. Її особливість полягає у визнанні молоді повноправним учасником державотворення та носієм інноваційного потенціалу. Молодіжна політика має міжвідомчий характер, що потребує залучення багатьох секторів – від освіти й охорони здоров'я до зайнятості й цифровізації. Її зміст включає планування стратегій, визначення пріоритетів, формування програм, а також механізми участі самої молоді у прийнятті рішень.

Адміністративно-правове забезпечення молодіжної політики становить систему засад, норм адміністративного права, процедур, які визначають компетенції адміністративних органів, що забезпечують її впровадження на всіх рівнях публічного адміністрування.

Воно охоплює не лише нормативно-правову базу, але й інституційні механізми, індикатори ефективності, адміністративні процедури, а також звітність і контроль. Така система забезпечує узгодженість дій між вищим, центральними, місцевими органами виконавчої влади, місцевим самоврядуванням і громадськими інституціями. Правова визначеність адміністративних процедур дозволяє уникнути свавілля, забезпечити відкритість і підзвітність усіх суб'єктів політики. Особливу роль відіграють правила фінансування, участі, моніторингу та доступу до ресурсів, які гарантують рівність можливостей.

Формування та реалізація молодіжної політики базується на нормативно-правовій структурі, що включає закони, укази, урядові постанови, підзаконні нормативно-правові акти та стратегії. Ключову роль відіграють довгострокові стратегії, які визначають пріоритети політики, а також механізми реалізації на короткострокових етапах. Важливе значення мають державні програми, що передбачають як фінансування в яких виписані індикатори оцінювання. У нормативно-правовому плані важливим є розмежування повноважень між адміністративними органами різних рівнів і деталізація процедур взаємодії..

Забезпечення молодіжної політики здійснюється через мережу державних та недержавних суб'єктів, які взаємодіють у межах адміністративно-правових повноважень. Координатором є центральний орган виконавчої влади, який відповідає за формування політики, її реалізацію, моніторинг та підготовку пропозицій щодо вдосконалення законодавства. На регіональному рівні політика реалізується через місцеві адміністрації, молодіжні центри, консультативно-дорадчі органи та інші механізми участі. Особливу роль відіграють молодіжні ради та простори, що забезпечують залучення молоді до процесу прийняття рішень. Інституційна система має функціонувати на принципах субсидіарності, партнерства та сервісності, де держава виступає не як контролер, а як партнер і фасилітатор.

Реалізація молодіжної політики передбачає створення інструментів участі молоді в організаційно-координаційних процесах на місцевому й загальнодержавному рівнях. До таких механізмів належать конкурси проєктів, грантова підтримка, стажування, громадські консультації, діяльність у консультативних органах. Фінансування політики здійснюється з державного і місцевих бюджетів, а також за рахунок партнерських і міжнародних програм. Визначення критеріїв ефективності, надання державної підтримки, моніторинг використання коштів та відповідальність посадових осіб є обов'язковими елементами організаційно-адміністративного циклу. Важливо, щоб фінансові інструменти супроводжувалися чіткими процедурами звітності та прозорими критеріями відбору.

Отже, адміністративно-правове забезпечення молодіжної політики в Україні – це система засад, концепцій, інструментів публічного адміністрування та адміністративних процедур, що встановлені на основі норм адміністративного і природного права, що забезпечують пріоритет формування та реалізації виконавчих заходів з метою зобов'язання держави та інших публічних органів забезпечити гідні умови життя, освіти, працевлаштування, участі та самореалізації молодого покоління. Забезпечення цієї політики здійснюється через її формування та реалізацію Президентом та Урядом України, центральними та місцевими органами виконавчої влади, суб'єктами громадянського суспільства провідне місце серед яких займають молодіжні організації.

Список використаних джерел:

1. Боренько Я. Що таке молодіжна політика? *Блог Асоціації молодіжних центрів України.* 2020. URL: https://youthcenters.net.ua/shcho-take-molodigna-politika/

2. Молодіжна політика в Україні: навчальний посібник / П. В. Горінов, Р. Г. Драпушко, Н. А. Драпушко, О. Є. Ільюк / за заг. ред. акад., проф. В. П. Андрущенка. Київ: Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2023. 304 с.

3. Андрєєва Д. Є. Система адміністративно-правового регулювання в галузі молодіжної політики в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Адміністративне та фінансове право.* 2012. № 1(I). С. 12–16. URL: https://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-1-2012-1/1.pdf

4. Гришина Ю. М., Малюга Л. Ю. Правові засади реалізації молодіжної політики України з урахуванням викликів сучасного світу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2021 № 49. С. 112–116. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc49/26.pdf

5. Gorinov P., Drapushko R. The Main Subjects of the Implementation of the Youth Policy of Ukraine and the Regulatory and Legal Regulation of Their Interaction. *Scientific Journal of Polonia University*. 2022. Vol. 55, No. 6. Pp. 152–157. URL: https://pdfs.semanticscholar.org/2da1/a53e3fb79b74e858ca0f122fd92b678abb37.pdf

6. Смокова Г. Державна молодіжна політика в Україні: поняття та сутність. *European Political and Law Discourse.* 2019. Vol. 6, Issue 5. С. 137–142. URL: https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2019/2019-6-5/21.pdf

7. Siewert, O., Schwabe, K. (2024, February 18). Tracking youth policy development. *Youthpolicy.org.* URL: https://www.youthpolicy.org/blog/2024/02/tracking-youth-policy-development/

8. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27 квітня 2021 № 1414-IX. База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1414-20

9. Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року : Указ Президента України; Стратегія від 12 березня 2021 № 94/2021. База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/94/2021

10. Про затвердження Положення про Міністерство молоді та спорту України : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 02 липня 2014 № 220. База даних «*Законодавство України*» / *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/220-2014-%D0%BF

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ГРИШИНА Н. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри державно-правових дисциплін
(Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.25

ВПЛИВ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА НА ПРАВОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу впливу принципів адміністративного права на правотворчу діяльність публічної адміністрації. Обґрунтовується, що недотримання принципів адміністративного права послаблює ефективність публічно-правового регулювання суспільних відносин, знижує якість норм адміністративного права. Робиться висновок, що у процесі створення адміністративно-правових норм не лише формулюються правила поведінки, а й одночасно втілюються принципи адміністративного права. Норми адміністративного права ґрунтуються на принципах, які знаходять своє конкретне вираження через систему таких норм. Ця властивість принципів адміністративного права забезпечує узгодженість і ефективність регулювання публічно-правових відносин. У разі виявлення невідповідності норм принципам адміністративного права, такі норми підлягають скасуванню або зміні їхнього змісту. У статті обґрунтовується, що правотворча діяльність публічної адміністрації є процедурно врегульованою діяльністю уповноважених суб'єктів, яка здійснюється в конституційно-визначених формах і спрямована на створення, зміну чи скасування норм адміністративного права. Робиться висновок, що принципи адміністративного права здійснюють вплив на правотворчість публічної адміністрації, а саме: 1) на суб'єктів правотворення, формуючи їхню правову свідомість, поведінку та забезпечуючи дотримання адміністративних процедур прийняття акту, оскільки принципи слугують орієнтирами для правотворців, трансформуючись у обов'язкові стандарти які спрямовують всю правотворчу діяльність; 2) на норми адміністративного права, детермінуючи їхній зміст і форму завдяки чому досягається якість, чіткість, несуперечливість та узгодженість законодавства.

Ключові слова: *правотворчість публічної адміністрації, адміністративне право, принципи адміністративного права, підзаконні акти, норми адміністративного права.*

Hryshyna N. V. The Influence of the Principles of Administrative Law on the Law-Making Activity of Public Administration

The article is dedicated to analyzing the impact of administrative law principles on the law-making activities of public administration. It is argued that non-compliance with administrative law principles undermines the effectiveness of public law regulation of societal relations and diminishes the quality of administrative law norms. The study concludes that the process of creating administrative law norms not only establishes rules of conduct but also simultaneously embodies administrative law principles. Administrative law norms are grounded in these principles, which

find concrete expression through the system of such norms. This characteristic of administrative law principles ensures the coherence and effectiveness of regulating public law relations. If norms are found to be inconsistent with administrative law principles, they must be repealed or amended. The article substantiates that the law-making activity of public administration is a procedurally regulated process carried out by authorized entities within constitutionally defined forms, aimed at creating, amending, or repealing administrative law norms. It is concluded that administrative law principles influence public administration's law-making activities in two ways: 1) by shaping the legal consciousness and behavior of law-making entities and ensuring adherence to administrative procedures for adopting acts, as principles serve as guidelines for law-makers, transforming into mandatory standards that direct the entire law-making process; 2) by determining the content and form of administrative law norms, thereby achieving quality, clarity, consistency, and coherence in legislation.

Key words: *law-making of public administration, administrative law, principles of administrative law, subordinate acts, administrative law norms.*

Постановка проблеми. Правотворча діяльність має безпосередній вплив на врегулювання публічно-правових відносин, адже саме через акти публічної адміністрації встановлюються правила поведінки, порядок реалізації прав та обов'язків суб'єктами публічно-правових відносин, механізми охорони та захисту ыхных прав. Від змісту та якості цих актів залежить не лише ефективність адміністративно-правового регулювання, але й рівень довіри до органів публічної влади в цілому. Саме тому важливим є не лише дотримання формальних адміністративних процедур під час здійснення правотворчої діяльності, а й орієнтація на принципи адміністративного права, які створюють не тільки ціннісні та нормативні орієнтири для прийняття акту правотворчості, а й впливають на всю діяльнсті суб'єктів правотворення.

Таким чином, дослідження впливу принципів адміністративного права на правотворчу діяльність публічної адміністрації є важливим для розуміння того, як забезпечити якість актів публічної адміністрації, їхню узгодженість із суспільними потребами та відповідність європейським принципам адміністративного права. Такий аналіз дозволяє виявити механізми, завдяки яким принципи перетворюються з декларацій на дієві орієнтири, що формують зміст і сутність адміністративної процедури підготовки та ухвалення актів публічної адміністрації.

Стан дослідження проблеми. Принципи правотворчої діяльності публічної адміністрації є предметом уваги вітчизняних науковців. Значний внесок у розробку цієї проблематики зробили Авер'янов В. Б., Бухановська І.П., Берназюк Я.О., Гусаров С.М., А.М. Колодій, Ковальський В. С., Лепех Ю.С., Оніщенко Н. М., Плавич С. В., Пархоменко Н. М., Шемшученко Ю. С., Шапенко Л.О. Цвік М.В та інші. Поряд з цим дослідження впливу принципів адміністративного права на правотворчу діяльність публічної адміністрації майже не висвітлювалося.

Метою статті є системний аналіз впливу принципів адміністративного права на здійснення правотворчої діяльності публічної адміністрації в Україні з метою обґрунтування рекомендацій щодо її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Як зазначається у науковій літературі, правотворчість слід розглядати як фундаментальний процес формування права. Нормативно-правові приписи як результат правотворчої форми правової діяльності, об'єктивуються в інших інституційних формах, наприклад законотворчій діяльності, що є елементом чи основним видом правотворчої діяльності, та завершується виданням закону. З огляду на вказане, правотворча форма, правової діяльність виступає основним фундаментом для інших форм здійснення функцій держави та базисом формування права, фактором впливу на її форми виразу [1, с. 8;2].

Правотворчість публічної адміністрації становить собою складний процес формування норм адміністративного права, який поєднує владні дії держави з суспільними потребами та інтелектуальними зусиллями суб'єктів правотворення. Аналіз наукових джерел свідчить, що її сутність не обмежується створенням підзаконних нормативно-правових актів, а охоплює ширший спектр: від пізнання публічно-правових відносин, які потребують регламентації, до об'єктивації цих норм у джерелах адміністративного права. Державоцентриський підхід до правотворчості публічної адміністрації підкреслює роль держави як суб'єкта, що втілює свою волю в загальнообов'язкових правилах, забезпечуючи регулювання публічно-правових відносин у державних інтересах. Людиноцентриський підхід у правотворчій діяльності публічної адміністрації зосереджений на людині як джерелі права, де суспільство ініціює норми, а держава лише закріплює їх, гармонійно дотримуючись публічного та приватного інтересів. Законоцентриський фокусується на якості норми адміністративного права, системності та несуперечливості адміністративного законодавства.

Таким чином, правотворчість публічної адміністрації – це процедурно врегульована діяльність уповноважених суб'єктів, яка здійснюється у визначених Конституцією і законодавством формах, спрямована на створення, зміну і скасування норм адміністративного права. Правотворча діяльність публічної адміністрації зумовлена суспільною потребою, спирається на доктрину та здійснюється через послідовні стадії: ініціювання, підготовка проєкту підзаконного правового акту, узгодження, консультації з громадськістю, експертизи, ухвалення, офіційне оприлюднення та подальше застосування. Основним інструментом правотворчої діяльності є правотворча техніка, яка дозволяє отримати чіткі дефініції, логічно побудувати приписи, узгодити терміни, колізійні положення, перехідні норми тощо.

На нашу думку, правотворча діяльність публічної адміністрації вимагає поєднання державоцентристської, людиноцентристської та законоцентристської моделей, оскільки кожна з них виконує незамінну функцію у формуванні якісного законодавства та дозволяє створювати збалансовану систему регулювання публічно-правових відносин.

Державоцентризм гарантує, що норми адміністративного права приймаються і ухвалюються лише уповноваженими органами в межах їхньої компетенції, визначеної Конституцією та законами, з чіткою ієрархією джерел адміністративного права. Людиноцентризм орієнтує підзаконну правотворчість на захист прав і свобод людини, вимагаючи обґрунтованого прийняття норм адміністративного права, їхньої придатності для досягнення мети та пропорційності адміністративно-правового регулювання між публічними та приватними інтересами. Людиноцентриський підхід у правотворчості потребує того, що б норма адміністративного права перевірялася на відповідність правам і свободам людини, підзаконні акти містили обґрунтовану мету їх прийняття і не погіршували правове становище особи. Законоцентризм зосереджується на якості норм адміністративного права, а саме на чіткості формулювань, термінологічній єдності і узгодженості правових приписів між собою, усуненні прогалин і колізій у законодавстві. Таким чином, інтеграція всіх трьох моделей у правотворчу діяльність публічної адміністрації дозволить забезпечити баланс між владними повноваженнями та правами особи, публічними та приватними інтересами, підвищити якість актів органів публічної влади, і як наслідок отримати ефективне адміністративно-правове регулювання публічно-правових відносин.

Поряд з цим, на нашу думку, фундаментом всіх трьох моделей правотворчої діяльності публічної адміністрації є принципи адміністративного права. Принципи адміністративного права детермінують і процедуру, і зміст правотворчості публічної адміністрації, перетворюючись на юридично обов'язкові стандарти діяльності з розроблення та прийняття підзаконного правового акта, формуючи їхню діяльність як процесуальну та офіційну, з обов'язковим дотриманням послідовних стадій від ініціювання до ухвалення актів. Щодо норм права, принципи впливають на їхній зміст і форму, роблячи їх чіткими, несуперечливими та узгодженими. Верховенство права вимагає визнання прав і свобод людини найвищою соціальною цінністю, належного мотивування прийняття норм адміністративного права, недопущення зворотної дії права та погіршення правового становища особи. Принцип правової

визначеності зумовлює приймати точні, чіткі та однозначні до розуміння норми адміністративного права, вимагає логічного та узгодженого законодавства, встановлення розумного строку між офіційним оприлюдненням підзаконного правового акту та його застосуванням. Пропорційність наділяє норму адміністративного права належним обґрунтуванням мети, слугує запобіжником між необхідністю втручання у права людини і публічними потребами.

Ігнорування принципів адміністративного права, таких як верховенство права, пропорційність, прозорість і пріоритет прав людини ті інших, у процесі правотворчої діяльності публічної адміністрації, не тільки знижує ефективність адміністративно-правового регулювання, але й призводить до серйозних негативних наслідків, які підривають не тільки легітимність, справедливість законодавства, але й довіру до влади.

Крім того, досліджуючи вплив принципів адміністративного права на правотворчу діяльність публічної адміністрації слід зазначити, що такий вплив проявляється комплексно, на правосвідомість правотворця, а також на суб'єктів, які хоча і не мають правотворчих повноважень, але мають великий вплив на процес підготовки підзаконного правового акту. Зокрема йдеться про тих осіб, які готують проект акту, його узгоджують, обґрунтовують доцільність прийняття, тощо. А також про тих осіб, які надають консультативну допомогу суб'єктам правотворчої діяльності, визначають сутність державної політики в тих чи інших сферах та доктрину адміністративно-правового регулювання.

У науковому розумінні такі принципи, як справедливість, рівність, свобода та гуманізм, становлять не абстрактні ідеї, а діючі орієнтири, які впливають на зміст і спрямованість правотворчої та правозастосовної діяльності. Вони формуються у правосвідомості всіх суб'єктів, які приймають підзаконний правовий акт, суддів та інших суб'єктів, що беруть участь у створенні та реалізації правових норм, і проявляються під час визначення правил поведінки, ухвалення актів публічної адміністрації, здійснення юридично значущих дій. Такі принципи не лише визначають вектор розвитку нормативного регулювання, а й утримують його у межах, які запобігають довільності і непередбачуваності правового регулювання. Для прикладу, справедливість, зокрема, виступає критерієм, за яким оцінюється якість законодавчого матеріалу: чим точніше норма відповідає реальним потребам і можливостям людини, тим більшою є її здатність забезпечувати належний правопорядок. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права [3]. Це свідчить про необхідність, щоб законодавство не лише містило формальні приписи, а й відображало суспільну цінність, спрямовану на захист людської гідності та рівновагу інтересів всіх суб'єктів у публічно-правових відносинах.

У зв'язку з чим не можна не погодитися з І.П. Бахновською, що законодавець та інші суб'єкти, наділені правотворчими повноваженнями, при закріпленні правил поведінки у визнаних державою формах мають оцінювати такі правила на відповідність основоположним принципам права, в яких знаходять відображення визнані в суспільстві загальнолюдські цінності. При цьому, як слушно вказує М. Цвік, принципи слід розглядати не як привнесені в правову систему суб'єктивні за своєю природою ідеї, а як іманентно їй властиві незаперечні вимоги, пізнання яких пов'язане з аналізом самої суті права і закономірностей його розвитку [4]. Саме тому такий процес оцінки має базуватися насамперед не на суб'єктивних уявленнях того чи іншого учасника процесу правотворчості, а мати за мету виявити об'єктивно існуючи правові цінності, що зумовлюють зміст принципів права [5, с. 102].

Висновки. На основі викладеного можна зробити висновок, що правотворча діяльність публічної адміністрації є процедурно врегульованою діяльністю уповноважених суб'єктів, яка здійснюється в конституційно-визначених формах і спрямована на створення, зміну чи скасування норм адміністративного права. Ця діяльність зумовлена суспільною потребою в регулюванні публічно-правових відносин, спирається на правотворчу техніку та проходить послідовні стадії: від ініціювання до офіційного оприлюднення підзаконного правового акту, забезпечуючи системність законодавства та гармонійний баланс між публічними та приватними інтересами.

Принципи адміністративного права здійснюють вплив на правотворчість публічної адміністрації, а саме: 1) на суб'єктів правотворення, формуючи їхню правову свідомість, поведінку та забезпечуючи дотримання адміністративних процедур прийняття акту, оскільки принципи слугують орієнтирами для правотворців, трансформуючись у обов'язкові стандарти які спрямовують всю правотворчу діяльність; 2) на норми адміністративного права, детермінуючи їхній зміст і форму завдяки чому досягається якість, чіткість, несуперечливість та узгодженість законодавства.

Поєднання державоцентристського, людиноцентристського та законоцентристського підходів формує модель правотворчості, у якій держава як ініціатор створення норм адміністративного права, враховує суспільні потреби та громадські ініціативи, а зміст норм адміністративного права, як і сама правотворча діяльність публічної адміністрації перевіряється на відповідність принципам адміністративного права. На рівні тексту акта це досягається через правотворчу техніку, яка забезпечує високу якість законодавства, єдність термінології, логічну структуру приписів, усунення колізій та ефективність правозастосування. На рівні сприйняття публічно-правового регулювання принципи адміністративного права забезпечують домінування права у суспільстві, збалансоване поєднання публічних і приватних інтересів, правову визначеність тощо, що в решті решт підвищує довіру суспільства до публічної адміністрації і влади в цілому.

Список використаних джерел:

1. Мельничук С.М. Правотворча діяльність – провідна правова форма здійснення функцій держави: теоретико-прикладний аспект. *Інформація і право.* 2016. № 1 (16). С. 5–11. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/3.pdf

2. Клещенко Н.О. Принципи правотворчої діяльності у повоєнний період: перспективи розвитку. URL: http://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2023/28/4.pdf

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava

4. Цвік М. В. Методологічне значення принципів права. *Проблеми методології сучасного правознавства* : матеріали конф., 9–10 жовтня 1996 р. Київ. С. 34.

5. Бахновська І.П. Основоположні принципи права як інтегруючий елемент правової системи України : дис. …канд. юрид. наук., Харків, 2011. 186 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ІЛЬЄНКО В. Ю.,
магістр права,
секретар с/з, помічник судді
(Господарський суд
Дніпропетровської області)

ІЛЬЄНКО Д. Ю.,
аспірант кафедри публічного
та приватного права
(Університет митної справи
та фінансів)
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 342
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.26

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ТА СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ НА ТЛІ РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У даній науковій статті висвітлено перспективні напрями вдосконалення взаємодії органів влади, в тому числі органів державної влади та судової влади в України на тлі розвитку та глобалізації використання технологій штучного інтелекту. Надано визначення поняттю штучного інтелекту та процесів взаємодії між органами влади. Проаналізовано шляхи та способи використання технологій штучного інтелекту з метою оптимізації та забезпечення сталого розвитку даної взаємодії органів влади, досліджено перспективні напрями вдосконалення вказаної взаємодії. Запропоновано впровадження та використання технологій штучного інтелекту у процеси здійснення взаємодії між вказаними органами, а також розроблення нормативного регулювання вказаних процесів. Досліджено доцільність впровадження та використання технологій штучного інтелекту в процесі взаємодії органів влади, в тому числі органів державної влади та органів судової влади. Розглянуто інструменти та методи роботи штучного інтелекту з метою забезпечення та реалізації вдосконалення взаємодії органів державної та органів судової влади в Україні. Приділено увагу питанню нормативного закріплення регулювання діяльності штучного інтелекту у сфері реалізації завдань із покращення взаємодії органів державної та органів судової влади. Зроблено висновок, що штучний інтелект є передовою технологією, і його використання може дати можливість покращити процес вдосконалення засобів та способів взаємодії між органами влади, в тому числі органами державної та органами судової влади, за рахунок створення єдиної платформи для взаємодії вказаних владних органів, а також планомірної та послідовної інтеграції баз даних. Визначено необхідність регламентації використання штучного інтелекту в процесах взаємодії між органами влади, в тому числі і їх законодавче закріплення.

Ключові слова: *взаємодія, органи влади, органи державної влади, органи судової влади, штучний інтелект, процес взаємодії між органами влади.*

Ilienko v. Yu., Ilienko d. Yu. Promising directions for improving cooperation between state and judicial authorities in ukraine against the backdrop of artificial intelligence development

This scientific article highlights promising areas for improving the interaction of government bodies, including state and judicial authorities in Ukraine against the background of the development and globalization of the use of artificial intelligence

technologies. The concept of artificial intelligence and the processes of interaction between government bodies are defined. The ways and methods of using artificial intelligence technologies are analyzed in order to optimize and ensure the sustainable development of this interaction between government bodies, and promising areas for improving this interaction are investigated. The introduction and use of artificial intelligence technologies in the processes of interaction between the specified bodies is proposed, as well as the development of regulatory regulation of the specified processes. The feasibility of introducing and using artificial intelligence technologies in the process of interaction between government bodies, including state and judicial authorities, is investigated. The tools and methods of artificial intelligence work are considered in order to ensure and implement the improvement of the interaction between state and judicial authorities in Ukraine. Attention is paid to the issue of regulatory consolidation of the regulation of artificial intelligence activities in the field of implementing tasks to improve the interaction between state and judicial authorities. It is concluded that artificial intelligence is an advanced technology, and its use can make it possible to improve the process of improving the means and methods of interaction between authorities, including state and judicial authorities, by creating a single platform for interaction between these authorities, as well as systematic and consistent integration of databases. The need to regulate the use of artificial intelligence in the processes of interaction between authorities, including their legislative consolidation, is identified.

Key words: *Interaction, authorities, state authorities, judicial authorities, artificial intelligence, the process of interaction between authorities.*

Постановка проблеми. Забезпечення сталого та ефективного функціонування органів державної влади неможливе без постійного розвитку як внутрішніх організаційних механізмів, так і зовнішніх взаємодій, зокрема – процесів комунікації між різними структурами влади. У сучасних умовах цифрової трансформації суспільства особливого значення набуває здатність державних органів швидко та злагоджено реагувати на зміни, обмінюватися інформацією, координувати дії та ухвалювати обґрунтовані управлінські рішення.

Одним із визначальних факторів, що впливає на якість міжвідомчої взаємодії, є ступінь впровадження сучасних інформаційних технологій, зокрема – технологій штучного інтелекту. Глобальні тенденції цифровізації, стрімке поширення і доступність інструментів штучного інтелекту зумовили зростання інтересу до їхнього практичного застосування в публічному управлінні. У зв'язку з цим актуалізується проблема дослідження можливостей використання штучного інтелекту для підтримки та оптимізації процесів комунікації між органами влади.

Використання технологій штучного інтелекту може істотно сприяти покращенню координації між різними рівнями та структурами державного управління, забезпечуючи швидший, точніший та ефективніший обмін інформацією, виявлення слабких місць у взаємодії, автоматизацію рутинних процедур і зниження навантаження на персонал. Таким чином, дана технологія розглядається як інструмент, що не лише підвищує ефективність управлінських процесів, але й створює нову якість державного адміністрування в умовах цифрової епохи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями інновацій в державному управлінні, взаємодії органів влади в умовах цифровізації та інтеграції новітніх технологій на вітчизняному рівні займалися ряд таких вчених та діячів, як Віталій Ковальчук та Людмила Денисова. Беручи до уваги міжнародний досвід, слід згадати Гаррі Г. Вулфсона, Ендрю Кауфман, Марко Лонго та Йоанна Бенітес.

Метою статті є аналіз шляхів та перспективних напрямів вдосконалення взаємодії органів державної та судової влади в Україні за рахунок впровадження технологій використання штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Взаємодія органів влади зокрема, органів держаної та судової влади є одним з процесів їх функціонування. Забезпечення її сталого розвитку та реформування вказаних процесів покладається на відповідні державні органи, в тому числі і на самі органи влади. Сьогоднішня модель взаємодії органів влади зводиться до інтеграції баз даних, з метою належного та швидкого обміну інформації, вирішення поставлених перед вказаними органами завдань. В процесі розвитку вказаних процесів, органам державної влади надано та забезпечено доступ до більшості існуючих в країні реєстрів, а також розроблено передові механізми обміну інформацією безпосередньо між органами влади.

По при це, процеси взаємодії та комунікації потребують додаткового розвитку, і технологія використання штучного інтелекту у цій сфері може бути досить корисною. По-перше, це дасть змогу створення єдиних платформ для обміну інформацією між органами влади, а також інтеграції баз даних різних відомств, що забезпечить швидший доступ до необхідної інформації, мінімізує повтори та помилки, а також підвищити загальну ефективність обробки інформації та функціонування органів влади у даній сфері. По-друге, штучний інтелект може допомогти в аналізі того, як органи влади взаємодіють між собою, виявляти проблемні точки, затримки та пропонувати способи для покращення процесів, що може привести до швидшої роботи та реалізації існуючих завдань вказаних органів влади.

Так, одним із основних завдань на шляху вдосконалення взаємодії між органами влади, є створення ефективної системи обміну даними, зокрема і за допомогою використання технологій штучного інтелекту.

Штучний інтелект – організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [1].

Штучний інтелект останнім часом став однією з головних тем в усьому світі. Це значною мірою пов’язано зі ступенем розвитку таких технологій протягом останніх років та тим, що технології штучного інтелекту вийшли на той рівень, коли велика кількість людей по всьому світу почала безпосередньо взаємодіяти з штучним інтелектом. Технології штучного інтелекту відкривають багато нових можливостей, здатних спростити виконання широкого кола завдань, а також мають значний потенціал для покращення багатьох сфер суспільного життя та розвитку людства загалом. Такий потенціал технології закономірно призвів до сплеску нових проєктів з використанням штучного інтелекту, його активному впровадженню в приватному секторі, а також активному використанню систем і застосунків штучного інтелекту в особистих та професійних цілях серед користувачів по всьому світу [2].

Україна не є винятком із загальносвітового тренду і згідно із січневим опитуванням Kantar Ukraine, 78.7% опитаних громадян знають, що таке штучний інтелект. При цьому лише 7.6% зазначили, що не знають, що таке штучний інтелект. Ще 13.7% не змогли надати однозначну відповідь. Також значна частка громадян України вже мала досвід використання технологій штучного інтелекту, починаючи від взаємодії із чатботами і закінчуючи використанням побутових приладів, що містять в собі технології штучного інтелекту. За результатами останнього опитування у січні 2024 року, 29.1% респондентів зазначили, що використовують штучний інтект в тій чи іншій сфері, 16.6% не змогли дати однозначну відповідь і 54.3% зазначили, що не використовують ШІ [2].

Використання технологій штучного інтелекту відкриває широкі можливості для трансформації існуючих інформаційних та управлінських процесів. Зокрема, інтеграція інтелектуальних систем дозволяє суттєво скоротити час, необхідний для доступу до актуальної та релевантної інформації, що, своєю чергою, сприяє оперативності ухвалення рішень. Крім того, автоматизоване опрацювання даних за допомогою штучного інтелекту мінімізує ймовірність виникнення помилок, пов’язаних із людським фактором, а також дозволяє уникнути дублювання інформації, що часто є серйозною проблемою у великих інформаційних

масивах. Загалом це веде до підвищення ефективності всіх пов'язаних процесів, включаючи аналіз, управління та реалізацію завдань у різних сферах діяльності.

Зосередимо нашу увагу на кожному із цих трьох аспектів більш детально. І першим з них виступає забезпечення доступу до необхідної інформації, що нам це дає. Кожен орган влади працює з певними наборами даних, які в залежності від функцій можуть бути корисними для інших органів. Наприклад, дані про реєстрацію підприємств, їх реєстраційні справи можуть бути корисні для судових органів, під час розгляду справ, зокрема у корпоративних спорах. Створення єдиної платформи для доступу до цих даних дозволить швидше приймати рішення та зменшити бюрократичні затримки.

На даний час з цією функцією частково справляється система під назвою «Електронний суд». Разом з цим, користувачі даної системи мають обмежений, на рівні виготовлення витягів. При цьому, впровадження штучного інтелекту у згадану систему її розробниками поки не розглядається. Тому створення єдиної платформи з метою обміну інформації є досить логічним, зокрема розпорядники інформації, володільці баз даних зможуть контролювати доступ до інформації, що перебуває у їхньому розпорядженні.

Наступним з них виступає мінімізація помилок та дублювання даних. Як вказано вище, в Україні на даний час процес взаємодії органів влади функціонує на рівні інтеграції баз даних, відсутність послідовної інтеграції призводить до дублювання інформації в різних органах, що збільшує ймовірність помилок. Наприклад, одна і та сама інформація може бути зареєстрована в різних базах даних з різними даними, що створює ризики для прийняття рішень. Із застосуванням штучного інтелекту можна автоматично перевіряти наявність таких дублювань, забезпечуючи точність і консистентність інформації.

Не менш важливим аспектом цифрової трансформації є підвищення ефективності управління на всіх рівнях – від локального до державного. Інтеграція баз даних з використанням технологій штучного інтелекту створює можливість для централізованого моніторингу та управління великими обсягами інформації, що надходить із різноманітних джерел. Завдяки цьому забезпечується вища точність при здійсненні критично важливих функцій, таких як аналіз наявних ресурсів, розподіл фінансових потоків, прогнозування потреб та виявлення потенційних загроз або відхилень від норми.

Особливо актуальним є впровадження систем, які дають змогу органам влади здійснювати обмін даними в режимі реального часу. Така оперативність дозволяє не лише ефективніше координувати дії між різними структурами, а й своєчасно приймати рішення на основі об'єктивної та актуальної інформації. Наприклад, замість того щоб очікувати кілька тижнів чи місяців на надходження офіційної звітності, відповідні органи можуть одразу реагувати на зміни в ситуації, що суттєво знижує ризики, пов'язані із запізнілим втручанням або неузгодженістю дій.

У перспективі це створює передумови для більш гнучкої, прозорої та результативної системи державного управління, де ключову роль відіграє не лише швидкість доступу до інформації, а й якість її обробки та інтерпретації.

У багатьох країнах для інтеграції даних використовується електронний уряд, який включає єдину платформу для обміну даними між різними відомствами. В Україні також існують ініціативи в цьому напрямку, наприклад, портал "Дія", через який громадяни можуть отримати доступ до різних державних послуг та перевірити свої дані в реєстрах. Штучний інтелект може стати інструментом для інтеграції ще більше державних систем.

У цьому контексті важливо враховувати міжнародний досвід. Наприклад Естонія є однією з провідних країн у сфері цифрового урядування. Завдяки впровадженню платформи X-Road, усі державні установи Естонії мають можливість обмінюватися даними в реальному часі. Ця платформа інтегрує бази даних понад 900 організацій, що дозволяє забезпечити безпечний і миттєвий доступ до інформації, а також уникати дублювання даних. На базі X-Road функціонують сервіси, що включають елементи штучного інтелекту для автоматичної перевірки документів та оптимізації адміністративних процедур.

Поряд з цим, уряд Сінгапуру ухвалив AI Singapore Strategy, в межах якої державні інституції активно впроваджують алгоритми штучного інтелекту для обробки звернень громадян, прогнозування попиту на державні послуги та аналітики ефективності міжвідомчої взаємодії.

Наприклад Міністерство охорони здоров'я Сінгапуру використовує штучний інтелект для прогнозування навантаження на лікарні, що дозволяє іншим державним органам краще координувати дії в надзвичайних ситуаціях.

Не менш важливим є досвід Європейського союзу, де останнім прийнято White Paper on Artificial Intelligence – стратегічний документ, який окреслює бачення Європейського Союзу щодо розвитку та регулювання штучного інтелекту [3]. Він не має сили закону, але є фундаментом для подальших законодавчих ініціатив – зокрема для підготовки AI Act (Акта про ШІ), над яким зараз активно працюють у Європейському Союзі, в завдання якого входитиме регулювання використання штучного інтелекту в державному секторі. Документ передбачає суворі вимоги до прозорості, відповідальності та недискримінації при використанні штучного інтелекту органами влади.

До прикладу у Фінляндії уряд впровадив систему автоматизованого аналізу звернень громадян, яка класифікує питання й перенаправляє до відповідних відомств, що скорочує час реагування.

Крім інтеграції баз даних, впровадження ефективної системи обміну даними важливо зрозуміти, як саме державні органи взаємодіють між собою. В цьому питанні застосування штучного інтелекту може допомогти виявити проблемні точки у вказаних процесах, аналізувати їх шляхи взаємодії та прогнозувати майбутні труднощі, що можуть виникнути в процесі їхньої роботи, а також оптимізувати процеси прийняття рішень.

Зосереджуючи увагу на процесах виявлення проблемних точок у взаємодії між органами державної влади, слід відзначити значний потенціал технологій штучного інтелекту в аналітичному супроводі цих процесів. Зокрема, штучний інтелект здатен інтегрувати й опрацьовувати великі обсяги інформації, що надходить із різних джерел – внутрішніх баз даних, міжвідомчого документообігу, електронних сервісів, тощо. Це дозволяє не лише виявляти загальні тенденції, а й локалізувати конкретні вузькі місця або неефективні етапи у процесах комунікації та взаємодії між структурами.

Наприклад, у разі затримок під час розгляду чи обробки звернень громадян або адміністративних заявок, системи на основі штучного інтелекту можуть точно ідентифікувати, на якому саме етапі виникають затримки. Такий аналіз дозволяє визначити, чи є причиною проблема з перевантаженням певного органу, нестачею персоналу, технічними збоями або ж із зайвими бюрократичними процедурами, які потребують перегляду. У результаті органи управління отримують можливість оперативно реагувати на виявлені недоліки, впроваджувати цільові зміни та підвищувати загальну ефективність адміністративних процесів.

Таким чином, застосування аналітичних інструментів штучного інтелекту у сфері міжвідомчої взаємодії сприяє прозорості, підзвітності та вдосконаленню управлінських рішень у реальному часі.

Також варто зазначити про аналіз штучним інтелектом шляхів взаємодії між органами влади. Штучний інтелект може позначати шляхи, якими проходять документи чи інформація між різними органами. Це дає можливість побачити, де виникають затримки або неефективні взаємодії. Наприклад, аналіз даних про час, витрачений на різні етапи обробки справ, дозволяє побудувати більш ефективну модель роботи між органами влади.

Не менш важливим є прогнозування штучним інтелектом проблем та майбутніх труднощів з якими органи влади можуть зіткнутися в процесі комунікації та взаємодії. Аналізуючи історію взаємодії та наявні процеси, штучний інтелект може прогнозувати, де саме в майбутньому можуть виникнути проблеми реалізації даної взаємодії. Це дозволяє заздалегідь запобігати можливим затримкам або кризовим ситуаціям, що забезпечує більш стабільне функціонування органів влади.

В доповнення до вказаного, також слід вказати про оптимізацію процесів прийняття рішень. Завдяки аналізу взаємодії між різними органами можна автоматично розподіляти задачі чи делегувати функції, що дозволяє органам влади працювати ефективніше. Штучний інтелект може запропонувати, як оптимізувати робочі процеси, щоб уникнути дублювання зусиль, або навіть зменшити ручну участь у певних етапах процесу, що дозволяє скоротити час на виконання завдань.

У Швеції, наприклад, впроваджено систему для моніторингу взаємодії між різними органами, що дозволяє не тільки автоматично обмінюватися даними, а й використовувати аналіз даних для оцінки ефективності роботи кожного органу. Це допомагає вчасно виявляти проблеми, такі як затримки в обробці запитів або проблеми в комунікації між відомствами.

З метою забезпечення вищевказаного, штучним інтелектом для реалізації процесів взаємодії між органами влади можуть використовуватися наступні інструменти та методи.

Першим з них виступає аналіз представлених процесів. Вказаний метод дозволяє відстежувати й аналізувати потоки робочих процесів між органами влади. За допомогою спеціальних алгоритмів штучний інтелект можне виявити, де відбуваються затримки чи дублювання задач, щоб на основі цього вносити зміни в організацію роботи.

Крім того, у своїй роботі штучний інтелект може ефективно застосовувати прийом моделювання сценаріїв, що є одним із найпотужніших інструментів сучасного аналізу даних та прогнозування. Застосування моделювання дозволяє створювати віртуальні копії реальних процесів, в яких враховуються численні змінні та фактори, що впливають на ефективність функціонування окремих структур або систем. Зокрема, штучний інтелект здатен опрацьовувати значні обсяги історичної інформації про вже здійснені операції, а також оперативно аналізувати дані про поточний стан справ для побудови багаторівневих динамічних моделей.

Такі моделі дають змогу детально вивчити, яким чином змінюється результативність функціонування певних органів або підрозділів за умов варіативності ключових параметрів, що впливають на їхню діяльність. Це дозволяє на етапі планування протестувати віртуально декілька альтернативних сценаріїв розвитку подій, оцінити потенційні ризики, витрати та переваги кожного з них, і на основі отриманих результатів обрати найоптимальніший підхід до організації або коригування процесів.

Таким чином, використання моделювання сценаріїв у поєднанні з аналітичними можливостями штучного інтелекту значно підвищує точність прогнозування, сприяє прийняттю обґрунтованих управлінських рішень і відкриває нові перспективи для стратегічного планування в різних галузях діяльності.

Не менш важливим напрямом використання сучасних цифрових технологій у державному управлінні є аналітика даних, яка значною мірою підсилюється за рахунок впровадження технологій штучного інтелекту. Спеціалізовані інструменти на основі штучного інтелекту здатні здійснювати багатовимірний аналіз інформації, надаючи органам влади цінну аналітичну підтримку для ухвалення стратегічно важливих рішень у таких сферах, як ресурсне забезпечення, кадрова політика та організаційні зміни.

Штучний інтелект не лише опрацьовує великі обсяги даних у реальному часі, а й виявляє приховані закономірності, тенденції та потенційні вузькі місця в існуючих процесах. Наприклад, за допомогою аналітичних моделей можна точно визначати, які державні або муніципальні органи відчувають дефіцит ресурсів у певні періоди, які саме види ресурсів використовуються найефективніше при вирішенні конкретних управлінських завдань, а також які кадрові зміни можуть сприяти оптимізації роботи відповідних підрозділів.

Загалом аналітика даних, підкріплена можливостями штучного інтелекту, перетворюється на ключовий інструмент прогнозування та планування, дозволяючи формувати обґрунтовані управлінські рішення, знижувати рівень невизначеності та підвищувати гнучкість системи управління.

Висновок. Інтеграція штучного інтелекту у процеси взаємодії між органами державної та судової влади в Україні відкриває нові горизонти підвищення ефективності, прозорості та швидкодії управлінських рішень. Запропоновані у статті шляхи вдосконалення

інформаційного обміну, аналітики, прогнозування та оптимізації процесів свідчать про суттєвий потенціал сучасних цифрових технологій для трансформації державного адміністрування.

Використання штучного інтелекту дозволяє суттєво мінімізувати людський фактор у процесах обробки та аналізу інформації, скоротити час прийняття рішень, забезпечити доступ до актуальних даних у режимі реального часу, а також сприяти проактивному виявленню проблемних ділянок у міжвідомчій взаємодії. Це сприятиме формуванню нової управлінської культури, заснованої на даних (data-driven governance), і дозволить зміцнити довіру громадськості до державних інституцій.

Однак впровадження таких технологій неминуче супроводжується низкою ризиків, що потребують належної оцінки та регуляторного врегулювання. Серед основних викликів слід відзначити:

– ризик дискримінації внаслідок алгоритмічного упередження або неякісного навчання моделей;

– відсутність апеляційних механізмів у випадку прийняття рішень або рекомендацій ШІ без належного контролю людини;

– непрозорість алгоритмів (так звані "чорні скриньки"), що ускладнює аудит і підзвітність систем;

– загрозу неправомірного доступу до персональних або службових даних при недостатньому захисті інформаційних систем.

У зв'язку з цим ключовим завданням є створення чітких правових рамок використання штучного інтелекту у сфері державного управління та судочинства. Вони повинні містити:

– стандарти прозорості та обґрунтованості рішень, прийнятих із використанням штучного інтелекту;

– вимоги до оцінки впливу алгоритмів на права людини;

– механізми контролю та оскарження автоматизованих рішень;

– відповідальність за технічні помилки або зловживання;

– правила щодо збереження, обміну та обробки даних, на основі яких функціонує штучний інтелект.

Україна має нагальну потребу в розробці комплексної національної стратегії цифрової трансформації державного сектору, де окрема увага буде приділена інтеграції ШІ у діяльність органів влади. Такий документ має визначити пріоритетні напрями, етапи, індикатори оцінки ефективності, а також залучення громадськості до процесу формування етичних і технічних стандартів використання інтелектуальних технологій.

Вдосконалення взаємодії органів державної та судової влади на основі технологій штучного інтелекту має ґрунтуватися на принципах інклюзивності, законності, прозорості та справедливості. Лише за таких умов можливе створення дійсно ефективної, адаптивної та орієнтованої на потреби громадян системи державного управління в умовах цифрової епохи.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-р#Text (дата звернення: 19.01.2025).

2. Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри. Міністерство цифрової трансформації України. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/Регулювання%20ШІ.pdf (дата звернення: 19.01.2025).

3. White Paper on Artificial Intelligence – A European approach to excellence and trust. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2020-02/commission-white-paper-artificial-intelligence-feb2020_en.pdf (дата звернення: 19.01.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

МАНЖУЛА А. А.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права
та правоохоронної діяльності
(Центральноукраїнський державний університет ім. Володимира Винниченка)

СОКУРЕНКО О. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
(Центральноукраїнський державний університет ім. Володимира Винниченка)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 351.746
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.27

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ПУБЛІЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ: ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА, ПРОТИДІЯ ІНФОРМАЦІЙНИМ ЗАГРОЗАМ ТА ГАРАНТУВАННЯ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

У науковій статті здійснено комплексний аналіз адміністративно-правового реагування на інформаційні загрози в контексті забезпечення національної безпеки України. Автор виходить із того, що трансформація глобального інформаційного простору, цифровізація державного управління, зростання впливу соціальних мереж і кібертехнологій сприяють не лише позитивним зрушенням у сфері комунікацій, але й створюють нові, часто гібридні загрози для державності, демократичного ладу та правопорядку. Особливої актуальності проблема набуває в умовах збройної агресії проти України, коли інформаційна зброя активно використовується як складова військово-політичної стратегії супротивника.

З позицій адміністративного права досліджено сутність публічно-інформаційної сфери як об'єкта правового регулювання та захисту. Публічно-інформаційна сфера розглядається як сукупність правовідносин, що виникають у процесі створення, зберігання, поширення, обробки, використання інформації органами публічної влади, а також взаємодії цих органів з іншими суб'єктами інформаційної діяльності. Показано, що національна інформаційна безпека залежить не лише від технічного захисту інфраструктури, а й від ефективності інституційного, організаційного та правового реагування на загрози.

У центрі уваги – діяльність органів публічної адміністрації у сфері виявлення, фіксації, блокування та локалізації шкідливого інформаційного впливу, включаючи фейки, маніпуляції, інформаційно-психологічні операції та деструктивну пропаганду. Розкрито функціональну роль таких суб'єктів, як Служба безпеки України, Національна поліція, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації, інші органи виконавчої влади, уповноважені забезпечувати інформаційну безпеку.

У статті охарактеризовано особливості нормативно-правового забезпечення захисту інформаційного простору, включаючи основні законодавчі та підзаконні акти, які визначають порядок взаємодії органів влади, межі їх компетенції, інструменти адміністративного впливу та процедури притягнення до відповідальності за поширення шкідливої інформації. Зроблено акцент на проблемах імплементації міжнародних стандартів у сфері кібербезпеки та інформаційного захисту в національне законодавство.

На основі проведеного аналізу сформульовано висновки щодо стану адміністративно-правового реагування на інформаційні загрози в Україні, окреслено проблемні аспекти правозастосовної практики та надано загальні рекомендації щодо посилення спроможності держави у сфері інформаційної безпеки.

Ключові слова: *адміністративно-правове забезпечення, національна безпека, публічно-інформаційна сфера, безпекове середовище, інформаційні загрози, доступ до публічної інформації, публічна влада, адміністративно-правове регулювання, інформація, інформаційний простір, кіберпростір.*

Manzhula A. A., Sokurenko O. A. Administrative and legal support of national security in the public information sphere: formation of a security environment, counteraction to information threats and guaranteeing access to public information in the conditions of public authority activities

The scientific article provides a comprehensive analysis of the administrative and legal response to information threats in the context of ensuring the national security of Ukraine. The author proceeds from the fact that the transformation of the global information space, the digitalization of public administration, the growing influence of social networks and cyber technologies contribute not only to positive developments in the field of communications, but also create new, often hybrid threats to statehood, democratic order and law and order. The problem becomes particularly relevant in the context of armed aggression against Ukraine, when information weapons are actively used as a component of the enemy's military-political strategy.

From the standpoint of administrative law, the essence of the public information sphere as an object of legal regulation and protection is studied. The public information sphere is considered as a set of legal relations that arise in the process of creating, storing, distributing, processing, using information by public authorities, as well as the interaction of these authorities with other subjects of information activity. It is shown that national information security depends not only on the technical protection of the infrastructure, but also on the effectiveness of institutional, organizational and legal response to threats.

The focus is on the activities of public administration bodies in the field of detecting, recording, blocking and localizing harmful information influence, including fakes, manipulations, information and psychological operations and destructive propaganda. The functional role of such entities as the Security Service of Ukraine, the National Police, the State Service for Special Communications and Information Protection, and other executive bodies authorized to ensure information security is revealed.

The article describes the features of the regulatory and legal support for the protection of the information space, including the main legislative and regulatory acts that determine the procedure for interaction between authorities, the boundaries of their competence, instruments of administrative influence and procedures for bringing to justice for the dissemination of harmful information. Emphasis is placed on the problems of implementing international standards in the field of cybersecurity and information protection into national legislation.

Based on the analysis, conclusions are formulated on the state of administrative and legal response to information threats in Ukraine, problematic aspects of law enforcement practice are outlined, and general recommendations are provided for strengthening the state's capacity in the field of information security.

Key words: *administrative and legal support, national security, public information sphere, security environment, information threats, access to public information, public authority, administrative and legal regulation, information, information space, cyberspace.*

Постановка проблеми та її актуальність. В умовах гібридної війни, інформаційної експансії та цифровізації всіх сфер суспільного життя питання забезпечення національної безпеки у публічно-інформаційній сфері набуває особливої актуальності. Публічна влада водночас виконує функції гаранта інформаційної безпеки, організатора ефективної комунікації з суспільством та суб'єкта, що зобов'язаний забезпечувати доступ до публічної інформації. Однак сучасна реальність в Україні свідчить про низку проблем: зростання масштабів інформаційної агресії з боку іноземних держав, недосконаліть правових механізмів протидії дезінформації, правовий нігілізм у сфері доступу до інформації, а також нерівномірний розвиток інституційного потенціалу органів публічної влади.

Існує об'єктивна потреба у вдосконаленні адміністративно-правових механізмів, спрямованих на формування стійкого безпекового середовища, яке не суперечить демократичним стандартам відкритості влади та свободи слова. Водночас викликом залишається гармонізація забезпечення інформаційної безпеки з гарантуванням конституційного права громадян на доступ до публічної інформації. Це зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу та нормативно-правового удосконалення адміністративно-правового регулювання у сфері національної безпеки в інформаційному просторі.

Стан опрацювання цієї проблематики. Проблематика адміністративно-правового забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері досліджувалася в роботах як українських, так і зарубіжних науковців. Зокрема, ґрунтовні теоретико-правові засади інформаційної безпеки та її місце в системі національної безпеки висвітлені у працях В. П. Горбатенка, В. М. Мандрика, І. О. Брижко, О. П. Заєць, де аналізується державна інформаційна політика та загрози в інформаційному просторі.

Питання правового регулювання доступу до публічної інформації та відкритості публічної влади досліджували Є. Б. Сташевський, І. С. Шевченко, О. І. Остапенко, які акцентують увагу на реалізації конституційного права громадян на інформацію в умовах демократичної держави.

Окрему увагу у науковій літературі приділено темі боротьби з дезінформацією, кіберзагрозами та інформаційною агресією, про що свідчать праці А. В. Литвиненка, К. В. Скубака, С. В. Кравченка, які вивчають питання інформаційної безпеки в умовах воєнного конфлікту та гібридної війни.

Мета дослідження полягає в теоретико-правовому обґрунтуванні сутності та особливостей адміністративно-правового забезпечення національної безпеки в публічно-інформаційній сфері, з урахуванням викликів інформаційної війни, цифровізації суспільства та необхідності забезпечення балансу між гарантуванням інформаційної безпеки й реалізацією конституційного права громадян на доступ до публічної інформації.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правове забезпечення національної безпеки у публічно-інформаційній сфері постає як багаторівнева система заходів, механізмів та правових інструментів, які спрямовані на захист національних інтересів у сфері інформації, а також на формування стабільного безпекового середовища в умовах демократичного функціонування органів публічної влади. З огляду на стрімкий розвиток цифрових технологій, кіберпростору та телекомунікацій, інформаційна сфера дедалі частіше виступає не лише інструментом комунікації, але й самостійним полем виникнення загроз державній безпеці. У цьому контексті адміністративне право відіграє роль основного

регулятора відносин між публічною владою, суспільством та суб'єктами, що діють у сфері обігу інформації. Сучасна концепція національної безпеки у публічно-інформаційній сфері ґрунтується на принциповій необхідності забезпечення балансу між захистом інформаційного простору держави та гарантуванням фундаментальних прав і свобод людини, зокрема права на доступ до публічної інформації, свободи вираження поглядів і думки, захисту персональних даних та ін.

Формування безпекового середовища в публічно-інформаційній сфері є одним із ключових напрямів державної політики у сфері національної безпеки. Цей процес реалізується шляхом упровадження комплексу адміністративно-правових заходів, що охоплюють удосконалення нормативно-правової бази, функціонування спеціалізованих інституцій (зокрема, Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Національного центру оперативно-технічного управління мережами зв'язку), а також розвиток механізмів інформаційного моніторингу, кіберзахисту, протидії деструктивному контенту та систем запобігання поширенню недостовірної інформації. Необхідною умовою ефективного забезпечення інформаційної безпеки виступає також нормативна конкретизація базових понять, таких як «інформаційна загроза», «дезінформація», «фейкові новини», «гібридна інформаційна атака», що дозволить забезпечити юридичну визначеність і уніфіковане правозастосування в межах національного інформаційного простору.

У зазначеному контексті стратегічного значення набуває офіційне визначення поняття «інформаційна загроза». Відповідно до Указу Президента України від 15 жовтня 2021 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію інформаційної безпеки», інформаційна загроза – це «потенційно або реально негативні явища, тенденції і чинники інформаційного впливу на людину, суспільство і державу, що застосовуються в інформаційній сфері з метою унеможливлення чи ускладнення реалізації національних інтересів та збереження національних цінностей України і можуть прямо чи опосередковано завдати шкоди інтересам держави, її національній безпеці та обороні» [1]. Таке визначення встановлює нормативні межі для ідентифікації ризиків в інформаційному просторі, сприяє формуванню скоординованої державної політики протидії деструктивному впливу та забезпечує правові підстави для створення національного механізму реагування в умовах гібридної війни.

Особливої уваги потребує феномен дезінформації як системного інструменту дестабілізації внутрішнього інформаційного порядку. Згідно з визначенням Кембриджського словника, дезінформація – це неправдива інформація, яка поширюється з метою введення в оману. Цей підхід узгоджується з позицією міжнародних організацій: у Спільній декларації ООН, ОБСЄ та інших суб'єктів наголошується, що дезінформація є свідомо викривленою інформацією, спрямованою на маніпулювання громадською думкою, дискредитацію політичних опонентів або отримання економічної вигоди. Згідно з доповіддю Спеціального доповідача ООН із захисту свободи думки (2021), дезінформація становить серйозну загрозу соціальній стабільності, оскільки здатна провокувати недовіру до демократичних інституцій, медіа та урядових структур [2].

Фейкові новини, як специфічна форма дезінформації, значною мірою посилилися внаслідок цифровізації інформаційного простору та зниження рівня довіри до традиційних ЗМІ. Соціальні мережі, які водночас є інструментом демократизації доступу до інформації, стали середовищем, у якому активно поширюються неправдиві повідомлення, що мають на меті спотворити громадське сприйняття суспільно-політичних процесів. У зв'язку з цим надзвичайно актуальним є впровадження національних і міждержавних механізмів для боротьби з фейками, зокрема формування ефективної стратегії інформаційної гігієни, посилення цифрової медіаграмотності населення, нормативного контролю за поширенням недостовірної інформації [3, с. 77].

Важливу загрозу в інформаційному просторі становлять також гібридні атаки, які поєднують кібернетичні, інформаційно-психологічні та технічні методи впливу. У контексті кібербезпеки гібридна атака передбачає синергію декількох векторів впливу: соціальної

інженерії, впровадження шкідливого програмного забезпечення, експлуатації вразливостей цифрової інфраструктури. Такий комплексний підхід суттєво ускладнює виявлення джерел загрози, потребуючи високого рівня координації зусиль між суб'єктами публічної влади, а також запровадження дієвих правових засобів превенції, виявлення та реагування [4].

У цьому контексті особливого значення набуває адміністративно-правове регулювання відповідальності за порушення у сфері медіа, інформації та кібербезпеки. Відповідні правові норми мають бути чіткими, пропорційними та відповідати стандартам Європейського суду з прав людини щодо обмеження свободи вираження. Тільки за умови дотримання балансу між безпековими інтересами держави та гарантіями основоположних прав людини можливо сформувати ефективну модель національного інформаційного суверенітету в умовах цифрової трансформації та зростання глобальних інформаційних ризиків.

У цьому контексті надзвичайно актуальним є питання формування єдиної системи реагування на інформаційні загрози, яка б поєднувала функції попередження, нейтралізації, ліквідації наслідків і правового притягнення до відповідальності. Основоположним елементом такої системи має стати розбудова ефективного адміністративно-правового механізму, що передбачатиме оперативну взаємодію між ключовими суб'єктами публічної адміністрації – Службою безпеки України, Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації, Міністерством цифрової трансформації, Національною поліцією України, Міністерством оборони (у частині кіберзахисту збройних сил), а також органами судової влади в частині оперативного контролю за законністю обмежувальних заходів у цифровому середовищі.

Правова база у сфері протидії інформаційним загрозам досі залишається недостатньо розвиненою, що зумовлює нормативну фрагментарність, дублювання повноважень, а інколи – їхню невизначеність. Зокрема, чинне законодавство України не містить чітких класифікацій інформаційних інцидентів, критеріїв розмежування їх за рівнем небезпеки (низький, середній, високий, критичний), а також порядку ескалації відповідних адміністративних дій. Водночас на практиці інформаційні атаки можуть мати катастрофічні наслідки, зокрема – паралізацію критичних об'єктів інфраструктури, поширення паніки, підрив легітимності державної влади.

З метою підвищення ефективності реагування на інформаційні загрози доцільно передбачити на рівні закону запровадження Єдиного реєстру інформаційних інцидентів, доступ до якого матимуть визначені законом суб'єкти. У цьому реєстрі фіксуватимуться всі випадки інформаційного впливу, включно з їх джерелами, характером, рівнем загрози, результатами реагування. Це дозволить уніфікувати підходи до обробки даних, сформувати єдину аналітичну базу для подальшої розробки державної політики у сфері інформаційної безпеки та забезпечити належний моніторинг тенденцій загроз.

Окремим напрямом адміністративно-правового вдосконалення має стати розробка процедурного кодексу в сфері інформаційної безпеки, який унормує: порядок ініціювання процедур реагування на інформаційні атаки; строки адміністративних рішень про блокування контенту; критерії співмірності втручання з огляду на стандарти свободи вираження; механізми апеляції та перегляду рішень у судовому чи адміністративному порядку.

У межах цього кодексу доцільним є закріплення принципів пропорційності, обґрунтованості, необхідності та найменшого втручання, відповідно до практики Європейського суду з прав людини, а також створення інституційного механізму незалежного нагляду, наприклад, у формі окремого підрозділу Уповноваженого Верховної Ради з прав людини або спеціалізованої незалежної наглядової ради при РНБО.

У сфері міжнародної взаємодії Україна має активніше імплементувати положення Будапештської конвенції про кіберзлочинність [5], а також адаптувати положення Директиви (ЄС) 2022/2555 (NIS2) [6], яка передбачає комплексну систему кіберризик-менеджменту та обов'язки операторів критично важливих послуг щодо попередження і реагування на кіберінциденти. Ратифікація та інтеграція цих міжнародних стандартів дозволить Україні гармонізувати власне адміністративне законодавство з європейськими вимогами, що особливо важливо в контексті євроінтеграційного курсу.

Таким чином, удосконалення адміністративно-правового регулювання протидії інформаційним загрозам потребує не лише оновлення нормативно-правової бази, але й перегляду концептуальних підходів до інформаційної безпеки як до динамічної багаторівневої системи. Це передбачає поєднання превентивних, оперативних, наглядових і контрольних функцій в єдиній інституційній моделі з прозорими процедурами та чітким розподілом відповідальності. Упровадження таких підходів сприятиме зміцненню національної стійкості до гібридних загроз, збереженню довіри до демократичних інституцій і посиленню авторитету правової держави.

Паралельно з безпековими аспектами, важливим компонентом адміністративно-правового регулювання виступає забезпечення права на доступ до публічної інформації як одного з базових елементів демократичної правової держави. Закон України «Про доступ до публічної інформації» установлює загальні правила відкритості у діяльності суб'єктів владних повноважень, визначає категорії інформації з обмеженим доступом та регламентує процедури подання, розгляду й оскарження запитів [7]. Проте на практиці нерідко виникають конфлікти між потребою у відкритості та необхідністю забезпечення державної чи публічної безпеки, що вимагає пошуку справедливого балансу між правом на інформацію та інтересами національної безпеки. Адміністративне право має забезпечувати можливість ефективного захисту як публічного інтересу, так і приватних прав суб'єктів, шляхом встановлення чітких, недискримінаційних та передбачуваних процедур доступу до інформації.

Особливої актуальності ці питання набули в умовах воєнного стану, коли обмеження доступу до окремих категорій інформації можуть бути об'єктивно зумовлені потребами оборони, однак повинні залишатися співмірними, обґрунтованими та тимчасовими. В цьому контексті важливо враховувати міжнародні стандарти, зокрема рекомендації Ради Європи та практику Європейського суду з прав людини, зокрема рішення у справі «Володимир Торбіч проти України» (2023), яке підтверджує, що обмеження права на доступ до інформації можливе лише за умов дотримання принципу пропорційності. Ратифікація Україною Конвенції Ради Європи про доступ до офіційних документів (Тромсе) вимагає адаптації національного законодавства до європейських підходів, у тому числі шляхом застосування трискладового тесту при обґрунтуванні відмов у наданні інформації. Водночас саме адміністративні суди мають гарантувати, що державні органи не зловживають міркуваннями безпеки для обмеження відкритості, а відповідні обмеження є дійсно необхідними в демократичному суспільстві. Таким чином, адміністративно-правовий механізм повинен забезпечувати ефективний захист як публічного інтересу, так і приватних прав громадян навіть у складних умовах збройного конфлікту [8].

Висновок. Таким чином, адміністративно-правове забезпечення національної безпеки в публічно-інформаційній сфері в умовах діяльності публічної влади має базуватися на поєднанні захисних механізмів протидії інформаційним загрозам із гарантованим дотриманням конституційних прав громадян на свободу слова, доступ до публічної інформації та безпеку в цифровому середовищі. Формування безпекового інформаційного середовища потребує впровадження ефективної системи адміністративно-правового реагування, нормативного врегулювання базових понять і класифікацій загроз, а також налагодження взаємодії між ключовими суб'єктами публічної адміністрації. Зростання масштабів гібридних загроз і дезінформаційних кампаній вимагає від держави стратегічної цілісності та високого рівня інституційної спроможності. Публічна влада має діяти не лише як інструмент захисту інформаційного простору, але і як гарант прозорості, відкритості та правової визначеності в комунікації з суспільством. Лише за таких умов можливе ефективне функціонування системи інформаційної безпеки, що відповідає викликам часу та принципам демократичної правової держави.

Список використаних джерел:

1. Стратегія інформаційної безпеки : Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text (дата звернення 20.07.2025)
2. Дезінформація: як розпізнати та боротися. URL: https://law.chnu.edu.ua/dezinformatsiia-yak-rozpiznaty-ta-borotysia/ (дата звернення 29.07.2025)
3. Доскіч Л. С. Фейкові новини як новітній засіб маніпуляції та дезінформації. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* 2022. № 4. С. 72–77. (дата звернення 15.07.2025)
4. Гібридна атака. URL: https://www.vpnunlimited.com/ua/help/cybersecurity/hybrid-attack?srsltid=AfmBOoqLO4U7kSJPpVfmjkAv4eoTdo6G1zOSY6bf9-rrznRgk-sxhc3e (дата звернення 16.07.2025)
5. Конвенція про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення 20.07.2025)
6. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2022/2555 від 14 грудня 2022 року про заходи для високого спільного рівня кібербезпеки на всій території Союзу, внесення змін до Регламенту (ЄС) № 910/2014 та Директиви (ЄС) 2018/1972 та скасування Директиви (ЄС) 2016/1148 (Директива NIS 2) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a3_001-22#Text (дата звернення 20.07.2025)
7. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text (дата звернення 20.07.2025)
8. Про забезпечення права на доступ до публічної інформації в умовах правового режиму воєнного стану. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1696751/ (дата звернення 19.07.2025)

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ПЕТРИЧЕНКО О. П.,
аспірант кафедри державно-правових
і гуманітарних наук
*(Навчально-науковий гуманітарний
інститут Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського)*
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.92
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.28

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена принципам адміністративно-правового регулювання функціонування ринку природного газу в Україні. Наголошується, що такі принципи є базовими положеннями, ідеями, що мають для досліджуваної сфери не лише науково-теоретичне, а й прикладне значення. Вони закладають концептуальну основу законотворчості та підзаконного нормотворення у сфері функціонування ринку природного газу в Україні, впливають на зміст адміністративно-правових норм, зумовлюють тенденції та перспективи їх вдосконалення. Завдяки принципам адміністративно-правового регулювання усуваються прогалини у законодавстві України про природний газ, реалізуються дискреційні та інші повноваження суб'єктів публічної адміністрації, на які покладаються завдання та функції у сфері функціонування ринку природного газу, приймаються останніми різного роду управлінські рішення тощо. Підкреслено, що поняття «принципи адміністративно-правового регулювання функціонування ринку природного газу» та «принципи функціонування ринку природного газу» взаємопов'язані між собою, але не є тотожними. Принципи адміністративно-правового регулювання функціонування ринку природного газу класифіковано на: а) загальні – ті, що властиві для адміністративно-правового регулювання відносин у економічній, соціально-культурній та адміністративно-політичній сферах, у тому числі у сфері функціонування ринку природного газу (верховенство права, включаючи законність; пріоритет прав та свобод людини і громадянина; рівність фізичних (приватних) осіб перед законом; взаємна відповідальність держави і фізичної (приватної) особи; гуманізм і справедливість у взаємостосунках між державою і фізичною (приватною) особою та ін.); б) спеціальні – вихідні ідеї адміністративно-правового регулювання, характерні саме для регламентації функціонування ринку природного газу (єдність і диференціація; вільний вибір та конкуренція; забезпечення національних інтересів; захист прав споживачів; безпека постачання; відкритість та прозорість (транспарентність); стимулювання ефективності та інновацій; інтеграція до європейського енергетичного ринку та ін.). Окрему увагу приділено характеристиці спеціальних принципів адміністративно-правового регулювання функціонування ринку природного газу в Україні.

Ключові слова: *ринок природного газу, сфера функціонування ринку природного газу, принципи права, принципи адміністративно-правового регулювання.*

Petrychenko O. P. Principles of Administrative and Legal Regulation of the Functioning of the Natural Gas Market in Ukraine

The article is devoted to the principles of administrative and legal regulation of the functioning of the natural gas market in Ukraine. It emphasizes that these principles represent fundamental provisions and ideas that have not only theoretical but also practical significance for the studied area. They form the conceptual foundation for law-making and subordinate rule-making in the sphere of the natural gas market's functioning in Ukraine, influence the content of administrative and legal norms, and determine trends and prospects for their improvement. Through the application of administrative and legal principles, legislative gaps in Ukraine's natural gas legislation are addressed, and discretionary and other powers of public administration bodies – responsible for implementing tasks and functions in the sphere of the natural gas market – are exercised. These principles also guide various managerial decisions made by such entities. It is underlined that the concepts of «principles of administrative and legal regulation of the natural gas market» and «principles of the functioning of the natural gas market» are interrelated but not identical. The principles of administrative and legal regulation of the functioning of the natural gas market are classified into: a) general principles – those that are typical for administrative and legal regulation of relations in the economic, socio-cultural, and administrative-political spheres, including the natural gas market (such as the rule of law, including legality; the priority of human and civil rights and freedoms; equality of individuals before the law; mutual responsibility of the state and the individual; humanism and justice in the relationship between the state and the individual, etc.); b) special principles – foundational ideas of administrative and legal regulation that are specific to the regulation of the natural gas market's functioning (such as unity and differentiation; free choice and competition; ensuring national interests; protection of consumer rights; supply security; openness and transparency; stimulation of efficiency and innovation; integration into the European energy market, etc.). Special attention is given to the characteristics of these special principles of administrative-legal regulation of the natural gas market in Ukraine.

Key words: *natural gas market, sphere of natural gas market functioning, legal principles, principles of administrative and legal regulation.*

Вступ. На шляху реформування нафтогазового сектору України, що передбачає впровадження європейських стандартів та гармонійну інтеграцію з європейською нафтогазовою системою, а також в умовах підвищеної небезпеки, інших викликів і загроз воєнного стану в Україні важливого значення набуває регулювання відносин у сфері функціонування ринку природного газу в Україні засобами адміністративного права, розбудова ефективної системи публічного адміністрування у відповідній сфері, вдосконалення правового статусу її суб'єктів тощо. У свою чергу, базового значення набуває вироблення та практична реалізації принципів адміністративно-правового регулювання відносин у сфері функціонування ринку природного газу в Україні як базових концептуальних ідей, що закладають «філософію» і покладаються в основну нормативно-правового впливу публічної адміністрації на ринок природного газу та від яких безпосередньо залежить ефективність правозастосовної діяльності учасників ринку природного газу, а також визначення шляхів подальшого вдосконалення законодавства України про ринок природного газу.

Аналіз досліджень та публікацій. Адміністративно-правові проблеми функціонування нафтогазового сектору в Україні неодноразово привертали увагу вчених-адміністративістів. Зокрема, варто відзначити праці Д.О. Бакая, Я.С. Бенедик, Г.В. Берлач, Ю.В. Ващенко, Н.В. Добрянської, Т. О. Коломоєць, В.К. Колпакова, Ю.Ф. Лавренюк, А.М. Новицького, О.П. Рябченко, Н.П. Свиридюка, М.Г. Шульги та ін. При цьому, аналіз

сучасної адміністративно-правової літератури дозволяє зробити такі зауваження. По-перше, проблеми адміністративно-правового забезпечення функціонування ринку природного газу в Україні аналізуються переважно фрагментарно у контексті більш загальної проблематики, присвяченої господарській (економічній) діяльності загалом, або рідше – у концепті нафтогазового сектору тощо. По-друге, з-поміж проблем адміністративно-правового забезпечення функціонування ринку природного газу найчастіше предметом досліджень стають адміністративно-правовий статус суб'єктів публічного адміністрування у відповідній сфері, організаційно-правові засади окремих напрямків та інших аспектів їх діяльності, як-то контрольно-наглядова діяльність, форми та методи управління тощо. У свою чергу, таке важливе теоретико-прикладене питання як принципи адміністративно-правового регулювання відносин у сфері функціонування ринку природного газу у вітчизняній науці адміністративного права розробки ще не отримало. Наведені обставини зумовлюють постановку поставку **завдань цієї наукової статті**, що полягає визначенні та змістовній характеристиці принципів адміністративно-правового регулювання функціонування ринку природного газу в Україні.

Результати дослідження. Під категорією «принцип» (від лат. principium – «початок», «першоджерело», «першооснова» тощо) у довідкових джерелах розуміють основне, вихідне, базове положення або ідея якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напряму тощо [10, с. 1125]. Похідним є поняття «принципи права», що розкриваються як керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин; ідеї, що визначають природу права, його соціальне призначення, найбільш важливі юридичні вимоги, творцями й адресатами яких є суб'єкти права, тощо [8, с. 119; 12, с. 69]. Галузева ж диференціація системи права зумовлює існування принципів окремих галузей права, їх підгалузей та інститутів, у тому числі й галузі адміністративного права. У контексті предмету нашого дослідження принципи адміністративного права заслуговують на особливу увагу, адже принципи адміністративно-правового регулювання функціонування ринку природного газу є видом таких галузевих принципів та характеризуються всіма їх ознаками.

Загалом принципи адміністративного права вважаються одним із центральних питань теорії адміністративного права. Так, у Великій українській юридичній енциклопедії (Том 5 «Адміністративне право») міститься таке визначення: принципи адміністративного права – це основні універсальні фундаментальні положення, які покладені в основу галузі та є підставою для формування і функціонування її системи та змісту й слугують засадами для регулювання адміністративних правовідносин. Виокремлюються такі ознаки наведених принципів: а) імперативність – принципи вимагають беззастережного підпорядкування, реагування, виконання, мають певну «наказову спрямованість»; б) безумовність – такі принципи не повинні бути обмеженими, є «повними» за своїм змістом, не залежать від будь яких умов; в) універсальність – вони мають різноваріантне призначення, можуть бути «пристосовані» для різних сфер або системних елементів, є всеосяжними; г) регулятивність – визначають засади як усієї галузі адміністративного права, так і окремих її складових; їх призначення полягає в упорядкуванні поведінки суб'єктів адміністративного права; ґ) соціальна обумовленість – принципи трансформуються в ті ідеї, які відповідають соціально-економічним умовам розвитку суспільства, а також політичним, ідеологічним та іншим процесам, які відбуваються у державі; д) нормативність – закріплення принципів або їх відображення у нормах права; е) системність – вони відображають систему правових норм, яка є основою всього масиву законодавства; є) прогресивність – відображають найбільш сучасні трансформаційні процеси адміністративного права, спрямовані на розвиток галузі, вдосконалення окремих її складових; ж) непорушність – зневага до таких принципів або їх порушення з боку законодавця, органів публічної адміністрації, суду чи інших суб'єктів можуть підірвати стабільність правової системи, негативно відобразитись на стані правосвідомості або порушити підтримуваний правопорядок тощо [9, с. 736–740].

На переконання Т.О. Коломоєць та П.О. Баранчика, принципи адміністративного права – це імперативні, безумовні, універсальні, закріплені у нормах адміністративного права положення, які в загальних рисах окреслюють правила поведінки суб'єктів цієї галузі

права і яким повинні відповідати адміністративно-правові норми [13, с. 44]. Т.О. Гуржій та Ю.В. Бодрова обґрунтовують, що під принципами адміністративно-правового регулювання слід розуміти основоположні ідеї, засади, на яких ґрунтуються розвиток і функціонування адміністративного права та всіх його правових інститутів, система адміністративно-правових відносин, реалізація прав, свобод і законних інтересів їх учасників, правотворча та правозастосовна діяльність суб'єктів публічної влади. Принципи адміністративно-правового регулювання здійснюють вирішальний вплив на розвиток не лише адміністративного права та адміністративного законодавства, а також адміністративно-правової доктрини, нормотворчої діяльності та правозастосовної практики [11, с.42, 46].

А.А. Шарая узагальнює підходи до розуміння принципів адміністративного права, які, з позиції вченої, можна відобразити наступними твердженнями: а) принципи адміністративного права – це основні засади, ідеї, положення, які покладені в основу галузі; б) принципи адміністративного права – це підстава для формування і функціонування системи адміністративного права та змісту цієї галузі права; в) принципи адміністративного права – це підґрунтя для адміністративно-правових норм; г) принципи адміністративного права – це базис діяльності суб'єктів адміністративного права, ґ) принципи адміністративного права – це гарантія забезпечення прав та свобод людини і громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства і держави [15, с. 118].

Вищенаведені характеристики принципів повною мірою застосовні до принципів адміністративно-правового регулювання відносин у сфері функціонування ринку природного газу в Україні. У свою чергу, останні набувають специфічних особливостей в силу сфери їх поширення та застосування. Принципам адміністративно-правового регулювання відносин у сфері функціонування ринку природного газу притаманні такі *специфічні риси*:

1) вони є вихідними ідеями, положеннями що покладаються в основу вироблення, формалізації та власне зміст адміністративно-правових норм, предмет регулювання яких охоплює адміністративні правовідносини у процесі купівлі-продажу природного газу, його постачання, надання послуг з транспортування, розподілу, зберігання (закачування, відбору), а також послуг з установки LNG. Принципи сприяють концептуалізації таких правових норм, які у сукупності формують відповідний правовий інститут у межах адміністративно-господарського права – підгалузі Особливої частини адміністративного права;

2) такі принципи є підґрунтям (базисом) для вдосконалення законодавства України про природного газу, вихідними орієнтирами («дороговказами»), на які має орієнтуватися Верховна Рада України у законотворчій діяльності щодо сфери функціонування ринку природного газу, у тому числі в умовах його адаптації до європейських стандартів, а також Міністерство енергетики України, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, та інші уповноважені суб'єкти нормотворення, які забезпечують підзаконну правову деталізації законів України про природний газ;

3) такі принципи закладають «філософію» виникнення, розвитку, зміни та припинення адміністративних правовідносин за участю, з однієї сторони – суб'єктів публічного адміністрування, які реалізують завдання та функції у сфері функціонування ринку природного газу (Кабінету Міністрів України, Міністерства енергетики України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, Державної інспекції енергетичного нагляду України та ін.) та з іншої сторони – суб'єктів ринку природного газу (оператор газотранспортної системи, оператор газорозподільної системи, оператор газосховища, оператор установки LNG, замовник, оптовий продавець, оптовий покупець, постачальник, газовидобувне підприємство, споживач);

4) такі принципи мають дотримуватися у правозастосовній діяльності Кабінету Міністрів України, Міністерства енергетики України, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, Державної інспекції енергетичного нагляду України та інших суб'єктів публічного адміністрування, які реалізують завдання та функції у сфері функціонування ринку природного газу. У свою чергу, не слід допускати методологічної помилки ототожнення принципів публічного адміністрування

у сфері функціонування ринку природного газу (принципи виконавчо-розпорядчої діяльності) із принципами адміністративно-правового регулювання у цій сфері. Адже така помилка мала місце тривалий час у радянський період. Як слушно підкреслює В. Б. Авер'янов, «колишнє радянське адміністративне право (єдине в цьому сенсі серед інших галузей) залишилося без власних принципів через те, що в теорії вони підмінялися принципами державного управління» [6, с. 11–12].

5) такі принципи знаходять своє відображення та/або можуть бути сформульовані на основі положень: а) міжнародних договорів України у сфері функціонування ринку природного газу (зокрема, Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, яка ратифікована Законом України від 16.09.2014 р. та ін.); б) законів України («Про нафту і газ» від 20.04.2000 р., «Про ринок природного газу» від 09.04.2015 р., «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» від 22.09.2016 р. та ін.); в) європейських директив та інших європейських актів, котрі впроваджуються у законодавство України у сфері функціонування ринку природного газу на шляху його європеїзації (як-то Директиви 2009/73/ЄС «Про спільні правила внутрішнього ринку природного газу та про скасування Директиви 2003/55/ЄС» від 13.07.2009 р., Директиви 2004/67/ЄС «Про здійснення заходів для забезпечення безпеки постачання природного газу» від 26.04.2004 р. та ін.). Наведений перелік джерел, у яких знаходять відображення відповідні принципи, не є вичерпним. Слушну думку висловлює В. К. Колпаков, що окрім позитивного законодавства України з-поміж джерел вираження принципів адміністративного права слід виокремлювати: по-перше, систему настановних положень ЄС, що випливає з документів про асоціацію України з ЄС; по-друге, систему знань про адміністративне право, систематизований і концентрований виклад яких міститься в категоріях «доктрина адміністративного права» і «предмет адміністративного права»; по-третє, закономірності буття адміністративного права, його статики і динаміки тощо [7, с. 121].

У контексті теоретичної характеристики принципів адміністративно-правового регулювання функціонування ринку природного газу слід зауважити, що законодавством України нормативно врегульовується перелік *«принципів функціонування ринку природного газу».* Закріплюється, що ринок природного газу функціонує на засадах вільної добросовісної конкуренції, крім діяльності суб'єктів природних монополій, та за принципами: 1) забезпечення високого рівня захисту прав та інтересів споживачів природного газу, у тому числі забезпечення першочергового інтересу безпеки постачання природного газу, зокрема шляхом диверсифікації джерел надходження природного газу; 2) вільної торгівлі природним газом та рівності суб'єктів ринку природного газу незалежно від держави, згідно із законодавством якої вони створені; 3) вільного вибору постачальника природного газу; 4) рівності прав на ввезення та вивезення природного газу на/з території України; 5) невтручання держави у функціонування ринку природного газу, крім випадків, коли це необхідно для усунення вад ринку або забезпечення інших загальносуспільних інтересів, за умови що таке втручання здійснюється у мінімально достатній спосіб; 6) забезпечення рівних прав на доступ до газотранспортних та газорозподільних систем, газосховищ, установки LNG; 7) недопущення та усунення обмежень конкуренції, спричинених діями суб'єктів ринку природного газу, у тому числі суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання державної форми власності; 8) додержання встановлених технічних норм та норм безпеки; 9) захисту навколишнього природного середовища та раціонального використання енергоресурсів; 10) відповідальності суб'єктів ринку природного газу за порушення правил діяльності на ринку природного газу та умов договорів [3, ст. 3].

Наголосимо на тому, що у Законі України «Про ринок природного газу» від 09.04.2015 р. поняття «ринок природного газу» розкривається як *«сукупність правовідносин, що виникають у процесі купівлі-продажу, постачання природного газу, а також надання послуг з його транспортування, розподілу, зберігання (закачування, відбору), послуг установки LNG»* [3, п. 33 ст. 1]. Слідом, з огляду на наведене положення нормативно-врегульовані «принципи

функціонування ринку природного газу» є нічим іншим як принципами правовідносин у відповідній сфері. З нашої позиції, не можна заперечувати зв'язку вищенаведених принципів та «принципів адміністративно-правового регулювання функціонування ринку природного газу». У свою чергу, враховуючи той факт, що на ринку природного газу, крім адміністративних правовідносин, мають місце також господарські та інші правовідносини, ототожнювати вищенаведені поняття було б формально-логічно не правильно.

Перш ніж визначити види та надати характеристику принципам адміністративно-правового регулювання функціонування ринку природного газу слід обрати для цього надійну методологічну основу. Аналіз літератури свідчить, що принципи адміністративного права (адміністративно-правового регулювання) у адміністративно-правовій науці поділяють за різними критеріями, зокрема на: а) зовнішні та внутрішні (Ю.П. Битяк, В.В. Зуй, В.Я. Настюк та ін.); б) загальні та спеціальні (В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Н.П. Свиридюк, Г.Й. Ткач, А.А. Шарая та ін.). Вважаємо, що поділ принципів на загальні та спеціальні заслуговує на особливу увагу. Перші мають основоположне значення для всієї галузі адміністративного права (законність, пріоритет прав та свобод людини і громадянина; рівність громадян перед законом; демократизм нормотворчості і реалізації права; взаємна відповідальність держави і людини; гуманізм і справедливість у взаємостосунках між державою і людиною). Як правило, вони знаходять свій конкретний прояв і деталізацію в принципах спеціальних, тобто властивих окремим інститутам адміністративного права: принципах державної служби; принципах адміністративної відповідальності; принципах адміністративного судочинства тощо [14, с. 133–135]. Наведений підхід є методологічно вивіреним та таким, що відображає єдність і диференціацію адміністративно-правового регулювання суспільних відносин і може бути використаний у нашому дослідженні.

З огляду на зазначене залежно від сфери поширення виділяємо дві групи принципів адміністративно-правового регулювання функціонування ринку природного газу: ***а) загальні принципи*** – властиві для адміністративно-правового регулювання відносин у економічній, соціально-культурній та адміністративно-політичній сферах, у тому числі у сфері функціонування ринку природного газу (верховенство права, включаючи законність; пріоритет прав та свобод людини і громадянина; рівність фізичних (приватних) осіб перед законом; взаємна відповідальність держави і фізичної (приватної) особи; гуманізм і справедливість у взаємостосунках між державою і фізичною (приватною) особою); ***б) спеціальні принципи*** – вихідні ідеї адміністративно-правового регулювання, властиві саме для регулювання сфери функціонування ринку природного газу в Україні. Враховуючи, що загальні принципи у адміністративно-правовій науці неодноразово розроблялись вченими, зосередимось на переліку та характеристиці спеціальних принципів адміністративно-правового регулювання функціонування ринку природного газу:

– *єдність і диференціація* полягає у наявності як загальних нормативних вимог (приписів) регулятивного впливу на ринок природного газу, що визначаються загальними нормами законодавства України про природний газ, так і необхідної їх диференціації у спеціальних нормативних приписах для регулювання відносин у цій сфері з урахуванням специфічних умов функціонування окремих суб'єктів ринку, територій, категорій споживачів тощо. Зокрема, така диференціація має місце у специфічному регулюванні: а) видів господарської діяльності – у розрізі постачання газу, його транспортування, розподілу та ін., території її здійснення тощо; б) правового статусу операторів газотранспортної, газорозподільної та газосховищної систем та ін.; в) правового статусу постачальників зі спеціальними обов'язками та видів споживачів, зокрема диференційоване правове регулювання вразливих споживачів та ін.;

– *вільний вибір та конкуренція*. Принцип вільного вибору та конкуренції є фундаментальним у структурі адміністративно-правового регулювання ринку природного газу України, що ґрунтується на положеннях ст.ст. 1, 4, 10-12 Закону України «Про ринок природного газу» від 09.04.2015 р., а також імплементує вимоги Третього енергетичного пакета ЄС. Його зміст полягає у визнанні за споживачами права вільно обирати постачальника

газу, а за суб'єктами ринку – здійснювати господарську діяльність у відкритому, прозорому, недискримінаційному конкурентному середовищі. Ефективна конкуренція передбачається як засада функціонування ринку природного газу в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, яка ратифікована Законом України від 16.09.2014 р. (ст. 277) [2], Директиві 2009/73/ЄС «Про спільні правила внутрішнього ринку природного газу та про скасування Директиви 2003/55/ЄС» від 13.07.2009 р. (п. 1, 16, 17, 33 та ін.) [4] та ін.;

– ***забезпечення національних інтересів*** полягає в тому, що адміністративно-правове регулювання функціонування ринку природного газу має забезпечувати енергетичну безпеку держави, стабільність постачання, економічну незалежність, а також захист стратегічної інфраструктури та суспільно важливих категорій споживачів. Усі рішення суб'єктів публічної адміністрації на ринку природного газу мають ухвалюватися з урахуванням стратегічних інтересів України, її суверенітету, добробуту громадян і цілісності енергетичної системи;

– *захист прав споживачів*. Цей принцип тісно пов'язаний із попереднім. Адміністративно-правові норми на ринку природного газу мають бути спрямовані на забезпечення справедливого ставлення до споживачів, недопущення зловживань з боку постачальників, оперативне реагування на скарги споживачів та надання якісних послуг. Особливий захист повинна отримувати категорія вразливих споживачів, які мають право на субсидію для відшкодування витрат за спожитий природний газ та іншу адресну допомогу, що надається у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [3]. Принцип захисту прав споживачів є похідним від широкої концепції «сервісної держави», основи якої закладені у ст. 3 Конституції України: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави … Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1];

– *безпека постачання.* На державу покладається обов'язок забезпечити надійне, стабільне та безперебійне постачання природного газу всім категоріям споживачів, у тому числі в умовах надзвичайних ситуацій, як то воєнний, надзвичайний стан тощо. Міністерство енергетики України розробляє та затверджує правила про безпеку постачання природного газу, які є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами ринку природного газу. Правила про безпеку постачання природного газу встановлюють мінімальні норми безпеки постачання природного газу та повинні визначати відомості, перелік яких визначається ч. 1 ст. 5 Закону України «Про ринок природного газу» від 09.04.2015 р. [3]. Держава має забезпечити дотримання суб'єктами ринку природного газу безпекових норм та здійснювати енергетичний нагляд (контроль) на ринку природного газу за дотриманням відповідних вимог. Вагомого значення для імплементації цього принципу мають європейські акти, зокрема Директива 2009/73/ЄС «Про спільні правила внутрішнього ринку природного газу та про скасування Директиви 2003/55/ЄС» від 13.07.2009 р. [4], Регламент № 2017/1938 ЄС «Про заходи для гарантування безпеки постачання газу та про скасування Директиви (ЄС) № 994/2010» від 25.10.2017 р. [5] та ін.;

– ***відкритість та прозорість (транспарентність).*** Сутність цього принципу полягає в тому, що всі ключові параметри організації та функціонування ринку природного газу мають бути доступними, відкритими, зрозумілими та передбачуваними для усіх учасників ринку, споживачів і зацікавлених сторін. Принцип охоплює складовими доступність інформації, передбачуваність процедур, участь зацікавлених сторін у прийнятті управлінських рішень та ін.;

– *стимулювання ефективності та інновацій* є принципом, згідно якого адміністративно-правове регулювання на ринку природного газу має бути спрямоване не лише на здійснення контрольно-наглядових функцій, а й на активне створення умов для модернізації галузі, впровадження інноваційних рішень та підвищення енергоефективності. Принципом охоплюється: підтримка проектів із реконструкції газотранспортної та газорозподільної системи; створення стимулів для оновлення обладнання; зменшення втрат газу; підвищення

надійності постачання; планування та реалізація планів розвитку мереж; використання цифрових сервісів для взаємодії постачальників і споживачів та ін.;

– *інтеграція до європейського енергетичного ринку* означає, що адміністративно-правове регулювання функціонування ринку природного газу в Україні повинне узгоджуватися з нормами та цілями, визначеними актами права Європейського Союзу, зокрема Третім енергетичним пакетом. Йдеться про гармонізацію законодавства України шляхом впровадження європейських стандартів, запровадження спільних правил доступу до інфраструктури, розділення функцій постачання, транспортування та розподілу газу тощо («unbundling»), забезпечення недискримінаційного транскордонного обміну природним газом, незалежне регулювання на ринку природного газу та ін.

Висновки. Підсумовуючи, слід підкреслити, що принципи адміністративно-правового регулювання функціонування ринку природного газу в Україні є базовими положеннями, ідеями, що мають для досліджуваної сфери не лише теоретичне, а й прикладне значення. Вони закладають концептуальну основу законотворчості та підзаконного нормотворення у сфері функціонування ринку природного газу в Україні, впливають на зміст адміністративно-правових норм, зумовлюють тенденції та перспективи їх вдосконалення. Завдяки принципам адміністративно-правового регулювання усуваються прогалини у законодавстві України про природний газ, реалізується дискреційні та інші повноваження суб'єктів публічної адміністрації, які виконують завдання та функції у сфері функціонування ринку природного нагу, приймаються останніми різного роду управлінські рішення тощо. Поняття «принципи адміністративно-правового регулювання функціонування ринку природного газу» та «принципи функціонування ринку природного газу» взаємопов'язані між собою, але не є тотожними. Принципи адміністративно-правового регулювання функціонування ринку природного газу поділяються на: а) загальні – властиві для адміністративно-правового регулювання відносин в економічній, соціально-культурній та адміністративно-політичній сферах, у тому числі у сфері функціонування ринку природного газу (верховенство права, включаючи законність; пріоритет прав та свобод людини і громадянина; рівність фізичних (приватних) осіб перед законом; взаємна відповідальність держави і фізичної (приватної) особи; гуманізм і справедливість у взаємостосунках між державою і фізичною (приватною) особою та ін.); б) спеціальні – вихідні ідеї адміністративно-правового регулювання, властиві саме для регулювання функціонування ринку природного газу (єдність і диференціація; вільний вибір та конкуренція; забезпечення національних інтересів; захист прав споживачів; безпека постачання; відкритість та прозорість (транспарентність); стимулювання ефективності та інновацій; інтеграція до європейського енергетичного ринку та ін.).

Список використаних джерел:

1. Конституція України: прийнята на 5 сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р., зі змін. та доп. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами від 21.03.2014 р. та 27.06.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 14.07.2025)

3. Про ринок природного газу: Закон України від 09.04.2015 р., № 329-VIII, зі змін. та доп. *Офіційний вісник України*. 2015. № 37. Ст. 1117.

4. Про спільні правила внутрішнього ринку природного газу та про скасування Директиви 2003/55/ЄС: Директива Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 2009/73/ЄС від 13.07.2009 р. URL: https://energysecurityua.org/ua/pereklad-zakonodavstva-es/dyrektyva-2009-73-yes-yevropeyskoho-parlamentu-i-rady/ (дата звернення: 14.07.2025)

5. Про заходи для гарантування безпеки постачання газу та про скасування Директиви (ЄС) № 994/2010: Регламент Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу № 2017/1938 від 25.10.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_039-17#Text (дата звернення: 14.07.2025)

6. Авер'янов В. Б. Нова доктрина українського адміністративного права: концептуальні позиції. *Право України*. 2006. № 5. С. 11–12.

7. Адміністративне право України: підруч. / [П. Діхтієвський, Ю. Вашенко, Н. Задирака, В. Пашинський, В. Клинчук та ін.); за заг. ред. П. Діхтієвського. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 772 с.

8. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напряму «*Юридичні науки*» / уклад.: В.Л. Бабка, М. М. Шумило; за ред. А. М. Киридон. Київ: Енциклопед. вид-во, 2017. 152 с.

9. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2020. Т. 5. Адміністративне право / редкол.: Ю. П. Битяк (голова) та ін. 960 с.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

11. Гуржій Т. О., Бодров Ю. В. Поняття та сутність принципів адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія «Право».* 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 41–48.

12. Загальна теорія права: підруч. / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

13. Коломоєць Т. О., Баранчик П. О. Принципи адміністративного права: монографія. Запоріжжя: Copy Art, 2012. 203 с.

14. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права: навч. посіб. / за заг. ред. Р. О. Куйбіди, В. І. Шишкіна. Київ: Старий світ, 2006. 576 с.

15. Шарая А.А. Поняття принципів адміністративного права в сучасній доктрині. *Вісник Запорізького національного університету*. *Юридичні науки*. 2013. № 1 (I). С. 115–118.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ПІДДУБНИЙ Д. І.,
старший викладач кафедри
правознавства та фінансів
(Полтавський інститут економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 347.965.42
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.29

КУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ

Вступ. Світовий досвід доводить, що медіація посідає провідне місце серед альтернативних способів вирішення спорів, однак в Україні цей інститут лише набуває інституційної та культурної легітимації. У контексті євроінтеграції та трансформації правової системи особливого значення набуває комплексний аналіз соціокультурних чинників, що визначають сприйняття, прийнятність і практичну ефективність медіації в Україні.

Метою статті є виявлення та дослідження соціокультурних чинники становлення медіації за допомогою моделі «культурні норми – нормативно-правове середовище – очікувана ефективність», а також дослідження особливостей впливу цих детермінантів на впровадження цього соціального та правового інституту в Україні.

Методи. Для дослідження застосовано діалектичний, порівняльно-правовий, формально-логічний використаний методи та соціокультурний аналіз.

Огляд літератури. Культурну зумовленість медіації досліджували К. Обучі, О. Фукушіма та Дж. Т. Тедескі, які пов'язують вибір тактик управління конфліктом із ціннісними орієнтаціями сторін. Дж. А. Волл, Дж. Б. Старк і Р. Л. Стендіфер запропонували структурну модель медіації, що інтегрує соціальні, правові й психологічні чинники. У мультикультурному контексті ефективність процедури розкрили Л. Н. Мейган та Дж. М. Махан. В українській науковій традиції культурний вимір медіації лише формується, однак дослідження О. Спектор, Т. Подковенко, О. Кармази, Н. Сидоренко та Т. Кисельової уже підкреслюють необхідність урахування цього чинника під час правової трансформації.

Результати і висновки. Дослідження підтвердило три ключові закономірності. Готовність сторін приймати медіацію формується під впливом соціальних норм, нормативно-правового середовища та очікуваної вигоди для всіх учасників. Вибір медіації рідко є суто раціональним, але він залежить від нормативно-ціннісних установок суспільства та інституційної культури правозастосування. Ефективне впровадження медіації потребує збалансованої взаємодії між культурними очікуваннями, чітким правовим регулюванням та демонстрацією реальних переваг процедури.

В українському контексті довіра до медіації визначається культурною легітимністю посередника, фрагментарністю нормативного поля та заниженими очікуваннями ефективності процедури медіації.

Ключові слова: *медіація; соціокультурні чинники; культурна легітимність; альтернативне вирішення спорів; правова трансформація.*

Piddubnyi D. I. Cultural determinants of the use of mediation

Introduction. Global experience demonstrates that mediation holds a leading position among alternative dispute-resolution mechanisms; however, in Ukraine, this institution is only beginning to acquire institutional and cultural legitimacy. Within the context of European integration and the ongoing transformation of national legal systems, a comprehensive analysis of the sociocultural determinants shaping the perception, acceptability, and practical effectiveness of mediation is of particular significance.

Aim. This article seeks to identify and analyze the sociocultural factors underpinning the development of mediation through the analytical triad "cultural norms – regulatory environment – expected effectiveness," and to elucidate how these determinants influence the introduction of this social and legal institution in Ukraine.

Methods. The research employs a dialectical approach, comparative-legal and formal-logical methods, and sociocultural analysis.

Literature review. The cultural conditioning of mediation has been examined by K. Ohbuchi, O. Fukushima, and J. T. Tedeschi, who link the choice of conflict-management tactics to the value orientations of the parties. J. A. Wall, J. B. Stark, and R. L. Standifer have proposed a structural model of mediation integrating social, legal, and psychological factors. In multicultural settings, the effectiveness of the procedure has been explored by L. N. Mahan and J. M. Mahuna. Within Ukrainian scholarship, the cultural dimension of mediation is still nascent, yet studies by O. Spektor, T. Podkovenko, O. Karmaza, N. Sydorenko, and T. Kyseliova already emphasize the need to account for this factor during legal transformation.

Results and conclusions. The study confirms three fundamental regularities. First, the parties' willingness to engage in mediation is shaped by social norms, the regulatory environment, and anticipated benefits for all participants. Second, although the choice of mediation is seldom purely rational, it is conditioned by society's normative-value orientations and the institutional culture of law enforcement. Third, the effective implementation of mediation requires a balanced interplay among cultural expectations, clear legal regulation, and demonstrable practical advantages. In the Ukrainian context, trust in mediation is determined by the cultural legitimacy of the mediator, the fragmented regulatory framework, and parties' modest expectations regarding the procedure's effectiveness.

Key words: *mediation; sociocultural factors; cultural legitimacy; alternative dispute resolution; legal transformation.*

Вступ. У сучасних правових системах медіація постає не лише як ефективний інструмент альтернативного вирішення спорів, але й як складний соціально-правовий феномен, що потребує глибокого переосмислення в площині міждисциплінарного аналізу. Її активне запровадження супроводжується фундаментальною зміною юридичної парадигми: від традиційного, переважно змагального правосуддя, до більш гнучких моделей, що ставлять за мету не лише формальне встановлення переможців і переможених, але й збереження соціальних зв'язків, відновлення ефективної комунікації між сторонами конфлікту та всебічне врахування їхніх різноманітних інтересів.

Водночас ефективність і темпи поширення медіації значною мірою залежать від цілого комплексу контекстуальних чинників, серед яких особливої ваги набувають глибоко вкорінені культурні та специфічні правові особливості кожної окремої юрисдикції.

В Україні відбувається зміна підходів до вирішення спорів: від адміністративно-патерналістської моделі поступово переходять до гнучкіших, партнерських та консенсусних практик. Впровадження медіації в Україні розглядається як явище правової акультурації, тобто інтеграція однієї правової системи до іншої [1, с. 137].

Питання культурної обумовленості медіації вже тривалий час перебуває в центрі уваги дослідників. Значний внесок у теоретичне осмислення цієї проблематики зробили Казуо Обучі (Kazuo Ohbuchi), Осаму Фукушіма (Osamu Fukushima), Джеймс Т. Тедескі (James T. Tedeschi), Кен-Ічі Обучі (Ken-Ichi Ohbuchi), які досліджували ціннісну зумовленість вибору тактик управління конфліктом [2]. Важливі емпіричні спостереження були також запропоновані Джеймсом А. Уоллом молодшим, (James A. Wall), Джоном Б. Старком (John B. Stark) та Ретою Л. Стендафер (Rhetta L. Standifer), які створили структурну модель медіації з акцентом на соціальні, правові та психологічні чинники [3]. У міждисциплінарному аспекті помітною є праця Лори Н. Меєн (Laura N. Mahan) та Джошуа М. Махана (Joshua M. Mahuna), що аналізує ефективність медіації в мультикультурних середовищах [4]. В Україні ж це питання залишається відносно новим напрямом досліджень, хоча окремі автори, зокрема О. Спектор [1], Т. Подковенко [5, 6], О. Кармаза [7], Н. Сидоренко [8], Т. Кисельова [9] та інші вже привертають увагу до необхідності урахування культурного чинника у впровадженні медіації як частини правової трансформації.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне виявлення, систематизація та критичне осмислення соціокультурних чинників становлення й функціонування медіації в Україні через модель «культурні норми – нормативно-правове середовище – очікувана ефективність». Дослідження спрямоване на ідентифікацію домінантних ціннісно-нормативних установок, що визначають суспільну готовність до медіації, аналіз відповідності чинного національного законодавства світовому досвіду та виявлення наявних прогалин, оцінку очікуваних практичних вигод для сторін конфлікту і третіх суб'єктів, а також з'ясування механізму взаємодії зазначених чинників у процесі інституціоналізації медіації. На підставі зібраних емпіричних даних стаття покликана сформулювати рекомендації щодо оптимізації впровадження цього соціально-правового інституту в умовах правової системи України.

Результати дослідження. Культурні коди, що історично формувалися в суспільстві, безпосередньо впливають на уявлення про прийнятність та бажаність звернення до медіації як способу врегулювання конфліктів. Ці уявлення формуються через призму існуючої системи соціального престижу, усталених традицій і авторитетів, а також домінуючої в суспільстві концепції справедливості [2]. Це особливо відчутно в тих суспільствах, де правова свідомість протягом тривалого часу формувалася в умовах ієрархічного, часто репресивного правозастосування, що обмежувало можливості для горизонтальних форм взаємодії.

Україна є саме такою юрисдикцією, де вітчизняна культура правового вирішення спорів перебуває у складній перехідній фазі. Від історично домінуючих патерналістської та адміністративної логіки, яка передбачала вертикальне вирішення конфліктів, суспільство поступово переходить до пошуку більш гнучких, горизонтальних і консенсусних форматів. У цьому складному контексті особливої актуальності набуває глибоке та всебічне дослідження ключових детермінантів розвитку медіації, з урахуванням як класичних теоретичних підходів, так і сучасних міжкультурних теорій, включаючи важливу концепцію культурної ефективності медіації. Розуміння цих детермінантів є необхідною умовою для успішної адаптації та інтеграції медіації в українську правову систему.

Мотивація третіх сторін та сторін конфлікту долучатися до медіаційного процесу та звертатися за сторонньою допомогою, визначається соціальними нормами, у тому числі правовими, а також очікуваними вигодами від процедури [3, с. 373]. У загальному вигляді медіація виникає внаслідок взаємної готовності сторін до діалогу за участі третьої нейтральної особи. Проте така готовність рідко є результатом суто раціонального вибору. Її формування значною мірою залежить від нормативно-ціннісних уявлень суспільства, інституційної культури правозастосування, а також оцінки практичних переваг відповідної процедури. Як зазначають Джеймс А. Уолл молодший, (James A. Wall), Джон Б. Старк (John B. Stark) та Рета Л. Стендафер (Rhetta L. Standifer) у своїй роботі Медіація: сучасний огляд і розвиток теорії (Mediation: A current review and theory development), потреба у медіації та її застосування у кожному суспільстві постає внаслідок взаємодії трьох чинників: соціальних норм, законодавчого середовища та очікуваної вигоди для всіх сторін [3, с. 371–372].

Автори цілком обґрунтовано наголошують на міждисциплінарному характері медіації та її тісній залежності від контексту. На підставі цього виокремлюють три ключові аналітичні виміри, що визначають готовність сторін до участі в медіаційному процесі та ефективність його впровадження: соціокультурні норми, нормативно-правове оформлення та очікувана інструментальна ефективність [3, с. 373]. Така класифікація дозволяє розглядати медіацію не як універсальну процедуру, а як інструмент, гнучкість і адаптивність якого критично залежать від середовища його впровадження. На думку автора, ці три змінні є критично важливими для того, щоби зрозуміти складність її впровадження зокрема в Україні.

По-перше, варто звернути увагу на соціокультурну легітимацію медіації. Загалом, у рамках колективістських культур (наприклад, країни Східної Азії) медіація сприймається як інструмент підтримання соціальної рівноваги. Її застосування не є альтернативою суду в сучасному сенсі, а історично закорінене у практиках розв'язання конфліктів через авторитет громади чи старійшин. Як зазначає Т. Кисельова, у сучасних африканських, ісламських, китайських та японських суспільствах, на відміну від західної традиції, основними засобами вирішення конфліктів залишаються позасудові форми примирення, тоді як звернення до суду розглядається як вторинний, альтернативний механізм [9, с. 226]. Це підтверджується також у праці Культурні цінності в управлінні конфліктами: цільова орієнтація, досягнення мети та тактичне рішення (Cultural Values in Conflict Management: Goal Orientation, Goal Attainment, and Tactical Decision), де автори на основі емпіричного дослідження демонструють, що домінантні культурні цінності безпосередньо впливають на орієнтацію сторін у конфлікті, тип бажаного результату та вибір тактичних рішень [2]. У колективістських культурах, наприклад, Японії, які віддають перевагу гармонії у міжособистісних відносинах, учасники схильні уникати прямих конфронтацій, натомість виявляють готовність до компромісів і адаптаційної поведінки задля збереження взаємоповаги та "обличчя" опонента. Такий підхід знижує ймовірність ескалації конфлікту та створює передумови для фасилітативної або трансформативної медіації. Водночас, причини формування норм і законів, що заохочують медіацію, є настільки складними та багатовимірними, що побудовані на них теорії й прогнози часто не підтверджуються на практиці. Скажімо, цілком логічно припустити, що корейські звичаї, які спонукають сторони конфлікту звертатися по медіацію, а третіх осіб – виступати посередниками, походять із конфуціанської традиції, зосередженої на гармонії [10, с. 27]. Водночас не менш переконливим поясненням може бути те, що ці звичаї виникли через взаємозалежність аграрного суспільства Кореї або історичну обмеженість доступу до судової системи [3, с. 373].

На противагу цьому, в індивідуалістичних культурах, наприклад, США, конфлікт частіше розглядається як змагальний процес досягнення справедливості, що легітимізує застосування прямих, навіть агресивних тактик, зокрема конкуренції, тиску, аргументації. У таких контекстах медіація потребує інших засобів мотивації сторін до діалогу, зокрема – через акцент на вигодах та контролі над результатом [2].

Таким чином, культурний контекст впливає не лише на готовність сторін скористатися медіацією, а й на характер їхньої взаємодії в процесі, що об'єктивно вимагає адаптації медіаційних моделей до специфіки локальних ціннісно-нормативних установок. У західних суспільствах, куди тяжіє Україна, з переважанням індивідуалістичної орієнтації і змагального правосуддя, медіація потребує формалізації та стандартизації, що, у свою чергу, може суперечити гнучкому й неформальному характеру процедури.

На думку автора, формування інституту медіації в Україні ускладнюється одночасним існуванням двох відмінних парадигм врегулювання конфліктів. Перша ґрунтується на традиційній практиці звернення до авторитетних посередників: священників, старост або осіб, які користуються значною довірою та повагою у суспільстві. Друга, успадкована з радянської правової системи, передбачає переконання, що єдиним легітимним способом вирішення спорів є адміністративний або судовий розгляд. Порівняння цих моделей дає змогу краще усвідомити виклики впровадження медіації у країнах із перехідними правовими культурами. Унаслідок такої подвійності частина суспільства сприймає медіацію як надто

складний та формалізований інструмент, тоді як інші вбачають у ній ненадійний та нелегітимний засіб. Саме ця амбівалентність, на переконання автора, істотно стримує поширення медіації в Україні та її визнання як повноцінного методу врегулювання конфліктів.

По-друге, не менш важливим чинником є нормативно-правові рамки як чинник детермінації застосування медіації [3, с. 371–372]. У великій мірі саме правове середовище створює або розширює можливості для інституціоналізації медіації. На переконання дослідників, надмірна нормативна деталізація здатна обмежити зазначені переваги й фактично звести нанівець потенціал процедури [6, с. 466]. Показовим у цьому контексті є зміст чинних нормативно-правових актів, що регулюють медіацію: переважно вони мають рамковий, рекомендаційний характер, залишаючи державам достатній простір для самостійного формування правових засад її застосування. У юрисдикціях, де існує чітке нормативне врегулювання, інститут медіації активно інтегрується в правозастосування [11, с. 180–181]. Водночас імперативне впровадження без відповідної соціокультурної підтримки може знецінити саму процедуру.

На думку автора, в Україні, попри ухвалення базового Закону «Про медіацію» [12] у 2021 році, законодавча система поки не забезпечує комплексного і чіткого механізму застосування медіації в різних галузях права. Нормативне поле залишається фрагментарним: хоча сам закон визначає основні принципи процедури, він не інтегрований повноцінно у процесуальне законодавство – ані у цивільне, ані у господарське, адміністративне чи кримінальне судочинство. Це означає, що судді, адвокати та інші практики часто не мають чітких вказівок, коли й як вони можуть або мають рекомендувати чи застосовувати медіацію. Окрему проблему становить практична реалізація. В Україні немає затверджених державних стандартів або сертифікаційних вимог до медіаторів, як і єдиної методології підготовки кадрів. Суди не забезпечені інституційною підтримкою: бракує чітких інструкцій для суддів щодо медіабельності справ, не ведеться належна статистика, не створено механізмів моніторингу та оцінювання результатів.

Усе це разом створює ситуацію, коли медіація існує номінально, але не виконує системної ролі в правовій системі. Відсутність інституційного підґрунтя, недостатня підтримка з боку держави та правової спільноти, а також фрагментарність нормативної бази залишають медіацію на периферії правозастосування.

Як влучно зазначає Т. Подковенко, у глобальному вимірі медіація належить до найпоширеніших способів розв'язання спорів, проте в нашому суспільстві її досі сприймають із певною обережністю та скепсисом [5, с 14]. Сприйняття медіації в Україні тісно пов'язане з відсутністю правової довіри, оскільки громадяни не очікують реального ефекту від альтернативних суду процедур. Відтак, нормативне закріплення повинне ґрунтуватися не лише на адаптації зарубіжного досвіду, але й на урахуванні специфіки вітчизняної культури, у тому числі і правової.

Третім культурним детермінантом медіації є очікувана ефективність як соціально-психологічний маркер [3, 373]. Очікування сторін конфлікту відіграють вирішальну роль у виборі того чи іншого способу його розв'язання. Як зазначається у дослідженні Медіація: сучасний огляд і розвиток теорії (Mediation: A Current Review and Theory Development), відповідно до теорії очікуваної вигоди (expectancy theory), сторони погоджуються на участь у медіації лише тоді, коли очікують, що результати цієї процедури будуть вигіднішими або принаймні менш ризикованими, ніж альтернативи: судовий розгляд чи відкрите протистояння [3, с. 371–372]. Важливо підкреслити, що йдеться не лише про матеріальні вигоди (час, кошти), а й про соціальні, психологічні й репутаційні наслідки.

Механізм очікуваної вигоди залежить не тільки від логіки раціонального вибору, а й від впливу зовнішніх чинників: репутації медіатора, культури правового спілкування, інституційної підтримки та суспільного досвіду [4]. Наприклад, якщо у певному соціумі не сформовано уявлення про медіацію як про дієвий правовий інструмент, очікування її ефективності залишатимуться низькими. Навіть попри наявність формальних можливостей її використання. З іншого боку, позитивні приклади успішних медіаційних кейсів, підтримка з боку судової влади та освітні програми підвищують очікування щодо результативності процедури.

У цьому контексті очікування не є фіксованими. Вони змінюються під впливом особистого досвіду, професійних контактів, норм спільноти та правових трендів. У країнах з високим рівнем довіри до неформальних процедур (наприклад, у частині азійських культур) очікувана вигода від медіації апріорі вища, ніж у суспільствах із жорсткою правовою ієрархією [2]. Тому ефективність впровадження медіації як інституту безпосередньо пов'язана з цілеспрямованим формуванням позитивних очікувань: через освіту, інформування, демонстрацію успішності, стандартизацію практики та підвищення престижу посередника [13, с. 18–19]. У протилежному випадку навіть добре виписані законодавчі норми не трансформуються у реальну правову практику.

В українському контексті це означає, що сторони обиратимуть медіацію лише тоді, коли вона забезпечить відновлення довіри, збереження репутації, економію ресурсів і прогнозованість результату. Проте, як показують дослідження, очікування щодо ефективності медіації значною мірою формуються під впливом культурної моделі, яка домінує в тій чи іншій спільноті [4]. У спільнотах, де посередник – староста, релігійний лідер чи інша шанована особа – має традиційно високий суспільний авторитет, його участь у врегулюванні конфлікту зміцнює довіру до процедури та підвищує ймовірність сприйняття досягнутого результату як справедливого. За таких обставин легітимність медіації постає природною та соціально обґрунтованою. Натомість у суспільствах, де сформувалася недовіра до неформальних механізмів урегулювання спорів або утвердилася переконаність у виключній компетенції державних інституцій, зокрема судів, посередник не володіє належною суспільною вагою. Відповідно рішення, вироблене в межах медіації, може розглядатися як сумнівне чи навіть необов'язкове для виконання. Отже, культурна легітимність посередника є ключовою передумовою довіри до самої процедури медіації.

Таким чином, очікувана ефективність є не лише результатом раціонального вибору, а й відображенням культурних уявлень про справедливість, гідність і прийнятну поведінку. Для України це означає необхідність формування нової конфліктологічної культури, що визнає медіацію не лише як технічну процедуру, а як дієвий правовий інститут.

Висновки. Узагальнюючи результати аналізу, можемо стверджувати, що інститут медіації постає як складна нормативно-соціальна конструкція, ефективність якої залежить від синергії трьох ключових вимірів: культурного коду, нормативного оформлення та індивідуалізованих очікувань сторін. Модель культурної ефективності (Ohbuchi, 1998) засвідчує, що легітимність та результативність медіації безпосередньо корелює з ціннісними уявленнями спільноти про допустимі моделі вирішення спору.

Для українського правового простору, де тривають процеси правової євроінтеграції, актуальним є не механічне копіювання іноземних зразків, а творення гібридної моделі, яка б поєднувала кращі практики західного правосуддя з урахуванням локальної ментальності. Доцільною видається інституціоналізація медіації в публічно-правових сферах із збереженням її принципів добровільності, конфіденційності та нейтральності. Крім того, особливу роль відіграє просвітницька функція медіації: необхідним є формування в суспільстві уявлення про медіацію не як «альтернативу» суду, а як рівноправний спосіб досягнення справедливості.

Таким чином, повноцінне впровадження інституту медіації в Україні можливе лише за умови узгодженості правової політики, культурної адаптації та інституційного зміцнення. Саме комплексний, міждисциплінарний підхід дозволяє перейти від декларативного закріплення медіації до її дієвого функціонування як складової правової культури сучасної України.

Список використаних джерел:

1. Спектор О. Особливості розвитку та застосування альтернативних способів вирішення цивільно-правових спорів в Україні. *Український часопис міжнародного права*. 2013. № 1. С. 135–140.

2. Ohbuchi, K., Fukushima, O., & Tedeschi, J. T. (1999). Cultural values in conflict management: Goal orientation, goal attainment, and tactical decision. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30(1), 51–71. URL: https://doi.org/10.1177/0022022199030001003

3. Wall, J. A., Jr., Stark, J. B., & Standifer, R. L. (2001). Mediation: A current review and theory development. *Journal of Conflict Resolution*, 45(3), 370–391. URL: https://doi.org/10.1177/0022002701045003006

4. Mahan, L. N., & Mahuna, J. M. (2017). *Bridging the Divide: Cross-Cultural Mediation*. International Research and Review: *Journal of Phi Beta Delta Honor Society for International Scholars*, 7(1), 28–43. URL: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1170662.pdf

5. Подковенко Т. О. Медіація як один з альтернативних способів вирішення спорів та її вплив на правову культуру суспільства. *Актуальні проблеми правознавства.* 2019. Вип. 1, С. 11–16. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/apl/article/view/636/626

6. Подковенко Т.О. Етико-правові засади медіації з урахуванням європейських стандартів. Law in the postmodern epoch: general characteristics and manifestation particularities in separate law branches : Scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2023. 776 p. С. 453–478. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-284-5-19.

7. Кармаза О. Медіація та переговори як альтернативні способи вирішення спорів. *Entrepreneurship, economy and law*. 2020. № 5. С. 13–18. URL: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.02

8. Сидоренко Н., Наумик А., Брагіна К. Особливості функціонування інститутів громадянського суспільства в контексті переходу україни до впровадження концепту «сервісної держави». *Theoretical and practical aspects of modern scientific research*. 2023. URL: https://doi.org/10.36074/logos-24.11.2023.13

9. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. № 11–12. С. 225–236.

10. Про медіацію, або як швидко вирішити конфлікт, не звертаючись до суду: збірник статей / за ред.: Г. Єрьоменко, О. Тронько. Київ, Український Центр Медіації при Києво-Могилянській Бізнес Школі, 2021. 124 с.

11. Проскурякова І. М. Процесуальні особливості альтернативного вирішення публічно-правового спору в адміністративному судочинстві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021. 300 с.

12. Про медіацію. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-IX#Text (дата звернення: 02.07.2025).

13. Luchenko, Dmytro V., Kostina, Diana A., Mediation in Administrative Law Proceeding: Comparative Legal Analysis of the Legislation of the Federal Republic of Germany and Ukraine. *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук. фах. вид. Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2023. № 2. С. 6–21.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ПІШТА В. І.,
доктор філософії,
доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»)

ВІХЛЯЄВ М. Ю.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»)

ГЕРЕВИЧ М. О.,
доктор філософії,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
(Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9:004.67:004.8
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.30

ПІДВИЩЕННЯ ПРОЗОРОСТІ ОБРОБКИ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

У цій статті розглянуто особливості підвищення прозорості обробки персональних даних за допомогою штучного інтелекту, що особливо актуально, зважаючи на стрімкий розвиток цифрових технологій, та того факту, що кількість створених даних постійно збільшується. Зазначено, що кожного року кількість даних, які створюються користувачами цифрових сервісів, соціальних мереж, месенджерів та платформ електронної комерції, зростає. Звертається увага на те, що ринок брокерів даних також зростає. Визначено, що важливими проблемами, які стосуються цифрового середовища є: недосконаліть політик конфіденційності, велика кількість суб'єктів, які беруть участь у процесі обробки персональних даних, а також низький рівень обізнаності та практичних навичок у суб'єктів персональних даних щодо захисту своїх прав.

Здійснено аналіз досліджень, які акцентують увагу на тому, що більшість політик конфіденційності важко читати. До того ж політики конфіденційності не відповідають вимогам законодавства та можуть передаватися третім особам непрозоро. Важливо, що ще одним фактором, який відіграє роль у захисті даних, є низький рівень онлайн-грамотності та практичних навичок суб'єктів персональних даних.

Обґрунтовано, що застосування штучного інтелекту дозволить спростити складні тексти політик конфіденційності, а з іншого боку – створювати інструменти, які допоможуть краще контролювати власні дані. Описано можливості платформи конфіденційності, яка за допомогою інтеграції штучного інтелекту, може підвищити прозорість обробки персональних даних. Акцентується увага на потребі законодавчих змін, що мають посприяти ефективному функціонуванню платформи конфіденційності та гармонізації українського законодавства з європейським задля забезпечення реалізації права суб'єкта персональних даних на поінформованість та належне пояснення того, як саме використовуються його персональні дані.

Ключові слова: *персональні дані, штучний інтелект, прозорість персональних даних, політика конфіденційності, платформа конфіденційності.*

Pishta V. I., Vikhliaiev M. Yu., Herevych M. O. Enhancing transparency in personal data processing using artificial intelligence

This article examines the features of enhancing the transparency of personal data processing using artificial intelligence, which is especially relevant given the rapid development of digital technologies and the fact that the amount of data generated is constantly increasing. It is noted that the amount of data generated by users of digital services, social networks, messengers and e-commerce platforms is growing. It is also emphasized that the data broker market is expanding. It was found that key problems of the digital environment include imperfect privacy policies, a large number of subjects involved in the process of processing personal data, as well as a low level of awareness and practical skills of personal data subjects in protecting their rights.

An analysis of studies was carried out, which emphasize that most privacy policies are difficult for users to understand. In addition, privacy policies do not meet the requirements of the law and can be transferred to third parties in a non-transparent way. It is important that another factor that plays a role in data protection is the low level of online literacy and practical skills among data subjects.

It is substantiated that the use of artificial intelligence will simplify the complex texts of privacy policies, and on the other hand, develop tools that help individuals exercise greater control over their data. The possibilities of a privacy platform are described, which, through the integration of artificial intelligence, can increase the transparency of personal data processing. The need for legislative changes is emphasized, which should contribute to the effective functioning of the privacy platform and the harmonization of Ukrainian legislation with European legislation in order to ensure the exercise of the right of the personal data subject to information and a proper explanation of how his personal data is used.

Key words: *personal data, artificial intelligence, personal data transparency, privacy policy, privacy platform.*

Актуальність обраної нами теми зумовлена тим, що в сучасному світі створюється велика кількість даних, процеси обробки яких часто є малозрозумілими для суб'єктів персональних даних. Це може призводити до порушень з боку володільців, розпорядників чи третіх осіб. Саме тому штучний інтелект (далі – ШІ) може стати інструментом, який буде пояснювати суб'єкту персональних даних ключові положення щодо поводження з його даними та звертати увагу на можливі порушення прав. Загалом застосування ШІ може зробити обробку персональних даних більш прозорою та контрольованою.

Метою нашої статті є визначення можливостей ШІ у контексті підвищення прозорості обробки персональних даних.

Стан дослідження проблематики. Дослідження прозорості персональних даних з боку українських вчених-правників є фрагментарними. Н. Головацький досліджував прозорість через доступність та зрозумілість інформації, звертаючи увагу на те, що більший контроль за своїми даними дає можливість відігравати більш активну роль у процесі обробки персональних даних [1, с. 178]. В об'єктиві наукового пошуку В. Базалицького перебувало питання дотримання прозорості під час обробки персональних даних за допомогою ШІ: він звертав увагу на питання автоматизованих рішень та необхідність інтеграції принципу privacy by design/privacy by default [2, с. 1]. У своїх попередніх працях ми вже звертали увагу на захист персональних даних, коли йшлося про дослідження mHealth-додатків. Наше дослідження показало недостатню ефективність чинного законодавства та наголошувало на потребі інтеграції міжнародних стандартів захисту персональних даних [3, с. 949]. Попри згадані вище праці, питання підвищення прозорості обробки персональних даних за допомогою ШІ станом на сьогодні залишалося поза увагою дослідників.

Основний зміст. Захист персональних даних та прозорість їхнього використання є важливим питанням у контексті стрімкого розвитку цифрових технологій. Сьогодні відбувається зростання кількості цифрових сервісів, соціальних мереж та месенджерів, а також платформ для здійснення електронної комерції, а це має наслідком збільшення кількості даних про користувачів цих сервісів. Так, наприклад, у 2024 році у світі було створено 149 зетабайт даних, натомість у 2025 році ця цифра має зрости до 180 зетабайт [4]. Примітними є й інші показники: у 2024 році розмір світового ринку брокерів даних оцінювався у 278 мільярдів доларів США, а до 2033 року цей показник може скласти 512 мільярдів доларів США, зростаючи у середньорічному темпі 7,3 % з 2025 по 2033 роки [5]. Наведені показники свідчать про те, що чим більше даних продукується і чим більш активно розвивається ринок їхнього комерційного обігу, тим більше уваги слід приділяти питанню підвищення прозорості обробки персональних даних.

При цьому слід розуміти, що законодавство у сфері захисту персональних даних реагує на існуючі виклики із запізненням. Як наслідок приймаються закони, однак розвиток цифрових технологій випереджає їх, призводячи до потреби у нових змінах. Зважаючи на це, ШІ має стати таким інструментом, який дасть можливість зробити обробку персональних даних більш прозорою.

Саме тому у цій статті ми звернемо увагу на те, як за допомогою використання ШІ підвищити прозорість під час обробки персональних даних.

Перш за все йдеться про проблему прозорості у сучасному цифровому середовищі. Тут важливі три аспекти, які дозволять краще зрозуміти відповідний акцент: (1) недосконалість політик конфіденційності, (2) кількість суб'єктів, що беруть участь у процесі обробки персональних даних та (3) нерозуміння своїх прав суб'єктами персональних даних та відсутність у них практичних навичок для захисту своїх прав.

Щодо недосконалості політик конфіденційності, то в одному з досліджень автори вивчали політики конфіденційності мобільних додатків, які побудовано навколо virtual personal assistant. Дослідники виміряли якість політик конфіденційність за допомогою чотирьох показників: своєчасність, доступність, повнота та зрозумілість. Крім цього за допомогою QuPer було проаналізовано технічні та мовні дані. Виявилося, що тільки 1,7 % досліджених політик конфіденційності мобільних додатків повністю відповідають вимогам, які визначено законодавством [6, 478].

В іншому дослідженні було проведено аналіз політик конфіденційності 276 мобільних додатків. Інструментом для дослідження було обрано шкалу легкості читання Флеша. У підсумку виявлено, що понад 90% з цих політик конфіденційності важко читати, а майже 50 % читаються не менше, ніж за 20 хвилин [7, с. 432].

Як бачимо, розробники або ігнорують вимоги законодавства, або лише формально їх виконують, що призводить до ситуацій, коли суб'єкти персональних даних отримують інформацію, яку їм складно зрозуміти. Особливо це підкреслюється тим, що читання

значної кількості політик конфіденційності потребує більше 20 хвилин. У таких умовах ці документи є, по суті, непридатними для належного ознайомлення.

Проблема, яка стосується кількості суб'єктів, що беруть участь у процесі обробки персональних даних також варта уваги, оскільки персональні дані можуть передаватися третім особам. При цьому така передача може здійснюватися непрозоро. А це може призвести до ситуації, коли суб'єкт персональних даних не має змоги відслідкувати до кого потрапляють його дані, не говорячи вже про мету такого використання.

Це питання, зокрема, аналізує Г. Рушемайєр, звертаючи увагу на брокерів даних та на те, як вони використовують персональні дані. Авторка зазначає, що дані передаються від однієї компанії до іншої, часто багаторазово. Користувач не знає, хто кінцевий отримувач його даних і з якою метою вони будуть використані [8, с. 27].

Саме тому збільшення кількості суб'єктів, що беруть участь у процесі обробки персональних даних, прямо впливає на прозорість та контроль з боку самого суб'єкта персональних даних. Чим більшою є кількість третіх осіб, що отримують доступ до даних, тим складніше відстежити їхній рух та оцінити, якими можуть бути ризики подальшого використання таких даних.

Зрештою важливо, що багато суб'єктів персональних даних не знають або погано розуміють, якими є їхні права у сфері захисту персональних даних. Цю проблематику досліджено у статті «Online privacy literacy and users' information privacy empowerment: the case of GDPR in Europe», де йдеться про низький рівень онлайн-грамотності у сфері приватності серед громадян держав-членів ЄС. З цього дослідження можна зробити висновок, що низький рівень такої грамотності пов'язаний як із відсутністю знань про свої права, так і з недостатніми навичками щодо захисту даних. Тому автори роблять акцент і на практичних навичках, оскільки на їхню думку саме такі навички дозволяють суб'єкту персональних даних реально керувати своїми даними [9, с. 19-20].

Для того, щоб підвищити рівень розуміння своїх прав у суб'єктів персональних даних та посилити їхню здатність контролювати передачу даних, недостатньо тільки ефективних законодавчих норм. Потрібно також звертати увагу й на практичні аспекти захисту даних: вміння змінювати налаштування конфіденційності, ознайомлюватися з політиками конфіденційності та звертатись за захистом своїх прав у разі їх порушення.

У світлі означених проблем, застосування ШІ відкриває нові можливості для забезпечення прозорості у сфері захисту персональних даних. Використання ШІ має не лише спростити розуміння складних для розуміння політик конфіденційності, а й дати суб'єктам персональних даних можливість застосовувати практичні інструменти для контролю за власними персональними даними. Надалі ми закцентуємо увагу на тому, як саме застосування ШІ може підвищити прозорість обробки персональних даних.

Одна з можливостей – перетворення складної юридичної мови у зрозумілу форму, завдяки створенню коротких резюме або візуальних схем. А. Мента Гарус дослідив питання автоматичного спрощення текстів газет XVIII століття для того, щоб вони були зрозумілими для сучасної авдиторії. Моделі ШІ було використано для того, щоб спрощувати старі та складні речення: довгі речення було скорочено, а застарілі слова замінено на сучасні відповідники. При цьому складні структури перебудовувалися [10].

У випадку, коли ми говоримо про політики конфіденційності, йдеться про важкозрозумілі для більшості людей тексти, тому використання таких інструментів як велика мовна модель дає можливість для спрощення. А це означає, що суб'єкт персональних даних зможе адаптувати для себе політику конфіденційності, яка тим самим буде доступною для розуміння через використання потрібної форми та не вимагатиме значних затрат часу.

Варто згадати й про використання спеціалізованих інструментів для того, щоб суб'єкт персональних даних міг отримувати необхідні йому пояснення у сфері їхнього захисту.

У такому контексті важливою є розробка власних версій ChatGPT, завдяки чому можна створити персоналізованого помічника, який буде працювати в межах інструкцій та

заздалегідь заданого контексту [11]. Подібні рішення можуть дозволити підвищити рівень контролю суб'єкта персональних даних за інформацією про себе.

Нижче ми також наводимо перелік персоналізованих помічників, які засновані на ШІ, та які можна використовувати для отримання пояснень у сфері захисту персональних даних.

Таблиця 1

Приклад персоналізованих помічників на основі ШІ, які можна використовувати для отримання пояснень у сфері захисту персональних даних

№	Назва	Опис
1	Data Protection Assistant – AI-Powered Compliance Assistance [12]	Надає експертну допомогу у сфері захисту персональних даних. Допомагає із розумінням GDPR (Загального регламенту про захист даних), CCPA (Закон Каліфорнії про конфіденційність споживачів) та DPDPA (Індійський закон про захист цифрових персональних даних).
2	GDPR – GDPR Compliance Guidance [13]	Допомагає із розумінням положень GDPR (Загального регламенту про захист даних).
3	Personal Data Protection Guide [14]	Надає стратегії та найкращі практики для забезпечення конфіденційності та безпеки даних у цифровому світі.
4	Privacy Pro – GDPR Insights & Analysis [15]	Допомагає орієнтуватися у складних аспектах законодавства про конфіденційність, з акцентом на GDPR (Загальному регламенті про захист даних) у контексті Нідерландів.

Інша можливість підвищення прозорості – це платформи конфіденційності, які можуть використовувати ШІ для відповідних задач.

На сьогодні вченими пропонуються деякі принципи, які можуть стати орієнтирами під час використання такої платформи: (1) доступність; (2) комплексність; (3) зрозумілість; (4) детальність; (5) прозорість [16, с. 29–30].

Платформа конфіденційності може функціонувати, наприклад, як окремий мобільний додаток або бути елементом інфраструктури Дії. У такому випадку згода суб'єкта персональних даних буде надаватись безпосередньо через платформу конфіденційності. При цьому може вирішитися проблема з нерозумінням кількості суб'єктів, що беруть участь у процесі обробки персональних даних, оскільки кожного разу, коли дані будуть надаватися третім особам, володільці мають повідомити про це суб'єкта персональних даних через платформу конфіденційності.

Функціонування описаної платформи має дозволити суб'єктам персональних даних надавати та відкликати згоду, а також бачити повний список суб'єктів, які мають доступ до їхніх персональних даних. Це не лише підвищить рівень довіри до володільців, розпорядників та третіх осіб, а й сприятиме дотриманню законодавства у сфері захисту персональних даних.

Доцільно також звернути увагу на необхідність внесення змін до законодавства про захист персональних даних. Абзац другий частини першої статті 6 Закону України «Про захист персональних даних» передбачає, що:

«*Обробка персональних даних здійснюється відкрито і прозоро із застосуванням засобів та у спосіб, що відповідають визначеним цілям такої обробки*» [17].

Разом з тим у цьому законі не міститься визначення принципу прозорості, а також не зрозуміло, які саме інструменти мають забезпечувати його дотримання. Відтак звернемося до положень Загального регламенту про захист даних, де у пункті 39 преамбули зазначено, що:

«*Принцип прозорості вимагає, щоб будь-яка інформація та повідомлення щодо опрацювання таких персональних даних були доступними і зрозумілими, з використанням чітких і простих формулювань*» [18].

Це означає, що принцип прозорості передбачає те, що політики конфіденційності повинні бути зрозумілими та не мають включати складну юридичну термінологію.

Таким чином потрібно, щоб український законодавець деталізував норми, які стосуються принципу прозорості, зокрема акцентуючи увагу на доступності, зрозумілості та використанні простих формулювань. Це дозволить гармонізувати українське законодавство з європейським, а також забезпечить здійснення права суб'єкта персональних даних на поінформованість та належне пояснення того, як саме використовуються відомості про нього.

Належне функціонування платформи конфіденційності також вимагатиме законодавчих змін. Перш за все потрібно буде визначити її функціональні можливості з потребою обов'язкової участі з боку володільців, розпорядників та третіх осіб.

Доповнення також буде потребувати стаття 8 Закону України «Про захист персональних даних», де потрібно внести зміни, які передбачатимуть те, що право на отримання інформації про умови доступу до персональних даних, зокрема інформацію про третіх осіб, буде реалізовуватися через платформу конфіденційності. У цьому випадку також не буде необхідності в існуванні пункту 4 частини другої статті 8 цього закону, яка сьогодні передбачає право на отримання відповіді про те, чи обробляються персональні дані суб'єкта персональних даних за допомогою подання запиту, який може оброблятися протягом тридцяти календарних днів [17].

Однак варто наголосити, що приклади Open Banking у Великій Британії та Digital Markets Act у ЄС можуть показати нам, що попри наявність технічних рішень для перенесення чи контролю даних, бізнес немає мотивації для самостійного впровадження цих рішень. Це пов'язано з тим, що головними проблемами є інвестиції та довіра між учасниками [19]. Тому правове регулювання має стати каталізатором, що призведе до того, що бізнес буде координуватися та брати участь у наповненні централізованого реєстру, що буде підґрунтям для ефективної реалізації своїх прав суб'єктами персональних даних.

Висновки. Внаслідок проведеного аналізу можемо стверджувати, що процес обробки персональних даних стикається з рядом труднощів: недосконалі політики конфіденційності, які важко зрозуміти, велика кількість суб'єктів, які беруть участь у процесі обробки даних, а також низький рівень обізнаності та практичних навичок у суб'єктів персональних даних. Вказані недоліки призводять до зниження прозорості та зменшення контролю над персональними даними з боку суб'єкта персональних даних. Саме тому застосування ШІ та пропонованої платформи конфіденційності мають дозволити краще розуміти питання, пов'язані з персональними даними, а також контролювати власні дані, таким чином підвищуючи прозорість їхньої обробки.

Список використаних джерел:

1. Головацький Н. Т. Прозорість та згода як основні принципи захисту персональних даних в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. № 83. Ч. 2. С. 178–184.

2. Базалицький В. І. Дотримання прозорості в обробці персональних даних за допомогою штучного інтелекту. *Академічні візії*. 2024. № 32. С. 1–9. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1168/1125

3. Pishta V., Boldizhar S., Popovych T., Holovatskiy N., Potapchuk A., Hechko M. Personal data protection in m-health apps: international experience and prospects for legislative changes in Ukraine. *Wiadomości Lekarskie*. 2025. № 78 (4). P. 949–954. https://doi: 10.36740/WLek/203908

4. Becoming Data. *Medium*: website. URL: https://medium.com/digital-society/becoming-data-e96bf007c8d1.

5. Data Broker Market Summary. *Grand View Research*: website. URL: https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/data-broker-market-report.

6. Yan Ch., Xie F., Meng M. H., Zhang Ya., Bai G. On the Quality of Privacy Policy Documents of Virtual Personal Assistant Applications. Proceedings on *Privacy Enhancing Technologies Symposium*. 2024. Is. 1. P. 478–493. https://doi.org/10.56553/popets-2024-0028

7. Haggag O., Grundy J., Abdelrazak M. An Analysis of Privacy Issues and Policies of eHealth Apps. Proceedings of the *19th International Conference on Evaluation of Novel Approaches to Software Engineering*. 2024. P. 422–433. URL: http://nzjohng.github.io/publications/papers/enase2024_1.pdf.

8. Ruschemeier H. Data Brokers and European Digital Legislation. *The European Data Protection Law Review*. 2023. № 1. P. 27–38.

9. Prince C., Omrani N., Schiavone F. Online privacy literacy and users' information privacy empowerment: the case of GDPR in Europe. *Information Technology & People*. 2024. № 37 (8). P. 1–24.

10. Menta Garuz A. Exploring artificial intelligence techniques in the digital humanities domainfrom authorship verification to automatic sentence simplification. Doctoral thesis. UNED. Universidad Nacional de Educación a Distancia. 2024. 156 p.

11. Creating a GPT. *Open.ai*: website. URL: https://help.openai.com/en/articles/8554397-creating-a-gpt.

12. Data Protection Assistant – AI-Powered Compliance Assistance. *Yeschat.ai*: website. URL: https://www.yeschat.ai/gpts-ZxX6UxVv-Data-Protection-Assistant?utm_source=chatgpt.com.

13. GDPR – GDPR Compliance Guidance. *Yeschat.ai*: website. URL: https://www.yeschat.ai/gpts-2OToA3QiQK-GDPR?utm_source=chatgpt.com.

14. Personal Data Protection Guide. *ChatGPT.com*: website. https://chatgpt.com/g/g-GGLNiNOYt-personal-data-protection-guide?utm_source=chatgpt.com.

15. Privacy Pro – GDPR Insights & Analysis. *Yeschat.ai*: website. URL: https://www.yeschat.ai/gpts-9t557RbaPFX-Privacy-Pro?utm_source=chatgpt.com.

16. Irion K., Yakovleva S., van Hoboken J., Thompson M. A Roadmap to Enhancing User Control via Privacy Dashboards. Amsterdam/Hong Kong: IViR, 2017. 50 p.

17. Про захист персональних даних: Закон України від 01 червня 2010 року № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text.

18. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#top.

19. Fish T. Building Trust for Data Portability Within the DMA Framework. *TechPolicy*: website. URL: https://www.techpolicy.press/building-trust-for-data-portability-within-the-dma-framework/.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ВИСОЦЬКИЙ Б. М.,
аспірант кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права
та кримінології
(Пенітенціарна академія України)
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 341.41:343.1(477+100)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.31

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ПРИ НАДАННІ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті досліджено проблеми нормативного закріплення та практичної реалізації компетенції суб'єктів, які беруть участь у наданні міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні в Україні. З огляду на посилення транснаціональної злочинності, активізацію кіберзлочинів, воєнних злочинів та корупційних схем із залученням кількох юрисдикцій, питання ефективної взаємодії держав у сфері правової допомоги набуває особливої актуальності. Автор наголошує на необхідності чіткого нормативного визначення ролі центральних та уповноважених органів, включаючи органи прокуратури, досудового розслідування, суди, а також Міністерство юстиції України, для забезпечення правової визначеності, дотримання процесуальних гарантій та запобігання відмовам у співпраці з формальних підстав.

У роботі проаналізовано чинне українське законодавство (зокрема, норми КПК України), накази Офісу Генерального прокурора, положення про Міністерство юстиції, а також відповідні міжнародно-правові акти, зокрема Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року та Конвенцію Ради Європи 1959 року про взаємну правову допомогу у кримінальних справах. Автор здійснює порівняльно-правовий аналіз організаційних моделей взаємодії суб'єктів міжнародного співробітництва в таких державах, як Німеччина та Італія, звертаючи увагу на децентралізовану та централізовану форми відповідно.

Особливу увагу приділено проблемам правової невизначеності, відсутності уніфікованого підходу до визначення компетентних органів та недолікам у координації міжінституційної взаємодії. Визначено загрози, що випливають з цієї ситуації: дублювання запитів, затримки у їх виконанні, відсутність прозорості, а також підвищені ризики визнання доказів недопустимими у судовому процесі.

У висновках запропоновано комплекс заходів для підвищення ефективності системи: кодифікацію норм у новому законі або окремому розділі КПК України, розмежування повноважень між ключовими суб'єктами на різних стадіях кримінального провадження, створення електронної платформи для обміну запитами (за прикладом e-CODEX у ЄС), а також організацію навчання правозастосовців. Автор обґрунтовує необхідність гармонізації української практики із міжнародними стандартами правової допомоги, що має сприяти не лише внутрішньому удосконаленню кримінального процесу, а й зміцненню міжнародної

довіри до української системи юстиції.

Ключові слова: *міжнародна правова допомога, кримінальне провадження, компетенція суб'єктів, центральні органи, міжнародне співробітництво, правова визначеність, міжнародне право.*

Vysotskyi B. M. Problems of defining the competence of authorities in providing international legal assistance: Ukrainian and foreign experience

This article explores the issues surrounding the normative definition and practical implementation of the competence of actors involved in providing international legal assistance in criminal proceedings in Ukraine. Given the growing prevalence of transnational crime, cybercrimes, war-related offenses, and corruption schemes involving multiple jurisdictions, the effectiveness of international cooperation in criminal justice has become increasingly important. The author emphasizes the need for a clear legal framework outlining the responsibilities of central and competent authorities, including prosecutorial bodies, investigative agencies, courts, and the Ministry of Justice of Ukraine, in order to ensure legal certainty, adherence to procedural guarantees, and to prevent refusals of cooperation on formal grounds.

The study analyzes relevant provisions of Ukrainian legislation, particularly the Criminal Procedure Code of Ukraine, regulations issued by the Office of the Prosecutor General, and the legal mandate of the Ministry of Justice. It also considers international instruments, such as the United Nations Convention against Transnational Organized Crime (2000) and the Council of Europe Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters (1959). A comparative overview is provided of organizational models for international cooperation in countries like Germany and Italy, illustrating decentralized and centralized approaches, respectively.

Particular attention is devoted to challenges arising from legal uncertainty, the lack of a unified system for defining competent authorities, and gaps in institutional coordination. These challenges contribute to duplicated requests, delays in execution, lack of transparency, and increased risks of inadmissibility of evidence during court proceedings.

In conclusion, the article proposes a set of measures aimed at improving the current system: codifying the structure of international cooperation actors in a separate section of the CPC or adopting a dedicated Law of Ukraine "On International Legal Assistance in Criminal Matters"; clarifying the division of functions among key institutions depending on the procedural stage; developing a unified electronic platform for the exchange of international legal requests (modeled after the EU's e-CODEX system); and organizing systematic training for prosecutors, judges, and investigators. The author also advocates for harmonizing Ukrainian practices with international standards, as defined by the Council of Europe and the UN, to enhance both domestic legal processes and international trust in Ukraine's justice system.

Key words: *international legal assistance, criminal proceedings, competence of authorities, central bodies, international cooperation, legal certainty, international law.*

Вступ. У сучасних умовах активізації транскордонної злочинності, поширення організованих кримінальних угруповань, кіберзлочинів та воєнних злочинів, здійснених за участі суб'єктів з різних юрисдикцій, значно зростає потреба у швидкому та ефективному наданні міжнародної правової допомоги (МПД) у кримінальному провадженні. Зокрема, держави усе частіше звертаються до іноземних органів правопорядку із запитами про допит свідків, проведення обшуків, арешт майна або передачу доказів, які перебувають за межами національної юрисдикції.

Ефективність таких процедур значною мірою залежить від чіткого розподілу компетенцій між різними державними органами, що беруть участь у підготовці, передачі та виконанні запитів. Водночас українське законодавство, зокрема Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), досі не дає вичерпної відповіді на питання про роль та повноваження центральних і уповноважених органів у сфері міжнародного співробітництва. Зокрема, не встановлено чіткого алгоритму взаємодії між ними, не деталізовано функціональний розподіл під час виконання різних процесуальних дій, що ініціюються іноземною стороною або вимагають міжнародної участі з боку України.

У результаті у практиці спостерігаються численні труднощі: плутанина з приводу того, який саме орган має право підписувати або надсилати запит, розбіжності у строках виконання, дублювання запитів, що призводить до зниження якості міжнародної взаємодії та ставить під сумнів дотримання належних правових процедур. Крім того, така невизначеність створює підґрунтя для оскарження доказів, отриманих у результаті міжнародного співробітництва, у суді.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває вивчення зарубіжного досвіду, зокрема моделей правового регулювання, що забезпечують ефективну взаємодію між центральними органами (Міністерство юстиції, прокуратура) та тими суб'єктами, які безпосередньо виконують процесуальні дії. Практика держав Європейського Союзу, а також міжнародно-правові стандарти Ради Європи й Європейського суду з прав людини можуть слугувати орієнтиром для удосконалення національного законодавства України у цьому напрямі.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення прогалин у нормативно-правовому регулюванні компетенції суб'єктів міжнародної правової допомоги в Україні та визначення шляхів їх усунення з урахуванням зарубіжного досвіду.

Результати дослідження. Підґрунтям для початку міжнародної співпраці у кримінальних провадженнях слугують, передусім, певні фактичні обставини, що свідчать про наявність ознак злочину або потребу в отриманні допомоги за кордоном. Як зазначає Н. Ахтирська, типовими підставами для ініціювання міжнародного співробітництва виступають: по-перше, встановлення факту вчинення кримінального правопорушення, за яким розпочато досудове розслідування з відповідним внесенням відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, у межах якого виникає потреба в отриманні міжнародної правової допомоги; по-друге, наявність даних про злочин, скоєний на території іноземної держави, що передається уповноваженим органам цієї держави з ініціативи української сторони, навіть у разі відсутності відкритого провадження в Україні [1, с. 136].

Процедура надання міжнародної правової допомоги регулюється комплексом норм міжнародних договорів та положеннями кримінального процесуального законодавства України. Її реалізація забезпечується визначеною системою уповноважених суб'єктів, які виконують окреслені функції у межах міждержавної взаємодії.

До основних суб'єктів цієї взаємодії належать: запитуюча сторона – держава або міжнародна судова установа, що звертається із запитом про надання правової допомоги; запитувана сторона – держава, до органів якої адресовано запит на виконання відповідних процесуальних дій [2, с. 6].

При цьому структура суб'єктів міжнародної правової допомоги має ієрархічний характер, охоплюючи як національні, так і іноземні органи, що взаємодіють між собою. Від належного визначення повноважень відповідних інституцій значною мірою залежить ефективність, правомірність і своєчасність здійснення процесуальних дій у міжнародному вимірі.

На рівні національного законодавства основними учасниками процесу надання міжнародної правової допомоги виступають органи досудового розслідування, органи прокуратури та судові інституції, які у межах кримінального провадження потребують проведення процесуальних дій за межами території України. Відповідно до частини першої статті 551 Кримінального процесуального кодексу України, запити про надання такої допомоги формуються слідчим, прокурором або судом і надсилаються до центрального (уповноваженого)

органу [3]. При цьому без погодження з прокурором направлення запиту неможливе, що забезпечує належний процесуальний контроль за його обґрунтованістю та відповідністю нормам закону.

Ключова координаційна функція у сфері міжнародної правової допомоги покладається на центральні органи, які, згідно з вимогами КПК України, наділені повноваженнями щодо приймання, направлення, розгляду та моніторингу виконання таких запитів. В Україні існує функціональний поділ повноважень між органами державної влади у сфері міжнародної правової співпраці, однак у практиці все ще зустрічаються окремі ситуації, що ускладнюють злагоджену взаємодію між суб'єктами.

Так, Офіс Генерального прокурора відповідно до чинного законодавства є уповноваженим суб'єктом як на формування, так і на реалізацію запитів про міжнародну правову допомогу на стадії досудового розслідування. У цьому контексті заслуговує на увагу наказ Генерального прокурора України №258 від 12 вересня 2023 року, в якому закріплено порядок обробки запитів, а також визначено механізми внутрішньої взаємодії між структурними підрозділами прокуратури й комунікації з іноземними партнерами [4].

У кримінальних провадженнях, які підслідні Національному антикорупційному бюро України (далі – НАБУ), зазначений орган самостійно здійснює міжнародну співпрацю, без залучення при цьому Офісу Генерального прокурора. Така автономія НАБУ у сфері міжнародного співробітництва закріплена законодавчо й реалізується на практиці без посередництва інших органів [5].

На етапі судового розгляду справ компетенція у сфері міжнародної правової допомоги переходить до Міністерства юстиції України, яке виступає центральним органом, уповноваженим на комунікацію з іноземними юрисдикціями. Це міністерство забезпечує реалізацію запитів щодо правової допомоги, зокрема організовує виконання судових доручень, направлених судами інших держав, і самостійно формує відповідні запити в межах своєї компетенції [6].

Попри визначеність такого поділу функцій у нормативно-правових актах, у практичній діяльності виникають труднощі щодо скоординованості міжінституційної співпраці. Відсутність усталених механізмів інформаційного обміну між окремими суб'єктами гальмує оперативність та ефективність реалізації міжнародної правової допомоги.

Особливої уваги потребує положення статті 547 Кримінального процесуального кодексу України [3], яке передбачає можливість для дипломатичних та консульських установ іноземних держав, акредитованих в Україні, здійснювати безпосередню взаємодію з громадянами держав, які вони представляють. Такі представництва можуть на добровільних засадах отримувати пояснення, документи, предмети, а також вручати процесуальні документи своїм громадянам. Хоча зазначена норма формально розширює інструментарій міжнародної правової допомоги, вона викликає певні сумніви щодо правового статусу отриманих у такий спосіб матеріалів і їх подальшого процесуального використання як доказів у кримінальному провадженні.

На стороні іноземної держави суб'єктами, відповідальними за надання міжнародної правової допомоги, зазвичай виступають центральні органи, визначені відповідно до положень міжнародних договорів. Такими органами найчастіше є міністерства юстиції, генеральні прокуратури або інші національні органи, уповноважені координувати співробітництво в кримінально-правовій сфері.

Зокрема, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року (знана як Палермська конвенція) прямо вимагає від держав-учасниць визначення такого центрального органу. Відповідно до пункту 13 статті 18 цього документа: «Кожна Держава-учасниця призначає центральний орган, що несе відповідальність за одержання прохань про надання взаємної правової допомоги та або за їхнє виконання, або за їхнє перепровадження для виконання компетентним органам і має відповідні повноваження» [7].

У ряді випадків до процесу надання правової допомоги можуть залучатися додаткові інституції. Зокрема, дипломатичні представництва, міністерства закордонних справ, спеціальні органи безпеки, податкові чи митні служби – особливо якщо запити потребують оцінки щодо їх відповідності державній політиці, залучають питання національної безпеки або стосуються специфічних категорій кримінальних правопорушень, таких як тероризм, фінансування терористичної діяльності, відмивання доходів, незаконна міграція чи торгівля людьми.

Крім того, у практиці міжнародного співробітництва активно застосовуються канали Інтерполу, а також спеціалізовані правові механізми, зокрема Європейська судова мережа (European Judicial Network, EJN) чи платформа для обміну запитами про правову допомогу e-MLA (electronic Mutual Legal Assistance).

Однією з найгостріших проблем, що істотно впливає на ефективність міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні, є відсутність уніфікованого підходу до визначення кола уповноважених суб'єктів – як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Системи органів, що відповідають за ініціювання, реалізацію та контроль за виконанням запитів про правову допомогу, суттєво відрізняються в різних державах, що знижує швидкість та якість міждержавної співпраці у сфері кримінальної юстиції. Так, у Федеративній Республіці Німеччина основна координаційна роль покладена на прокуратури як федерального, так і земельного рівнів, які мають автономію у веденні міжнародних справ та підтримці контактів із закордонними органами. При цьому у кожній землі можуть існувати власні процедурні підходи щодо обробки запитів про міжнародну правову допомогу, що зумовлює децентралізовану модель функціонування системи співробітництва [8].

На відміну від цього, в Італії діє централізована система: функції центрального органу виконує Міністерство юстиції через Департамент міжнародного співробітництва, який здійснює контроль, координацію та адміністрування запитів, зокрема щодо екстрадиції, передачі доказів, процесуальних доручень тощо [9].

Подібна різноманітність організаційних моделей унеможливлює автоматизм у комунікації між країнами, що іноді призводить до затримок у розгляді запитів, їх повернення на доопрацювання або навіть відмови у наданні правової допомоги з формальних підстав (наприклад, через відсутність компетенції запитуючого органу або порушення форми документа).

Україна, хоч і має визначені центральні органи, уповноважені здійснювати міжнародне співробітництво у кримінальних провадженнях, однак норми Кримінального процесуального кодексу України (статті 551–553) не містять чіткого й вичерпного переліку їхніх повноважень. Це створює колізії у правозастосуванні та залишає широке поле для довільного тлумачення процедур, що може призводити до правової невизначеності під час направлення або виконання міжнародних запитів [3].

Крім того, відсутні узгоджені механізми та стандартизовані протоколи взаємодії між центральними органами та органами досудового розслідування, слідчими суддями чи судами першої інстанції. Ця проблема особливо загострюється у складних процесуальних ситуаціях – під час екстрадиції, отримання доказів, проведення слідчих дій з використанням відеозв'язку, залучення експертів тощо. Результатом є дублювання запитів, суттєві затримки у їх виконанні та зниження ефективності міжнародної співпраці, що, своєю чергою, негативно впливає на імідж української системи кримінальної юстиції у взаємодії з іноземними партнерами.

На нашу думку, розв'язання окреслених проблем потребує впровадження комплексного підходу, який передбачає:

- нормативне унормування кола суб'єктів міжнародного співробітництва у кримінальному процесі шляхом включення відповідного розділу до Кримінального процесуального кодексу України або ухвалення окремого законодавчого акту – приміром, Закону України «Про міжнародну правову допомогу у кримінальних справах». Такий акт має містити чіткий перелік центральних органів, їхні компетенції, механізми взаємодії та процедурні алгоритми;

- чітке функціональне розмежування між основними органами, залученими до міжнародної взаємодії у кримінальній сфері – зокрема між Офісом Генерального прокурора, Міністерством юстиції та судовими органами – з урахуванням етапів кримінального провадження. Так, Генеральна прокуратура відповідає за досудову взаємодію, Міністерство юстиції – за екстрадицію та правову допомогу на стадії судового розгляду, суди – за визнання та виконання іноземних процесуальних документів;

- впровадження цифрової платформи для обміну міжнародними запитами у кримінальних справах, що сприятиме автоматизації процесу надсилання, фіксації, контролю виконання запитів, забезпечить прозорість дій (audit trail) і стандартизує документообіг. Як приклад, можна навести функціонування системи e-CODEX в межах Європейського Союзу;

- запровадження цільових програм підвищення кваліфікації працівників прокуратури, суддівського корпусу та органів досудового розслідування з акцентом на практичні аспекти міжнародного співробітництва, застосування міжнародних стандартів та практики ЄСПЛ;

- гармонізацію національної правозастосовної практики з міжнародними зобов'язаннями, включно з положеннями Конвенції Ради Європи 1959 року про взаємну правову допомогу у кримінальних справах, додатковими протоколами до неї, а також модельними інструментами, такими як UNODC Model Treaty on Mutual Assistance.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що система суб'єктів міжнародного співробітництва у кримінальному процесі охоплює широкий спектр органів, які виконують специфічні функції у межах нормативно визначеного механізму. Проте наявна структура потребує подальшого впорядкування, оскільки відсутність єдиної, чітко визначеної системи та недосконале розмежування повноважень між органами гальмують ефективність взаємодії на міжнародному рівні й можуть впливати на легітимність та допустимість отриманих доказів у кримінальному процесі.

Список використаних джерел:

1. Ахтирська Н. М. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Київ: Логос, 2019. 576 с.

2. Гуцуляк Ю. В. Кейс «Міжнародна правова допомога у проведенні процесуальних дій. Порядок підготовки та передачі матеріалів міжнародних запитів (доручень) до компетентних органів іноземних держав, у яких запитується про необхідність проведення слідчих (розшукових) дій, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій». Львів. 2022. 20 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text.

4. Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва: наказ Офісу Генерального прокурора від 12.09.2023 № 258. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0258905-23#Text

5. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text

6. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п#Text

7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/995_789#Text

8. Bundesministerium der Justiz. (n.d.). Internationale Rechtshilfe in Strafsachen. Офіційний сайт Федерального міністерства юстиції Німеччини. URL: https://www.bmj.de/DE/Themen/Rechtshilfe/Strafsachen/_node.html

9. Ministero della Giustizia – Dipartimento per gli affari di giustizia. (n.d.). *Cooperazione giudiziaria penale internazionale*. Офіційний сайт Міністерства юстиції Італії. URL: https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_1_13_1.page

10. Андріяшевський А. Г., Пилипенко Д. О. Щодо поліпшення процесуального порядку міжнародного співробітництва в межах кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право, 2024. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.86.5.18

11. Regulation (EU) 2022/850 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on a computerised system for the cross-border electronic exchange of data in the area of judicial cooperation in civil and criminal matters (e-CODEX system), and amending Regulation (EU) 2018/1726. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32022R0850

12. Model Treaty on Mutual Assistance in Criminal Matters. Adopted by General Assembly resolution 45/117, subsequently amended by General Assembly resolution 53/112. URL: https://www.unodc.org/pdf/model_treaty_mutual_assistance _criminal _matters.pdf

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ДІДЕНКО О. В.,
аспірант кафедри кримінального права
та процесу
(Державний податковий університет)
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.3:346.546
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.32

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ АНТИКОНКУРЕНТНИМ УЗГОДЖЕНИМ ДІЯМ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

У статті здійснено комплексний аналіз кримінально-правових аспектів протидії антиконкурентним узгодженим діям у сфері публічних закупівель в контексті сучасної правозастосовної практики та законодавчих змін в Україні. Визначено, що антиконкурентні узгоджені дії, особливо у формі тендерної змови, становлять серйозну загрозу для фінансової безпеки держави, ефективного функціонування публічних закупівель і довіри до правових інститутів. Наголошується, що після декриміналізації статті 228 Кримінального кодексу України сформувалась нормативна прогалина, яка ускладнює переслідування учасників таких дій у кримінально-правовому порядку. У зв'язку з цим аналізуються випадки кваліфікації антиконкурентних узгоджених дій за іншими статтями КК України (зокрема, за ст. 191, 364), що не завжди коректно відображає суть порушення.

Автор розглядає співвідношення адміністративно-правових і кримінально-правових механізмів реагування на такі дії, зокрема через призму практики Антимонопольного комітету України, та говорить про ризики порушення прав учасників провадження внаслідок недостатньої процесуальної визначеності. Обґрунтовано потребу в оновленні кримінального законодавства, зокрема в частині запровадження спеціального складу злочину, який охоплював би найбільш суспільно небезпечні форми узгоджених дій, що спотворюють конкуренцію в тендерах. Запропоновано критерії криміналізації таких дій, включаючи масштаб порушення, наслідки для бюджету та повторюваність порушення.

Акцентується увага, що кримінально-правове реагування на узгоджені дії у сфері публічних закупівель має здійснюватися у тісному зв'язку з антимонопольною та антикорупційною політикою держави, а також супроводжуватись гарантіями захисту прав учасників проваджень. Окреслено перспективи удосконалення законодавства з урахуванням європейського досвіду криміналізації картелів, практики ЄСПЛ та рекомендацій інституцій ЄС.

Ключові слова: *антиконкурентні узгоджені дії, публічні закупівлі, кримінальна відповідальність, тендерні маніпуляції, конкуренція.*

Didenko O. V. Criminal Law Aspects of Countering Anti-Competitive Collusive Practices in Public Procurement

The article provides a comprehensive analysis of the criminal law aspects of countering anti-competitive collusive practices in the field of public procurement in the context of modern law enforcement practices and legislative changes in Ukraine. It is established that anti-competitive collusion, especially in the form of bid-rigging, poses a serious threat to the financial security of the state, the effective functioning of public procurement, and public trust in legal institutions. The author emphasizes that following the decriminalization of Article 228 of the Criminal Code of Ukraine,

a legal gap has emerged, which complicates the prosecution of participants in such actions within the criminal justice system. In this regard, the article analyzes cases where anti-competitive collusion is qualified under other articles of the Criminal Code of Ukraine (particularly Articles 191 and 364), which do not always accurately reflect the nature of the offense.

The article explores the correlation between administrative and criminal law mechanisms for responding to such actions, particularly through the lens of the practice of the Antimonopoly Committee of Ukraine, and raises concerns about the potential infringement of participants' rights due to insufficient procedural clarity. The need to revise the criminal legislation is substantiated, especially in terms of introducing a specific corpus delicti that would encompass the most socially dangerous forms of collusion distorting competition in tenders. Criteria for the criminalization of such actions are proposed, including the scale of the offense, its impact on the budget, recurrence, and intent.

It is emphasized that criminal law responses to collusive actions in public procurement must be implemented in close coordination with the state's antimonopoly and anti-corruption policies and accompanied by guarantees of procedural rights for the parties involved. The article outlines prospects for improving legislation, taking into account European experience in cartel criminalization, the case law of the European Court of Human Rights, and the recommendations of EU institutions.

Key words: *anti-competitive collusion, public procurement, criminal liability, bid rigging, competition.*

Постановка проблеми. Антиконкурентні узгоджені дії, зокрема у формі картельних змов під час публічних закупівель, є одним з найбільш небезпечних проявів порушення засад вільної конкуренції та справедливого доступу до державних ресурсів. Вони завдають шкоди не лише державному бюджету, а й підривають довіру до ринкових інститутів. Проблема загострюється в умовах недосконалості законодавства, що дозволяє зловживати процесуальними прогалинами. Актуальність дослідження обумовлена потребою у розробці ефективного механізму кримінально-правової протидії таким діям, з урахуванням міжнародної практики та вимог європейської інтеграції України.

Метою дослідження є виявлення основних прогалин у кримінально-правовому регулюванні відповідальності за антиконкурентні узгоджені дії у сфері публічних закупівель, аналіз актуальної практики притягнення до відповідальності, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення правового механізму протидії цим правопорушенням. Для чого планується виконати наступні **завдання**: проаналізувати законодавчу та правозастосовну практику у сфері протидії антиконкурентним узгодженим діям під час публічних закупівель в Україні; дослідити систему державного контролю у сфері конкуренції; запропонувати шляхи удосконалення кримінально-правового регулювання протидії картельним змовам.

Стан дослідження питання. Проблема антиконкурентних узгоджених дій у сфері публічних закупівель розглядалась у низці фахових робіт. Зокрема, у дослідженні Урсу В. та Мустеата Є. «Недобросовісна конкуренція – посягання на майнові права...» висвітлено загальні питання захисту конкуренції. Монографія Грицишен Д.О. «Державна політика в сфері запобігання та протидії економічній злочинності» окреслює роль держави у стримуванні таких правопорушень.

Нагорний О.М. у праці «Кваліфікація окремих порушень антиконкурентного законодавства в сфері ціноутворення.» аналізує окремі правозастосовчі проблеми, а Дякулич О.О. у статті «Тенденції і перспективи розслідування... узгоджених дій» акцентує на викликах у кваліфікації тендерних змов. Бучко Т. у публікації «Криміналізація антиконкурентних узгоджених дій» обґрунтовує потребу у спеціальній нормі в КК України.

Однак питання саме кримінально-правової відповідальності за антиконкурентні дії у сфері публічних закупівель досі лишається недостатньо дослідженим, що зумовлює актуальність даної статті.

Виклад основного матеріалу. Конкуренція виступає базовою передумовою ефективного функціонування національної економіки, оскільки саме її наявність гарантує дієвість ринкових механізмів та забезпечує саморегуляцію ринкових відносин без надмірного втручання держави. Натомість, суб'єкти господарювання, фізичні чи юридичні особи, зобов'язані здійснювати свою діяльність добросовісно, відповідно до звичаїв, поважаючи інтереси споживачів та вимоги добросовісної конкуренції [23, с. 269]. І навпаки, недобросовісна конкуренція ґрунтується на нечесному та протиправному підході до здійснення підприємницької діяльності, коли учасники ринку вдаються до різних незаконних методів, намагаються неправомірно скористатися чужою репутацією, створюють перешкоди для діяльності конкурентів і таким чином здобувають неправомірні переваги у веденні бізнесу [9, с. 142].

Питання порушень законодавства у вигляді антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання є одним з найважливіших питань з огляду на складність та значні наслідки для бізнесу, споживачів та суспільства в цілому [14, с. 263]. Вказані обставини зумовлюють необхідність удосконалення механізмів виявлення та доказування фактів антиконкурентної поведінки, зокрема шляхом активнішого застосування сучасних аналітичних інструментів, розширення можливостей для виявлення непрямих доказів змов, а також посилення міжнародної співпраці у сфері протидії картельним правопорушенням [10, с. 267].

Практика свідчить, що найбільш дієвими засобами стримування суб'єктів господарювання від участі в антиконкурентних узгоджених діях є запровадження суттєвих фінансових санкцій та загроза кримінальної відповідальності. Підходи до цього питання варіюються залежно від країни: у деяких державах застосовуються корпоративні штрафи (матеріальна відповідальність компаній), іноді доповнені адміністративною відповідальністю посадових осіб. Водночас останніми роками у світі простежується тенденція до криміналізації найнебезпечніших форм антиконкурентних домовленостей, зокрема цінових змов і розподілу ринків. У Сполучених Штатах Америки кримінальна відповідальність за участь у певних видах картелів існує вже понад сто років і продовжує посилюватися. Протягом останнього десятиліття низка країн, зокрема Австралія, Ірландія, Велика Британія, Нідерланди, Японія, Бразилія, Мексика та інші, запровадили або планують запровадити кримінальну відповідальність за найсерйозніші форми картельних змов або істотно посилили вже існуючі норми [6].

Європейська інтеграція та міжнародні зобов'язання України спричинили потребу в узгодженні національного конкурентного законодавства з нормами захисту конкуренції, що діють у Європейському Союзі. На другому етапі антимонопольної реформи пропонується виключити з українського законодавства про захист конкуренції концепцію «схожих дій» (бездіяльності) яка не відповідає європейським стандартам конкурентного права [10, с. 267].

У проєкті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Антимонопольного комітету України», що спрямований на удосконалення правових основ функціонування Антимонопольного комітету України (далі – АМКУ, Комітет), підвищення результативності механізмів захисту економічної конкуренції та поліпшення державної політики у цій сфері, основною метою зазначено гармонізацію національного законодавства у сфері конкуренції з правовими стандартами Європейського Союзу [20].

Згідно зі статтею 255 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і державами-членами, з іншої сторони, на Україну покладається обов'язок забезпечити ефективне впровадження норм конкурентного права для запобігання діям і операціям, передбаченим у статті 254 – (a) домовленості, погоджені дії суб'єктів господарювання та рішення їх об'єднань, що мають на меті або призводять до перешкоджання, обмеження, викривлення чи істотного ослаблення конкуренції на території будь-якої зі Сторін; b) зловживання домінуючим становищем одним або кількома суб'єктами господарювання на території будь-якої зі Сторін; c) об'єднання суб'єктів господарювання (концентрація), яке призводить до монополізації або суттєвого обмеження конкуренції на ринку на території будь-якої зі Сторін [22].

Антимонопольний комітет України здійснює державний контроль у сфері захисту економічної конкуренції шляхом розгляду справ про порушення відповідного законодавства. За результатами таких проваджень АМКУ уповноважений приймати рішення про визнання фактів вчинення правопорушень, накладення штрафних санкцій (у низці випадків – у розмірі до 10% від річного доходу (виручки) суб'єктів господарювання), примусовий поділ суб'єктів господарювання тощо. Зазначені функції реалізуються в межах адміністративної процедури, в якій Комітет поєднує ознаки діяльності слідчого, прокурора та судді. У цьому зв'язку постає об'єктивна проблема концентрації в одному органі контрольних, процесуальних та квазісудових повноважень, що створює потенційний ризик упередженості під час прийняття рішень та обмеження прав суб'єктів господарювання.

Рішення АМКУ, прийняті за результатами адміністративних проваджень, підлягають судовому контролю з боку господарських судів відповідно до ст. 60 Закону України «Про захист економічної конкуренції». Водночас, у світлі конституційних принципів верховенства права, гарантування прав і свобод людини та юридичної визначеності, посилення повноважень АМКУ відповідно до положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції та діяльності Антимонопольного комітету України» актуалізує питання забезпечення балансу між ефективністю регуляторної діяльності та належним процесуальним захистом прав учасників господарської діяльності [17]. Зокрема, реформування законодавства про захист економічної конкуренції в Україні передбачає комплексне оновлення нормативно-правової бази, спрямоване на підвищення ефективності функціонування системи розвитку та захисту економічної конкуренції. У цьому контексті особливого значення набуває вдосконалення діяльності Антимонопольного комітету України, зокрема шляхом посилення його інституційної спроможності та формування узгодженої державної політики у відповідній сфері. Вказані процеси реалізуються у рамках виконання міжнародних зобов'язань, зокрема відповідно до Угоди про асоціацію, згідно з якою Україна взяла на себе зобов'язання гармонізувати національне законодавство у сфері конкуренції та практику його застосування з acquis communautaire Європейського [15].

У контексті нових законодавчих ініціатив, які значно розширюють дискреційні повноваження Комітету щодо виявлення порушень та застосування санкцій, постає потреба у посиленні гарантій справедливого процесу. Це, зокрема, передбачає відповідність дій АМКУ принципам справедливого судочинства.

Вказане узгоджується з міжнародно-правовими зобов'язаннями України, зокрема з положеннями статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [12] (далі – Конвенція). У відповідності до практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), терміни «кримінальне обвинувачення» та «кримінальне правопорушення» для цілей Конвенції мають автономне тлумачення. Це означає, що навіть адміністративні провадження, якщо вони за своєю суттю є репресивними або каральними, можуть бути визнані кримінальними, що вимагає застосування підвищених процесуальних стандартів. Так, у справі Engel and Others v. the Netherlands ЄСПЛ сформулював критерії, за якими визначається «кримінальний» характер провадження, зазначивши, що рішення про порушення дисциплінарного, а не кримінального провадження проти заявників мало наслідком або навіть метою позбавлення їх можливості застосування статті 6 Конвенції. Вибір, зроблений компетентними органами мав довільний характер (п. 93) [2].

Відповідно до рішень у справах Societe Stenuit v. France [4], Lilly France SA v. France [3], Produkcija Plus v. Slovenia та інших, конкурентні органи різних країн були визнані такими, що здійснювали провадження з ознаками кримінального, з огляду на характер порушення, суворість санкцій та процесуальні наслідки. Але зазначені обставини не обов'язково свідчили про наявність порушення Конвенції (справа A. Menarini Diagnostics S.r.l. v. Italy [1]).

У зв'язку з цим для України доцільним є врахування відповідної практики ЄСПЛ при розбудові національної моделі адміністративного процесу в сфері захисту економічної конкуренції. Зокрема, йдеться про необхідність поширення на провадження АМКУ ключових

елементів гарантій, передбачених кримінальним процесом, включно з принципами неупередженості, презумпції невинуватості, доступу до ефективного засобу захисту та рівності сторін. Це сприятиме зміцненню довіри до рішень АМКУ та забезпеченню належного балансу між інтересами державного контролю і захистом прав учасників ринку [5, с. 151].

Одним з пріоритетів Антимонопольного комітету України є виявлення й встановлення порушень законодавства про захист економічної конкуренції під час проведення торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів щодо: закупівель робіт із будівництва (реконструкцій, ремонту тощо); закупівель товарів, робіт і послуг замовниками, які здійснюють діяльність на ринках у сфері енергетики [16]. Кримінально-правове реагування на узгоджені дії у сфері публічних закупівель має здійснюватися у тісному зв'язку з антимонопольною та антикорупційною політикою держави, а також супроводжуватись гарантіями захисту прав учасників проваджень.

У Звіті Антимонопольного комітету України за 2024 рік зазначено про прийняття 1146 рішень у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції , що на 67% більше порівняно з попереднім роком. У 2024 році одним із ключових напрямків роботи Комітету було виявлення порушень у вигляді спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів під час проведення публічних закупівель (майже 72% усіх виявлених порушень) [11].

Попри те, що поняття «тендерні маніпуляції» відсутнє в Кримінальному кодексі України, його активно використовують у процесі розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із порушеннями під час процедур публічних закупівель. Раніше відповідальність за такі дії була передбачена статтею 228 Кримінального кодексу, яка встановлювала покарання за змову щодо штучного підвищення або утримання монопольних цін, тарифів, надбавок чи знижок з метою усунення конкуренції всупереч антимонопольному законодавству. Згодом диспозицію норми було змінено: кримінальним злочином визнавалося лише примушування до антиконкурентних узгоджених дій. У 2012 році статтю взагалі виключили. І, що цікаво, у Висновку до проекту Закону України «Про внесення змін до окремих законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності)» зазначається, що повна декриміналізація статей 203–223 та 228 Кримінального кодексу України шляхом їх трансформації в адміністративні проступки викликає сумніви щодо доцільності. Зокрема, такий підхід обґрунтовується наявністю у зазначених статтях кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів, таких як вчинення діяння у значному, великому чи особливо великому розмірі, заподіяння значної матеріальної шкоди чи використання службового становища. Це свідчить про те, що законодавець визнавав підвищену суспільну небезпечність таких діянь за наявності вказаних обставин. Разом із тим, при внесенні змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) законопроект або механічно переносить ці кваліфікуючі ознаки (наприклад, у статті 162-1 «Ухилення від повернення валютної виручки в іноземній валюті»), або ж повністю ігнорує їх, виключаючи з-під кримінальної відповідальності (наприклад, у статті 166-18 «Примушування до антиконкурентних узгоджених дій»). Водночас у проекті не враховано, що чинний КУпАП не застосовує таких кваліфікуючих ознак, як діяння з особливо великою шкодою чи вигодою чи використання службового становища, що є обґрунтованим, оскільки такі обставини вказують на підвищену суспільну небезпеку діяння. Відповідно до статті 11 КК України, діяння з такими ознаками має кваліфікуватися як злочин, а не як адміністративний проступок [19].

Слідчі органи під час кваліфікації кримінальних правопорушень за фактами тендерних маніпуляцій насамперед враховують розмір коштів, витрачених за результатами закупівлі, та рівень бюджету, якому завдано шкоди (державний, місцевий тощо). Зазвичай подібні правопорушення кваліфікують за статтею 191 Кримінального кодексу України [13], що передбачає відповідальність за привласнення, розтрату або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. Будь-які підозрілі дії у сфері публічних закупівель правоохоронці розцінюють як заволодіння бюджетними коштами, а наявність маніпуляцій під час тендеру додатково свідчить про умисний характер таких дій [7]. У правоохоронних

органів нема єдиного підходу до кваліфікації правопорушень у сфері публічних закупівель. Зокрема, в ухвалі слідчого судді Луцького міськрайонного суду Волинської області від 16 березня 2016 року у справі № 161/3345/16-к зафіксовано, що одне й те саме діяння учасника закупівель було кваліфіковане одночасно за різними статтями Кримінального кодексу України – частиною третьою статті 191 та частиною другою статті 361. Так, слідчий обґрунтовує клопотання про арешт вилученого майна тим, що слідчим відділом Луцького ВП ГУНП у Волинській області здійснюється досудове розслідування у кримінальному провадженні № 12016030010000924. У ході розслідування встановлено, що 23 лютого 2016 року невстановлені особи здійснили несанкціоноване втручання в роботу комп'ютерної мережі, а саме – на сайт ТОВ «Кепітал Прайс», яке у той день проводило електронні торги з реалізації автомобілів, що належали ПАТ «Західінкомбанк». Унаслідок втручання було унеможливлено доступ учасників до процедури торгів, що призвело до завдання значної шкоди, розмір якої наразі встановлюється.

Фактично слідчий (за погодженням із прокурором) обґрунтував клопотання, посилаючись на те, що вказані автомобілі є предметом кримінальних правопорушень та мають значення речових доказів у цьому кримінальному провадженні. Натомість, як випливає з матеріалів клопотання, відомості до ЄРДР були внесені за фактом несанкціонованого втручання невстановленими особами в роботу електронно-обчислювальних машин, автоматизованих систем, комп’ютерних мереж або мереж електрозв’язку, а також за фактом шахрайства, тобто обману, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Предметом злочину, передбаченого статтею 361 КК України, є електронно-обчислювальні машини, автоматизовані комп'ютерні системи і т.д. Предметом злочину, передбаченого статтею 190 КК України, є майно або майнові права, а його об’єктивна сторона полягає у заволодінні чужим майном або набутті права на майно шляхом обману. При цьому обов'язковою ознакою даного злочину є наявність потерпілої особи, яка зазнала шкоди внаслідок злочинних дій.

Таким чином, вилучені під час огляду 3 березня 2015 року автомобілі не можуть бути предметом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 361 КК України. Крім того, відомості щодо вчинення злочину, передбаченого статтею 190 КК України, були внесені до ЄРДР виключно на підставі рапорту слідчого, без наявності заяви потерпілої особи чи будь-яких доказів шахрайського заволодіння автомобілями, що визнає і сам слідчий.

На думку суду, формальне винесення слідчим постанови про визнання автомобілів речовими доказами із посиланням на те, що вони є предметом злочину, передбаченого статтею 361 КК України, не може самостійно слугувати підставою для накладення арешту на майно [24].

У цьому контексті, відсутність окремої статті, яка б прямо визначала «тендерні маніпуляції» або антиконкурентні узгоджені дії як склад злочину, створює юридичну прогалину, через яку правоохоронні органи змушені комбінувати різні статті кримінального законодавства або застосовувати їх окремо, залежно від специфіки конкретної справи. З іншого боку, якщо правоохоронні органи не мають чіткої визначеності в застосуванні таких норм, це може призводити до ситуацій, коли розслідування виявляється поверхневим або не охоплює всю глибину правопорушення, що в свою чергу ускладнює ефективне притягнення осіб до кримінальної відповідальності.

Найбільш поширеною кваліфікацією злочинів у сфері державних закупівель, за даними ЄДРСР, є склад злочину, передбачений статтею 191 Кримінального кодексу України, а саме привласнення або розтрата чужого майна, ввіреного особі чи такого, що перебувало в її віданні. Яскравим прикладом є одна з справ Національного антикорупційного бюро України про розкрадання державних коштів посадовими особами та учасником закупівель, компанією «Трейд Комодіті», під час придбання пального для Міністерства оборони України. За версією детективів НАБУ, у діях підозрюваних наявний склад злочину, передбачений частиною п’ятою статті 191 Кримінального кодексу України [21].

Встановлення факту змови між учасниками публічних закупівель можливе на підставі аналізу їх поведінки, що виявляє наявність характерних схожих ознак, які за своєю природою виключають випадковий збіг обставин у конкретній ситуації. Серед таких ознак – використання ідентичної термінології у тендерній документації, повторюваність помилок, участь пов'язаних (афілійованих) осіб, схожість або, навпаки, штучна диспропорція у поданих цінових пропозиціях.

Поширення таких правопорушень значною мірою зумовлене існуючими прогалинами у законодавчому регулюванні відповідної сфери. У зв'язку з цим, ефективна протидія узгодженим антиконкурентним діям у сфері публічних закупівель потребує комплексного підходу, що включає, зокрема, вдосконалення механізмів притягнення винних осіб до відповідальності. Тому доцільним видається підвищення розміру штрафних санкцій, запровадження кримінальної відповідальності за спотворення результатів торгів залежно від повторності таких дій, розміру завданої шкоди, а також прийняття спеціального нормативного акту, спрямованого на врегулювання процесуальних аспектів розслідування Антимонопольним комітетом України скарг на узгоджену антиконкурентну поведінку [25, с. 280].

Разом із тим не всі випадки тендерних маніпуляцій підпадають під ознаки кримінального правопорушення. У низці ситуацій такі дії можуть бути кваліфіковані як антиконкурентні узгоджені дії відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції. У цьому випадку акцент зміщується не на шкоду бюджету, а на порушення принципів вільної конкуренції.

Відповідно до статті 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції», антиконкурентними узгодженими діями визнаються ті, що спричинили або можуть спричинити обмеження, усунення чи спотворення конкуренції, зокрема через змову під час проведення торгів, аукціонів, конкурсів чи тендерів [18]

У Кримінальному кодексі України відсутня спеціальна норма, яка б передбачала кримінальну відповідальність учасників публічних закупівель, що створює певні труднощі у забезпеченні прозорості та справедливості під час розслідування кримінальних проваджень у цій сфері. Правоохоронні органи зазвичай комбінують різні статті законодавства або застосовують їх окремо, залежно від поставлених завдань і цілей. Водночас важливим чинником, що сприяє виникненню кримінальних проваджень щодо учасників публічних закупівель, є відсутність у Кримінальному кодексі України спеціальної норми, яка б передбачала відповідальність саме учасників таких процедур [8].

Висновки. Проаналізовано законодавчу та правозастосовну практику у сфері протидії антиконкурентним узгодженим діям під час публічних закупівель в Україні. Встановлено, що виключення статті 228 з Кримінального кодексу України створило нормативну прогалину, яка обмежує можливість кримінального переслідування за картельні змови, що супроводжують тендерні маніпуляції. Через це правоохоронні органи змушені застосовувати непрямі механізми кваліфікації правопорушень, що часто викликає складнощі у доказуванні складу злочину та призводить до неоднакової правозастосовної практики.

Встановлено, що система державного контролю у сфері конкуренції, реалізована через Антимонопольний комітет України, фактично поєднує слідчі, контрольні та квазісудові функції, що не відповідає європейським стандартам. У світлі практики ЄСПЛ частина проваджень АМКУ може мати риси кримінального переслідування за своїм змістом та наслідками, що вимагає запровадження гарантій, аналогічних тим, що передбачені в кримінальному процесі, зокрема дотримання принципів неупередженості, презумпції невинуватості та доступу до ефективного судового захисту.

Запропоновано удосконалення кримінально-правового регулювання протидії картельним змовам, яке потребує системного підходу, що включає: (а) законодавче відновлення спеціального складу злочину за антиконкурентні узгоджені дії; (б) запровадження диференційованої відповідальності залежно від шкоди та повторності порушення; (в) гармонізацію національного законодавства з правом ЄС; (г) врахування практики ЄСПЛ при визначенні правового характеру проваджень у сфері конкуренції. Важливим також є підвищення

прозорості й правової визначеності дій АМКУ через закріплення процесуальних стандартів, аналогічних кримінальному процесу.

Подальші дослідження доцільно зосередити на порівняльно-правовому аналізі європейських моделей криміналізації картелів і впливі міжнародного досвіду на реформування законодавства України у сфері конкуренції.

Список використаних джерел:

1. Case «A. Menarini Diagnostics S.r.l. v. Italy» (Application no. 43509/08). Decision 27/09/2011. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-385%22]}

2. Case «Engel and Others v. the Netherlands» (Application no. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). Judgment 8 June 1976. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57479%22]}

3. Case «Lilly France SA v. France» (Application no. 53892/00). Decision 03/12/2002. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-43961%22]}

4. Case «Societe Stenuit v. France» (Application no. 11598/85). Decision 11/07/1989. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-82103%22]}

5. Сус М. С. Захист прав суб'єктів господарювання та кримінальна природа проваджень Антимонопольного комітету України: практика Конституційного Суду України та Верховного Суду. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2024. № 1. С. 149–156. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.25

6. Бучко Т. Криміналізація антиконкурентних узгоджених дій. *Юридична газета.* 2010. № 18–19. URL: https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/criminalization_of_anticompetitive_concerted_acts/

7. Гурська А. Тендерні маніпуляції: особливості кваліфікації та нюанси розслідування. *Юридична Газета.* 15 листопада 2024. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/tenderni-manipulyaciyi-osoblivosti-kvalifikaciyi-ta-nyuansi-rozsliduvannya.html

8. Дасюк В. Кримінальна відповідальність уповноважених осіб та керівництва замовників публічних закупівель. *ЮК АРМАДА*. 11 Березня 2024. URL: https://armada.law/blog/kryminalna-vidpovidalnist-upovnovazhenyh-osib-ta-kerivnycztva-zamovnykiv-publichnyh-zakupivel/

9. Державна політика в сфері запобігання та протидії економічній злочинності [Текст]: монографія / Д.О. Грицишен. Житомир : Вид. О.О. Євенок, 2020. 384 с.

10. Дякулич О. О. Тенденції і перспективи розслідування справ про антиконкурентні узгоджені дії у формі схожих дій в світлі антимонопольної реформи. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2024. № 5. С. 266–270. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.05.43

11. Звіт Антимонопольного комітету України за 2024 рік. Антимонопольний комітет України. 13 березня 2025 р. 122 с. URL: https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/67e/d42/ed4/67ed42ed4f36c957834466.pdf (дата звернення: 27.04.2025).

12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

13. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

14. Нагорний О. М. Кваліфікація окремих порушень конкуренційного законодавства в сфері ціноутворення. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право.* Ужгород, 2023. Т. 1. Вип. 78. С. 262–267. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.42

15. Пояснювальна записка від 28.04.2021 до Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення діяльності Антимонопольного комітету України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=5431&conv=9

16. Пріоритети Антимонопольного комітету України на 2024 рік. Антимонопольний комітет України: офіційний вебпортал. URL: https://amcu.gov.ua/news/amkuviznachiv-prioriteti-roboti-na-2024-rik (дата звернення: 21.08.2024).

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про захист економічної конкуренції та діяльності Антимонопольного комітету України: Закон України від 09.08.2023 № 3295-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3295-20#Text

18. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text

19. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності) : Висновок Головного науково-експертного управління від 05.10.2011. https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9221&skl=7

20. Проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Антимонопольного комітету України». URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55703

21. Роїк О. Кримінальна відповідальність учасника державних закупівель. *Юрист & Закон*. №32. 04 жовтня 2019. https://www.asterslaw.com/ua/press_center/publications/criminal_liability_of_a_public_procurement_participant/

22. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. 2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

23. Урсу В., Мустеата Є. Недобросовісна конкуренція – посягання на майнові права фізичних та юридичних осіб. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2024. № 1. С. 269–275. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.47

24. Ухвала про відмову в арешті майна від 16.03.2016 № 161/3345/16-к Луцький міськрайонний суд. https://verdictum.ligazakon.net/document/56457497

25. Швидка Т. І. Господарсько-правова відповідальність за антиконкурентні узгоджені дії у формі спотворення результатів тендерів, торгів, аукціонів, конкурсів як прояв узгодженої поведінки учасників закупівель. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2024. № 1. С. 276–281. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.48

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

КУЧЕР І. О.,
адвокат, аспірант
(Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1:341.645(477)
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.33

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВІДНОСИНИ ЩОДО СПІВРОБІТНИЦТВА ІЗ МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних засад кримінальних процесуальних відносин, що виникають у процесі співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом. Ратифікація Верховною Радою України 21 серпня 2024 року Римського статуту Міжнародного кримінального суду та подальша його імплементація істотно змінила національний кримінальний процес, уможлививши виникнення нових за складом і змістом кримінальних процесуальних відносин, які більше не обмежуються лише національним правопорядком. У статті здійснюється аналіз кримінальних процесуальних відносин, що виникають в ході взаємодії з Міжнародним кримінальним судом, задля надання характеристики таким правовідносинам та їх особливим рисам, що вирізняють такі правовідносини з-поміж інших кримінальних процесуальних відносин.

Зазначено, що доктрина кримінального процесу не містить визначення поняття «кримінальні процесуальні відносини щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом».

За результатами дослідження загальнотеоретичних підходів до понять «правовідносини» та «кримінальні процесуальні відносини» і їх ключових ознак, виокремлено особливі ознаки правовідносин щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом: специфічна правова основа, особливий суб'єктний склад (обов'язкова участь Міжнародного кримінального суду та центральних органів України), унікальні юридичні факти (прохання Міжнародного кримінального суду або запити центральних органів), особливий характер взаємозв’язків, обумовлений зобов’язаннями держави за Римським статутом Міжнародного кримінального суду.

На основі аналізу сформульовано авторське визначення кримінальних процесуальних відносин щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом як врегульованих нормами кримінального процесуального законодавства правовідносин між Міжнародним кримінальним судом (його органами) та центральними органами України й іншими учасниками кримінального провадження, які характеризуються взаємними правами та обов'язками, що випливають із Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Запропоновано класифікацію таких правовідносин за низкою критеріїв, що має значення для поглиблення наукового розуміння природи кожного виду таких правовідносин.

Ключові слова: *кримінальні процесуальні відносини; міжнародне співробітництво під час кримінального провадження; Міжнародний кримінальний суд; співробітництво з Міжнародним кримінальним судом; Міжнародний кримінальний суд та Україна.*

Kucher I. O. Criminal procedural relations on cooperation with the international criminal court: certain issues of definition and classification

This research focuses on the theoretical basis of criminal procedural relations in the process of Ukraine's cooperation with the International Criminal Court. The ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court by the Verkhovna Rada of Ukraine on August 21, 2024, significantly changed the national criminal process, creating a complex category of criminal procedural relations that are no longer limited only to the national legal order.

The research analyzes criminal procedural legal relations during interaction with the International Criminal Court in order to characterize such legal relations and their special features that differentiate such legal relations from other criminal procedural relations.

It is noted that the doctrine of criminal procedure does not contain a definition of the concept of «criminal procedural relations regarding cooperation with the International Criminal Court».

Therefore, general theoretical approaches to the concepts of «legal relations» and «criminal procedural legal relations» are analyzed and indicated their general features common to all criminal procedural relations.

As a result of the research on general theoretical approaches to the concepts of «legal relations» and «criminal procedural legal relations» and their key features, special features of legal relations regarding cooperation with the International Criminal Court are identified: specific legal basis, special subject composition (mandatory participation of the International Criminal Court and central authorities of Ukraine), unique legal facts (the International Criminal Court requests or inquiries from central authorities), and special nature of interrelations conditioned by the state's obligations under the Rome Statute of the International Criminal Court.

An author's definition of criminal procedural relations regarding cooperation with the International Criminal Court is formulated as legal relations regulated by norms of criminal procedural legislation between the International Criminal Court (its bodies) and central authorities of Ukraine and other participants in criminal proceedings, which are characterized by mutual rights and obligations arising from the Rome Statute of the International Criminal Court.

A classification of such legal relations according to a number of criteria is proposed, which is important for deepening the scientific understanding of the nature of each type of such legal relations.

Key words: *criminal procedural relations; international cooperation during criminal proceedings; International Criminal Court; cooperation with the International Criminal Court; International Criminal Court and Ukraine.*

Вступ. Ратифікація Верховною Радою України 21 серпня 2024 року Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС) Законом № 3909-IX та подальше набуття Україною 1 січня 2025 року статусу 125-ї держави-учасниці є визначною подією [1; 2; 3]. Цей крок, зумовлений імперативом притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини, вчинені в умовах збройної агресії, та необхідністю виконання довготривалих зобов'язань за Угодою про асоціацію з Європейським Союзом [4], знаменує собою не лише геополітичний вибір, але й готовність до трансформації кримінальної юстиції задля підсилення спроможності з розслідування найтяжчих міжнародних злочинів [5, с. 2].

Цей крок істотно змінив національний кримінальний процес, породивши складну категорію кримінальних процесуальних правовідносин, які більше не обмежуються лише національним правопорядком. Такі відносини виходять за межі суто національного правового поля та розвиваються на стику правового режиму національних органів кримінальної юстиції й правового режиму МКС. Станом на сьогодні цей напрям відзначається значним

прогресом у законодавчій та інституційній площині, але водночас і наявністю невирішених доктринальних питань, законодавчих прогалин та практичних викликів імплементації.

Варто зауважити, що втілення норм права неможливе поза суспільних відносин, оскільки право в реальному житті – це і є правовідносини [6, с. 317].

Співробітництво з МКС за своєю суттю є процесом взаємодії між МКС та національними уповноваженими органами, що здійснюється в рамках кримінального процесу, на підставах та у порядку, визначених кримінальним процесуальним законодавством (частиною якого став РС МКС). Така процесуальна взаємодія одержує свій зовнішній прояв у формі правовідносин. Відтак без дослідження ознак та окремих особливостей таких правовідносин, а також їх класифікацію, не є можливим розкриття змісту та аналіз складників співробітництва України з МКС у кримінальних провадженнях.

Водночас натепер залишаються не дослідженими питання щодо кримінальних процесуальних відносин, що виникають в ході співробітництва з МКС, зокрема теоретичного обґрунтування поняття таких правовідносин, їх особливих рис та їх класифікація на окремі типи.

Аналіз останніх досліджень. Питання щодо теоретичного обґрунтування поняття, структури та видів кримінальних процесуальних правовідносин знаходили своє відображення у дослідженнях В. Вінниченка, В. Галагана, Ю. Грошевого, Л. Лобойка, Р. Назаренка, М. Погорецького, В. Рожнової, О. Супрунової, Л. Удалової та інших вітчизняних дослідників. Своєю чергою, увагу питанням співробітництва України із МКС у кримінальних провадженнях, що набули особливої актуальності у зв'язку з ратифікацією РС МКС та активізацією взаємодії із МКС, приділяли у своїх працях І. Головюк, О. Дроздов, К. Задоя, О. Зуєв, Д. Коваль, У. Коруц, О. Кучер, М. Пашковський, М. Смирнов й ін.

У аналізованих працях відображено фундаментальні позиції теорії кримінальних процесуальних відносин, а також окремі аспекти складу відносин, що виникають під час співробітництва з МКС. Однак проблематика теоретичного визначення таких правовідносин, їх основних рис і здійснення їх класифікації не була предметом окремого дослідження.

Постановка завдання. Метою цієї статті є з'ясування ознак кримінальних процесуальних відносин щодо співробітництва України з МКС, теоретичне обґрунтування поняття таких правовідносин та здійснення їх класифікації за низкою критеріїв.

Результати дослідження. У загальній теорії права виділяють два підходи до розуміння правовідносин: підхід, заснований на визначенні правовідносин через їх зв'язок з нормою права; та підхід, який характеризується як діяльнісний [7, с. 188–189; 8; с. 194].

Відповідно до першого підходу, який вважається класичним, правові відносини визначаються як один з видів суспільних відносин, основою яких є норма права, а їх учасники є носіями прав та обов'язків [9, с. 226].

За іншим підходом, правові відносини визначаються як одна форма взаємодії суб'єктів права, спрямована на реалізацію інтересів та досягнення передбачених законом результатів, або таких, що не суперечать закону [7, с. 188].

За найбільш поширеним підходом, правові відносини є конструкцією, що містить низку елементів, без яких неможливе їх виникнення та існування – суб'єкт, об'єкт, юридичний зміст та юридичний факт [8, с. 198; 9, с. 227].

Кримінальні процесуальні відносини є одним з видів правових відносин й охоплюють усі стадії кримінального провадження, оскільки у кримінальному процесі не є можливими дії, які б вчинялися поза правовідносинами, як не існує учасників, які могли б реалізувати свої права чи виконувати обов'язки поза ними [10, с. 268]. Тобто кримінально-процесуальна діяльність можлива лише у формі таких правовідносин й не передбачено іншого способу реалізації прав та обов'язків таких учасників [11, с. 45].

У доктрині кримінального процесу сформульовано два ключових підходи до визначення поняття кримінальних процесуальних правовідносин. Так, акцентуючись на суб'єктах правовідносин, кримінальні процесуальні відносини визначаються як врегульовані

кримінальними процесуальними нормами правовідносини, що «виникають, розвиваються та припиняються у сфері кримінального процесу, через які реалізуються повноваження державних органів, що ведуть кримінальний процес, а також процесуальні права й обов'язки осіб, які потрапили в його сферу, та захищаються їх матеріально-правові, процесуальні й інші законні інтереси» [13, с. 27]. Наведене визначення знаходить найбільшу підтримку у доктрині [14, с. 57; 15, с. 13; 16, с. 353–354; 11, с. 45].

За іншого підходу, наголошуючи на зв'язку між учасниками правовідносин, кримінальні процесуальні відносини визначаються як зв'язок між особами, що виникає на підставі кримінальних процесуальних норм, характеризується наявністю суб'єктивних прав і обов'язків і підтримується (гарантується) примусом держави [12, с. 54; 17; с. 14].

Аналіз наведених підходів уможливлює розгляд кримінальних процесуальних правовідносин у двох вимірах: один акцентує на їх динамічних характеристиках, інший – на статичних властивостях [18, с. 73].

З огляду на наведені підходи основними ознаками кримінальних процесуальних правовідносин є: 1) урегульованість кримінальними процесуальними нормами; 2) існування лише у царині кримінального процесу, себто пов'язаність зі здійсненням кримінального провадження; 3) обумовленість виникнення, зміни чи їх припинення з конкретними юридичними (кримінальними процесуальними) фактами; 4) визначеність взаємозв'язків суб'єктів правовідносин наявністю своєрідних взаємних прав і обов'язків, що становлять юридичний зміст таких правовідносин; 5) імперативний характер та забезпечення механізмами державного примусу; 6) особливий суб'єктний склад, зокрема учасники кримінального провадження, серед яких органи державної влади з особливими функціями та повноваженнями; 7) службову роль щодо кримінальних матеріальних відносин, що обумовлено тим, що служать засобом встановлення наявності чи відсутності інших; 8) багатостадійний характер [12, с. 54–56; 14, с. 57; 17, с. 15; 19, с. 53–54; 20, с. 193; 21, с. 173].

Описані риси є спільними для усіх правовідносин, що виникають під час здійснення кримінального провадження. Водночас співробітництво з МКС є особливим додатковим кримінальним провадженням, забезпечувальним щодо основного провадження (кримінального провадження в Україні або в МКС), а тому відповідні правовідносини, що виникають в ході такого співробітництва, вирізняються певними особливостями [22, с. 281–282; 23, с. 293].

Такими особливими ознаками є:

1) особлива правова основа цих правовідносин – міжнародний договір – РС МКС, а також як норми розділу IX-2 КПК України «Особливості співробітництва з МКС», а також окремі норми розділу IX КПК України «Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження»;

2) особливий суб'єктний склад – обов'язковим учасником є МКС (органи зі структури МКС, зокрема Офіс Прокурора МКС), а також держава в особі центральних органів України – Офісу Генерального прокурора та Міністерства юстиції України (але не виключно [24]);

3) особливий характер взаємозв'язків між суб'єктами, обумовлених зобов'язаннями, що виходять з положень РС МКС;

4) особливі юридичні факти, що зумовлюють появу, зміну чи припинення таких правовідносин – прохання МКС про співробітництво або запит (прохання) центральних органів України про надання допомоги (у випадку прохання МКС, що виходить від міжнародного актора ззовні, служить юридичним фактом, що «активує» певні внутрішньодержавні кримінальні процесуальні механізми) [23, с. 294; 25, с. 118].

Варто зауважити, що з урахуванням ч. 2 ст. 1 КПК України, РС МКС як міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, є частиною кримінального процесуального законодавства [26; 27].

За положеннями ч. 4 ст. 9 КПК України у разі якщо норми цього Кодексу суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України [27]. Вказана

норма визначає вищу юридичну силу ратифікованого міжнародного договору відносно норм, що закріплені в КПК України, та передбачає врегулювання колізії шляхом безпосереднього застосування положень такого договору [28, с. 93].

Разом з тим РС МКС як міжнародний договір, що містить норми міжнародного кримінального права, є правовою основою для особливих кримінальних матеріальних правовідносин, щодо яких процесуальні правовідносини виконують службову роль, оскільки без процесуальних механізмів, у тому числі в рамках співробітництва з МКС, не можуть бути реалізовані завдання РС МКС.

Крім наведеного, виокремлюється ознака, яка відрізняє названі правовідносини від правовідносин щодо міждержавного співробітництва та співробітництва з трибуналами *ad hoc*, яка полягає в унікальному поєднанні елементів як «вертикального» (наднаціонального), так і «горизонтального» (міждержавного) співробітництва: правовідносини по співробітництву з МКС характеризуються певною гнучкістю, оскільки держави отримують прохання замість наказів і мають обмежені дискреційні повноваження щодо відстрочки або відмови у співпраці за специфічних обставин (ст. 93 (4) РС МКС, ст. 619 КПК України). Водночас ці правовідносини відрізняються від відносин традиційного міждержавного співробітництва відсутністю принципу взаємності та вимоги подвійної кримінальності, а також принциповими обмеженнями дискреційних повноважень держав [23, с. 294].

З урахуванням наведеного, кримінальні процесуальні відносини щодо співробітництва із МКС можна визначити як врегульовані нормами кримінального процесуального законодавства правовідносини між МКС (його органами) та центральними органами України й іншими учасниками кримінального провадження, які характеризуються взаємними правами та обов'язками суб'єктів, що випливають із РС МКС, виникають, змінюються та припиняються на підставі та у зв’язку із виконанням прохань (запитів) про співробітництво, з метою сприяння у притягненні до кримінальної відповідальності та покаранні осіб, які вчинили злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС.

Наявність різних форм співробітництва з МКС та, відповідно, процесуальних правовідносин в рамках їх реалізації, яким притаманні певні особливості, зумовлює необхідність системного підходу до їх дослідження, що передбачає необхідність класифікації таких правовідносин та впорядкування їх видів за визначеними класифікаційними ознаками.

Види таких правовідносин можуть бути структуровані за низкою критеріїв, комплексне застосування яких сприятиме розкриттю суті одних і тих же видів правовідносин з позиції різних аспектів, які відображають специфіку різних форм співробітництва з МКС. Вбачається, що наведене сприятиме глибшому осмисленню кожного виду таких правовідносин і формуванню науково обґрунтованих підходів до різних аспектів співпраці з МКС, а з погляду правозастосування така класифікація дозволяє реалізовувати заходи співробітництва з МКС, враховуючи унікальні риси, характерні для конкретних форм такої співпраці. З урахуванням наведеного, пропонуються такі критерії для класифікації.

За формами співробітництва такі правовідносини можна поділити на: 1) правовідносини щодо виконання прохань МКС про надання допомоги (щодо проведення процесуальних дій та збору доказів, вручення документів, захисту свідків та потерпілих тощо); 2) правовідносини щодо виконання МКС запитів (прохань) центральних органів України; 3) правовідносини щодо затримання та тимчасового арешту осіб; 4) правовідносини, пов’язані із передачею осіб до МКС; 5) правовідносини, пов’язані з оспорюванням або оскарженням рішень МКС (Прокурора МКС, палат МКС); 6) правовідносини, пов’язані з переданням кримінального провадження; 7) правовідносини щодо виконання рішень МКС; 8) консультаційні та координаційні правовідносини з процесуальних питань.

За ініціатором співробітництва такі правовідносини можуть бути розподілені: 1) вхідні, або правовідносини, ініційовані МКС (наприклад, прохання МКС про проведення огляду місць або об’єктів, включаючи ексгумацію та огляд поховань); 2) вихідні, або правовідносини, ініційовані центральними органами України (наприклад, передання кримінального провадження до МКС). Перший з названих типів правовідносин відображає

«вертикальний» аспект співробітництва, й більшість правовідносин, пов'язаних з наданням допомоги, передачею осіб та виконанням рішень, є вхідними.

Також названі правовідносини можуть класифікуватись залежно від юридичного факту, що їх породжує, зокрема: 1) правовідносини, що виникають на підставі прохання МКС; 2) правовідносини, що виникають на підставі рішення МКС; 3) правовідносини, що виникають під час або за результатами консультативного процесу; 4) правовідносини, що виникають на підставі запиту (прохання) центрального органу України.

Залежно від характеру взаємозв'язку з ініціатором правовідносини щодо співробітництва з МКС можна поділити на основні (первинні) та похідні. До першої групи доцільно віднести правовідносини, що виникають безпосередньо між ініціатором та адресатом, як-от правовідносини між МКС та центральним органом України при направленні прохання про співробітництво. До другої групи доцільно віднести правовідносини адресата або ініціатора співробітництва з іншими учасниками кримінального провадження, спрямовані на виконання завдань співробітництва. До таких, наприклад, можна віднести правовідносини щодо підготовки та передання органом досудового розслідування та прокурором матеріалів кримінального провадження до Офісу Генерального прокурора для подальшої передачі кримінального провадження до МКС; правовідносини, що виникають з доручення Офісом Генерального прокурора виконання прохання МКС органу досудового розслідування, прокуратури; правовідносини щодо вжиття органами державної влади України заходів безпеки стосовно потерпілих, потенційних свідків тощо.

За суб'єктним складом правовідносини щодо співробітництва з МКС можуть бути поділені на прості та складні. До першої групи належать правовідносини, що здійснюються за участі двох суб'єктів та не потребують залучення інших учасників кримінального провадження. Класичним прикладом є комунікація між Офісом Прокурора МКС та Офісом Генерального прокурора України на етапі попередніх консультацій або обміну інформацією. Також до них можна віднести правовідносини щодо оскарження Офісом Генерального прокурора рішення Прокурора МКС, або рішення МКС стосовно юрисдикції або прийнятності, або правовідносини щодо проведення консультацій. До другої групи належать правовідносини щодо співробітництва з МКС, що потребують залучення інших учасників, окрім МКС та центральних органів України. Процедура передачі особи до МКС є яскравим прикладом складних правовідносин: вона включає взаємодію між Палатою попереднього провадження МКС (що видає ордер), Офісом Прокурора МКС, Офісом Генерального прокурора, національним слідчим суддею (що розглядає клопотання про тимчасовий арешт), органом досудового розслідування та оперативним підрозділом (що здійснюють затримання) та самою особою, яка має право на професійний правовий захист та оскарження.

Окрім того, залежно від стадії провадження у МКС, правовідносини по співробітництву можуть бути класифіковані на: 1) правовідносини, що виникають під час попереднього вивчення; 2) правовідносини, що виникають під час розслідування; 3) правовідносини, що виникають під час попереднього розгляду; 4) правовідносини, що виникають під час судового розгляду; 5) правовідносини, що виникають під час апеляційного розгляду; 6) правовідносини з виконання рішень МКС.

Висновки. Кримінальні процесуальні відносини щодо співробітництва з МКС як різновид «загальних» кримінальних процесуальних відносин, є врегульованими нормами кримінального процесуального законодавства відносинами між МКС (його органами) та центральними органами України й іншими учасниками кримінального провадження, які характеризуються взаємними правами та обов'язками суб'єктів, що випливають із РС МКС, виникають, змінюються та припиняються на підставі та у зв'язку із виконанням прохань (запитів) про співробітництво з метою сприяння у притягненні до кримінальної відповідальності та покаранні осіб, які вчинили злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС.

Поряд із загальними ознаками кримінальних процесуальних відносин, відносини співробітництва з МКС характеризуються особливою правовою основою (Римський статут МКС у поєднанні з національним законодавством), специфічним суб'єктним складом,

унікальними юридичними фактами, які зумовлюють появу, існування та припинення таких правовідносин.

Ці правовідносини можуть бути класифіковані за декількома підставами: за формами співробітництва, за адресатом ініціативи, залежно від юридичного факту, за характером взаємозв'язку з ініціатором, за суб'єктним складом, залежно від стадії провадження у МКС тощо.

Значення цієї класифікації полягає у поглибленні наукового розуміння сутності кожного типу правовідносин та створенні науково обґрунтованих підходів до різноманітних аспектів взаємодії з МКС, а також має практичну цінність для вдосконалення правозастосовчої діяльності з урахуванням специфічних особливостей, що властиві конкретним формам співробітництва з МКС.

Потребують подальшого дослідження питання детальної характеристики складу таких правовідносин, зокрема формулювання підходів до визначення їх об’єкту та змісту, а також особливостей юридичних фактів, з якими пов’язані їх виникнення, зміна та припинення.

Список використаних джерел:

1. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього. Закон № 3909-IX від 21.08.2024. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text (дата звернення: 31.07.2025).

2. Rome Statute of the International Criminal Court Rome, 17 July 1998. UNTC. United Nations Treaty Collection. URL: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=_en (дата звернення: 31.07.2025).

3. International Criminal Court welcomes Ukraine as a new State Party Image. International Criminal Court. URL: https://www.icc-cpi.int/news/international-criminal-court-welcomes-ukraine-new-state-party?fbclid=IwY2xjawLrS1dleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFOblMyTEtLTGNFRTE1d2RHAR6H-JNYTXtk_N6jZwPdGdRprXUr7HSFlch10Vfziy-B7N3dE-zRdUGsbe1gbw_aem_id9C47FPtVmXqhm0p1SvZg (дата звернення: 31.07.2025).

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Угода від 27.06.2014. *Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 31.07.2025).

5. Принцип комплементарності: стандарти міжнародного правосуддя в Україні. *Ukrainian Legal Advisory Group.* URL: https://ulag.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/Принцип-комплементарності-стандарти-міжнародного-правосуддя-в-Україні.pdf (дата звернення: 31.07.2025).

6. Романова І. Розуміння поняття правовідносин. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2017*: зб. наук. пр. Відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О. В. Козаченко. 2017. С. 316–319. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/96c31c4b-7a71-41ea-83d8-2e2b2331fd7a/content (дата звернення: 31.07.2025).

7. Теорія держави та права: підручник. Вєдєрніков Ю.А., Сердюк І.А., Куракін О.М. та ін. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 468 с.

8. Теорія держави та права: навч. посіб. Білозьоров Є.В., Власенко В.П., Горова О.Б., Завальний А.М., Заяць Н.В. та ін.; за заг. ред. Гусарєва С.Д., Тихомирова О. Д. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

9. Загальна теорія права: підручник. За заг. ред. Козюбри М.І. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

10. Теорія держави та права: підручник. Гіда Є.О., Білозьоров Є.В., Завальний А.М. та ін.; за заг. ред. Гіди Є.О. Київ: ФОП Ліпкан О.С., 2011. 576 с.

11. Рожнова В.В. Глава 1. Поняття, суть і завдання кримінального процесу. Кримінальний процес: підручник. Удалова Л.Д., Рожнова В. В., Письменний Д.П. та ін.; за заг. ред. Письменного Д.П., Удалової Л.Д., Погорецького М.А., Чернявського С. С. Київ: «Центр учбової літератури», 2022. 780 с.

12. Кримінальний процес: підручник. Благута Р.І., Гуцуляк Ю.В., Дуфенюк О.М. та ін.; за заг. ред. Хитри А.Я., Шехавцова Р.М., Луцика В.В. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1.532 с.

13. Погорецький М.А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система: монографія. Погорецький М.А.. Харків: Арсіс, 2002. 160 с.

14. Кримінальний процес: навчальний посібник. Аленін Ю.П., Аркуша Л.І., Волошина В.К. та ін. Одеса: Фенікс, 2020. 582 с.

15. Погорецький М.А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2014. № 2. С. 1–23. URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14pmakph.pdf (дата звернення: 31.07.2025).

16. Супрунова О.В. Поняття та елементи кримінально-процесуальних відносин. *Право і суспільство*. 2014. № 5-2. С. 351–355. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pis_2014_5.2_78.pdf (дата звернення: 31.07.2025).

17. Кримінальний процес: навчальний посібник. Капліна О.В., Карпенко М.О., Маринів В.І. та ін. Харків: Право, 2021. 220 с.

18. Воробчак О.А. Кримінальні процесуальні відносини щодо делегування процесуальних повноважень: поняття та структура. *Наше право.* 2022. № 4. С. 72–79. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2022-4/NP_2022_4_072.pdf (дата звернення: 31.07.2025)

19. Кримінальне процесуальне право України: навчальний посібник. Благута Р.І., Гуцуляк Ю.В., Дуфенюк О.М. та ін.; за заг. ред. Хитри А.Я., Шехавцова Р.М.. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. 774 с.

20. Вінниченко В.А. Поняття «кримінальні процесуальні правовідносини»: визначення поняття. *Вісник кримінального судочинства*, 2019, 3. С. 185-196. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2019.3/185-196 (дата звернення: 31.07.2025).

21. Денисенко В.В. Кримінальні процесуальні правовідносини на стадії досудового розслідування: до визначення поняття. *Вісник кримінального судочинства.* 2021. № 1-2. С. 166–182. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.1-2/166-182 (дата звернення: 31.07.2025)

22. Трофименко В.М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України: дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 415 с.

23. Пашковський М.І. Тема 36. Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом. Кримінальний процес: підручник. Басиста І.В., Благута Р.І., Гловюк І.В. та ін.; ред.: Хитра А.Я., Шехавцов Р.М.. Львів, 2022. С. 286–307.

24. Кучер І.О. Суб'єкти кримінальних процесуальних правовідносин, пов'язаних із співробітництвом з міжнародним кримінальним судом. *Злочинність в Україні: сучасний стан та погляд у майбутнє*: матеріали заоч. наук.-практ. круглого столу (6 трав. 2025 р.): електрон. наук. вид. Уклад. Калініна А.В.. НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2025. С. 152–155. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178617035 (дата звернення: 31.07.2025)

25. Смирнов М.І.. Порядок співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. № 4 (2024). С. 116–120. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.4.16 (дата звернення: 31.07.2025).

26. Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». *Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text (дата звернення: 31.07.2025).

27. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Офіційний вебпортал парламенту України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n458 (дата звернення: 31.07.2025).

28. Шило О.Г., Новожилов В.С. Міжнародне право в системі джерел кримінального процесуального права України. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 89–98. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2017_Shulo_Novojilov.pdf (дата звернення: 31.07.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

НЕДІЛЬКО Я. В.,
доктор філософії в галузі права (PhD),
асистент кафедри кримінального
процесу та криміналістики
*(Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)*
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.34

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ КІБЕРПРАВОПОРУШЕНЬ (ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ)

Стаття присвячена аналізу певних особливостей міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних кіберправопорушень. У сучасному світі зростає кількість транснаціональних кримінальних правопорушень, зумовлених активним використанням інформаційних комп'ютерних технологій, де особи, які їх вчиняють та «електронні сліди» можуть перебувати у юрисдикціях різних іноземних країн. Це створює процесуальні та тактичні складності для їх розслідування. У статті розглянуті аспекти міжнародного співробітництва, зокрема визначення поняття, процесуальну регламентацію (міжнародну та національну). Зауважено про форми міжнародного співробітництва під час кримінального провадження: міжнародна правова допомога, екстрадиція, тимчасова передача осіб, перейняття кримінального переслідування, а також створення спільних слідчих груп. Особливу увагу приділено найпоширенішим процесуальним діям: врученню документів та допиту. Наголошується на важливості дотримання належної правової процедури, адже порушення може призвести до визнання отриманих відомостей недопустимими. Також, наголошується на тривалості термінів отримання інформації, що негативно впливає на строки досудового розслідування. Вирішенням цієї проблеми може стати ратифікація Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, який створює правову основу для прямої співпраці з постачальниками послуг, прискореного обміну інформацією та зменшення підстав для відмови у міжнародному співробітництві. На основі проведеного дослідження робляться висновки про необхідність чіткого дотримання кримінального процесуального законодавства та міжнародних договорів, ратифікації та імплементації норм Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, розробки практичних рекомендацій щодо підготовки запитів та посилення спеціалізації кадрів у галузі цифрової криміналістики.

Ключові слова: *міжнародне співробітництво, досудове розслідування, кримінальні кіберправопорушення, електронні докази, міжнародна правова допомога, повідомлення про підозру, допит в режимі відеоконференції.*

Nedilko Ya. V. International cooperation in the investigation of criminal cybercrimes (procedural and forensic aspects)

The article analyzes specific features of international cooperation in the investigation of criminal cybercrimes. In the modern world, the number of transnational criminal offenses is increasing, driven by the active use of information

and computer technologies, where offenders and "electronic traces" may be located in the jurisdictions of various foreign countries. This creates procedural and tactical difficulties for their investigation. The article examines aspects of international cooperation, including the definition of the concept and its procedural regulation (international and national). The forms of international cooperation in criminal proceedings are noted: international legal assistance, extradition, temporary transfer of persons, transfer of criminal prosecution, and the creation of joint investigative teams. Particular attention is paid to the most common procedural actions: serving documents and interrogation. The importance of observing proper legal procedure is emphasized, as violations can lead to the inadmissibility of obtained information. Also, the lengthy terms for obtaining information are highlighted, which negatively affects the duration of pre-trial investigations. The ratification of the Second Additional Protocol to the Convention on Cybercrime can be a solution to this problem, as it creates a legal basis for direct cooperation with service providers, accelerated information exchange, and reduced grounds for refusing international cooperation. Based on the conducted research, conclusions are drawn regarding the necessity of strict adherence to criminal procedural legislation and international treaties, the ratification and implementation of the norms of the Second Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, the development of practical recommendations for preparing requests, and strengthening the specialization of personnel in the field of digital forensics.

Key words: *international cooperation, pre-trial investigation, criminal cybercrimes, electronic evidence, international legal assistance, notice of suspicion, video conference interrogation.*

Вступ. У сучасному світі дедалі більша кількість кримінальних правопорушень має транснаціональний характер. Це зумовлено активним використанням злочинцями засобів інформаційних комп'ютерних технологій (комп'ютерів, планшетів, телефонів тощо) у протиправних цілях.

Вчинення таких правопорушень має свою особливу специфіку. Так, особа, яка вчиняє зазначені протиправні діяння, потерпілий та «електронні сліди» можуть перебувати у юрисдикціях різних іноземних країн, що у свою чергу, зумовлює процесуальні та тактичні особливості проведення розслідування. Тому швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних кіберправопорушень неможливе без налагодженої системи здійснення міжнародного співробітництва.

У 2022 році органами досудового розслідування та прокуратури було надіслано 388 звернень в іноземні країни щодо виконання процесуальних дій, з яких виконано 330 (85,1%). Протягом 2023 року надіслано 466 звернень, виконано 404 (86,7%). У наступному 2024 році надіслано 574, виконано 416 або (72,5%) [1].

Наведена статистична інформація свідчить, що кількість міжнародних звернень стосовно проведення процесуальних дій на території іноземних держав, має певну тенденцію до зростання. Це обумовлено нагальною потребою у безпосередньому виявленні, фіксуванні, вилученні, зберіганні, дослідженні, оцінці та використанні доказів, у тому числі електронних, які знаходяться у юрисдикції зарубіжних країн.

Разом з тим, здійснення міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних кіберправопорушень має певні труднощі процесуального та криміналістичного характеру, зумовлені особливостями їх вчинення – за допомогою засобів інформаційних комп'ютерних технологій та специфікою роботи з електронними доказами.

Окрім цього, ефективність міжнародного співробітництва під час розслідування даних протиправних діянь, значно знижується через відсутність як у міжнародних угодах, так і у вітчизняному законодавстві норм, що забезпечували б швидке отримання електронних доказів.

Постановка завдання. Метою дослідження є проаналізувати певні процесуальні та тактичні особливості здійснення міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних кіберправопорушень, а також надати пропозиції щодо удосконалення правового регулювання у даній сфері.

Результати дослідження. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) не містить визначення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

Проте, як слушно зазначає Н. М. Ахтирська, у ст. 542 КПК України визначається обсяг міжнародного співробітництва шляхом перерахування його видів, перелік яких не є вичерпним. Цілком доречно, науковець зазначає, що міжнародне співробітництво під час кримінального провадження – це унормована міжнародними угодами та національним законодавством діяльність компетентних органів держав, спрямована на виконання завдань кримінального судочинства, яка визначається режимом обов'язковості (за наявності угоди) або добровільності (за взаємністю) з використанням відповідних меті засобів, строків та контролю за дотриманням прав людини [2, с. 40].

Переважна більшість науковців розглядають міжнародне співробітництво під час кримінального провадження з точки зору кримінального процесуального права, залишаючи поза увагою криміналістичні аспекти його здійснення.

Особливо важливу роль, ефективне міжнародне співробітництво відіграє під час досудового розслідування кримінальних кіберправопорушень. Зважаючи на це, а також на специфіку роботи з електронними доказами у зазначених протиправних діяннях, вважаємо за доцільне приділити увагу дослідженню міжнародно-правової діяльності саме у структурі цифрової криміналістики як окремої криміналістичної теорії [3].

Під міжнародним співробітництвом під час розслідування кримінальних кіберправопорушень варто розуміти узгоджену діяльність органів досудового розслідування, прокуратури та слідчих суддів з компетентними органами іноземних держав і міжнародними організаціями, спрямовану на ефективне виявлення, збирання, дослідження, оцінку та використання доказів, у тому числі електронних, а також на здійснення інших процесуальних дій за межами національної юрисдикції, з метою повного, швидкого та неупередженого розслідування даних протиправних діянь.

Процесуальна регламентація міжнародного співробітництва у сфері розслідування кримінальних кіберправопорушень поділяється на два види: 1) міжнародну та 2) національну.

Так, перший вид регулюється низкою міжнародних нормативних актів. До них належать Конвенція про кіберзлочинність та Протоколи до неї, Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності та Протоколи до неї, Європейська конвенція про взаємну правову допомогу та Протоколи до неї, Європейська конвенція про видачу правопорушників та Протоколи до неї тощо.

Національна процесуальна регламентація насамперед обумовлена Конституцією України, Кримінальним кодексом України, Кримінальним процесуальним кодексом України, Законами України: «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», «Про міжнародні договори України», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», Інструкцією про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол тощо.

Міжнародне співробітництво під час розслідування кримінальних кіберправопорушень може відбуватися у наступних формах: 1) міжнародна правова допомога; 2) екстрадиція; 3) тимчасова передача осіб; 4) перейняття кримінального переслідування; 5) створення спільних слідчих груп.

Загалом, під міжнародною правовою допомогою розуміють проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування (п. 1 ч. 1 ст. 541 КПК України).

Не вдаючись у дискусії щодо визначення поняття та видів процесуальних дій, що можуть бути проведені під час міжнародного співробітництва, вважаємо слушною запропоновану класифікацію таких дій Ю. М. Чорноус у своєму дослідженні [4].

Найпоширенішими процесуальними діями, які можуть бути проведені при здійсненні міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних кіберправопорушень є: вручення документів, тимчасовий доступ до речей і документів, а також допит.

Під поняттям «вручення документів» слід розуміти документи та рішення, долучені до запиту компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу, які підлягають передачі визначеній у запиті особі (ч. 1 ст. 564 КПК України).

У контексті розслідування кримінальних кіберправопорушень, де суб'єкти кримінального провадження у переважній більшості перебувають на території іноземних держав, вручення документів є однією з важливих форм міжнародної правової допомоги. Це дозволяє забезпечити належне повідомлення осіб про їх права та обов'язки, а також про перебіг досудового розслідування.

Одними із основних видів документів, які можуть бути вручені особі на стадії досудового розслідування кримінальних кіберправопорушень під час міжнародного співробітництва можуть бути: 1) повідомлення про підозру; 2) повістка про виклик; 3) постанова про визнання особи потерпілим; 4) рішення про закриття або зупинення кримінального провадження; 5) копія обвинувального акту; 6) запит про отримання інформації тощо.

Якщо під час розслідування кримінальних кіберправопорушень необхідно вручити повідомлення про підозру особі, яка знаходиться за межами України, і місце проживання (перебування) такої особи відоме, слідчий, прокурор зобов'язаний звернутися до компетентних органів іншої країни, через уповноважені (центральні) органи України із запитом про міжнародну правову допомогу, з метою виконання окремих процесуальних дій, а саме вручення особі письмового повідомлення про підозру [5, с. 216].

Така ж процесуальна процедура застосовується до вручення інших видів документів, про що засвідчує судова практика.

Наприклад, в ухвалі слідчого судді ВАКС від 29 липня 2020 року у справі № 991/5574/20 зазначається, що відповідно до вимог КПК України, особі (якщо вона проживає за кордоном) повідомлення про підозру має бути вручене згідно з міжнародним договором про правову допомогу. Якщо ж повідомлення про підозру неможливо вручити внаслідок того, що місцезнаходження особи невідоме, то мають бути вжиті заходи для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень [6].

Існують непоодинокі випадки, коли суб'єкти розслідування, володіючи інформацією, що особа знаходиться за межами України, повідомляють про підозру з порушенням вимог Кримінального процесуального законодавства України.

Так, в ухвалі Київського районного суду м. Харкова від 29 травня 2025 року у справі № 953/7119/23 вказується, що слідчий мав достовірну обізнаність про факт законного перетину особою державного кордону, здійснив вручення повідомлення про підозру за місцем його реєстрації (представнику КП «Жилкомсервіс» та директору керуючої компанії «Монте Плаза»). З огляду на це, слідчий суддя зазначив, що орган досудового розслідування повинен був здійснити дії про виклик особи, яка проживає за кордоном згідно з міжнародним договором про правову допомогу, згода на обов'язковість якої надана Верховною Радою України, а за відсутності такого – за допомогою дипломатичного (консульського) представництва. В такий же спосіб слідчий або прокурор повинні були вручити особі повідомлення про підозру. За вказаних обставин, враховуючи, що було порушено процедуру повідомлення про підозру особі, слідчий суддя прийшов до висновку, що повідомлення про підозру не здійснено у встановленому законом порядку [7].

Тому, розуміння того, в якій саме країні знаходиться ймовірний підозрюваний, відіграє вагому роль для дотримання належної правової процедури під час розслідування кримінальних кіберправопорушень.

Варто зазначити, що для встановлення місцезнаходження особи її можуть оголосити в міжнародний розшук (ст. 281 КПК України), а досудове розслідування в цей час зупиняється (п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК України).

Після повідомлення про підозру, варто спрямовувати ще один запит про міжнародну правову допомогу до відповідних компетентних органів з проханням встановити точну адресу проживання такого підозрюваного та допитати його вже у статусі підозрюваного.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 280 КПК України досудове розслідування, після повідомлення особі про підозру може бути зупинене, якщо виникла необхідність у виконанні процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва.

На нашу думку, хоча це положення є позитивним з погляду необхідності виконання складних міжнародних запитів, воно також приховує в собі негативний аспект – ризик використання слідчим (прокурором) такого запиту як інструменту для затягування досудового розслідування.

Для більш оперативного реагування на кримінальні кіберправопорушення можна направити запит про отримання інформації каналами Національного контактного пункту з реагування на кіберзлочини.

Наприклад, Департаментом кіберполіції НП України каналами Національного контактного пункту з реагування на кіберзлочини було направлено запит французькому інтернет провайдеру про отримання інформації щодо сайтів, через які здійснювалося розповсюдження продукції порнографічного характеру. Французька сторона надала відповідь на запит, однак повідомила, що необхідно звернутись до правоохоронних органів Французької республіки з дорученням про міжнародно-правову допомогу з метою отримання більш детальної інформації, щодо користувача, який використовує виділений сервер [8].

Тому, направлення запиту про отримання інформації безпосередньо до іноземного інтернет-провайдера, навіть через канали Національного контактного пункту з реагування на кіберзлочини є засобом отримання оперативної інформації, після чого, варто звертатися із запитом про міжнародно-правову допомогу.

Проте, на нашу думку, така процедура під час досудового розслідування кримінальних кіберправопорушень є довготривалою, оскільки вона по суті дублює етапи отримання інформації, потребуючи спочатку оперативний, а потім – повноцінний запит про міжнародно-правову допомогу. Кожен з цих етапів пов'язаний з тривалими за часом процесуальними процедурами, перекладами, необхідністю узгодження з компетентними органами іноземної держави, що збільшує час, необхідний для отримання критично важливих доказів, а також негативно впливає на оперативність розслідування кримінальних кіберправопорушень.

У той час як вручення документів забезпечує належне повідомлення учасників провадження про їх правовий статус чи про перебіг кримінального провадження, безпосереднє збирання електронних доказів під час розслідування кримінальних кіберправопорушень вимагає проведення інших, не менш важливих процесуальних дій за межами національної юрисдикції. Серед таких дій, що мають першочергове значення для розслідування зазначених протиправних діянь, виділяють допит свідка, підозрюваного та потерпілого.

На практиці слідчий, прокурор направляють запит про міжнародну правову допомогу до компетентних органів іноземної країни щодо проведення допиту особи. Зміст та форма запиту про проведення допиту повинна відповідати вимогам ст. 552 КПК України. Зазвичай, суб'єкт розслідування формує питання в запиті, які необхідно поставити допитуваній особі, в загальному порядку.

Іноземний орган, який проводить допит за запитом компетентних органів України, нерідко обмежується виключно постановкою питань, викладених у запиті, або ж пропонує надати письмові відповіді на запитання особі, замість повноцінного допиту.

У процесуальному аспекті, відомості, які містяться в матеріалах, отриманих у результаті виконання дій (в даному випадку допиту), органами іноземної держави та за процедурою, передбаченою законодавством запитуваної держави, не потребують легалізації

і визнаються судом допустимими, якщо під час їх отримання не було порушено засади справедливого судочинства, права людини і основоположні свободи (ч. 2 ст. 550 КПК України).

Натомість, у криміналістичному аспекті, велика кількість необхідної для розслідування кримінальних кіберправопорушень інформації може бути не отримана у повному обсязі, оскільки «формалізований» характер допиту, який обмежується лише постановкою питань із запиту, унеможливлює застосуванням слідчим (прокурором) повного арсеналу тактичних прийомів.

З огляду на це, для підвищення ефективності отримання інформації під час допиту в рамках міжнародного співробітництва щодо кримінальних кіберправопорушень, на нашу думку, необхідно дотримуватися таких криміналістичних рекомендацій при формуванні запитань у запиті:

1) питання варто формулювати чітко та конкретно, передбачаючи можливі варіанти відповідей, а також необхідність їх уточнень. Оскільки іноземний орган може не мати повного уявлення про обставини кримінального провадження, доцільно формувати цілісні блоки питань, що охоплюють усі необхідні аспекти;

2) питання слід формулювати таким чином, щоб вони допомагали отримати інформацію про джерела електронних доказів, способи їх використання, місцезнаходження відповідних даних (логіни, паролі, ідентифікатори пристроїв, криптовалютні гаманці, IP-адреси тощо);

3) обов'язково у запиті необхідно зазначати, якщо це дозволено законодавством запитуваної держави, щоб допит проводився із застосування відеозапису, який додається до матеріалів. Такий відеозапис дозволить українському слідчому (прокурору), оцінити невербальні прояви допитуваної особи, зробити власні висновки щодо щирості та достовірності наданих показань;

4) доцільно зазначити у запиті прохання до іноземного органу уточнювати будь-які незрозумілі, розмиті або суперечливі відповіді, якщо це можливо відповідно до їхнього процесуального законодавства. Це допоможе мінімізувати втрату важливої інформації, яка могла б бути отримана під час особистого допиту українським слідчим чи прокурором.

Застосування цих криміналістичних порад може значно підвищити якість та повноту інформації, отриманої в результаті допиту під час міжнародної правової допомоги у кримінальних кіберправопорушеннях.

Проте, найліпший спосіб вирішення цього питання це допит в режимі відеоконференції під час виконання міжнародно-правового запиту. Для цього необхідно, насамперед, ратифікувати Другий Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, у якому розглядається можливість отримання показань у режимі відеоконференції, а також внесення відповідних змін до КПК України.

Крім того, здійснення міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних кіберправопорушень зіштовхується ще з однією проблемою – тривалим терміном отримання інформації необхідної для розслідування зазначених протиправних діянь, що впливає на загальні строки досудового розслідування.

Про це засвідчує вивчення судової практики. Так, в Ухвалі Печерського районного суду м. Києва від 19 січня 2022 року наводиться про те, що 22.08.2019 року Генеральною прокуратурою України направлено міжнародний запит про проведення тимчасового доступу до речей і документів, які знаходяться у володінні компетентних органів Литовської Республіки. До моменту винесення даної ухвали відповіді на міжнародне доручення не було отримано [9].

У вироку Дарницького районного суду м. Києва від 6 листопада 2024 року зазначається, що 24.07.2014 року Генеральна прокуратура України направила запит про міжнародну правову допомогу до компетентних органів Угорської Республіки, відповідь надійшла 11.12.2014 року [10].

Значним кроком на шляху подолання зазначеної та інших проблем, підвищення ефективності збору доказів в електронній формі може стати ратифікація Другого додаткового

протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, а також подальша імплементація даних норм у Кримінальне процесуальне законодавство України. Протокол створює правову основу для прямої співпраці з постачальниками послуг, забезпечує прискорений обмін інформацією про абонентів і трафік, розширює можливості співробітництва в надзвичайних ситуаціях, а також оновлює процедуру відеоконференцій та зменшує підстави для відмови у міжнародному співробітництві, що є вкрай важливим для здійснення міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних кіберправопорушень [11].

До того ж, Протокол дозволяє країнам, які його ратифікували, надсилати прямі запити до постачальників послуг (інтернет-провайдерів, хмарних сервісів тощо) в іншу державу-учасницю для отримання інформації про абонентів та інформації про реєстрацію доменних імен, минаючи складний шлях традиційної міжнародної правової допомоги (статті 4, 5) [12].

Протоколом також передбачається механізм прискореного обміну інформацією (стаття 7, 8) [12], що є особливо важливим для розслідування кримінальних кіберправопорушень, враховуючи їх транснаціональний характер. Даний механізм дозволяє оперативно отримувати необхідні дані, що є однією з головних проблем традиційної міжнародної правової допомоги.

Висновки. Узагальнюючи проведене дослідження особливостей здійснення міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних кіберправопорушень, можна дійти наступних висновків.

1. Для забезпечення належної доказової бази й уникнення процесуальних порушень, особливо важливим є чітке та неухильне дотримання вимог кримінального процесуального законодавства України, а також міжнародних договорів під час здійснення міжнародного співробітництва. Будь-яке відхилення від встановлених процедур, особливо при врученні документів або отриманні доказів з-за кордону, може призвести до визнання отриманих відомостей недопустимими, що унеможливить подальше притягнення особи до кримінальної відповідальності. Ця необхідність особливо гостро постає у контексті роботи з електронними доказами, де специфіка їх виявлення, вилучення, фіксації та зберігання вимагає суворого дотримання встановлених стандартів.

2. Таким чином, для подальшого удосконалення міжнародного співробітництва під час розслідування кримінальних кіберправопорушень необхідно: 1) ратифікувати й імплементувати норми Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність у національне законодавство України; 2) розробити практичні рекомендації з підготовки запитів про міжнародну правову допомогу при розслідуванні кримінальних кіберправопорушень; 3) посилити підготовку та спеціалізацію кадрів у галузі цифрової криміналістики, здатних ефективно працювати з електронними доказами та налагоджувати оперативну міжнародну взаємодію.

Список використаних джерел:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення 09.07.2025).

2. Ахтирська Н. М. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження: теоретичні та практичні аспекти : монографія. Київ : Логос, 2019. 576 с.

3. Неділько Я. В. Завдання та система цифрової криміналістики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 458–460. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/113.

4. Чорноус Ю. М. Міжнародна правова допомога: зміст та питання удосконалення реалізації. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 2. С. 95–101. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Chornous.pdf (дата звернення 09.07.2025).

5. Атаманов О. М. Повідомлення про підозру особі, місцезнаходження якої не встановлено або яка перебуває за межами України : дис. … д-ра філософії / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 309 с.

6. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 29 лип. 2020 р. Справа № 991/5574/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/90683483 (дата звернення 09.07.2025).

7. Ухвала Київського районного суду міста Харкова від 29 трав. 2025 р. Справа 953/7119/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127782524 (дата звернення 09.07.2025).

8. Вирок Оболонського районного суду міста Києва від 10 лют. 2025 р. Справа № 756/9738/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125091512 (дата звернення 09.07.2025).

9. Ухвала Печерського районного суду міста Києва від 19 січ. 2022 р. Справа № 757/2501/22-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/103430603 (дата звернення 09.07.2025).

10. Вирок Дарницького районного суду міста Києва від 6 листоп. 2024 р. Справа № 753/6650/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122908375 (дата звернення 09.07.2025).

11. Ахтирська Н. М. Одержання доказів в електронній формі в світлі другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність. Криміналістика і судова експертиза. 2022. Вип. 67. С. 188–200. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2022.67.21.

12. Second Additional Protocol to the Convention on Cybercrime on enhanced cooperation and disclosure of electronic evidence : Convention 12.05.2022. No. 224. URL: https://rm.coe.int/1680a49dab (дата звернення: 09.07.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ОМЕЛЬЧУК С. О.,
студентка V курсу
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

СИТНІК А. К.,
студентка V курсу
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

СОКОЛОВСЬКИЙ М. В.,
доцент
(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.35

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Тероризм є одним із найнебезпечніших викликів сучасного світу, що посягає на основоположні права та свободи людини, підриває суспільний порядок та загрожує міжнародній безпеці. Він не лише впливає на окремі регіони, а й поширюється на цілі континенти, спричиняючи соціальну нестабільність. Злочинні угруповання використовують дедалі складніші методи, включаючи біологічний, кібернетичний та інформаційний тероризм, що значно ускладнює протидію їхній діяльності. Особливо гострою ця проблема стає для країн, які перебувають у процесі політичних трансформацій і міжнародної інтеграції, зокрема для України, яка сьогодні стикається як із внутрішніми, так і зовнішніми загрозами терористичного характеру, зокрема зважаючи на повномасштабне вторгнення держави агресора.

Спираючись на дослідження вітчизняних і зарубіжних учених у сфері тероризму та суміжних явищ, слід зазначити, що ця проблема залишається надзвичайно актуальною. Постійна еволюція терористичних загроз вимагає оновлення підходів до їхньої протидії. Для України це питання набуває особливого значення, адже ефективна боротьба з тероризмом потребує як внутрішніх реформ, так і впровадження найкращих міжнародних практик.

У межах наукового дослідження проаналізовано сучасні виклики, пов'язані з терористичною загрозою, яка в українських реаліях має гібридний характер і є інструментом воєнної агресії російської федерації. Особливу увагу приділено ключовим проблемам, що виникають під час розслідування терористичних злочинів в умовах гібридної агресії, зокрема труднощам у зборі доказів, необхідності забезпечення міжнародної співпраці та високої кваліфікації правоохоронців для протидії новітнім формам тероризму. Розглядаються методика подолання труднощів у виявленні та затриманні осіб, причетних до терористичних груп, що використовують новітні технології для організації своїх дій, а також важливість координації між національними та міжнародними органами.

Також, дослідження зосереджено на правових механізмах регулювання антитерористичної діяльності, зокрема на удосконаленні національного законодавства для відповідності європейським та міжнародним стандартам у сфері боротьби з тероризмом. Аналізуються останні зміни в законодавстві України, які стосуються терористичних кримінальних правопорушень, а також, питання удосконалення процедур міжнародної співпраці у сфері правосуддя.

Окремо розглянуто практику застосовування методів боротьби з тероризмом в європейських країнах, а також співпраця з міжнародними організаціями, такими як Європол, Інтерпол та ООН. Аналізується, як міжнародні структури координують зусилля для боротьби з тероризмом. Даний аналіз дозволяє окреслити можливості для України в інтеграції з міжнародними антитерористичними мережами та запозичення ефективних практик у боротьбі з тероризмом.

Ключові слова: *тероризм, національна безпека, європейська інтергація, розслідування терористичних злочинів, міжнародна співпраця, антитерористична діяльність, міжнародний досвід боротьби з тероризмом.*

Omelchuk S. O., Sytnik A. K., Sokolovsky M. V. Peculiarities of investigation of terrorist criminal offenses in the context of European Integration of Ukraine

Terrorism is one of the most dangerous challenges of the modern world, encroaching on fundamental human rights and freedoms, undermining social order and threatening international security. It not only affects individual regions but also spreads across entire continents, causing social instability. Criminal groups are using increasingly sophisticated methods, including biological, cyber and information terrorism, which makes it much more difficult to counter their activities. This problem is becoming especially acute for countries undergoing political transformation and international integration, including Ukraine, which is currently facing both internal and external terrorist threats, particularly in view of the full-scale invasion of the aggressor state.

Building on the research of domestic and foreign scholars in the field of terrorism and related phenomena, it should be noted that this issue remains highly relevant. The constant evolution of terrorist threats necessitates the modernization of approaches to countering them. For Ukraine, this issue is of particular importance, as effective counterterrorism efforts require both internal reforms and the implementation of best international practices.

The study analyzes the current challenges posed by the terrorist threat, which in the Ukrainian context has a hybrid character and is an instrument of military aggression of the Russian Federation. Particular attention is paid to the key issues that arise during the investigation of terrorist crimes in the context of hybrid aggression, including difficulties in collecting evidence, the need to ensure international cooperation and high qualification of law enforcement officers to counter the latest forms of terrorism. The author examines the methods of overcoming difficulties in identifying and detaining persons involved in terrorist groups that use the latest technologies to organize their actions, as well as the importance of coordination between national and international bodies. The study also focuses on the legal mechanisms for regulating anti-terrorist activities, in particular, on improving national legislation to comply with European and international standards in the field of counterterrorism. The latest changes in Ukrainian legislation related to terrorist criminal offenses are analyzed, as well as the issues of improving procedures for international cooperation in the field of justice.

The practice of applying methods of combating terrorism in European countries, as well as cooperation with international organizations such as Europol, Interpol and the UN, are separately considered. The author analyzes how international

organizations coordinate efforts to combat terrorism. This analysis allows us to outline opportunities for Ukraine to integrate with international counterterrorism networks and adopt effective practices in the fight against terrorism.

Key words: *terrorism, national security, European integration, investigation of terrorist crimes, international cooperation, anti-terrorist activities, international experience in combating terrorism.*

Вступ. Розслідування терористичних кримінальних правопорушень в Україні набуває особливого значення в умовах європейської інтеграції, що вимагає адаптації національного законодавства та правоохоронної практики з міжнародними стандартами боротьби з тероризмом. З огляду на гібридну природу терористичних загроз, пов'язаних з агресією російської федерації, виникають нові виклики в сфері кримінального процесу, зокрема у збиранні доказів, виявленні фінансових і організаційних мереж терористичних груп та координації дій між національними правоохоронними органами і міжнародними структурами.

У процесі євроінтеграції одним із ключових завдань є вдосконалення механізмів розслідування терористичних злочинів та приведення національного законодавства у відповідність до правових норм ЄС, які регулюють протидію тероризму. Не менш важливим аспектом є активна та якісна співпраця з міжнародними організаціями, такими як Європол і Інтерпол. Водночас необхідно забезпечити баланс між ефективною боротьбою з тероризмом і захистом прав людини, що залишається складним завданням для української правоохоронної системи в умовах сучасних загроз. Саме тому, висвітлена проблематика є актуальною у світлі ефективної протидії тероризму та модернізації національного законодавства із врахуванням практичної складової, що забезпечить дієвий захист та протидію терористичним загрозам.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі сучасних викликів у протидії тероризму в Україні, зокрема в умовах гібридної агресії російської федерації, дослідженні проблем, що виникають під час розслідування терористичних злочинів, оцінці значення міжнародної співпраці та правових механізмів для удосконалення національного законодавства в контексті європейської інтеграції України.

Результати дослідження. В Україні проблема тероризму загострилася у 2014 році у зв'язку з військовою агресією російської федерації, що призвела до появи незаконних збройних формувань, зокрема на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей. Відтоді значна частина терористичних актів в Україні пов'язана із діяльністю проксі-угруповань, диверсійних груп та інших суб'єктів, що діють на користь держави-агресора. Водночас загальний рівень тероризму в Україні залишається нижчим, ніж у деяких європейських країнах, що свідчить про ефективну роботу правоохоронних органів [1, с. 6].

На тлі загальної тенденції до зниження терористичних загроз у Європі спостерігається неоднорідність у їхньому розподілі серед окремих країн. За останнє десятиліття рівень тероризму в Європі зменшився на 88% за кількістю смертельних випадків і на 63% за кількістю терористичних атак. Такі дані свідчать про загальне покращення безпекової ситуації, що зумовлено ефективними антитерористичними заходами, посиленням контролю за міграційними потоками та модернізацією методів розслідування терористичних злочинів. Водночас у ряді країн, зокрема в Німеччині та Бельгії, за останні десять років зафіксовано погіршення ситуації, що вказує на латентність терористичних загроз та можливість їх активізації у майбутньому [1, с. 34–37].

Одним із найбільш значущих викликів для Європи залишається діяльність міжнародних терористичних угруповань, таких як Ісламська Держава (ІД) та ХАМАС. Попри загальний спад активності ІД у Європі, у 2023 році в Бельгії стався напад, пов'язаний з цією організацією, що призвів до загибелі двох осіб. Крім того, після 7 жовтня 2023 року в Німеччині були розкриті терористичні змови, пов'язані з діяльністю ХАМАС. Зокрема, у грудні 2023 року були арештовані чотири особи за підозрою в підготовці атак на єврейські установи, що свідчить про ризик поширення радикальних рухів на території ЄС у зв'язку з ескалацією

конфлікту на Близькому Сході. Висока ймовірність подібних атак у майбутньому підкреслює необхідність удосконалення механізмів протидії тероризму, особливо в умовах посиленої геополітичної нестабільності [2].

Україна, будучи частиною європейського простору, також стикається із загрозою терористичних атак. Окрім того, що сучасний тероризм відзначається систематичним застосуванням жорстокого насильства, широким масштабом операцій та значним впливом на суспільство, ситуація ускладнюється повномасштабною війною з російською федерацією, яка використовує терористичні методи ведення війни, зокрема масові ракетні удари по цивільних об'єктах, критичній інфраструктурі та населенню. Терористичні атаки нерідко спрямовані на підрив державного суверенітету, що супроводжується навмисним психологічним тиском на населення з метою дестабілізації ситуації Це вимагає від правоохоронних органів України не лише боротьби з традиційними проявами тероризму, а й розробки нових підходів до розслідування та запобігання злочинам такого характеру.

Труднощі у протидії тероризму зокрема пов’язані з етапом розслідування терористичних злочинів. Початковий етап такого розслідування передбачає проведення першочергових слідчих дій, які можуть здійснюватися як окремо, так і в рамках структурованої системи заходів або спеціальних тактичних операцій. Ці дії поєднують у собі організаційні, слідчі та оперативно-розшукові заходи, спрямовані на встановлення обставин злочину та осіб, причетних до його вчинення. Вибір конкретних методів розслідування значною мірою залежить від характеру кримінальної ситуації, що склалася внаслідок терористичного акту, та обсягу наявних доказів, які слугують підставою для відкриття кримінального провадження [3, с. 570].

Злочини що мають терористичне спрямування зазначені в розділі Кримінального кодексу України як «кримінальні правопорушення проти громадської безпеки», зокрема в ст.ст. 285-258-6 КК України. Законодавець підкреслює їхню високу суспільну небезпечність, оскільки ці діяння характеризуються умисним створенням загрози для життя і здоров’я значної кількості осіб, масовими людськими жертвами, знищенням або пошкодженням об’єктів критичної інфраструктури, руйнуванням матеріальних і духовних цінностей. Крім того, тероризм сприяє провокації конфліктів, посиленню соціальної, національної та релігійної напруженості, що, у свою чергу, загрожує державній безпеці [4].

Інтеграційні процеси відіграють важливу роль у зміцненні державної безпеки для України, створюючи додаткові можливості для запобігання та нейтралізації терористичних загроз. Розширення механізмів міжнародної співпраці, обміну інформацією та координації дій із європейськими безпековими структурами значно підвищує ефективність протидії тероризму. В умовах європейської інтеграції особливого значення набуває адаптація національної системи протидії тероризму до стандартів ЄС та НАТО. Конвенції та міжнародні договори сприяють активізації національних процесів для досягнення єдиного результату – протидії та попередження терористичної діяльності, встановлення відповідальності за порушення законодавства, запобігання утворенню нових терористичних організацій та припинення діяльності раніше створених.

Засоби розслідування кримінальних правопорушень, що належать до сфери протидії тероризму в ЄС, значно розширюють можливості взаємодії спецслужб, що, безумовно, прискорює процеси реагування та запобігання терористичним загрозам. Вимоги до визначення правопорушень і пов’язані санкції у цій сфері містить Директива ЄС 2017/541 Європейського Парламенту і Ради від 15 березня 2017 р. про боротьбу з тероризмом і заміну Рамкового Рішення Ради 2002/475/ЮВС, яка вносить зміни до Рішення Ради 2005/671/ЮВС. Основною метою цієї директиви є адаптація законодавства ЄС до сучасних викликів у сфері боротьби з тероризмом, враховуючи зростання терористичних загроз та міжнародний характер цього явища.

Важливим механізмом співпраці між європейськими державами є Додатковий Протокол до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму. Його мета – доповнити положення зазначеної Конвенції з метою посилення зусиль держав у запобіганні

тероризму. Це досягається як національними заходами, так і шляхом міжнародного співробітництва з урахуванням чинних багатосторонніх або двосторонніх договорів та угод між державами-учасницями.

Окрім того, на основі загальносвітової співпраці в боротьбі з тероризмом лежить низка міжнародних угод, прийнятих в рамках ООН. Це такі угоди як Конвенція про злочини та деякі інші акти, які здійснюються на борту повітряних суден 1963 р., Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 р., Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1971 р., Міжнародна конвенція про боротьбу з захопленням заручників 1979 р., Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу 1980 р., Міжнародна Конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 р., Міжнародна Конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 р, та інші [5, с. 75].

Транснаціональний характер тероризму вимагає скоординованих зусиль на міжнародному рівні. Україна активно співпрацює з європейськими безпековими структурами, такими як Європол та Інтерпол, що сприяє обміну інформацією про потенційні загрози та розширенню можливостей розслідування терористичних злочинів. Одним із ключових викликів у цьому напрямку є необхідність підвищення ефективності координації між правоохоронними органами та зміцнення оперативних можливостей у сфері антитерористичної діяльності.

Варто звернути увагу, що Центр Європолу з боротьби з тероризмом (ЕСТС) відіграє ключову роль у підтримці держав-членів Європейського Союзу у їхній боротьбі з тероризмом. Центр був створений у 2016 році у відповідь на зростання терористичних загроз у Європі. Його головною метою є посилення співпраці та обміну інформацією між правоохоронними органами держав-членів ЄС, а також з третіми країнами та міжнародними організаціями. Центр функціонує як платформа для аналізу терористичних загроз, розробки стратегій протидії та координації операцій. ЕСТС складається з відділів, що займаються аналізом даних, протидією фінансуванню тероризму, боротьбою з радикалізацією та кібертероризмом. Він збирає, аналізує і поширює інформацію про загрози, підтримує розслідування та розробляє стратегії для держав ЄС. Подальший розвиток центру критично важливий для безпеки Європи [6].

Для ефективної боротьби з тероризмом на національному та міжнародному рівнях важливо враховувати позитивний досвід інших держав. Зокрема, Ізраїль є однією з країн, які мають одну з найрозвиненіших систем боротьби з тероризмом. Вона включає не лише державні силові структури, а й активну участь громадськості у запобіганні та розслідуванні терористичних загроз. Важливу роль у забезпеченні безпеки відіграють як правоохоронні органи, так і волонтери, приватні охоронні компанії та звичайні громадяни, які співпрацюють із державними службами. Для протидії численним загрозам в Ізраїлі діє розгалужена антитерористична система, що складається з Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ), поліції, підрозділів спеціального призначення, спецслужб та приватного сектору. Основними завданнями спецпідрозділів є виявлення та нейтралізація терористичних осередків, ліквідація або затримання лідерів радикальних угруповань, зокрема ХАМАС, "Ісламського джихаду" та палестинської міліції "Танзим" [7, с. 217–218].

Основою боротьби з тероризмом в Ізраїлі є ефективна розвідувальна система. Спецслужби постійно ведуть моніторинг діяльності терористичних угруповань та їх лідерів, а в разі отримання відповідного наказу – здійснюють їх затримання або ліквідацію. Проте головним завданням антитерористичних підрозділів часто є не фізична нейтралізація, а захоплення підозрюваних для отримання важливої інформації, яка дозволяє запобігти майбутнім терактам [7, с. 218].

Громадянське суспільство Ізраїлю також відіграє ключову роль у системі безпеки. Добровольці та місцеві громади співпрацюють із правоохоронними органами, беруть участь у патрулюванні вулиць та повідомляють про підозрілу діяльність. Це дозволяє значно зменшити ризики та підвищити ефективність боротьби з тероризмом. Застосування подібного досвіду може бути корисним для України, особливо в контексті інтеграції до європейської системи безпеки. Посилена взаємодія правоохоронних органів, спецслужб та громадянського

суспільства може значно підвищити ефективність запобігання та розслідування терористичних злочинів [7, с. 218].

Яскравим прикладом активної антитерористичної діяльності є США, де теракти 11 вересня 2001 року кардинально змінили ставлення до терористичної загрози та національної безпеки. Після терактів було прийнято низку законодавчих актів, таких як "Патріотичний акт", які розширили повноваження правоохоронних органів у сфері боротьби з тероризмом, та стали каталізатором для активізації антитерористичної діяльності США за кордоном. Це включало військові операції в Афганістані та Іраку, спрямовані на знищення терористичних організацій та режимів. Крім того, "Патріотичний акт" розширив можливості електронного спостереження за підозрюваними у тероризмі: збільшив перелік даних, які повинен надавати провайдер на запит правоохоронних органів, наділив юридичним імунітетом провайдерів та інші організації, що надають допомогу у розслідуванні, спростив процедуру застосування спеціальних пристроїв для негласного збору інформації у комп'ютерних мережах [8, с. 220–222].

Важливим елементом у протидії тероризму в США є Центральне розвідувальне управління, яке займається зовнішньою розвідкою терористичних загроз. При ЦРУ функціонує спеціальний підрозділ – Антитерористичний центр, який збирає інформацію про терористичні об'єднання в усьому світі. Спеціалісти цього підрозділу беруть участь у підготовці щорічних звітів про стан тероризму в світі [8, с. 225].

Окрім того, у США функціонує Національний контртерористичний центр (NCTC), який виконує широкий спектр завдань, спрямованих на захист національних інтересів як всередині країни, так і за її межами. NCTC організовує міжвідомчі зустрічі для координації безпекових структур, проводить аналітичну роботу для запобігання терактам і поширює інформацію про інноваційні методи боротьби з тероризмом. Також функціонує інформаційний центр вивчення тероризму імені Меіра Аміта, що аналізує діяльність терористичних угруповань і підтримку тероризму з боку держав, досліджуючи ефективні контртерористичні стратегії [9, с. 151].

Говорячи про досвід європейських країн, то слід відзначити Велику Британію, яка прагнучи посилити боротьбу з тероризмом, також ухвалила низку законів, що розширюють повноваження правоохоронних органів. Зокрема, Terrorism Act 2000 надав поліції право затримувати осіб, підозрюваних у терористичній діяльності, без пред'явлення обвинувачень на строк до 48 годин, що перевищує стандартні 24 години для інших злочинів [10]. Anti-terrorism, Crime and Security Act 2001 дозволяє примусове отримання відбитків пальців та інших біометричних даних для встановлення особи, а також розширює повноваження поліції Міністерства оборони та Британської транспортної поліції, дозволяючи їм діяти за межами своїх звичних юрисдикцій [11].

В Україні, з урахуванням міжнародного досвіду, запроваджено механізм формування переліку терористичних організацій. Відповідно до Наказу Центрального управління Служби безпеки України від 15.04.2024 № 165 «Про затвердження Порядку формування та ведення переліку терористичних організацій і груп», визначено процедуру ведення цього списку. Повноваження щодо його формування покладено на штаб Антитерористичного центру при СБУ. Впровадження такого механізму є важливим кроком у сфері протидії тероризму, оскільки сприяє оперативному реагуванню на загрози та ефективнішому їх аналізу, особливо в умовах воєнного стану [12].

Висновки. Розслідування терористичних кримінальних правопорушень в Україні відбувається в умовах гібридної війни та безперервних загроз з боку російської федерації. Водночас ефективність розслідування таких злочинів значною мірою залежить від адаптації українського законодавства до сучасних викликів, удосконалення методів слідства та впровадження найкращих європейських і світових практик боротьби з тероризмом.

Досвід інших країн, зокрема США, Великої Британії та Ізраїлю, демонструє, що боротьба з тероризмом вимагає комплексного підходу, який включає превентивні заходи, оперативну розвідку, міжнародну співпрацю та вдосконалення механізмів правового

регулювання. З огляду на це, Україна має зосередитися на кількох ключових напрямах. Перш за все, необхідно здійснити глибоку модернізацію національного антитерористичного законодавства, гармонізувавши його з правовими нормами ЄС та розширити повноваження правоохоронних органів щодо запобігання терористичним загрозам та протидії фінансуванню тероризму. В цьому контексті доцільно врахувати підходи, що використовувалися в США після ухвалення "Патріотичного акту", який посилив контроль за фінансовими потоками та попередженням терактів.

Крім того, надання Службі безпеки України ширших можливостей для превентивного виявлення осіб, пов'язаних із терористичною діяльністю, можливе через активне використання аналітичних платформ на базі штучного інтелекту та посилення заходів щодо ідентифікації радикалізованих осіб у кіберпросторі. Ще одним критично важливим напрямом є посилення міжнародного обміну інформацією та інтеграція до європейських антитерористичних структур. Лише системний підхід, поєднання силових, розвідувальних і превентивних заходів дозволить ефективно протидіяти тероризму та забезпечити стабільність і безпеку в Україні та Європі.

Список використаних джерел:

1. Global terrorism index 2024. Institute for Economics & Peace, 2024. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1190764/mod_resource/content/1/GTI-2024-web-290224%20%281%29.pdf (дата звернення: 19.03.2025).

2. Jews in Germany face antisemitism surge since Oct. 7 attacks. URL: https://www.dw.com/en/jews-in-germany-face-antisemitism-surge-since-oct-7-attacks/a-70403190 (дата звернення: 19.03.2025).

3. Перепечай Л. В. Проблеми протидії тероризму, що виникають під час розслідування. *Юність науки – 2020: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства*: зб. тез доп. X Міжнар. науково-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчен., м. Чернігів, 23–24 квіт. 2020 р. Чернігів, 2020. С. 570–571.

4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 1 лют. 2025 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 19.03.2025).

5. Філонов О.В. Міжнародне співтовариство у боротьбі з тероризмом. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»* 2017. № 3 С. 74–78.

6. About Europol. URL: https://www.europol.europa.eu/about-europol (дата звернення: 19.03.2025).

7. Тимошенко В.І. Досвід протидії тероризму в Ізраїлі. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри* : зб. тез доп. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р. Вінниця, 2023. С. 217–219.

8. Мокляк В.В. Сучасний досвід США у сфері запобігання тероризму. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. № 34. С. 219-229.

9. Бохенко, В. М. Удосконалення системи боротьби з тероризмом: досвід США. *Інформація і право*. 2021. №3 (38). С. 149–154.

10. Terrorism Act 2000. Legislation.gov.uk. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11/contents (дата звернення: 29.03.2025).

11. Anti-terrorism, Crime and Security Act 2001. Legislation.gov.uk. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/24/part/10 (дата звернення: 29.03.2025).

12. Про затвердження Порядку формування та ведення переліку терористичних організацій і груп : Наказ Служби безпеки України від 15.04.2024 № 165. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0630-24#Text (дата звернення: 26.03.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ПОГОРЕЦЬКИЙ М. А.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України,
проректор з науково-педагогічної роботи
*(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)*

МЕЛЕНТІ Є. О.,
кандидат технічних наук, доцент,
перший проректор
*(Національна академія
Служби безпеки України)*
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.1:343.98:004.056:004.738.5(477)»2022/2025»
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.36

ДОКУМЕНТУВАННЯ АТАК ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА НА ОБ'ЄКТИ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ: МЕТОДИКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ МУЛЬТИСЕНСОРНИХ ДАНИХ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЙОГО РЕЗУЛЬТАТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДОКАЗУВАННІ

Стаття присвячена обґрунтуванню та розробці методики інтелектуального аналізу мультисенсорних даних для документування воєнних злочинів і використання результатів такого аналізу у кримінальному процесуальному доказуванні. Запропоновано інтегровану архітектуру програмно-апаратного комплексу (сенсорне ядро, OSINT-ядро, інтегратор даних), що забезпечує повний цикл роботи з даними: від отримання, синхронізації та алгоритмічної обробки до формування доказових пакетів, їх верифікації та стандартизації. Новизна полягає у процесуалізації технічних процедур: методика з самого проєктування «перекладає» сенсорні результати у юридично значимі цифрові докази через фіксацію метаданих, забезпечення автентичності та безперервності ланцюга збереження цифрових доказів, прозорість алгоритмічних процедур та можливість незалежної перевірки. Практичне значення полягає у скороченні часу на опрацювання великих масивів інформації, уніфікації доказових пакетів і формуванні централізованої бази цифрових доказів, що підвищує стійкість матеріалів до процесуального оскарження та полегшує судову оцінку. Методика узгоджується з вимогами кримінального процесуального законодавства України та європейськими стандартами захисту прав людини, а також із технічними настановами щодо цифрових доказів; доведено її спроможність інтегрувати результати мультисенсорного спостереження в систему доказування у справах про атаки на об'єкти критичної інфраструктури. Сформульовано підходи до SOP і валідації (precision/recall/FPR/FNR) та окреслено напрями подальшого розвитку (нейромережеві модулі, математичне моделювання, міжвідомча верифікація).

Ключові слова: *мультисенсорні дані; сенсорна інформація; цифрові докази; інтелектуальний аналіз; OSINT; ланцюг збереження; допустимість доказів; судовий контроль; критична інфраструктура; EIO; e-evidence; ЄСПЛ; CJEU, Верховний Суд, досудове розслідування, воєнні злочини.*

Pohoretskyi M. A., Melenti Ye. O. Documentation of the aggressor state's attacks on Ukraine's critical infrastructure: a methodology for the intelligent analysis of multisensor data and the use of its results in criminal evidentiary proceedings

The article substantiates and develops a methodology for the intelligent analysis of multisensor data to document war crimes and to use the results of such analysis in criminal evidentiary proceedings. It proposes an integrated hardware–software architecture (a sensor core, an OSINT core, and a data integrator) that supports the full data lifecycle: from acquisition, synchronization, and algorithmic processing to the creation of evidentiary packages, their verification, and standardization. The novelty lies in the proceduralization of technical operations: from the design stage, the methodology "translates" sensor outputs into legally significant digital evidence through metadata capture, assurance of authenticity and continuity of the chain of custody, transparency of algorithmic procedures, and the possibility of independent verification. The practical value consists in reducing the time required to process large volumes of information, unifying evidentiary packages, and building a centralized repository of digital evidence, which increases the materials' resilience to procedural challenges and facilitates judicial assessment. The methodology is aligned with the requirements of Ukraine's criminal procedure legislation and European human-rights standards, as well as with technical guidelines on digital evidence; its capacity to integrate the results of multisensor observation into the evidentiary system in cases concerning attacks on critical infrastructure has been demonstrated. Approaches to SOPs and validation (precision/recall/FPR/FNR) are articulated, and avenues for further development are outlined (neural-network modules, mathematical modeling, interagency verification).

Key words: *multisensor data; sensor information; digital evidence; intelligent analysis; OSINT; chain of custody; admissibility of evidence; judicial oversight; critical infrastructure; EIO; e-evidence; ECHR; CJEU; Supreme Court; pre-trial investigation, war crimes.*

Вступ. Повномасштабні збройні дії держави-агресора зумовили системні атаки на об'єкти критичної інфраструктури України, що супроводжуються появою великих, різнорідних і високодинамічних масивів даних: оптичних, акустичних, геопросторових, телекомунікаційних, а також матеріалів відкритих джерел. Ефективність досудового розслідування та судового розгляду у таких справах прямо залежить від здатності трансформувати мультисенсорну інформацію у процесуально придатні цифрові докази з дотриманням законності їх одержання, автентичності, безперервності ланцюга збереження цифрових доказів (*chain of custody*) і можливості незалежної перевірки [2; 34–39]. Натомість чинні практики часто залишаються фрагментарними, відомчо роз'єднаними й технологічно неоднорідними, що породжує ризики втрати доказової цінності (втрата/пошкодження метаданих, розсинхронізація часу, дефекти атрибуції джерела, відсутність відтворюваності алгоритмічних процедур) та ускладнює судову оцінку.

Проблемність ситуації посилюється правовими обмеженнями і гарантіями прав людини: будь-яке використання технічних засобів спостереження і доступу до інформації має відповідати стандартам справедливого судового розгляду (ст. 6 Конвенції) і поваги до приватного життя (ст. 8), у тому числі критеріям законної мети, необхідності та пропорційності втручання, наявності дієвих запобіжників від свавілля і забезпечення реальної можливості для змагальної перевірки доказів [22–26]. У національному вимірі ці вимоги кореспондують положенням КПК України щодо предмета доказування, допустимості та належності доказів, процесуальних форм їх одержання і перевірки [2], а також послідовно конкретизуються у практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (законність джерела, санкціонування доступу, безперервність ланцюга збереження цифрових доказів, технічна цілісність і відтворюваність) [27–30].

Додатковий вимір становить транскордонність цифрових слідів: релевантні дані часто перебувають у володінні провайдерів або сервісів, розміщених поза Україною, що потребує застосування інструментів взаємної правової допомоги та режимів, установлених правом ЄС (Європейський ордер на розслідування; інструменти e-evidence), із дотриманням процесуальних гарантій і меж доступу до даних, визначених судовою практикою CJEU [12–16; 17–21]. Відсутність уніфікованих процедур інтеграції таких даних з національними сенсорними потоками ускладнює їхнє подальше використання у суді.

Методологічно-інженерний розрив проявляється у браку єдиної моделі даних і стандартних операційних процедур: не визначено мінімально необхідні метадані для різних типів сенсорів; не уніфіковано правила синхронізації часу і простору, хешування та підписування; не кодифіковано вимоги до журналювання дій та аудиту; відсутні стандартизовані формати доказових пакетів та вимоги до відтворюваності алгоритмічної обробки (опис моделей/версій/параметрів, контрольні seed, протоколи валідації), що суперечить профільним настановам ISO/NIST/ENFSI та підриває доказову сталість матеріалів [34–39]. Суттєвим є й управлінсько-організаційний компонент: потребуються сталі механізми говернансу (розмежування ролей і доступів, протоколи інцидентів, ретенція/мінімізація даних, DPIA/PIA у світлі GDPR/ePrivacy) та міжвідомчої верифікації результатів [15–16; 34–39].

Отже, дослідницька проблема полягає у відсутності цілісної процесуально-орієнтованої методики, яка б із моменту проєктування забезпечувала «перекладність» технічного результату у юридично значимий цифровий доказ у справах про атаки на критичну інфраструктуру: через уніфікацію архітектури збору й обробки даних, SOP, моделі доказового пакета, прозорість алгоритмів і валідовані метрики якості (precision, recall, F1, FPR, FNR), із гарантіями законності, автентичності та відтворюваності, сумісними з КПК України, практикою ЄСПЛ/CJEU і технічними міжнародними стандартами [2; 12–16; 17–26; 27–30; 34–39]. Саме усунення зазначеного розриву є передумовою для формування доказової бази, здатної витримати судовий контроль у національних та міжнародних юрисдикціях і забезпечити реальну відповідальність за воєнні злочини проти об'єктів критичної інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифрових доказів і технічних засобів їх одержання розвивається у двох взаємопов'язаних напрямах: (а) поглиблення доктрини електронних доказів і процесуальних стандартів їх допустимості та належності; (б) інтенсивна еволюція мультисенсорних і алгоритмічних технологій, що генерують масиви даних, релевантні для кримінального провадження. У фундаментальних працях із цифрової криміналістики сформовано усталений «канон» збирання, фіксації, верифікації та представлення електронної інформації з акцентом на надійність джерела, відтворюваність процедур і документування ланцюга збереження [40; 41]. Доктринальний вимір зазначеного канону розгорнуто в працях під ред. С. Мейсона (S. Mason) і Д. Сенга (D. Seng), де визначено межі та умови використання електронних доказів і електронних підписів у суді, а також наслідки процесуальних дефектів цифрових артефактів [42; 43]. Сучасний порівняльно-правовий контекст системно представлено у виданні «Кембриджський довідник з цифрових доказів у кримінальних розслідуваннях» *(The Cambridge Handbook of Digital Evidence in Criminal Investigations)*, зокрема щодо ролі онлайн-провайдерів, транскордонного доступу до даних та «придатності до суду» цифрових слідів [44], у міждисциплінарній статті про введення цифрових джерел з відкритих ресурсів до судового процесу [45] та іншипрацях зарубіжних та вітчизняних фахівців.

Сукупність суміжних техніко-технологічних досліджень засвідчує перехід від «одноканальних» рішень до мультисенсорних підходів і мультимодальної інтеграції (ф'юзії) даних; узагальнення оглядових та емпіричних праць показує, що належне об'єднання гетерогенних потоків (оптичних, акустичних, геопросторових тощо) підвищує інформативність реконструкції події, однак потребує жорсткої часової синхронізації, уніфікованого нормування метаданих і формалізованих правил кореляції [59].

Паралельно стрімко розвиваються методи атрибуції та протидії маніпуляціям: еталонні дослідження FaceForensics++ і Noiseprint окреслили підходи до виявлення редагувань

і встановлення «відбитка» джерела знімання [47; 48], а узагальнювальні огляди deepfake-форензіки засвідчили зміщення від одномодальних до мультимодальних детекторів і зафіксували «розрив поколінь» між лабораторними датасетами та «польовими» прикладами із соцмереж [46]. Практико-орієнтовані стандарти ENFSI у сфері аутентифікації зображень задають репродуковані протоколи експертиз [39].

Водночас актуальний науково-теоретичний дискурс одностайно підкреслює: технічний результат має бути від початку «перекладений» у процесуальні форми. Саме тому методологічні документи: Берклійський протокол з цифрових розслідувань на основі відкритих джерел (Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations); Настанови щодо ідентифікації, збирання, отримання та збереження цифрових доказів (Information technology – Security techniques – Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence – ISO/IEC 27037); Настанови Національного інституту стандартів і технологій США (*National Institute of Standards and Technology* – NIST) наполягають на вбудованості у ланцюг збереження процедур ідентифікації джерела, хеш-фіксації, часової синхронізації, мінімізації персональних даних і відтворюваності перевірок [34–38]. Європейський правовий контекст – як нормативний: Європейський ордер на розслідування (European Investigation Order – EIO); електронні (цифрові) докази (e-evidence) [12–16], так і прецедентний (Суд Європейського Союзу (Court of Justice of the European Union – CJEU): *M.N. (EncroChat)*, *H.K.*, *La Quadrature*, *SpaceNet*; Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ): *Roman Zakharov*, *Big Brother Watch*, *Centrum för Rättvisa*, *Benedik*, *Teixeira de Castro*) [17–26] – задає критерії необхідності/пропорційності, межі зберігання та доступу до даних і процесуальні гарантії, з якими має кореспондувати будь-яка інженерія цифрових доказів. На національному рівні релевантні підходи відображено і в українській судовій практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (ККС ВС) (допустимість електронних доказів, вимоги до фіксації технічних засобів, ланцюг збереження) [27–30].

В українській науковій доктрині питання теорії кримінального процесуального доказування, критеріїв допустимості та ролі судового контролю у забезпеченні справедливого й належного доказування послідовно розроблені в наукових працях, де висвітлено концептуальне переосмислення доказування, вплив права ЄС на національне судочинство та специфіку використання новітніх технологій у справах про воєнні злочини [53–57].

Прикладні аспекти фіксації наслідків збройної агресії відображені також в українських галузевих публікаціях і методичних рекомендаціях (огляд місця події, використання 3D-сканерів, застосування ГІС/космічних технологій) [49; 50; 58; 59], а технічні класифікації та довідкові матеріали підсилюють ідентифікацію засобів ураження та обстановки події [51].

Узагальнюючи, зазначимо, що у наукових джерелах уже наявні ключові компоненти майбутньої процесуально-орієнтованої системи: (1) доктринальні стандарти допустимості та надійності електронних доказів [42–45]; (2) відтворювані технічні протоколи OSINT/цифрової криміналістики і ланцюга збереження цифрових даних [34–38; 39]; (3) перевірені інструменти мультисенсорної інтеграції й анти-маніпуляційної перевірки [46–48; 59]. Водночас на сьогодні відсутнє уніфіковане атрибуційно-реєстраційне рішення, яке б уже на етапі *проєктування програмно-апаратної архітектури систем фіксації, оброблення та збереження цифрових даних* гарантувало процесуальну легалізацію технічних результатів і їх належне приєднання до матеріалів кримінального провадження: фіксацію походження, хеш-ідентифікацію, часові мітки, процедури мінімізації, міжканальну кореляцію та метадані, придатні для негайного долучення та використання як доказів у кримінальном у провадженні, у тому числі й щодо воєнних злочинів. Запропонована методика спрямована на усунення зазначеної прогалини та поєднує: (1) *мультисенсорний аналіз* різнорідних цифрових потоків і артефактів – відео- та фотозображень (у т. ч. супутникових і з БПЛА), аудіозаписів, геопросторових даних глобальних навігаційних супутникових систем (GNSS), телекомунікаційних і мережевих журналів (CDR, журнали подій/log-files), системних метаданих (EXIF тощо); і (2) *процесуальні фільтри* європейського та національного права – критерії належності, допустимості, достовірності та достатності доказів; перевірку атрибуції

джерела та безперервності ланцюга збереження цифрових даних (chain of custody); забезпечення цілісності й незмінності (хеш-ідентифікація, часові мітки); вимоги пропорційності втручання та мінімізації персональних даних; судовий контроль і можливість незалежної верифікації цифрових даних. Методика призначена для документування атак держави-агресора на об'єкти критичної інфраструктури України, а результати її інтелектуального мультисенсорного аналізу можуть бути використані у кримінальному процесуальному доказуванні воєнних злочинів відповідно до чинного законодавства України та європейських стандартів.

Підсумовуючи, варто зауважити, що наведені в статті та інші авторські праці у цій сфері становлять методологічне підґрунтя дослідження. Доктринальний блок і процесуальні критерії обґрунтовано в низці наукових публікацій [52–57 та ін.], тоді як техніко-аналітичний контур і підходи до оцінювання систем безпеки та національної безпеки – у відповідних працях і колективних дослідженнях [51; 60 та ін.].

Постановка завдання. Мета статті полягає в обґрунтуванні та розробці методики інтелектуального аналізу сенсорної інформації для документування воєнних злочинів і визначенні процесуальних механізмів її використання у кримінальному провадженні з урахуванням критеріїв допустимості, ролі судового контролю та міжнародних стандартів.

Завдання дослідження зводяться до розробки методики інтелектуального аналізу сенсорної інформації для документування воєнних злочинів, визначення процесуальних механізмів її застосування, формулювання критеріїв допустимості та належності отриманих даних, з'ясування ролі судового контролю, узагальнення міжнародних стандартів і підготовки пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства та практики розслідування.

Результати дослідження. Сенсорна інформація у широкому розумінні являє собою дані, зафіксовані технічними, цифровими чи біометричними пристроями, що відображають фізичні, хімічні, електронні або інші процеси та можуть бути перетворені у форму, придатну для аналізу й використання у кримінальному провадженні. Її особливістю є об'єктивний характер, оскільки первинна фіксація відбувається автоматизовано, без безпосереднього втручання людини, що мінімізує ризики спотворення. Водночас у процесуальному контексті сенсорні дані не можуть залишатися «сирими»: вони потребують спеціальної обробки, верифікації та інтерпретації, щоб відповідати вимогам належності, допустимості та достовірності доказів [2]. Саме тому в основі методики закладено поняття *мультисенсорного середовища* – інтегрованої системи збору даних із різнорідних джерел (оптичних, акустичних, геолокаційних, цифрових логів, свідчень очевидців та відкритих джерел). Таке середовище дає змогу отримати багатовимірну картину подій, здійснити перехресну перевірку відомостей та забезпечити більшу доказову силу у кримінальному провадженні.

Принципи інтелектуального аналізу даних у межах цієї методики визначаються потребою у стандартизованій та юридично надійній трансформації інформаційних потоків. Першим виступає *принцип інтегративності*, що вимагає узгодженого поєднання даних від різних сенсорів та джерел у єдиній базі. Другим є *принцип синхронізації*, відповідно до якого часові та просторові параметри даних мають бути гармонізовані для створення цілісної реконструкції подій. Третім є *принцип алгоритмічної прозорості*, який передбачає документованість кожного етапу автоматизованої обробки даних та можливість незалежної перевірки результатів судом чи експертами [3; 22–26; 34–39]. Четвертий – *принцип контекстуальності*, що полягає у використанні сенсорних даних лише у взаємозв'язку з іншими доказами, оскільки їх ізольована інтерпретація може призвести до хибних висновків [18]. Нарешті, обов'язковим є *принцип верифікації та автентичності*, який забезпечується через фіксацію ланцюга збереження цифрових доказів, застосування хешування та цифрових підписів, що відповідає сучасним міжнародним підходам до збереження цифрових доказів [23].

Важливою складовою концептуальних засад є роль інтеграції різнорідних сенсорів. Використання фізичних сенсорів (камери, акустичні чи сейсмічні датчики) дозволяє отримати об'єктивні параметри події; цифрові сенсори (системні журнали, телекомунікаційні дані) розкривають цифровий слід злочину; агентурні сенсори (свідчення очевидців,

потерпілих чи інсайдерів) додають якісно новий контекст; OSINT-джерела забезпечують широту охоплення та дають змогу підтвердити чи спростувати інформацію з технічних каналів [12]. Лише у поєднанні ці елементи утворюють цілісну доказову картину, яка відповідає стандартам справедливого судочинства і може бути використана як у національних, так і міжнародних процесах. Таким чином, інтеграція різнорідних сенсорів у межах методики інтелектуального аналізу сенсорної інформації забезпечує перехід від розрізнених сигналів до системно організованих цифрових доказів, здатних витримати процесуальну перевірку та стати основою притягнення винних до відповідальності.

Сенсорне ядро програмно-апаратного комплексу є базовою складовою запропонованої методики інтелектуального аналізу сенсорної інформації для документування воєнних злочинів. Воно виконує функцію первинного збору, фільтрації та синхронізації даних, отриманих від різнорідних сенсорів, забезпечуючи безперервність та достовірність інформаційного потоку. Саме на цьому рівні відбувається формування початкового масиву відомостей, який згодом перетворюється на структуровані цифрові докази.

Архітектурно сенсорне ядро складається з кількох взаємопов'язаних модулів. Першим є модуль *отримання даних*, що акумулює інформацію з оптичних, акустичних, сейсмічних, температурних, геолокаційних, біометричних та цифрових сенсорів. Особливістю є можливість паралельного збирання даних з десятків і навіть сотень сенсорів, що дозволяє максимально повно відобразити обставини події та створити багатовимірну інформаційну модель. Другим модулем є система *попередньої обробки*, яка включає усунення шумів, корекцію технічних похибок і приведення сигналів до уніфікованих форматів, придатних для подальшої інтелектуальної обробки.

Ключовим елементом сенсорного ядра виступає модуль *синхронізації даних.* Його завдання полягає у забезпеченні часової та просторової узгодженості інформації, оскільки лише за умови точного встановлення моменту та місця фіксації події дані можуть мати належну доказову силу [2]. Для цього використовуються системи часових міток (timestamping), геолокаційні протоколи (GPS, Galileo), а також алгоритми зіставлення сигналів з різних сенсорів. Синхронізація дозволяє виявити як підтверджувальні збіги, так і суперечності між даними, що уможливлює їх процесуальну оцінку з позицій достовірності та допустимості [3; ; 22–26; 34–39].

Сенсорне ядро також передбачає застосування *edge-комп'ютерів* і контролерів, які здійснюють локальну обробку та попереднє агрегування даних безпосередньо у місці їх виникнення. Це суттєво скорочує час реакції та знижує ризики втрати інформації через перевантаження каналів зв'язку. Водночас така архітектура підсилює інформаційну безпеку, оскільки дані передаються до центральних вузлів уже у відфільтрованому й зашифрованому вигляді [12].

У підсумку сенсорне ядро забезпечує перетворення фрагментарних і часто хаотичних потоків сенсорної інформації на узгоджений масив, що відповідає процесуальним вимогам і стає основою для подальшої інтеграції з OSINT-даними та агентурними джерелами. Його функціонування гарантує, що доказові матеріали матимуть чітке походження, коректно зафіксовані параметри часу та місця, а також технічно підтверджену цілісність, що унеможливлює маніпуляції та забезпечує їхню придатність для судового розгляду [18].

OSINT-ядро у структурі програмно-апаратного комплексу виконує завдання збирання, систематизації та попередньої обробки даних із відкритих джерел, які мають ключове значення для документування воєнних злочинів. Його роль полягає у доповненні сенсорної інформації цифровими свідченнями, що циркулюють у відкритому інформаційному середовищі, та у створенні умов для перехресної перевірки даних, отриманих від фізичних і цифрових сенсорів.

Насамперед основу OSINT-ядра складає *джерельна база*, яка включає публікації у засобах масової інформації, повідомлення в соціальних мережах, матеріали з відео- та фотофіксацією подій, дані супутникового моніторингу, офіційні повідомлення державних інституцій, бази даних міжнародних організацій і правозахисних ініціатив. Збирання цих

матеріалів має не лише технічний, але й правовий аспект: кожне джерело потребує оцінки на предмет автентичності, достовірності та допустимості для використання у кримінальному провадженні [2].

Другим компонентом є *інструменти збору даних*, які забезпечують автоматизований моніторинг і вилучення інформації з відкритих ресурсів. До них належать системи веб-сканування, парсингу та аналізу соціальних мереж, алгоритми пошуку зображень і відео з функціями геолокації та часової прив'язки, а також спеціалізовані сервіси для відстеження матеріалів у DarkNet. Застосування цих інструментів дозволяє не лише оперативно виявляти повідомлення про ймовірні воєнні злочини, а й співвідносити їх із сенсорними даними, що надходять до сенсорного ядра.

Важливою складовою OSINT-ядра є *модулі попередньої обробки*, завданням яких є очищення, нормалізація та стандартизація отриманих даних. Інформація з відкритих джерел часто містить значний рівень шумів, дублювання та нерелевантних повідомлень. Тому модулі попередньої обробки здійснюють фільтрацію контенту, видалення дублікатів фото- та відеоматеріалів, корекцію метаданих, а також перетворення різнорідних форматів у єдину структуру. Це створює уніфіковану інформаційну базу, придатну для подальшого інтелектуального аналізу і формування доказових пакетів [3; 22–26; 34–39].

OSINT-ядро виконує не лише допоміжну, а й критично важливу функцію для верифікації: співставлення відкритих джерел із сенсорними потоками дозволяє підвищити достовірність доказів та відповідати стандарту сукупності доказів, який закріплений у практиці ЄСПЛ [18]. Таким чином, інтеграція OSINT-ядра у програмно-апаратний комплекс забезпечує широту охоплення інформаційного поля, дозволяє оперативно реагувати на появу нових свідчень воєнних злочинів і формує додатковий рівень захисту від інформаційних маніпуляцій.

Інтегратор даних є завершальною та системоутворювальною ланкою архітектури програмно-апаратного комплексу, що поєднує результати роботи сенсорного та OSINT-ядер у єдину структуру. Його ключове призначення полягає у трансформації різнорідних інформаційних потоків у формалізовані цифрові докази, які відповідають процесуальним критеріям належності, допустимості та достовірності [2].

Функціонування інтегратора передбачає кілька взаємопов'язаних етапів. По-перше, здійснюється *надійне збереження даних*, що включає їх захист від несанкціонованого доступу та забезпечення відмовостійкості системи. При цьому застосовуються криптографічні методи, хешування та цифрові підписи, які унеможливлюють підміну чи модифікацію інформації без залишення сліду [23]. По-друге, відбувається *аналітичне зіставлення та перекласифікація* даних: інформація, отримана від сенсорів і з відкритих джерел, співставляється між собою для виявлення підтверджувальних збігів або суперечностей, а також для уточнення походження та значущості відомостей. По-третє, інтегратор формує *пакети потенційних цифрових доказів*, які проходять процедуру верифікації через порівняння між різними каналами та джерелами. Такий підхід забезпечує багаторівневу перевірку достовірності та підвищує стійкість доказової бази до процесуальних заперечень у суді [18].

Особливу роль відіграє етап *формування попередніх рішень і рекомендацій* для органів досудового розслідування. Алгоритми інтегратора дозволяють не лише структурувати дані, а й генерувати аналітичні висновки – наприклад, про ймовірний тип озброєння, місце запуску ракети чи співвідношення часових параметрів подій. Це істотно скорочує час реагування слідчих підрозділів та оптимізує їхню роботу в умовах масового документування воєнних злочинів [12]. Завершальним етапом є *створення єдиного доказового пакету* – інтегрованого результату багаторівневої обробки даних, який відповідає як технічним, так і процесуальним вимогам, та може бути поданий до судових чи міжнародних інституцій.

Таким чином, інтегратор даних забезпечує завершеність циклу інтелектуального аналізу: від первинної фіксації сигналів різними сенсорами й відкритими джерелами – до формування уніфікованої бази цифрових доказів воєнних злочинів, придатної для судового розгляду. Його роль полягає не лише в технічному поєднанні інформаційних потоків,

а й у створенні гарантій для їх процесуальної використаності, що узгоджується з сучасними стандартами справедливого судочинства та міжнародними зобов'язаннями України [5].

Перелік технічних і процесуальних запобіжників охоплює судове санкціонування доступу, перевірку пропорційності втручання, забезпечення автентичності та цілісності даних (включно з «ланцюгом володіння»), документування алгоритмічних процедур і можливість незалежної перевірки результатів, що відповідає стандартам Конвенції та усталеній практиці ЄСПЛ і CJEU, а також міжнародним методичним настановам щодо цифрових доказів [18; 23; 34–39].

Виходячи з попередньо окреслених передумов – наявних вихідних даних, сформованої логіки обробки, передавання та збереження сенсорних даних, а також визначеного функціонального призначення складових системи – можна побудувати процесно-орієнтовану модель програмно-апаратного комплексу, що становитиме методичне підґрунтя інтелектуального аналізу сенсорної інформації для документування воєнних злочинів (рис. 1).

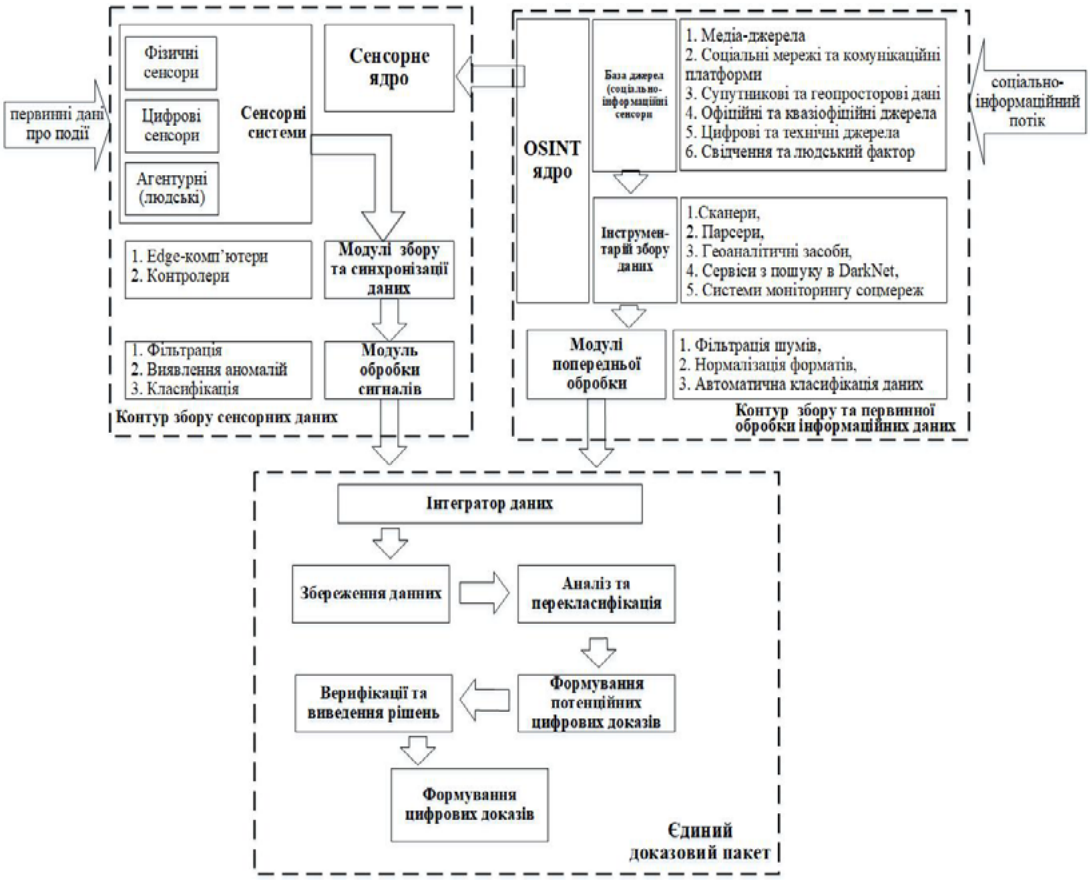

Рис. 1. Модель програмно-апаратного комплексу з інтелектуального аналізу сенсорної інформації для документування воєнних злочинів

Запропонована методика інтегрує тришарову архітектуру (сенсорне ядро, OSINT-ядро, інтегратор), повний цикл опрацювання даних (отримання → синхронізація → алгоритмічна обробка/класифікація → формування доказових пакетів → верифікація/стандартизація) та процесуальні фільтри допустимості використання цих даних як доказів. Усі дії супроводжуються фіксацією метаданих, часовою й геопросторовою узгодженістю, контролем автентичності та ланцюга збереження цифрових доказів, що забезпечує відповідність

вимогам КПК України і міжнародним стандартам ЄСПЛ/CJEU, а також технічним протоколам ISO/NIST/ENFSI [2; 12; 18; 23; 34–39]. Перехресна верифікація між сенсорними й відкритими джерелами мінімізує хибні висновки, а прозорість алгоритмів і можливість незалежної перевірки гарантують процесуальну придатність результатів (*див. також процесуальні положення і європейські стандарти*). Практичний ефект – прискорення кореляції та зіставлення великих масивів даних, уніфікація доказових пакетів і формування централізованої бази цифрових доказів, що розвантажує оперативн та слідчі підрозділи органів правопорядку та полегшує судовий розгляд кримінальних справ про воєнні злочини [2; 12; 18; 23].

Етап отримання інформації становить вихідну й водночас визначальну фазу методики інтелектуального аналізу сенсорної інформації для документування воєнних злочинів. Його завдання полягає у фіксації максимально широкого спектра даних, що відображають обставини вчинення злочину, та створенні умов для їх подальшої систематизації і використання як цифрових доказів.

Джерела інформації на цьому етапі мають комплексний характер і охоплюють кілька категорій. По-перше, це *фізичні сенсори*, до яких належать оптичні пристрої (цифрові камери, тепловізори, прилади нічного бачення), акустичні датчики (мікрофони, ультразвукові сенсори), сейсмічні прилади (геофони, акселерометри), температурні й хімічні датчики. Вони забезпечують первинну реєстрацію подій – вибухів, обстрілів, руйнувань, присутності токсичних речовин тощо, тобто фактично фіксують матеріальні сліди злочину у реальному часі [2].

По-друге, до джерел належать *цифрові сенсори*, які відображають інформаційні процеси у мережевому середовищі: журнали подій у комп'ютерних системах, дані телекомунікаційних операторів, логи мобільних пристроїв, записи систем відеоспостереження, а також інформація з безпілотних літальних апаратів. Ця категорія даних особливо важлива для відтворення цифрового сліду воєнних злочинів та дозволяє ідентифікувати зв'язки між виконавцями, засобами ураження та наслідками їх застосування [3; ; 22–26; 34–39].

Третю групу становлять *агентурні сенсори*, тобто людина як джерело даних: свідки, потерпілі, експерти чи інсайдери. Вони фіксують обставини події в суб'єктивному вимірі, проте їхні показання набувають підвищеної доказової сили, коли підтверджуються матеріалами з фізичних і цифрових сенсорів.

Четвертою групою виступають *OSINT-джерела*, що формуються у відкритому інформаційному просторі: повідомлення у соціальних мережах, публікації в ЗМІ, супутникові знімки, бази даних міжнародних організацій. Такі матеріали особливо цінні для верифікації подій, які відбувалися поза зоною доступу офіційних структур, і дозволяють підкріпити сенсорні дані незалежними свідченнями [18].

Важливо підкреслити, що етап отримання інформації передбачає одночасне дотримання двох взаємопов'язаних вимог: *технічної достовірності* (точність фіксації, відсутність спотворень, збереження метаданих) та *процесуальної придатності* (законність отримання, документованість джерела, можливість перевірки й відтворюваності). Лише поєднання цих умов робить зібрані дані придатними для подальшої обробки й використання у кримінальному процесі.

Таким чином, перший етап методики створює фундамент для всього подальшого інтелектуального аналізу: саме якість, повнота й автентичність зібраної сенсорної та відкритої інформації визначає перспективу її використання як цифрового доказу у національному та міжнародному судочинстві.

Етап алгоритмічної обробки та класифікації є центральним у методиці інтелектуального аналізу сенсорної інформації, оскільки саме тут відбувається перетворення попередньо синхронізованих і стандартизованих потоків даних у структуровані інформаційні блоки, які мають процесуальне значення. Завдання цього етапу полягає у виявленні закономірностей, відсіканні нерелевантних відомостей та формуванні узгодженої системи ознак події, що може бути використана для доведення складу воєнного злочину.

Алгоритмічна обробка передбачає застосування методів *сигнальної та контентної фільтрації*, що дають змогу усунути залишкові шуми, спотворення чи дублювання даних. На цьому рівні використовуються також алгоритми розпізнавання образів, акустичного аналізу, виявлення аномальних подій, які дозволяють відокремити звичайні фонтові сигнали від подій, що мають ознаки злочину. Наприклад, автоматизовані системи можуть розпізнавати характерні звуки вибухів чи пострілів, визначати тип озброєння за акустичним або візуальним слідом, а також виявляти факти застосування заборонених методів ведення війни [2; 12].

Класифікація даних здійснюється шляхом їх розподілу за визначеними категоріями: тип воєнного злочину, місце і час його вчинення, спосіб реалізації, наслідки для цивільних чи об'єктів критичної інфраструктури. У цьому процесі застосовуються *нейромережеві та машинно-навчальні алгоритми*, які забезпечують здатність системи до самоудосконалення та підвищення точності класифікації на основі накопиченого масиву даних. Особливу увагу приділено прозорості алгоритмічних процедур: усі кроки мають бути задокументовані й відтворювані, що є передумовою їх допустимості у кримінальному провадженні [3; 23].

Правовий контекст допустимості результатів алгоритмічної обробки та їх оцінювання у сукупності з іншими доказами визначається стандартами Конвенції (статті 6 і 8) і практикою ЄСПЛ, а також вимогами до прозорості процедур, автентичності та збереження ланцюга цифрових доказів, відображеними у рішеннях CJEU та технічних/методичних настановах (ISO/IEC 27037, NIST, ENFSI) [18; 23; 34–39].

Таким чином, етап алгоритмічної обробки та класифікації виконує подвійну функцію: з одного боку, він оптимізує роботу слідчих органів через автоматизацію рутинних процесів, а з іншого – створює процесуально придатний масив доказів, який здатний витримати судовий контроль і сприяти притягненню до відповідальності за воєнні злочини.

Етап формування доказових пакетів є логічним завершенням алгоритмічної обробки та класифікації сенсорної інформації, оскільки саме тут результати інтелектуального аналізу набувають процесуально завершеної форми й стають придатними для використання у кримінальному провадженні. Його завдання полягає у поєднанні відфільтрованих, класифікованих і верифікованих даних у цілісні інформаційні блоки, що відповідають вимогам належності, допустимості та достовірності [2].

Формування доказового пакета передбачає кілька ключових дій. По-перше, здійснюється *структурування даних* за категоріями воєнних злочинів: атаки на цивільних осіб, обстріли критичної інфраструктури, застосування заборонених засобів ведення війни тощо. Це дозволяє вибудувати логіку події відповідно до кваліфікаційних ознак, визначених КК України та міжнародним гуманітарним правом [12]. По-друге, здійснюється атрибуція джерел і обставин: до пакета включають не лише результати сенсорних вимірювань, а й відомості про спосіб і час їх одержання, технічні характеристики засобів фіксації, а також інформацію про документування та забезпечення безперервності ланцюга збереження цифрових доказів *(chain of custody).* [23].

Важливою складовою є *верифікація та підтвердження автентичності:* кожен доказовий пакет проходить процедуру зіставлення між різними джерелами – сенсорними даними, матеріалами OSINT, свідченнями очевидців чи потерпілих. Така багаторівнева перевірка підвищує достовірність доказів і відповідає стандарту оцінки сукупності доказів, що послідовно застосовується в практиці ЄСПЛ [18]. У випадках, коли дані підтверджуються декількома незалежними каналами, їхня доказова сила істотно зростає.

Таким чином, формування а збереження доказових пакетів здійснюються відповідно до стандартизованих протоколів опису метаданих і криптографічного захисту із забезпеченням безперервності ланцюга збереження цифрових доказів; вимоги щодо автентичності, цілісності та відтворюваності закріплені в профільних міжнародних методичних настановах (ISO/IEC 27037, публікації NIST, ENFSI) та підтверджені практикою міжнародних судових інституцій [23; 34–39].

Етап верифікації та стандартизації є завершальною ланкою методики інтелектуального аналізу сенсорної інформації, що забезпечує надійність та процесуальну придатність

отриманих цифрових доказів. Його головне завдання полягає у підтвердженні автентичності даних, перевірці їх цілісності та приведенні у форму, яка відповідає міжнародним і національним стандартам доказування.

Верифікація передбачає багаторівневу перевірку походження та достовірності даних. Насамперед здійснюється підтвердження автентичності файлів через фіксацію метаданих, застосування хеш-функцій та електронних цифрових підписів. Важливим є також збереження безперервного ланцюга збереження цифрових доказів, що дозволяє відстежити кожен етап руху інформації – від моменту її отримання сенсорами чи з відкритих джерел до інтеграції в доказовий пакет [23]. Крім того, верифікація включає співставлення даних між різними каналами: фотозображення з камер можуть підтверджуватися відео- чи акустичними матеріалами, а дані з соціальних мереж – незалежними сенсорними записами. Така кореляція відповідає принципу оцінки доказів у сукупності, який закріплений у практиці ЄСПЛ [18].

Стандартизація спрямована на уніфікацію структури й формату даних для їх подальшого використання у національному та міжнародному кримінальному процесі. Вона охоплює нормалізацію форматів файлів, уніфікацію метаданих, присвоєння унікальних ідентифікаторів кожному доказу, а також застосування міжнародних протоколів зберігання та передачі цифрових доказів (зокрема стандартів, що імплементовані у вітчизняне законодавство [2; 3]). Це дозволяє не лише гарантувати сумісність системи з іноземними юрисдикціями, але й знизити ризики відхилення доказів через формальні процесуальні підстави.

Поєднання верифікації та стандартизації формує кінцевий результат у вигляді *уніфікованого цифрового доказу,* який має чітко визначене походження, підтверджену автентичність і закріплений у стандартизованому форматі. Такий доказ не лише відповідає вимогам кримінального процесуального законодавства України, але й узгоджується з європейськими стандартами доказування та практикою міжнародних трибуналів [12].

У підсумку етап верифікації та стандартизації створює основу для довгострокового використання цифрових доказів у кримінальному провадженні. Він забезпечує їхню інтегрованість, відтворюваність і захист від маніпуляцій, що є критично важливим у процесах документування воєнних злочинів і представлення доказової бази в міжнародних судових інституціях.

Застосування методики передбачає узгоджені стандартні операційні процедури (SOP), які забезпечують належність, допустимість та відтворюваність цифрових матеріалів. Для всіх типів даних фіксуються обов'язкові метадані (унікальний ідентифікатор, дата і час у форматі ISO 8601/UTC, геолокація WGS-84 із зазначенням точності, опис пристрою/ПЗ та версії, умови фіксації, формат файлу, первинні хеш-значення), здійснюється синхронізація часу (GNSS/NTP) і просторової прив'язки, а також забезпечуються автентичність і цілісність через хешування (SHA-256/512), кваліфіковані електронні підписи/мітки часу, журналювання дій у режимі append-only і безперервність ланцюга збереження цифрових доказів від моменту отримання до подання. Оригінали зберігаються у незміненому вигляді (RAW/без втрат, якщо можливо) поряд із форензійними копіями з контрольними сумами; під час будь-яких перетворень зберігаються логи обробки. Такі вимоги відповідають профільним методичним настановам і практикам (Berkeley Protocol; ISO/IEC 27037; NIST SP 800-86, 800-101; ENFSI Best Practice Manual) [34–39].

Для відео- та фотоматеріалів фіксуються нативні контейнери/RAW і повні EXIF/XMP-метадані (модель і серійний номер сенсора, оптика, експозиційні параметри, геомітки, узгоджені таймкоди). Після зняття обчислюються хеші, накладаються е-підписи і мітки часу; будь-які операції редагування заборонені на оригіналах і виконуються лише на копіях із протоколюванням. Автентичність перевіряється методами судово-технічної аутентифікації зображень за керівництвами ENFSI/NIST із фіксацією слідів рекомпресії й редагування [34–39].

Для акустичних записів застосовуються безвтратні формати (напр., WAV 48/96 kHz, 24-bit), фіксуються координати/висота/орієнтація мікрофонів і параметри калібрування. Синхронізація каналів забезпечується опорним імпульсом та GNSS/NTP; первинні доріжки

хешуються і підписуються до будь-якої фільтрації, а «сирі» файли зберігаються для незалежної перевірки [34–38].

Для телекомунікаційних журналів (дані операторів/мережеві логи) обов'язково документуються правові підстави доступу, отримуються первинні формати провайдера разом із підписаними експортами (CSV/JSON), а часові мітки узгоджуються до UTC з фіксацією джерела часу і можливого дрейфу. Набори даних хешуються пакетно, підписуються провайдером і приймаючою стороною, а приймання-передавання відображається у chain of custody [34–38].

Для супутникових знімків та матеріалів UAV фіксуються параметри платформи і сенсора, час (UTC), координати WGS-84, роздільність/GSD та метеоумови; для БпЛА додатково – телеметрія (трек польоту, висота, швидкість, курс). Обробка (ортокорекція, мозаїкування) виконується з повним логуванням і збереженням сирих даних; усі продукти хешуються і підписуються [34–39].

Для OSINT-матеріалів зберігаються первинні джерела (URL, дата/час доступу, веб-архів/скріншот, оригінальні медіафайли за наявності), технічні атрибути (тип платформи, ідентифікатори акаунтів, EXIF/MIME, розмір), здійснюється часово-просторова верифікація (геолокація за орієнтирами, тінями, метеоумовами), а також крос-перевірка з іншими каналами (сенсорні записи, телеком-дані). Кожен крок фіксується у журналі OSINT-дій для забезпечення відтворюваності й незалежної перевірки [34–39].

У межах запропонованої методики застосовується система метрик та процедур валідації, спрямована на забезпечення відтворюваності результатів і контрольованої якості обробки. Узагальнювальна таблиця *«Показники якості алгоритмічної обробки»* охоплює щонайменше три типові завдання: (1) класифікацію типу ураження за відеозаписами; (2) класифікацію типу ураження за акустичними слідами; (3) кореляцію телекомунікаційних журналів із сенсорними подіями. Для кожного завдання фіксуються: опис наборів даних та умов (походження, баланс класів, критерії відбору, розподіл train/validation/test); показники точності *precision, recall* та інтегральний *F1*; показники помилок *FPR* (false positive rate) і *FNR* (false negative rate); середні значення з 95% довірчими інтервалами й порогові критерії прийнятності; застереження щодо ризиків хибних спрацьовувань і пропусків. Окремо документуються процедура маркування (джерела істини), міжрозмічувальна узгодженість (*к Коена*), а також параметри відтворення (версії програмного забезпечення та моделей, контрольні seed, конфігурації апаратури). Розрахунки здійснюються на відкладених наборах; усі проміжні артефакти (скрипти, журнали, контрольні суми) включаються до пакета валідації. Вимоги до структури таблиці, метаданих і документування узгоджуються з профільними методичними настановами та найкращими практиками (*Berkeley Protocol; ISO/IEC 27037; NIST SP 800-86, 800-101; ENFSI Best Practice Manual*) [34–39].

Міжвідомча верифікація передбачає незалежне відтворення результатів щонайменше двома уповноваженими суб'єктами у «засліпленому» режимі на репрезентативній вибірці з фіксованими правилами доступу та мінімізації даних; процедура включає формування вибірки й протокол анотування, відтворення обробки відповідно до SOP із повною фіксацією параметрів, перехресне зіставлення обчислених *precision/recall/F1* та *FPR/FNR* з визначенням допустимого діапазону розбіжностей, аудит журналів і первинних хешів для підтвердження автентичності, підписання результатів кваліфікованими електронними підписами з часовими мітками та внесенням до реєстру ланцюга дій; у разі перевищення порогових значень – повторне калібрування та повторна валідація. Такий підхід забезпечує перевірюваність і змагальність у сенсі статті 6 Конвенції, дотримання принципів необхідності/пропорційності та мінімізації втручання у приватне життя за статтею 8 (практика ЄСПЛ і позиції CJEU), а також підсилює аргументацію процесуальної допустимості цифрових доказів відповідно до вимог КПК України [22–26; 34–39; 2].

У кримінальному процесі результат інтелектуального аналізу сенсорної інформації може набути статусу доказу лише за умови дотримання критеріїв допустимості, які

є фундаментальними гарантіями справедливого судочинства. Відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України, доказами визнаються фактичні дані, отримані в передбаченому законом порядку, які підлягають перевірці та оцінці судом [2; 22–26; 34–39]. Це правило однаковою мірою поширюється і на цифрові докази, включно із сенсорними даними.

Першим і базовим критерієм є *законність джерела походження*. Сенсорна інформація повинна бути зібрана уповноваженим суб'єктом із дотриманням процесуальних норм, що визначають порядок проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій. Порушення цього правила (наприклад, використання даних, здобутих без ухвали слідчого судді чи поза межами визначених законом повноважень) автоматично позбавляє такий матеріал статусу допустимого доказу [3; 22–26; 34–39].

Другим критерієм є *збереження автентичності й цілісності даних.* Для сенсорної інформації, яка зазвичай існує у цифровій формі, це означає необхідність забезпечення ланцюга збереження цифрових доказів та застосування технічних засобів перевірки незмінності (хешування, електронні підписи, блокчейн-рішення). Лише у випадку, коли автентичність даних може бути підтверджена й відтворена, вони здатні витримати судовий контроль [23].

Третій критерій – *належність і релевантність*. Сенсорні дані повинні мати безпосередній зв'язок із предметом доказування, визначеним статтею 91 КПК України, тобто підтверджувати обставини вчинення злочину, особу винного, форму його вини, наслідки діяння тощо. Використання випадкових або не пов'язаних із предметом доказування відомостей суперечить засадам процесуальної економії та порушує право на справедливий розгляд справи [2].

Четвертим критерієм є *надійність та достовірність джерела*. У практиці ЄСПЛ неодноразово підкреслювалося, що використання цифрових доказів можливе лише за умови доведеної автентичності й можливості перевірки (наприклад, рішення у справах *Bykov v. Russia* та *Roman Zakharov v. Russia*). Це положення прямо кореспондує з національним принципом оцінки доказів на основі внутрішнього переконання суду при обов'язковому врахуванні їх достовірності [18].

П'ятий критерій – *можливість незалежної перевірки*. Алгоритмічні результати аналізу сенсорних даних повинні бути відтворюваними, тобто інший суб'єкт із належною кваліфікацією має мати змогу перевірити застосовані методи та підтвердити отримані результати. Це особливо важливо в умовах використання штучного інтелекту та машинного навчання, де «чорні скриньки» без пояснення логіки прийняття рішень несуть загрозу для процесуальної допустимості доказів [5].

Національна практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду послідовно конкретизує ці вимоги до електронних (сенсорних) доказів: наголошується на законності джерела та санкціонуванні доступу, належному процесуальному оформленні, фіксації походження й безперервності ланцюга збереження цифрових доказів, технічній цілісності матеріалів і можливості їх незалежної перевірки; пор. постанови від 20.02.2018 у справі № 750/4139/15-к (ЄДРСР № 72460327), від 30.09.2020 у справі № 563/1118/16-к (ЄДРСР № 91998609), від 04.09.2019 у справі № 369/3713/18 (ЄДРСР № 84120855), від 04.06.2025 у справі № 686/20198/22 (ЄДРСР № 128309294) [27–30]. Зазначений підхід кореспондує тестам ЄСПЛ за статтями 6 і 8 Конвенції щодо справедливого судового розгляду та необхідності/пропорційності втручання у приватне життя (забезпечення законної мети, достатніх і дієвих процесуальних гарантій, відтворюваності й перевірюваності цифрових матеріалів) [22–26].

Отже, сенсорна інформація набуває статусу цифрового доказу лише за одночасного виконання всіх зазначених критеріїв: законність отримання, автентичність і цілісність, належність і релевантність, достовірність та відтворюваність. Дотримання цих умов гарантує не лише процесуальну придатність матеріалів, але й їхню стійкість до оскарження у суді, у тому числі в міжнародних юрисдикціях.

Судовий контроль у кримінальному провадженні є ключовим інструментом забезпечення законності, справедливості та дотримання прав людини, особливо коли йдеться про використання новітніх технологій і сенсорних даних як цифрових доказів. В умовах воєнного стану, коли масштабність і терміновість документування воєнних злочинів значно зростає, саме судовий контроль стає гарантією того, що інтелектуальний аналіз сенсорної інформації застосовується не довільно, а в межах процесуальних приписів та з дотриманням міжнародних стандартів [2; 3].

Передусім судовий контроль проявляється у формі *санкціонування доступу до даних*, що отримуються через сенсорні системи, зокрема телекомунікаційні мережі, інформаційні системи чи пристрої спостереження. Встановлення таких обмежень є виявом балансу між інтересами держави у сфері безпеки та правами людини на приватність і захист персональних даних. Суддя повинен перевіряти наявність законних підстав, достатність обґрунтувань і пропорційність втручання у права особи, що повністю узгоджується з практикою ЄСПЛ щодо застосування заходів таємного стеження (*Roman Zakharov v. Russia*, *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom*) [18].

Другим важливим аспектом є *контроль за дотриманням критеріїв допустимості* цифрових доказів. Суд, розглядаючи клопотання сторін чи вирішуючи питання про допустимість матеріалів у процесі, має оцінювати, чи було забезпечено автентичність даних, чи збережено «ланцюг володіння» (chain of custody), чи задокументовані всі етапи збору та обробки інформації, зокрема алгоритмічні процедури [23]. Такий підхід не лише гарантує прозорість використання новітніх технологій, а й мінімізує ризики маніпуляцій або підміни даних.

З урахуванням цього ККС ВС підкреслює, що судовий контроль охоплює не лише попереднє санкціонування доступу до даних, а й наступну перевірку дотримання умов їх одержання й обробки, включно з підтвердженням технічної цілісності, належної атрибуції джерела та релевантності до предмета доказування; пор. постанови від 20.02.2018 у справі № 750/4139/15-к, від 30.09.2020 у справі № 563/1118/16-к, від 04.09.2019 у справі № 369/3713/18, від 04.06.2025 у справі № 686/20198/22 [27–30]. Такий підхід узгоджується з практикою ЄСПЛ щодо тесту «необхідності й пропорційності» та вимоги ефективних запобіжників від свавільного втручання (статті 6 і 8 Конвенції) [22–26].

Третім напрямом судового контролю є *оцінка пропорційності та релевантності використання методики.* Суд має перевіряти, чи справді обраний спосіб аналізу відповідав меті доказування у конкретному провадженні, чи не призвів він до надмірного збору нерелевантної інформації, яка може порушувати права сторонніх осіб. У цьому контексті суд виконує роль арбітра між інтересами безпеки та індивідуальними свободами, запобігаючи перетворенню інтелектуальних технологій на інструмент масового стеження.

Зрештою, судовий контроль гарантує, що результати інтелектуального аналізу сенсорної інформації мають не лише технічну, але й процесуальну легітимність. Він забезпечує інтеграцію цієї методики у систему доказування відповідно до засад верховенства права та справедливого судочинства. В умовах воєнного стану це набуває особливого значення, адже дозволяє поєднати ефективність реагування на воєнні злочини з дотриманням прав людини та міжнародних зобов'язань України [5].

Використання методики інтелектуального аналізу сенсорної інформації у кримінальному провадженні має безпосереднє значення для забезпечення прав людини, оскільки воно поєднує два ключові вектори: ефективність розслідування воєнних злочинів та гарантії справедливого судочинства. З одного боку, методика дозволяє оперативно збирати, систематизувати й аналізувати великі масиви даних про злочини агресора, створюючи основу для притягнення винних до відповідальності; з іншого – вона закладає процесуальні запобіжники, що унеможливлюють свавільне чи непропорційне втручання у права особи.

По-перше, застосування сенсорної інформації, здобутої у мультисенсорному середовищі, сприяє *реалізації права потерпілих на ефективне розслідування.* Воно гарантує, що злочини проти цивільного населення чи критичної інфраструктури не залишаться безкарними, а зібрані матеріали відповідатимуть стандартам доказування у міжнародних судах,

зокрема в Міжнародному кримінальному суді. Так забезпечується право на справедливість, відновлення порушених прав і репарацію шкоди [12].

По-друге, методика інтелектуального аналізу забезпечує *пропорційність втручання у приватне життя.* Вона побудована на принципах синхронізації, автентифікації та алгоритмічної прозорості, що дозволяє уникати надмірного збору нерелевантних даних, а також гарантувати, що кожне втручання має чітку правову підставу та обґрунтовану мету. Цей підхід узгоджується з практикою ЄСПЛ, яка вимагає, аби будь-які заходи спостереження чи збору інформації мали законну мету, були необхідними в демократичному суспільстві та супроводжувалися належними гарантіями від зловживань (*Klass v. Germany*, *Roman Zakharov v. Russia*) [18].

По-третє, методика створює умови для *забезпечення права на захист.* Оскільки алгоритмічна обробка даних супроводжується документуванням кожного етапу, сторона захисту має можливість ознайомитися з методами збору та аналізу, перевірити їх відтворюваність і ставити під сумнів достовірність чи релевантність отриманих результатів. Це відповідає засаді змагальності процесу й гарантує баланс між обвинуваченням і захистом [2; 22–26; 34–39].

Таким чином, методика інтелектуального аналізу сенсорної інформації не лише посилює ефективність документування воєнних злочинів, а й виступає процесуальним інструментом забезпечення прав людини. Її застосування у воєнних провадженнях гарантує поєднання інтересів національної безпеки з міжнародними стандартами верховенства права, що є критично важливим для довіри до українського правосуддя як всередині держави, так і на міжнародному рівні [5; 23].

Європейські стандарти становлять нормативну та практичну основу, без урахування якої неможливо оцінювати допустимість і належність сенсорних даних як цифрових доказів у кримінальному провадженні. Їх джерелами виступають право Європейського Союзу, практика Європейського суду з прав людини та позиції Суду Європейського Союзу, що у своїй сукупності формують багаторівневу систему гарантій прав людини у сфері збирання й використання інформації.

Право Європейського Союзу регулює питання цифрових доказів через кілька ключових актів. Насамперед ідеться про Директиву 2014/41/ЄС щодо Європейського ордера на розслідування (ЕІО), яка передбачає можливість транскордонного доступу до цифрових даних і встановлює вимогу їхнього збору та передачі виключно у законний спосіб із гарантіями захисту прав особи. Додаткове значення має пропонований Регламент ЄС про електронні докази (e-evidence), який закріплює правила прямого доступу правоохоронних органів держав-членів до інформації, що зберігається у провайдерів послуг, але водночас зобов'язує забезпечувати принципи пропорційності, судового контролю та захисту персональних даних [2; 22–26; 34–39].

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у своїй практиці неодноразово наголошував, що використання цифрових даних у кримінальному провадженні повинно відповідати стандартам статей 6 і 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це означає, що держава зобов'язана забезпечити, по-перше, право на справедливий судовий розгляд, зокрема можливість сторони захисту перевіряти достовірність і допустимість цифрових доказів, а по-друге – право на повагу до приватного життя, що передбачає наявність належних гарантій від свавільного чи непропорційного втручання у сферу персональних даних. У рішеннях *Roman Zakharov v. Russia*, *Bykov v. Russia*, *Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom* Суд прямо вказав, що будь-яке масове чи непрозоре використання технічних засобів збору інформації суперечить принципу верховенства права [18].

Суд Європейського Союзу (CJEU) у низці рішень сформулював підхід до допустимості та пропорційності збору цифрових даних. У справі *Digital Rights Ireland* він визнав несумісним із правом ЄС масове зберігання телекомунікаційних даних без належних процесуальних гарантій. У справі *La Quadrature du Net* Суд підкреслив, що навіть в умовах загроз національній безпеці держави-члени повинні забезпечувати чіткі межі втручання у приватне життя та дотримуватися принципу пропорційності. Ці позиції безпосередньо стосуються

використання сенсорних технологій, оскільки підкреслюють: цифрові дані можуть застосовуватися у кримінальному процесі лише тоді, коли забезпечені гарантії їхнього законного походження, автентичності та перевірюваності [23].

У сукупності право ЄС, практика ЄСПЛ та CJEU створюють багаторівневий стандарт: збирання й використання сенсорних даних можливе лише за наявності законних підстав, пропорційності обмежень, ефективного судового контролю та забезпечення права сторін на перевірку доказів. Ці вимоги мають бути інтегровані у національне кримінальне судочинство України для того, щоб результати інтелектуального аналізу сенсорної інформації визнавалися не лише в українських судах, але й у міжнародних юрисдикціях.

Міжнародні кримінальні трибунали сформували важливий прецедентний досвід у використанні цифрових і сенсорних даних як доказів, що має безпосереднє значення для розробки національної методики інтелектуального аналізу. Застосування новітніх технологій у цих юрисдикціях відбувалося у відповідь на виклики документування масових порушень міжнародного гуманітарного права, які супроводжувалися масштабними руйнуваннями та численними жертвами серед цивільного населення.

Найяскравішим прикладом є практика *Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (ICTY),* де активно застосовувалися супутникові знімки, матеріали авіаційної розвідки та цифрові записи переговорів. Суд у справі *Prosecutor v. Karadžić* визнав такі матеріали допустимими доказами, за умови підтвердження їхнього походження, автентичності та достовірності. Вони дозволили довести факти масових обстрілів цивільних об'єктів і знищення населених пунктів, що кваліфікувалося як воєнні злочини.

У практиці *Міжнародного кримінального трибуналу для Руанди (ICTR)* значну роль відігравали відео- та аудіоматеріали, які документували злочини геноциду. Важливим процесуальним стандартом стало підтвердження ланцюга збереження цифрових доказів такими матеріалами: суд вимагав детально описувати шлях кожного файлу від моменту його фіксації до подання у судовому засіданні. Це гарантувало їхню допустимість і захищало від маніпуляцій.

Особливе значення має досвід *Міжнародного кримінального суду (МКС).* В умовах сучасних конфліктів він активно використовує цифрові та OSINT-джерела – супутникові знімки, матеріали соціальних мереж, мобільні додатки для збору свідчень. Наприклад, у справах, що стосуються злочинів у Дарфурі та Малі, МКС визнавав дані з цифрових платформ доказами за умови їхньої ретельної перевірки на автентичність та відтворюваність. При цьому Суд наголошував на необхідності незалежної експертної оцінки алгоритмів аналізу, що використовувалися для обробки масивів даних.

Сьогодні дедалі більшого значення набуває застосування *Берклійського протоколу щодо цифрових відкритих джерел розслідувань*, розробленого під егідою ООН. Його положення активно використовуються міжнародними правозахисними організаціями та слідчими органами МКС для документування злочинів в Україні. Протокол визначає стандарти перевірки автентичності цифрових доказів з відкритих джерел, їхньої збереженості та належної верифікації, що унеможливлює їхню відмову на стадії судового розгляду.

Таким чином, міжнародні трибунали виробили універсальні підходи, які мають стати орієнтиром і для національної практики: (1) забезпечення автентичності та цілісності даних через «ланцюг володіння»; (2) незалежна перевірка алгоритмів обробки; (3) документування кожного етапу збору й аналізу; (4) обов'язкове співставлення цифрових матеріалів з іншими доказами у справі. Інтеграція цих стандартів у вітчизняне кримінальне судочинство є передумовою визнання українських матеріалів на рівні міжнародних юрисдикцій.

Імплементація міжнародних підходів до використання цифрових і сенсорних доказів у національну практику передбачає поєднання нормативної гармонізації, процесуальної стандартизації та технологічної уніфікації інструментів документування воєнних злочинів. Насамперед йдеться про адаптацію вимог права ЄС та практики ЄСПЛ щодо законності джерела, пропорційності втручання та ефективного судового контролю, аби результати

інтелектуального аналізу сенсорної інформації відповідали критеріям належності, допустимості, достовірності та достатності доказів у кримінальному провадженні України [2; 18]. На законодавчому рівні доцільно деталізувати порядок одержання, зберігання та оцінки цифрових доказів сенсорного походження, зокрема закріпивши вимоги до фіксації метаданих, часової та геопросторової синхронізації, а також до процедур підтвердження автентичності, включно з фіксацією ланцюга збереження цифрових доказів (hash-ідентифікатори, кваліфіковані електронні підписи, протоколи незмінності) [3; 23]. Процесуальною опорою імплементації має стати запровадження уніфікованих стандартних операційних процедур (SOP) для слідчих і прокурорів: від моменту отримання даних із фізичних, цифрових, агентурних і OSINT-сенсорів – до формування доказових пакетів та їх подання до суду, із чітким розмежуванням ролі судового контролю на етапах доступу до інформації, перевірки пропорційності заходів і оцінки допустимості результатів алгоритмічної обробки [2; 18; 23]. Технологічна складова імплементації охоплює створення сумісних із міжнародними юрисдикціями форматів і реєстрів цифрових доказів, уніфікацію сховищ і протоколів передачі даних, а також використання сертифікованих інструментів для аудиту алгоритмів, що забезпечує відтворюваність і незалежну перевірку висновків інтелектуального аналізу [23]. У воєнних провадженнях необхідно синхронізувати класифікацію подій і ознак складів злочинів із міжнародними стандартами, щоб забезпечити відповідність доказової бази вимогам як національних судів, так і потенційних міжнародних процесів щодо злочинів, пов'язаних з атаками на цивільних і об'єкти критичної інфраструктури [12]. Науково-методичну основу імплементації становлять напрацьовані вітчизняною доктриною підходи до кримінального процесуального доказування та використання новітніх технологій, які пропонують логіку інтеграції мультисенсорних даних у систему доказів і моделі їх процесуальної легітимації в судах України [51; 52–57; 60]. У підсумку, послідовна гармонізація норм, процедуралізація практик та уніфікація технічних рішень забезпечують те, що сенсорні дані, оброблені за методикою інтелектуального аналізу, визнаються процесуально придатними й стійкими до оскарження як у національному, так і міжнародному вимірі [2; 18; 23].

Впровадження методики інтелектуального аналізу сенсорної інформації у практику документування воєнних злочинів матиме комплексний вплив на діяльність слідчих органів та судів. Насамперед очікується суттєве *скорочення часу на збирання й обробку даних.* Умови воєнного стану характеризуються надзвичайно великими масивами інформації – від супутникових знімків і даних БПЛА до цифрових логів та повідомлень у соціальних мережах. Використання інтелектуальних алгоритмів дозволить автоматизувати первинну фільтрацію, синхронізацію та класифікацію цих потоків, зменшуючи навантаження на слідчих підрозділів і підвищуючи оперативність реагування [2; 12].

Другим очікуваним результатом є *підвищення достовірності та стійкості доказової бази до процесуального оскарження*. Завдяки запровадженню процедур автентифікації, збереженню ланцюга цифрових доказів та стандартизації даних, кожен цифровий доказ матиме підтверджене походження та чітко задокументовану історію обробки [23]. Це мінімізує ризики відхилення доказів у судах та забезпечує їх відповідність як національним, так і міжнародним стандартам допустимості [18].

Для судів ключовим ефектом стане *можливість роботи з більш структурованими та зрозумілими доказовими матеріалами*. Інтелектуальний аналіз сенсорної інформації дозволяє перетворювати хаотичні потоки сигналів на доказові пакети, де чітко визначені час, місце, спосіб та наслідки воєнного злочину. Це полегшує оцінку доказів на основі їх сукупності й підвищує обґрунтованість судових рішень, що особливо важливо з огляду на вимогу до мотивованості судових актів у практиці ЄСПЛ [18].

Крім того, впровадження методики сприятиме *уніфікації стандартів документування воєнних злочинів* на рівні органів досудового розслідування, прокуратури та судів. Це забезпечить узгодженість практики, скорочення кількості процесуальних помилок і створить підґрунтя для міжнародного визнання зібраних матеріалів. Для України, яка вже перебуває

у фокусі міжнародних розслідувань злочину агресії та воєнних злочинів, така уніфікація має особливу вагу, адже дозволяє подавати докази до міжнародних інституцій у форматі, сумісному з їхніми процесуальними вимогами [12].

Сукупний ефект упровадження методики полягає у підвищенні оперативності роботи органів досудового розслідування, у стійкості та процесуальній легітимності цифрових доказів завдяки забезпеченню законного походження, автентичності та безперервності ланцюга збереження цифрових доказів, а також в узгодженні практики слідства і суду з європейськими стандартами EIO/e-evidence та критеріями оцінки доказів у практиці ЄСПЛ і CJEU [2; 12; 18; 23].

Одним із ключових очікуваних результатів упровадження методики інтелектуального аналізу сенсорної інформації є розвантаження слідчих підрозділів, які у воєнний час працюють в умовах критичного перевантаження. Масштаби злочинів, вчинених державою-агресором, щодня формують тисячі інформаційних одиниць – від уламків боєприпасів і цифрових слідів у мережі до свідчень потерпілих та даних із відкритих джерел. Без належної автоматизації їх обробка вимагає значних людських і часових ресурсів, що знижує ефективність розслідувань та створює ризики втрати доказової інформації.

Методика дозволяє інтегрувати різнорідні потоки даних у єдину систему та автоматизувати їхнє попереднє сортування, класифікацію й синхронізацію. Це означає, що значна частина рутинних завдань – від перевірки автентичності цифрових файлів до формування метаданих і створення попередніх доказових пакетів – виконується безпосередньо програмно-апаратним комплексом [2; 23]. У такий спосіб слідчі звільняються від технічно трудомісткої роботи й можуть зосередитися на аналітичній та процесуальній діяльності: допитах, формуванні версій, координації з прокурором та підготовці матеріалів до суду.

Крім того, застосування методики створює передумови для *оптимізації кадрового потенціалу* органів досудового розслідування. Оскільки частина завдань виконується автоматично, зменшується потреба у значній кількості технічних фахівців, а натомість зростає роль спеціалістів, здатних оцінювати результати інтелектуальної обробки з процесуальної точки зору. Це сприяє підвищенню якості доказування та відповідності зібраних матеріалів вимогам кримінального процесу [3; ; 22–26; 34–39].

Важливим наслідком є також *зменшення ризиків професійного вигорання та помилок* серед слідчих. Постійне перевантаження справами та обсягами інформації призводить до зниження уважності, що може стати підставою для втрати чи спотворення доказів. Автоматизовані алгоритми, що працюють за принципами прозорості та відтворюваності, знижують ці ризики, одночасно підвищуючи довіру до результатів розслідувань [18].

Застосування методики раціоналізує розподіл ресурсів у слідчих підрозділах: автоматизує попереднє сортування, синхронізацію та верифікацію даних, зменшує частку ручних операцій, вивільняє час для процесуальних дій і підвищує якість доказування завдяки стандартизованим доказовим пакетам та контрольованому «ланцюгу володіння» [2; 23].

Формування уніфікованої бази цифрових доказів воєнних злочинів є одним із найважливіших практичних результатів упровадження методики інтелектуального аналізу сенсорної інформації. Умови воєнного стану та масовість злочинів агресора зумовлюють необхідність переходу від фрагментарного збирання матеріалів до створення централізованої системи, яка забезпечує їх повноту, автентичність і доступність для перевірки.

Уніфікована база виконує кілька ключових функцій. Насамперед вона забезпечує *систематизацію доказів*, отриманих із різнорідних сенсорів, OSINT-джерел та агентурної інформації, у єдиному цифровому просторі. Завдяки цьому створюється цілісна картина подій, що дозволяє простежити хронологію та причинно-наслідкові зв'язки між окремими злочинами [2; 22–26; 34–39]. Другою функцією є *верифікація даних:* зберігання у базі відбувається з фіксацією метаданих, електронними підписами та хеш-ідентифікаторами, що забезпечує збереження ланцюга цифрових доказів та виключає можливість несанкціонованої модифікації інформації [23].

Особливе значення має *стандартизація доказових матеріалів,* що уможливлює їх використання не лише у національному судочинстві, але й у міжнародних кримінальних процесах. Уніфікація форматів файлів, протоколів збереження й передачі даних відповідає сучасним вимогам практики ЄСПЛ і міжнародних трибуналів, які визнають лише ті цифрові докази, що можуть бути перевірені та відтворені незалежними експертами [18].

Крім того, база цифрових доказів виконує функцію *оперативного доступу для уповноважених органів* – слідчих, прокурорів, експертів і суддів. Це скорочує час на пошук і аналіз матеріалів, сприяє узгодженості процесуальних дій і створює умови для спільної роботи з міжнародними партнерами. Така база може стати важливим елементом інтеграції України до європейського простору правосуддя, де питання доказування злочинів проти людяності та воєнних злочинів мають надзвичайну актуальність [12].

Уніфікована база цифрових доказів виконує функції централізованого зберігання та стандартизації метаданих, забезпечує автентичність і цілісність інформації (через криптографічний контроль і безперервність ланцюга збереження цифрових доказів), надає оперативний доступ уповноваженим суб'єктам і гарантує міжнародну сумісність доказових матеріалів відповідно до підходів ЄСПЛ і CJEU та профільних методичних настанов (ISO/IEC 27037, NIST, ENFSI) [18; 23; 34–39].

Подальший розвиток методики інтелектуального аналізу сенсорної інформації для документування воєнних злочинів нерозривно пов'язаний із впровадженням передових технологій обробки даних, серед яких провідне місце посідають алгоритмічні комплекси, штучні нейронні мережі та математичне моделювання. Вони здатні суттєво розширити аналітичні можливості програмно-апаратного комплексу, підвищити точність класифікації подій і зменшити ризик помилкових інтерпретацій.

Алгоритмічні комплекси забезпечують автоматизацію обробки великих масивів даних у реальному часі. Йдеться про розпізнавання вибухів за акустичними слідами, ідентифікацію типів озброєння за візуальними характеристиками уламків, виявлення аномалій у поведінці мережевих систем чи аналіз траєкторій обстрілів. Їхня інтеграція у процес доказування дає змогу значно скоротити час між подією та формуванням доказового пакета, що критично важливо для воєнних проваджень [2; 22–26; 34–39].

Нейромережі відкривають нові можливості для виявлення прихованих закономірностей у сенсорних даних. Вони здатні навчатися на великих масивах уже задокументованих злочинів і в подальшому з високою точністю ідентифікувати аналогічні випадки. Наприклад, нейромережі можуть автоматично відрізняти наслідки ударів ракетного чи артилерійського озброєння, співвідносити часові й просторові параметри атак, а також прогнозувати подальші сценарії злочинних дій. Використання таких технологій повинно супроводжуватися процедурою алгоритмічної прозорості та можливістю незалежної перевірки результатів, щоб гарантувати їхню процесуальну допустимість [18].

Математичне моделювання дозволяє реконструювати події воєнних злочинів, виходячи з неповних або фрагментарних даних. Створення моделей траєкторій ракет, сейсмічних карт ударів чи теплових полів руйнувань дає змогу відтворити механізм події та визначити ймовірних виконавців. Такий підхід підсилює доказову базу, особливо коли безпосередні сенсорні дані є частковими або пошкодженими [23].

У перспективі подальші дослідження мають бути спрямовані на інтеграцію цих технологій у єдину систему, яка дозволить не лише документувати вже вчинені злочини, а й виконувати **прогностичні функції**: виявляти підготовку нових атак, аналізувати вразливість об'єктів критичної інфраструктури та формувати попереджувальні сигнали для органів безпеки. Таким чином, удосконалення методики через алгоритмічні комплекси, нейромережі та математичне моделювання не лише посилить ефективність доказування, але й сприятиме розбудові комплексної системи національної безпеки [12].

Розроблена методика інтелектуального аналізу сенсорної інформації для документування воєнних злочинів має багатовимірний практичний ефект. Її впровадження забезпечує істотне підвищення ефективності діяльності органів досудового розслідування, оскільки

дозволяє скоротити час на обробку масових потоків даних, автоматизувати рутинні процеси та розвантажити слідчих підрозділів для виконання аналітичних і процесуальних завдань [2; 12]. Водночас ця методика створює умови для формування уніфікованої бази цифрових доказів воєнних злочинів, яка відповідає міжнародним стандартам допустимості та автентичності, забезпечує збереження ланцюга цифрових доказів й підвищує стійкість доказів до процесуального оскарження [23].

Завдяки структурованості та прозорості аналітичних процедур, результати інтелектуальної обробки сенсорних даних стають зрозумілими й доступними для перевірки судами, що сприяє зміцненню принципу змагальності й гарантує справедливість судових рішень у воєнних провадженнях [18]. Крім того, методика закладає основу для довгострокового розвитку кримінального процесуального доказування в умовах гібридних загроз: використання алгоритмічних комплексів, нейромереж і математичного моделювання відкриває нові перспективи як у частині підвищення точності реконструкції подій, так і в аспекті превентивного прогнозування злочинів.

Узагальнюючи, можна констатувати, що впровадження методики забезпечує системний прорив у документуванні воєнних злочинів: вона одночасно посилює ефективність слідства, підвищує процесуальну стійкість доказів і зміцнює довіру до українського правосуддя як на національному, так і на міжнародному рівні [2; 12; 18; 23].

Проведене дослідження дозволило сформувати комплексне бачення методики інтелектуального аналізу сенсорної інформації як інноваційного інструменту документування воєнних злочинів. На першому етапі було обґрунтовано актуальність проблеми: сенсорні й цифрові дані, що продукуються у воєнних умовах, набувають вирішального значення для доведення складів злочинів проти миру та безпеки людства. Саме тому потреба у формуванні єдиної методики їх інтеграції та процесуальної легітимації є невідкладною [2; 22–26; 34–39].

У концептуальних засадах методики визначено сутність сенсорної інформації, принципи її аналізу (інтегративність, синхронізація, алгоритмічна прозорість, контекстуальність, автентичність) та роль мультисенсорного середовища, яке поєднує фізичні, цифрові, агентурні й OSINT-джерела. Запропонована архітектура програмно-апаратного комплексу (сенсорне ядро, OSINT-ядро, інтегратор даних) забезпечує безперервний цикл від первинної фіксації сигналів до формування уніфікованих доказових пакетів [12].

Основні етапи методики – отримання, синхронізація, алгоритмічна обробка, класифікація, формування доказових пакетів, верифікація й стандартизація – створюють багаторівневу систему, що гарантує достовірність, відтворюваність та процесуальну придатність сенсорних даних [23]. У процесуальному вимірі методика відповідає критеріям допустимості цифрових доказів, інтегрує судовий контроль як гарантію пропорційності й законності та забезпечує баланс між ефективністю розслідування і захистом прав людини, що узгоджується з практикою ЄСПЛ [18].

У міжнародному контексті вона спирається на стандарти права ЄС, рішення CJEU та ЄСПЛ, а також на досвід міжнародних трибуналів, що підтвердили можливість використання цифрових і сенсорних доказів за умови автентичності, збереження ланцюга цифрових доказів та незалежної перевірки алгоритмів. Це створює передумови для гармонізації української практики з міжнародними стандартами та підвищує легітимність доказів у міжнародних юрисдикціях [2; 18; 23].

Практичне значення методики полягає у підвищенні ефективності роботи слідчих органів, розвантаженні підрозділів, формуванні уніфікованої бази цифрових доказів і створенні умов для впровадження сучасних алгоритмічних комплексів, нейромереж та математичного моделювання. Це забезпечує не лише належне документування вже вчинених злочинів, але й відкриває перспективи для прогнозування майбутніх загроз [12].

Узагальнюючи, розроблена методика поєднує технічний і процесуальний виміри, створюючи умови для ефективного й легітимного використання сенсорних даних як цифрових доказів. Вона зміцнює національну систему доказування воєнних злочинів і водночас

інтегрує її у міжнародний правовий простір, що має вирішальне значення для подальшого притягнення винних до відповідальності.

Висновки. Методика інтелектуального аналізу мультисенсорних даних для документування воєнних злочинів являє собою цілісну процесуально орієнтовану рамку, що поєднує інженерні рішення зі строгими вимогами кримінального процесу. Триєдина архітектура (сенсорне ядро – OSINT-ядро – інтегратор даних) забезпечує безперервний цикл опрацювання: отримання даних, часово-просторову синхронізацію, алгоритмічну обробку та класифікацію, формування доказових пакетів, їх верифікацію й стандартизацію.

Унікальність методики полягає в *процесуалізації технічних процедур*: результати сенсорного спостереження з моменту проєктування переводяться у юридично значимі цифрові докази через фіксацію повних метаданих; забезпечення автентичності та безперервності ланцюга збереження цифрових доказів; прозорість алгоритмів і можливість незалежної перевірки на всіх етапах; уніфіковані SOP для різних каналів даних; стандартизовані формати доказових пакетів і механізми валідації (у т.ч. precision/recall/F1, FPR/FNR). Методика відповідає критеріям допустимості доказів за КПК України (законність одержання, належність, достовірність, достатність і перевірюваність) та узгоджується з європейськими стандартами справедливого судового розгляду і поваги до приватного життя (ст. 6 і 8 Конвенції, практика ЄСПЛ) і підходами CJEU щодо законної мети, необхідності/пропорційності доступу до даних і наявності ефективних запобіжників від свавілля.

Запропоновані техніко-процесуальні рішення кореспондують національній судовій практиці ККС ВС (санкціонування доступу, атрибуція джерела, фіксація та збереження технічних характеристик, безперервність ланцюга збереження цифрових доказів, можливість незалежної перевірки) і узгоджуються з профільними міжнародними настановами ISO/NIST/ENFSI щодо ідентифікації, збирання, збереження та аутентифікації цифрових доказів.

Практичний ефект методики проявляється у *скороченні часу* на опрацювання великих масивів даних, *уніфікації доказових пакетів* і *формуванні централізованої бази цифрових доказів*, що підвищує стійкість матеріалів до процесуального оскарження, полегшує судову оцінку та сприяє міжвідомчій і транскордонній кооперації (EIO/e-evidence).

Впровадження SOP для різних каналів даних (відео/фото, акустика, телеком-логи, супутникові знімки/UAV, OSINT) у поєднанні з вимогами до хешування, підписування й журналювання дій створює стандартизовану «дорогу доказу» від моменту фіксації до судового розгляду.

Запропонований блок *метрик та валідації* (precision, recall, F1, FPR, FNR із довірчими інтервалами) і процедура *міжвідомчої верифікації* підсилюють відтворюваність результатів та їхню доказову надійність, уможливлюючи змагальну перевірку стороною захисту відповідно до вимог ст. 6 Конвенції.

Разом із тим окреслено ключові *умови практичної імплементації*: гармонізація внутрішніх процедур із актами ЄС щодо електронних доказів (у т. ч. щодо меж і механізмів доступу, обсягу даних і контролю суду); запровадження єдиних форматів доказових пакетів і реєстрів; політика управління доказовими даними (ролі/доступи, ретенція/мінімізація, аудит, реагування на інциденти); регулярні DPIA/PIA з огляду на вимоги ePrivacy/GDPR. Для органів досудового розслідування очікуваними є *раціоналізація ресурсів* і зниження частки ручних операцій, для судів – підвищення структурованості матеріалів і якості мотивування рішень, для міжнародної взаємодії – *сумісність* форматів і процедур з вимогами міжнародних юрисдикцій.

Подальші напрями роботи полягають у розгортанні *нейромережевих і математичних модулів* реконструкції подій (за неповними даними), розширенні відкаліброваних бенчмарків для типових задач (класифікація типів ураження за відео/акустикою, кореляція телеком-логів із сенсорними подіями), удосконаленні процедур аудиту алгоритмів і міжвідомчої верифікації, а також у доопрацюванні законодавчих і відомчих актів для повномасштабної інтеграції SOP і реєстрів цифрових доказів.

Методика створює цілісну рамку легітимного використання результатів мультисенсорного спостереження у доказуванні воєнних злочинів, забезпечує узгодженість національної практики з європейськими стандартами та підвищує шанси на ефективне притягнення винних до відповідальності на національному й міжнародному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19
5. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022
6. Про затвердження Указу Президента «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2102-20
7. Rome Statute of the International Criminal Court, 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_588
8. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land (Hague), 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_222
9. Geneva Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War, 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_154
10. Additional Protocol I to the Geneva Conventions, 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_199
11. Additional Protocol II to the Geneva Conventions, 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_200
12. Directive 2014/41/EU regarding the European Investigation Order in criminal matters. OJ L 130, 01.05.2014, p. 1–36. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/41/oj/eng
13. Regulation (EU) 2023/1543 on European Production Orders and European Preservation Orders for electronic evidence. OJ L 191, 28.07.2023, p. 118–180. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1543/oj/eng
14. Directive (EU) 2023/1544 on designated establishments and legal representatives for gathering electronic evidence in criminal proceedings. OJ L 191, 28.07.2023, p. 181–190. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2023/1544/oj/eng
15. Directive 2002/58/EC (ePrivacy). OJ L 201, 31.07.2002, p. 37–47. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2002/58/oj/eng
16. Regulation (EU) 2016/679 (GDPR). OJ L 119, 04.05.2016, p. 1–88. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng
17. Court of Justice of the EU, Case C-670/22, M.N. (EncroChat), Grand Chamber, 30.04.2024. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-670/22
18. CJEU, Case C-746/18, H.K. v Prokuratuur, Grand Chamber, 02.03.2021. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-746/18
19. CJEU, Joined Cases C-511/18, C-512/18, C-520/18, La Quadrature du Net and Others, Grand Chamber, 06.10.2020. URL: https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=232084&doclang=en
20. CJEU, Joined Cases C-793/19 & C-794/19, SpaceNet AG; Telekom Deutschland GmbH, Grand Chamber, 20.09.2022. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-793/19
21. CJEU, Case C-140/20, G.D. v Commissioner of the Garda Síochána, Grand Chamber, 05.04.2022. URL: https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-140/20
22. ECtHR [GC]. Roman Zakharov v. Russia, no. 47143/06, 04.12.2015. HUDOC: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159324
23. ECtHR [GC]. Big Brother Watch and Others v. the United Kingdom, nos. 58170/13, 62322/14, 24960/15, 25.05.2021. HUDOC: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210077

24. ECtHR [GC]. Centrum för Rättvisa v. Sweden, no. 35252/08, 25.05.2021. HUDOC: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210078

25. ECtHR. Benedik v. Slovenia, no. 62357/14, 24.04.2018. HUDOC: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-182455

26. ECtHR. Teixeira de Castro v. Portugal, no. 25829/94, 09.06.1998. HUDOC: h ttps://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58193

27. Верховний Суд (ККС). Постанова від 20.02.2018 у справі № 750/4139/15-к. ЄДРСР № 72460327. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72460327

28. Верховний Суд (ККС). Постанова від 30.09.2020 у справі № 563/1118/16-к. ЄДРСР № 91998609. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91998609

29. Верховний Суд (ККС). Постанова від 04.06.2025 у справі № 686/20198/22. ЄДРСР № 128309294. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128309294

30. Верховний Суд (ККС). Постанова від 04.09.2019 у справі № 369/3713/18. ЄДРСР № 84120855. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/84120855

31. Deutschland. Strafprozessordnung, § 100b – Online-Durchsuchung. URL: https://dejure.org/gesetze/StPO/100b.html

32. Code de procédure pénale (France), art. 706-102-1 (De la captation des données informatiques). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000038311624

33. España. Ley Orgánica 13/2015, de 5 de octubre (modificación de la LECrim). BOE núm. 239, 06/10/2015. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2015-10725

34. OHCHR. The Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/2024-01/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf

35. ISO/IEC 27037:2012. Information technology – Security techniques – Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence. URL: https://www.iso.org/standard/44381.html

36. ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 (IDT). Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови щодо ідентифікації, збирання, одержання та збереження цифрових доказів. Набув чинності 01.01.2019. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=74978

37. NIST Special Publication 800-101 Rev. 1. Guidelines on Mobile Device Forensics. 2014. URL: https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/specialpublications/nist.sp.800-101r1.pdf

38. NIST Special Publication 800-86. Guide to Integrating Forensic Techniques into Incident Response. 2006. URL: https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/legacy/sp/nistspecialpublication800-86.pdf ; Card: https://csrc.nist.gov/pubs/sp/800/86/final

39. ENFSI. Best Practice Manual for Digital Image Authentication. ENFSI-BPM-DI-003-1, 2021. URL: https://enfsi.eu/wp-content/uploads/2021/10/BPM_Image-Authentication_ENFSI-BPM-DI-003-1.pdf

40. Casey, E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers, and the Internet. 3rd ed. Waltham, MA: Academic Press. 2011. 840 p.URL: https://www.oreilly.com/library/view/digital-evidence-and/9780123742681/

41. Casey, E. (ed.). Handbook of Digital Forensics and Investigation. Amsterdam–Boston: Academic Press, 2009. xxvi, 567 p. URL: https://archive.org/details/handbookofdigita0000case

42. Mason, S.; Seng, D. (eds.). Electronic Evidence. 4th ed. London: University of London Press/IALS, 2017. 422 p. URL: https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/39391

43. Mason, S.; Seng, D. (eds.). Electronic Evidence and Electronic Signatures. 5th ed. London: University of London Press, 2021. 604 p. URL: https://library.oapen.org/bitstream/20.500.12657/55755/1/9781911507246.pdf

44. Franssen, V.; Tosza, S. (eds.). The Cambridge Handbook of Digital Evidence in Criminal Investigations. Cambridge: Cambridge University Press. 2025. 608 p. DOI: 10.1017/9781009049771. URL: https://doi.org/10.1017/9781009049771

45. Gillett, M.; Fan, W. Expert Evidence and Digital Open Source Information: Bringing Online Evidence to the Courtroom. Journal of International Criminal Justice. 2023. 21(4). P. 661–693. DOI: 10.1093/jicj/mqad050.URL: https://doi.org/10.1093/jicj/mqad050

46. Qureshi, S. M.; Saeed, A.; Almotiri, S. H.; Ahmad, F.; Al Ghamdi, M. A. Deepfake forensics: a survey of digital forensic methods for multimodal deepfake identification on social media. *PeerJ Computer Science*. 2024. **10**. e2037. DOI: 10.7717/peerj-cs.2037. URL: https://doi.org/10.7717/peerj-cs.2037

47. Rössler, A.; Cozzolino, D.; Verdoliva, L.; Riess, C.; Thies, J.; Nießner, M. FaceForensics++: Learning to Detect Manipulated Facial Images. In: *ICCV 2019*. URL: https://openaccess.thecvf.com/content_ICCV_2019/papers/Rossler_FaceForensics_Learning_to_Detect_Manipulated_Facial_Images_ICCV_2019_paper.pdf

48. Cozzolino, D.; Verdoliva, L. Noiseprint: A CNN-Based Camera Model Fingerprint. *IEEE Transactions on Information Forensics and Security* 2020. 15. P. 144–159. DOI: 10.1109/TIFS.2019.2916364. URL: https://doi.org/10.1109/TIFS.2019.2916364

49. Бондар В. С.; Парфьонов В. Ю. Про особливості застосування новітніх технологій у документуванні та розслідуванні окремих видів воєнних злочинів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 6 (59). С. 118–123. DOI: 10.32782/pyuv.v6.2024.22. URL: http://pjv.nuoua.od.ua/v6_2024/24.pdf

50. Буняк В. Нацполіція використовуватиме новітні 3D-сканери для документування російських воєнних злочинів. *Детектор медіа (MediaSapiens)*, 25.11.2023. URL: https://ms.detector.media/withoutsection/post/33567/2023-11-25-natspolitsiya-vykorystovuvatyme-novitni-3d-skanery-dlya-dokumentuvannya-rosiyskykh-voiennykh-zlochyniv/

51. Засоби ураження російської агресії: Довідник / Є. О. Меленті та ін. Київ: НА СБУ, 2023. 142 с. URL: https://ssu.gov.ua/natsionalna-akademiia

52. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія. Харків: Арсіс ЛТД, 2007. 576 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/POGORECKIY_2007.pdf

53. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25. URL: https://pravoua.com.ua/uk/store/pravoukr/pravoukr_10_14/Pogoretskyi_10_14

54. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 63–79. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Pogoretskyi.pdf

55. Погорецький М. А., Лисаченко Є. І. Допустимість доказів у праві країн ЄС та його вплив на кримінальне судочинство України. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 3–4. С. 20–34. DOI: 10.17721/2413-5372.2022.3-4/20-34. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/Visnyk_Krim_Sud_3-4_22_231024_avt%20(2)-20-34.pdf

56. Погорецький М. А. Застосування новітніх технологій у розслідуванні та доказуванні воєнних злочинів (проблемні питання). *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 3–4. С. 84–102. DOI: 10.17721/2413-5372.2023.3-4/84-102. URL: https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/485

57. Погорецький М. А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4 (ч. 3). С. 269–279. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.04.3.40. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/08/42-2.pdf

58. Пчеліна О., Фоміна Т. Особливості проведення огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України. *Науковий вісник ДДУВС*. 2023. № 2. С. 254–258. URL: https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/660

59. Чернявський С. С., Присяжний В. І., Стрільців О. М. та ін.; за заг. ред. М. С. Цуцкірідзе. Застосування космічних і геоінформаційних технологій під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень: методичні рекомендації. Київ: НАВС, 2023. 92 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/02907f6a-e6b8-47b8-aa5d-9a747b24a7d3

60. Yevseiev, S.; Milevskyi, S.; Melenti, Y.; Voitko, O.; Aleksieiev, M.; Morklyanyk, B.; Povaliaiev, S.; Shvorak, R.; Sevriukova, Y.; Rykov, D. Development of a method for assessing the society national security level based on the triple helix concept. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2025. 4(4) (136): 32–45. DOI: https://doi.org/10.15587/1729-4061.2025.337398. URL: https://journals.uran.ua/eejet/article/view/337398

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

СТАРЕНЬКИЙ О. С.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінальної юстиції
(Національна академія внутрішніх справ)
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.13
DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.1.37

ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ СЛІДЧИМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАКОНУ УКРАЇНИ № 4359-IX

У статті досліджено актуальні проблеми отримання доказів слідчими Національної поліції України шляхом проведення слідчих (розшукових) дій в ізоляторах тимчасового тримання. Зазначено, що в ситуації, коли Україна перебуває в умовах збройної агресії, ефективність досудового розслідування набуває не лише кримінального процесуального, а й стратегічного значення. Ізолятори тимчасового тримання в цій системі слугують ключовим логістичним і процесуальним елементом, що забезпечує оперативний доступ до осіб, щодо яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, та дозволяє своєчасно проводити слідчі (розшукові) та негласні слідчі дії з метою отримання доказів у кримінальному провадженні.

Посилену увагу зосереджено на аналізі потенційних ризиків, пов'язаних з набуттям чинності Закону України № 4359-IX, який обмежує повноваження Національної поліції України щодо утримання в ізоляторах тимчасового тримання осіб, узятих під варту, обвинувачених і засуджених. У статті обґрунтовано, що такі законодавчі зміни суперечать положенням чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про попереднє ув'язнення», оскільки створюють нормативну колізію та правову невизначеність, що ускладнює реалізацію повноважень слідчих Національної поліції України щодо отримання доказів у кримінальному провадженні. Доведено, що така ситуація порушує принцип верховенства права й може призвести до неоднозначного тлумачення відповідних норм на практиці.

Наведено аргументи щодо відповідності практики утримання осіб в ізоляторах тимчасового тримання міжнародним стандартам, а також констатовано логістичну перевагу ізоляторів тимчасового тримання над слідчими ізоляторами, зокрема з огляду на територіальну наближеність, кращу технічну оснащеність і можливість оперативного реагування.

Визначено проблеми, пов'язані з перевантаженістю слідчих Національної поліції України, ризиками неможливості отримання чи втрати доказів під час ускладненого доступу до підозрюваних, особливо в прифронтових регіонах, де обмежені можливості переміщення через пошкоджену інфраструктуру. Зауважено, що ізолятори тимчасового тримання забезпечують можливість реалізації заходів забезпечення безпеки для потерпілих і свідків, що також є критично важливим для отримання доказів, які відповідають вимогам допустимості, достовірності й належності.

Обґрунтовано доречність рішення Президента України щодо застосування вето до Закону № 4359-IX та запропоновано комплекс законодавчих змін з урахуванням положень Закону України «Про попереднє ув'язнення» та Кримінального процесуального кодексу України для збереження й нормативного

закріплення повноважень поліції щодо утримання в ізоляторах тимчасового тримання окремих категорій осіб у випадках, зумовлених потребами досудового розслідування. Такі зміни сприятимуть ефективності кримінального провадження в умовах воєнного стану, зокрема створять належні умови для своєчасного отримання слідчими Національної поліції України доказів у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *отримання доказів, ізолятори тимчасового тримання, слідчі ізолятори, досудове розслідування, слідчі, Національна поліція України.*

Starenkyi O. S. Challenges in the Collection of Evidence by Investigators of the National Police of Ukraine in the Context of the Implementation of Law of Ukraine № 4359-IX

The article examines the pressing issues surrounding the collection of evidence by investigators of the National Police of Ukraine through the conduct of investigative (search) actions in temporary detention facilities. The author emphasizes that in the context of ongoing armed aggression against Ukraine, the effectiveness of pre-trial investigation carries not only criminal procedural, but also strategic importance. Temporary detention facilities, within this framework, serve as a crucial logistical and procedural element that ensures timely access to individuals who have been placed in custody as a preventive measure, enabling investigators to conduct investigative and covert investigative actions aimed at gathering evidence in criminal proceedings.

Special emphasis is placed on analyzing the potential risks associated with the entry into force of the Law of Ukraine № 4359-IX, which restricts the powers of the National Police of Ukraine to detain arrested, accused, and convicted persons in temporary detention facilities. The article argues that such legislative changes contradict the provisions of existing Ukrainian legislation, in particular the Law of Ukraine "On Pre-Trial Detention," as they create legal conflicts and normative uncertainty, impeding the ability of investigators of the National Police of Ukraine to effectively carry out their duties in collecting evidence. It is substantiated that this situation undermines the principle of the rule of law and may result in inconsistent interpretation and application of relevant norms in practice.

The article provides arguments supporting the compliance of temporary detention facilities with international standards and highlights their logistical advantages over pre-trial detention centers, particularly in terms of territorial proximity, improved technical capacity, and responsiveness.

Furthermore, the article addresses challenges linked to the overload of National Police investigators and the potential loss or inaccessibility of evidence due to limited interaction with suspects-especially in frontline areas where infrastructural damage impedes transportation and mobility. The author also notes that temporary detention facilities enable the implementation of protective measures for victims and witnesses, which is essential for collecting evidence that meets standards of admissibility, credibility, and procedural relevance.

In conclusion, the author supports the decision of the President of Ukraine to veto Law № 4359-IX and proposes a comprehensive set of legislative amendments to harmonize the existing framework with the provisions of the Law of Ukraine "On Pre-Trial Detention" and the Criminal Procedure Code of Ukraine. Such amendments would preserve and formally recognize the powers of the police to hold certain categories of individuals in temporary detention facilities in cases dictated by the needs of pre-trial investigation. These changes would contribute to the efficiency of criminal proceedings during martial law and ensure timely evidence collection by the National Police of Ukraine.

Key words: *obtaining evidence, temporary detention facilities, pre-trial detention centers, pre-trial investigation, investigators, National Police of Ukraine.*

Вступ. Забезпечення своєчасності отримання доказів слідчими Національної поліції України є однією з ключових умов досягнення ефективності в кримінальному провадженні. Особливого значення ця проблема набуває в умовах воєнного стану, коли органи Національної поліції України функціонують у складному безпековому середовищі, а оперативність і повнота здійснення ними досудового розслідування кримінальних правопорушень мають не лише процесуальне, а й стратегічне значення для забезпечення завдань і мети кримінального провадження.

У таких умовах особливу роль для потреб досудового розслідування, зокрема кримінального процесуального доказування, відіграють ізолятори тимчасового тримання (ІТТ), які забезпечують слідчим Національної поліції України оперативний доступ до осіб, щодо яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, а також можливість проведення стосовно таких осіб комплексу відповідних слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій з метою отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів у кримінальному провадженні.

Водночас можливі[1] законодавчі зміни, пов'язані з прийняттям Закону України № 4359-IX від 16 квітня 2025 року «Про внесення змін до статті 196 Кримінального процесуального кодексу України та деяких законів України щодо удосконалення процедури забезпечення заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (Закон № 4359-IX) [1], про які ми вже частково згадували раніше у своїх наукових дослідженнях [2], істотно змінюють правовий режим функціонування ІТТ, що може призвести до ускладнення, затримки чи неможливості отримання доказів у кримінальному провадженні та, як наслідок, не забезпечення ефективності як безпосередньо кримінального процесуального доказування, так і всього досудового розслідування.

Постановка завдання. Проблемні питання отримання доказів у кримінальному провадженні, правовий статус ІТТ під час здійснення досудового розслідування у своїх наукових працях досліджували такі вітчизняні фахівці, як Ю. П. Аленін, І. В. Басиста, І. Г. Богатирьов, В. К. Весельський, Н. В. Глинська, І. В. Гловюк, В. Г. Гончаренко, В. О. Гринюк, М. Л. Грібов, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, Д. М. Мірковець, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва, О. В. Таран, О. С. Тарасенко, О. Ю. Татаров, Л. Д. Удалова, В. І. Фаринник, С. С. Чернявський, А. М. Черняк, М. С. Цуцкірідзе, А. В. Шевчишен, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та ін. Водночас питання отримання доказів слідчими Національної поліції України в умовах воєнного стану в контексті застосування положень Закону № 4359-IX залишилося поза увагою правників.

Отже, завданням статті є дослідження проблемних питань отримання доказів слідчими Національної поліції України в умовах воєнного стану в контексті реалізації Закону України № 4359-IX та надання науково обґрунтованих пропозицій щодо їх вирішення.

Результати дослідження. На підставі результатів проведеного аналізу норм чинного законодавства України можна дійти висновку, що повноваження Національної поліції України щодо використання ІТТ в кримінальному провадженні закріплені на рівні відповідних законодавчих актів, а також підзаконних нормативно-правових актів системи Міністерства внутрішніх справ України.

Так, зокрема, ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» передбачено, що поліція відповідно до покладених на неї завдань: здійснює конвоювання осіб, затриманих за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, узятих під варту, обвинувачених або засуджених до позбавлення волі, а також охороняє їх у залі суду. Причому перелік місцевих загальних судів, відповідних установ попереднього ув'язнення (крім гауптвахт) та ізоляторів тимчасового тримання, з/до яких поліція здійснює конвоювання таких осіб, визначає Міністр внутрішніх справ України (п. 37); у випадках, передбачених законом, утримує

[1] Президентом України застосовано вето до Закону № 4359-IX та запропоновано низку пропозицій, направлених на вирішення проблемних питань реалізації відповідного закону, які не були розглянуті Верховною Радою України на день публікації статті.

в ізоляторах тимчасового тримання осіб, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, осіб, стосовно яких як запобіжний захід застосовано тримання під вартою, осіб, підданих адміністративному арешту, а також обвинувачених і засуджених (п. 38) [3].

Слід зауважити, що відповідні повноваження були надані Національній поліції України порівняно нещодавно – у березні 2022 року, у межах реалізації положень Закону України № 2123-IX «Про внесення змін до законів України "Про Національну поліцію" та "Про Дисциплінарний статут Національної поліції України" з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану» (Закон № 2123-IX) [4].

Установами для тримання осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою або до яких застосовано тимчасовий чи екстрадиційний арешт, згідно з ч. 1 ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення», є слідчі ізолятори Державної кримінально-виконавчої служби України (СІЗО), гауптвахти Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. В окремих випадках, що визначаються потребою в проведенні ***слідчих дій*** *(виділ. мною – О. С.)*[2], ці особи можуть перебувати в ІТТ [5], які функціонують також у системі органів Національній поліції України.

Зауважимо, що Закон України «Про попереднє ув'язнення», як і інші законодавчі акти України [1; 3; 4], не визначають поняття ІТТ. Його правова сутність розкривається в Інструкції із забезпечення режиму тримання та охорони осіб, які утримуються в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції України, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 25 вересня 2023 року № 777 (Інструкція № 777), у п. 2 розділу 1 якої визначено поняття ІТТ як структурні підрозділи територіальних органів поліції, які призначені для тимчасового тримання осіб, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, осіб, стосовно яких як запобіжний захід застосовано тримання під вартою, осіб, підданих адміністративному арешту, а також засуджених до позбавлення волі [6].

Деталізацію відповідних положень надалі відображено в п. 1 розділу 2 Інструкції № 777, де зазначено, що в ІТТ утримуються особи:

1) затримані в порядку ст. 208 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), у тому числі які розшукуються іноземною державою у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення, на строк не більше шістдесяти годин з моменту затримання;

2) затримані в порядку ст. 191 КПК України на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу, на строк не більше тридцяти шести годин з моменту затримання;

3) затримані в порядку ст. 15^1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» на строк до розгляду слідчим суддею, судом клопотання про обрання запобіжного заходу стосовно цієї особи;

4) стосовно яких як запобіжний захід обрано взяття під варту, у разі відсутності можливості здійснити конвоювання особи до СІЗО, до передачі конвою для перевезення до СІЗО; у разі необхідності проведення слідчих (розшукових) дій, а також у разі наявності рішення компетентного органу іноземної держави про взяття особи під варту або призначення їй покарання у виді позбавлення волі не більше трьох діб;

5) засуджені до позбавлення волі, до передачі конвою для перевезення до СІЗО, а також у разі необхідності проведення слідчих (розшукових) дій не більше трьох діб;

6) затримані у випадках, передбачених ч. 3 ст. 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення, на строк до трьох діб;

7) затримані у випадках, передбачених п. 4 ч. 1 ст. 298^2 КПК України, на строк до 24 годин;

8) стосовно яких рішенням суду застосовано адміністративний арешт [6].

---

[2] Словосполучення «слідчі дії» не узгоджується з положеннями Кримінального процесуального кодексу України, який оперує категорією «слідчі (розшукові) дії».

Попри те, що повноваження утримувати в ІТТ затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень осіб, стосовно яких як запобіжний захід застосовано тримання під вартою, осіб, підданих адміністративному арешту, а також обвинувачених і засуджених, були надані Національній поліції України лише в березні 2022 року, Законом № 4359-IX вносяться зміни до п. 38 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію», відповідно до яких поліція уповноважена лише буде утримувати в ІТТ осіб, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, осіб, підданих адміністративному арешту. Тобто, з Закону України «Про Національну поліцію» виключається повноваження поліції утримувати в ІТТ осіб, стосовно яких як запобіжний захід застосовано тримання під вартою, а також обвинувачених і засуджених.

Слід зазначити, що реалізація положень Закону № 4359-IX створюватиме об'єктивні загрози в діяльності слідчих Національної поліції України під час здійснення досудового розслідування через його неузгодженість з положеннями інших законодавчих актів України та їх невідповідність потребам правозастосовної практики, що негативно відображатиметься на ефективності здійснення кримінального провадження в частині забезпечення своєчасності отримання доказів під час здійснення досудового розслідування, у тому числі в умовах воєнного стану, або ж призводитиме до ризиків їх втрати. Зазначений висновок обумовлений таким:

1. Правова неузгодженість. Нові зміни до п. 38 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» суперечать положенням ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення». Тобто у випадку набуття чинності вказаних змін виникне правова колізія між двома Законами України, зокрема:

Законом України «Про Національну поліцію», з якого виключаються повноваження Національної поліції України утримувати в ІТТ осіб, стосовно яких як запобіжний захід застосовано тримання під вартою, що автоматично позбавляє слідчих процесуальних інструментів проводити в умовах ІТТ відносно цих осіб відповідні слідчі (розшукові) дії для отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів у кримінальному провадженні;

Законом України «Про попереднє ув'язнення», в якому залишається нормативна можливість проведення в ІТТ слідчих (розшукових) дій.

Водночас за відсутності спеціального механізму вирішення колізій між законами однакової юридичної сили обсяг повноважень Національної поліції України щодо використання ІТТ для проведення слідчих (розшукових) дій з метою отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів у кримінальному провадженні набуває ознак правової невизначеності. Це суперечить вимогам ст. 8 Конституції України [8], яка закріплює принцип верховенства права, зокрема його складові – правову визначеність, ясність і передбачуваність нормативного регулювання. У такій ситуації зростає ризик неоднозначного тлумачення та застосування норм як органами досудового розслідування, так і судами, що потенційно підриває конституційну гарантію єдності правозастосування.

2. Відповідність міжнародним стандартам. Хоча й окремі практичні працівники вважають, що делегування пенітенціарних повноважень органам поліції не узгоджується з європейськими підходами до поділу владних повноважень з огляду на те, що утримання відповідних осіб належить до компетенції Державної кримінально-виконавчої служби, мусимо зазначити, що в умовах кримінального провадження ІТТ фактично стає невіддільною гарантією забезпечення кримінального процесуального доказування. Їх використання не суперечить міжнародним стандартам у сфері захисту прав людини:

Європейські пенітенціарні норми. Підходи, закладені в Європейських тюремних правилах (Recommendation Rec (2006) 2 Комітету Міністрів держав-учасниць) [8], зокрема положення про «пропорційність режиму до ступеня ризику та потреб слідства» – допускають короткострокове утримання у відомчих установах, якщо це обумовлено процесуальною необхідністю та належно контролюється;

Mandela Rules. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели)[3] не містять застережень щодо інституційної належності короткотермінових місць тримання, фокусуючись натомість на гарантіях гідних умов, доступу до медичної допомоги та механізмах подання скарг [9];

Доктрина CPT. Європейський комітет із запобігання катуванням (CPT) у численних своїх звітах [10] визнає, що короткотермінові поліцейські ізолятори можуть бути прийнятним середовищем, якщо дотримано мінімальні стандарти площі, освітлення, вентиляції й забезпечено цілодобове відеоспостереження.

Слід зазначити, що в останні роки в багатьох підрозділах поліції вдалося досягти належних умов забезпечення прав і законних інтересів утримуваних осіб завдяки міжнародній технічній допомозі, покращенню матеріально-технічної бази, проведення ремонту камерних приміщень, забезпечення достатніми камерами відеоспостереження, впровадження в кожному ІТТ посад інспекторів з дотримання прав затриманих осіб і системи тренінгів щодо дотримання прав людини та етики роботи із затриманими. Натомість реалізація аналогічних стандартів у СІЗО значно ускладнена через їхню перевантаженість, жорсткіший режим утримання, більшу кількість і гетерогенність контингенту ув'язнених, що фактично знижує можливості слідчих Національній поліції України своєчасно проводити слідчі (розшукові) дії для отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів у кримінальному провадженні. З огляду на ці чинники, ризик спотворення або втрати доказів, а також погіршення доступу слідчих Національній поліції України до підозрюваних у СІЗО, є значно вищим, ніж в ІТТ.

У цьому контексті доцільно звернути увагу на те, що нині в усіх ІТТ успішно впроваджена система «Custody Records» [11], яка є сучасним інструментом електронного документування, аудіо- та відеофіксації всіх подій, пов'язаних із поміщенням особи до ІТТ. Її запровадження стало одним із ключових елементів не лише підвищення стандартів захисту прав людини, але й забезпечення отримання доказів у кримінальному провадженні, які відповідають критеріям допустимості та достовірності. Особливу цінність система «Custody Records» становить у контексті проведення слідчих (розшукових) дій відносно осіб, які були затримані та поміщені до ІТТ, оскільки саме в цей часовий проміжок слідчі отримують найважливішу інформацію, що може бути визнана доказом у кримінальному провадженні. Наявність відеофіксації дій слідчого, прокурора, захисника, медичного працівника та інших осіб за допомогою системи «Custody Records» дозволяє забезпечити як прозорість процесу отримання доказів, так і верифікацію добровільності наданої інформації, що особливо важливо для дотримання стандартів допустимості доказів, передбачених ст. 86 КПК України. Крім того, «Custody Records» фіксує час і умови проведення слідчих (розшукових) дій, дозволяє перевірити чи були дотримані процесуальні гарантії особи, яка перебуває під вартою. Тобто, система «Custody Records» відіграє подвійне призначення – з одного боку, гарантує дотримання прав осіб, що утримуються в ІТТ, а з іншого – підвищує достовірність, належність і допустимість доказів, отриманих в умовах ІТТ.

3. Завантаженість СІЗО та логістична дестабілізація. Набрання чинності Закону № 4359-IX матиме наслідком обов'язкового переміщення всіх ув'язнених осіб з ІТТ Національної поліції України до СІЗО показник завантаженості яких наразі досягає 90–95% і які переважно знаходяться в обласних центрах на віддаленій відстані від органів досудового розслідування, судах на відміну від ІТТ, кількість яких значно переважає в Україні і які територіально наближені до органів досудового розслідування та судах у відповідних регіонах. Зауважимо, що наразі в системі ДКВС функціонує 27 СІЗО, а в структурі Національної поліції України налічується 95 ІТТ, з них реально функціонують 68, діяльність 27 ІТТ

[3] Правила Нельсона Мандели – це Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, затверджені Генеральною Асамблеєю ООН у 2015 році, які встановлюють міжнародні стандарти гуманного поводження з особами, позбавленими волі. Водночас ці правила не мають обов'язкової сили, але вважаються еталоном для національного законодавства і пенітенціарної практики. Їхня мета – забезпечити гідність, права людини і рівне ставлення до всіх осіб, які перебувають під вартою.

тимчасово призупинено через необхідність проведення ремонтних робіт, перебування в зоні проведення бойових дій, пошкодження відповідних будівель. Втрата цієї можливості для слідчих Національній поліції України може призвести до суттєвого зменшення ефективності досудового розслідування, затягування процесу отримання доказів або неможливості перевірки вже отриманих доказів, а в окремих випадках – до їх втрати.

Крім того, віддаленість СІЗО від органів досудового розслідування і судів призведе до затримок у виконанні судових ухвал про участь підозрюваних та обвинувачених у процесуальних діях. Це не лише ускладнить своєчасність отримання доказів у кримінальному провадженні, а й створить передумови для оскарження бездіяльності відповідних суб'єктів кримінального провадження й настання ризиків можливого невиконання судових рішень, що тягне за собою кримінальну відповідальність відповідно до ст. 382 Кримінального кодексу України.

Результати аналізу слідчо-судової практики за 2024 рік підтверджують цю тенденцію: у 27 % випадків несвоєчасне виконання ухвал про доставляння підозрюваних до суду було зумовлено відсутністю або запізненням конвою з СІЗО. Водночас аналогічний показник для ІТТ становив лише 8 %, що свідчить про високу логістичну ефективність і мобільність ІТТ, а також про їх значно більшу спроможність забезпечити оперативний доступ до осіб для проведення відносно них відповідних слідчих (розшукових) дій з метою отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів у кримінальному провадженні.

3. Оперативність отримання доказів. Централізована система утримання осіб в ІТТ забезпечує можливість оперативного доступу слідчих Національної поліції України до підозрюваних для застосування відносно них відповідних слідчих (розшукових) дій, під якими ми, спираючись на наукові розробки окремих вітчизняних вчених [12; 13; 14; 15 та ін.], а також власні дослідження [16; 17 та ін.], розуміємо заходи, що складаються з сукупності пошуково-пізнавальних, розшукових та посвідчувальних прийомів, проводяться уповноваженими кримінальним процесуальним законодавством суб'єктами у визначеному для кожного з них порядку із застосуванням заходів державного процесуального примусу з метою пошуку, виявлення (встановлення), вилучення й закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальному провадженні або перевірки вже отриманих доказів чи здійснення розшуку осіб.

Слідчі (розшукові) дії, бувши засобами кримінального процесуального доказування, належать до способів отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів у кримінальному провадженні.

Результати проведеного аналізу матеріалів правозастосовної практики свідчать про те, що основними слідчими (розшуковими) діями, що проводяться слідчими Національної поліції України в умовах ІТТ, є: допит, пред'явлення впізнання, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, слідчий експеримент. Зауважимо, що найвищі показники отримання за допомогою слідчих (розшукових) дій доказів, що відповідають вимогам достовірності та належності, спостерігаються у перші години після затримання підозрюваного, коли слідчі й оперативні підрозділи мають безпосередній доступ до особи, яка утримується в ІТТ. Крім того, камерний фонд ІТТ дозволяє технічно простіше використовувати відповідні негласні засоби отримання доказів та виключають випадковий витік інформації. Переміщення ж відповідних осіб до перенавантажених СІЗО значно збільшуватиме час між процесуальними рішеннями та процесом їх виконання, що негативно впливатиме на ефективність здійснення досудового розслідування, у тому чисті своєчасність отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів у кримінальному провадженні.

4. Завантаженість слідчих. Попри те, що в умовах сьогодення середнє навантаження на одного слідчого Національної поліції України становить понад 300 кримінальних проваджень (в окремих регіонах цей показник становить 400–600 кримінальних проваджень), у яких він здійснює досудове розслідування, під час реалізації положень Закону № 4359-IX суттєво збільшиться навантаження на слідчих Національної поліції України. Насамперед це буде зумовлено неможливістю оперативно ініціювати або здійснювати слідчі

(розшукові) дії щодо таких осіб безпосередньо в ІТТ, що нині забезпечує належну інтенсивність і безперервність кримінального процесуального доказування.

Переміщення ж таких осіб до СІЗО, які переважно розташовані в обласних центрах, створить додаткове навантаження на слідчих Національної поліції України, збільшить часові витрати, а також ускладнить координацію між органами досудового розслідування та прокуратури, конвойною службою й установами попереднього ув'язнення. Крім того, суттєво зросте обсяг документообігу, оскільки кожне переміщення потребуватиме оформлення додаткових процесуальних документів і супровідних матеріалів, що відволікатиме слідчих від окреслених завдань.

З урахуванням надмірного навантаження на слідчих Національної поліції України це спричинить зниження якості досудового розслідування, оскільки слідчі будуть змушені працювати в умовах обмеженого часу, постійного тиску та дефіциту ресурсів, що суттєво підвищує ризик: процедурних помилок; формальних недоліків у фіксації фактичних даних та їх джерел, що можуть бути визнані доказами у кримінальному провадженні; порушення строків досудового розслідування.

5. Безпечність отримання доказів. В умовах воєнного стану, коли відповідні регіони України піддаються інтенсивним ракетним обстрілам і дроновим ударам з боку держави агресора, а транспортна інфраструктура зазнає системних пошкоджень, оперативне переміщення підозрюваних до СІЗО не завжди є можливим чи безпечним й створює суттєві ризики для неможливості забезпечення своєчасності отримання доказів у кримінальному провадженні чи взагалі їх втрати. Особливо критичною ця ситуація є у прифронтових регіонах, де час, необхідний для переміщення осіб, у декілька разів перевищує середній по країні. Це фактично унеможливлює своєчасний доступ слідчого чи прокурора до підозрюваного для проведення слідчих (розшукових) дій для отримання доказів у кримінальному провадженні.

ІТТ, на відміну від СІЗО, функціонують при територіальних органах поліції в межах адміністративно наближених центрів досудового розслідування, демонструють вищий рівень функціональної адаптивності до потреб воєнного стану. Завдяки розміщенню в безпосередній близькості до слідчих підрозділів Національної поліції такі установи дозволяють забезпечити швидкий доступ до затриманих осіб. Більшість таких установ вже оснащені належними системами охорони, захисними укриттями, резервними джерелами електроживлення, що забезпечує їх стабільне функціонування навіть у періоди повітряних тривог.

6. Своєчасність застосування заходів забезпечення безпеки. Оперативний доступ до осіб, які утримуються в ІТТ, забезпечує можливість своєчасно застосовувати відповідні заходи забезпечення безпеки щодо потерпілих і свідків, які надають показання, що можуть бути використані як докази для встановлення чи спростування обставин, що мають значення для кримінального провадження.

З огляду на високий ступінь ризиків впливу співучасників або організаторів злочинної діяльності на інших учасників кримінального провадження (зокрема потерпілих чи свідків), швидкість реалізації заходів забезпечення безпеки відіграє критичну роль у збереженні доказів та забезпеченні їх використання у кримінальному провадженні.

Територіальна наближеність ІТТ до органів досудового розслідування та судів, а також організаційна інтегрованість ІТТ в структуру Національної поліції України, створює належні передумови для реалізації механізмів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, без зайвих затримок та бюрократичних ускладнень. Зокрема, у таких умовах стає можливою своєчасна ізоляція підозрюваного від інших учасників кримінального провадження, організація конфіденційного допиту, обмеження контактів з третіми особами, а також оперативне інформування уповноважених органів про наявні загрози для потерпілих чи свідків.

Завдяки забезпеченню оперативного та контрольованого доступу до підозрюваних, можливості організації проведення своєчасних слідчих (розшукових) дій в умовах ІТТ, мінімізуються ризики зовнішнього тиску, спотворення показань або узгоджених версій між співучасниками для протидії слідству. Унаслідок цього досягається належний рівень

захищеності доказів, що відповідають критеріям достовірності, допустимості та належності у кримінальному провадженні.

Слід зосередити увагу на тому, що хоча й Верховна Рада України прийняла відповідний закон, Президентом України справедливо було застосовано до нього вето з огляду на те, що передбачені Законом № 4359-IX зміни до КПК України та Закону України «Про Національну поліцію» призведуть, на його думку, до: недотримання прав узятих під варту осіб, насамперед з огляду на неможливість забезпечення в СІЗО усіх узятих під варту осіб індивідуальним спальним місцем, що буде вбачатися як створення жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, умов тримання під вартою, та недотримання Україною вимог ст. 28 Конституції України й ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; неможливості здійснення досудового розслідування протягом розумних строків, а також проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій за участю узятих під варту осіб; подання до Європейського суду з прав людини численних заяв щодо порушення Україною прав і свобод, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод; необхідності здійснення додаткового фінансування з Державного бюджету України діяльності Національної поліції України, насамперед у зв'язку з потребою в систематичному конвоюванні взятих під варту осіб до територіальних (відокремлених) підрозділів Національної поліції України для проведення слідчих (розшукових) дій, збільшення внаслідок цього потреб у пально-мастильних матеріалах і кількості особового складу Національної поліції України, який залучатиметься до конвоювання [18].

Крім того, виявляється і внутрішня непослідовність законодавчих змін, що полягає у відсутності коригування прикінцевих та перехідних положень Закону України № 2123-IX, які продовжують визначати тимчасовий характер дії пункту 38 частини першої статті 23 Закону України «Про Національну поліцію», але вже в редакції Закону № 4359-IX.

Слід зазначити, що повноваження Національної поліції України щодо утримання в ІТТ осіб, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою, осіб, підданих адміністративному арешту, а також обвинувачених і засуджених, було запроваджено Законом № 2123-IX як тимчасовий захід, пов'язаний із забезпечення належних умов функціонуванням держави в умовах воєнного стану. Відповідно до п. 1 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону № 2123-IX зміни до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» діють виключно на період дії воєнного стану, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України, а також протягом 60 днів після його припинення чи скасування.

Таким чином, відсутність у Законі № 4359-IX змін до прикінцевих і перехідних положень Закону № 2123-IX зумовлює збереження тимчасового характеру дії п. 38 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» навіть у редакції Закону № 4359-IX. Така ситуація формує правову невизначеність щодо обсягу та тривалості дії делегованих поліції повноважень щодо утримання осіб в ІТТ, що суперечить вимогам принципу юридичної визначеності як складової верховенства права (ст. 8 Конституції України). У результаті виникає нормативна колізія, яка може мати істотні негативні наслідки для правозастосовної діяльності Національної поліції України, зокрема у частині реалізації ними повноважень щодо отримання доказів у кримінальному провадженні. В умовах воєнного стану, коли ефективність, оперативність і безперервність здійснення досудового розслідування мають критичне значення, така невизначеність створює додаткові загрози для досягнення ефективності кримінального процесуального доказування.

Висновки. Таким чином, однією з проблем отримання доказів слідчими національної поліції України в умовах воєнного стану в контексті реалізації Закону України № 4359-IX є позбавлення поліції повноважень утримувати в ІТТ осіб, стосовно яких як запобіжний захід застосовано тримання під вартою, а також обвинувачених і засуджених, що призведе до: формування неоднозначної практики через неузгодженість норм Закону № 4359-IX й Закону України «Про попереднє ув'язнення» та прикінцевими й перехідними положеннями

Закону № 2123-IX; дестабілізації ефективної взаємодії органів досудового розслідування та установ попереднього ув'язнення; перешкоджання своєчасності розкриття та розслідування кримінальних правопорушень; неможливості забезпечення своєчасності проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій стосовно осіб, щодо яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, й відповідно створення перешкод в оперативності отримання чи перевірки вже отриманих доказів, чи їх втрати; збільшення навантаження на слідчих і оперативних працівників органів досудового розслідування, співробітників установ попереднього ув'язнення; створення ризиків неможливості застосування до утриманих осіб своєчасних заходів забезпечення безпеки; зниження ефективності й оперативності здійснення досудового розслідування; виділення додаткових коштів з Державного бюджету України на конвоювання утриманих осіб.

У зв'язку з цим вважаємо цілком обґрунтованою позицію Президентом України щодо застосування вето до Закону № 4359-IX з пропозицією виключити з його змісту положення, якими вносяться зміни до п. 38 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію». Водночас з метою забезпечення відповідності Закону України «Про Національну поліцію» із Законом України «Про попереднє ув'язнення» з урахуванням вимог глави 20 КПК України пропонується п. 38 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» викласти в такій редакції: «*38) у випадках, передбачених законом, утримує в ізоляторах тимчасового тримання осіб, затриманих за вчинення кримінальних або адміністративних правопорушень, осіб, підданих адміністративному арешту, а також в окремих випадках, що визначаються потребою в проведенні слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою;*».

Крім того, пропонується уточнити редакцію другого речення ч. 1 ст. 4 Закону України «Про попереднє ув'язнення», зокрема: *«В окремих випадках, що визначаються потребою в проведенні слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій, ці особи можуть перебувати в ізоляторах тимчасового тримання».*

Також пропонуємо виключити тимчасовий характер (період воєнного стану та протягом 60 днів після його закінчення) п. 38 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» внесенням відповідних змін до прикінцевих і перехідних положень Закону № 2123-IX, що значно підвищить ефективність і безперервність здійснення кримінального провадження після закінчення правового режиму воєнного стану й створить належні умови для своєчасності отримання слідчими Національної поліції доказів у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до статті 196 Кримінального процесуального кодексу України та деяких законів України щодо удосконалення процедури забезпечення заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 16 квіт. 2025 р. № 4359-IX. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42626.

2. Старенький О. С. Забезпечення інституційного балансу у кримінальному судочинстві в контексті реалізації Закону України № 4359-IX. *Аналітично-порівняльного правознавства.* 2025. № 4. С. 302–310.

3. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.

4. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану : Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2123-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text.

5. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3352-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text.

6. Інструкція із забезпечення режиму тримання та охорони осіб, які утримуються в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції України : наказ Міністерства вну-

трішніх справ України від 25 верес. 2023 р. № 777. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2035-23#n4.

7. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

8. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць) від 12 лют. 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text.

9. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели). URL: https://www.unodc.org/res/justice-and-prison-reform/cpcj-prison-reform_html/UKR_final_Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf.

10. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) : General Report on the CPT's Activities. URL: https://www.coe.int/en/web/cpt/annual-reports?utm_source=chatgpt.com.

11. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24 трав. 2022 р. № 311. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text.

12. Погорецький М. А. Слідчі дії: поняття і класифікація. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 1. С. 142–148.

13. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія. Харків : Арсіс ЛТД, 2007. 576 с.

14. Сергєєва Д. Поняття та види слідчих (розшукових) дій за чинним КПК. *Право України*. 2013. № 11. С. 180–188.

15. Сергєєва Д. Б. Щодо визначення поняття слідчих (розшукових) дій за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 2. С. 52–56.

16. Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб’єкта доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика : монографія / за заг. ред. М. А. Погорецького. Київ : Алерта, 2016. 336 с.

17. Старенький О. С., Сергєєва Д. Б. Слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх: до визначення поняття. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 81–89.

18. Пропозиції Президента України до Закону про внесення змін до статті 196 Кримінального процесуального кодексу України та деяких законів України щодо удосконалення процедури забезпечення заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві від 8 трав. 2025 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/2a621c72-f0cf-4a67-a298-b04c2e757920.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.07.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.08.2025
Дата публікації: 26.09.2025

ЗМІСТ

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

БАБІЙ Ю. Ю. РОЛЬ ПРАВОВОЇ ДІАГНОСТИКИ В ОРГАНІЗАЦІЇ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВЛАДИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ.....3

БАКУМЕНКО А. В., ЗАГРЕБЕЛЬНА Н. А. ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І ПРАВОВІ ВИКЛИКИ У ДОБУ АВТОНОМНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....9

БОЙКО О. М. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТИ.....17

БОРОВИК А. В., ШИРА О. В. ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ ВИВЕЗЕННЯ, ЗНИЩЕННЯ ТА ПОГРАБУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКОЇ-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ.....23

ДЕРЕВ'ЯНКО А. І. ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: ВІД ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1920 РОКІВ.....30

ІРХА Ю. Б. КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР ЗМІЦНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР.....36

ЦИВІЛІСТИКА

АНАТІЙЧУК В. В., ФЕДРАК А. М. ФРАНЧАЙЗИНГ ЯК ДОГОВІРНА КОНСТРУКЦІЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: ДО ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ.....46

АНАТІЙЧУК В. В., ЧЕБОТАРЕНКО А.В. СУДОВА ПРАКТИКА ЩОДО ДОГОВОРІВ ФРАНЧАЙЗИНГУ: ВИКЛИКИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ КОНТЕКСТІ.....53

БОНДАР І. В. ЩОДО ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ В РЕЗУЛЬТАТІ ВЧИНЕННЯ НОТАРІАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НОТАРІУСОМ.....60

БОРИСЕНКО С. І. РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДОКАЗУВАННІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....66

ДЕЛЕДИВКА С. Г. СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНШІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПУБЛІЧНИХ ТОРГІВ.....72

КАРМАЗА О. О., КАРАЩУК К. Л. КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ В ПРОЦЕСІ МЕДІАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ.....82

КМЕТИК-ПОДУБІНСЬКА Х. І. БАЗИ ДАНИХ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ПРАВОМ ЄС.....88

КОЗИР О. О. ОНЛАЙН-МЕДІА ТА TELEGRAM ЯК СУЧАСНІ ДЖЕРЕЛА ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ.....94

КОРОЄД С. О. «ПРОДОВЖЕННЯ» МАТЕРІАЛЬНИХ І ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ НА ЧАС ДІЇ КАРАНТИНУ ТА ВОЄННОГО СТАНУ.....100

МАКУШЕВ П. В., МОСЕЙКО А. Г., МАКУШЕВ Є. П. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....105

ШМАТКОВ Д. І. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ TDM В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....113

ЯСИНОК М. М. ЕЛЕКТРОННІ ЗАСОБИ ДОКАЗУВАННЯ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....119

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

БОНДАР О. Г., ФЕДЧИШИН Д. В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПАТЕНТУВАННЯ У СФЕРІ БІОТЕХНОЛОГІЙ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ЩОДО ЗАХИСТУ МАЛОГО ФЕРМЕРСТВА 126

ЛИГІН О. В. ПОНЯТТЯ ТА МЕЖІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИДОБУВАННЯ ВУГЛЕВОДНІВ В УКРАЇНІ.....135

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

БАБЮК А. М. АДМІНІСТРАТИВНЕ РЕФОРМУВАННЯ МИТНИХ ОРГАНІВ В РАМКАХ «НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ДОХОДІВ ДО 2030 РОКУ».....142

БОНДАРЬ О. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....148

БУЛАТІН Д. О. ДОЦІЛЬНІСТЬ УПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ З ГРОМАДОЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ.....155

ГОРІНОВ П. В. ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....161

ГРИШИНА Н. В. ВПЛИВ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА НА ПРАВОТВОРЧУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ.....170

ІЛЬЄНКО В. Ю., ІЛЬЄНКО Д. Ю. ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ДОСКОНАЛЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ТА СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ НА ТЛІ РОЗВИТКУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ.....175

МАНЖУЛА А. А., СОКУРЕНКО О. А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ПУБЛІЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ: ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА, ПРОТИДІЯ ІНФОРМАЦІЙНИМ ЗАГРОЗАМ ТА ГАРАНТУВАННЯ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ....182

ПЕТРИЧЕНКО О. П. ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ПРИРОДНОГО ГАЗУ В УКРАЇНІ.....189

ПІДДУБНИЙ Д. І. КУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ.....198

ПІШТА В. І., ВІХЛЯЄВ М. Ю., ГЕРЕВИЧ М. О. ПІДВИЩЕННЯ ПРОЗОРОСТІ ОБРОБКИ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ..... 205

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ВИСОЦЬКИЙ Б. М. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ПРИ НАДАННІ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД..... 212

ДІДЕНКО О. В. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ АНТИКОНКУРЕНТНИМ УЗГОДЖЕНИМ ДІЯМ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ..... 219

КУЧЕР І. О. КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВІДНОСИНИ ЩОДО СПІВРОБІТНИЦТВА ІЗ МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ..... 228

НЕДІЛЬКО Я. В. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ КІБЕРПРАВОПОРУШЕНЬ (ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ)..... 236

ОМЕЛЬЧУК С. О., СИТНІК А. К., СОКОЛОВСЬКИЙ М. В. ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ТЕРОРИСТИЧНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ..... 244

ПОГОРЕЦЬКИЙ М. А., МЕЛЕНТІ Є. О. ДОКУМЕНТУВАННЯ АТАК ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА НА ОБ'ЄКТИ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНИ: МЕТОДИКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ МУЛЬТИСЕНСОРНИХ ДАНИХ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЙОГО РЕЗУЛЬТАТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДОКАЗУВАННІ..... 251

СТАРЕНЬКИЙ О. С. ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ СЛІДЧИМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАКОНУ УКРАЇНИ № 4359-IX..... 275

CONTENTS

DEVELOPMENT OF STATE AND LAW: ISSUES OF THEORY AND CONSTITUTIONAL PRACTICE

BABIY Yu. Yu. THE ROLE OF LEGAL DIAGNOSTICS IN THE ORGANIZATION OF MUNICIPAL AUTHORITIES IN MODERN UKRAINE.....3

BAKUMENKO A. V., ZAHREBELNA N. A. ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND LEGAL CHALLENGES IN THE AGE OF AUTONOMOUS TECHNOLOGIES.....9

BOYKO O. M. THE RIGHT TO A FAIR TRIAL: NATIONAL AND INTERNATIONAL ASPECTS.....17

BOROVYK A. V., SHYRA O. V. GENERAL LEGAL ASPECTS OF COMPENSATION FOR DAMAGES CAUSED BY THE REMOVAL, DESTRUCTION, AND LOOTING OF UKRAINIAN CULTURAL VALUES DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....23

DEREVIANKO A. I. HISTORICAL STAGES OF MIGRATION PROCESSES IN THE FORMATION OF UKRAINIAN STATEHOOD: FROM THE TRYPILLIA CULTURE TO THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1920.....30

IRKHA YU. B. CONSOLIDATION OF UKRAINIAN SOCIETY AS A KEY FACTOR IN STRENGTHENING NATIONAL STATEHOOD AND NATIONAL SECURITY OF UKRAINE: CONSTITUTIONAL AND LEGAL DIMENSION.....36

CIVILISTICS

ANATIICHUK V. V., FEDRAK A. M. FRANCHISING AS A CONTRACTUAL CONSTRUCTION IN CIVIL LAW: ON THE ISSUE OF LEGISLATIVE REGULATION.....46

ANATIICHUK V. V., CHEBOTARENKO A. V. JUDICIAL PRACTICE CONCERNING FRANCHISE AGREEMENTS: CHALLENGES OF LEGAL ENFORCEMENT IN NATIONAL AND INTERNATIONAL CONTEXTS. 53

BONDAR I. V., ON THE ISSUE OF STATE REGISTRATION OF RIGHTS AS A RESULT OF NOTARIAL PROCEEDINGS BY A NOTARY.....60

BORYSENKO S. I. THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EVIDENCE IN CIVIL PROCEEDINGS.....66

DELEDYVKA S. H. METHODS OF RIGHTS PROTECTION AND OTHER FEATURES OF CASE CONSIDERATION DURING PUBLIC AUCTIONS.....72

KARMAZA O. O., KARASHCHUK K. L. CONFLICT OF INTEREST IN THE MEDIATION PROCESS: PROBLEMS AND SOLUTIONS.....82

KMETYK-PODUBINSKA K. I. DATABASES AS AN OBJECT OF LEGAL PROTECTION UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE AND EU LAW.....88

KOZYR O. O. ONLINE MEDIA AND TELEGRAM AS CONTEMPORARY SOURCES OF INFORMATION DISSEMINATION.....94

KOROIED S. O. "EXTENSION" OF SUBSTANTIVE AND PROCEDURAL TERMS FOR THE DURATION OF QUARANTINE AND MARTIAL LAW.....100

MAKUSHEV P. V., MOSEIKO A. H., MAKUSHEV YE. P.
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE ENFORCEMENT SYSTEM
IN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION COUNTRIES:
CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS.....105

SHMATKOV D. I. LEGAL REGULATION OF TEXT AND DATA MINING
IN THE AGE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE.....113

YASYNOK M. M. ELECTRONIC MEANS OF EVIDENCE
AND THEIR FEATURES IN CIVIL PROCEEDINGS.....119

ECONOMIC LAW AND PROCEDURE

BONDAR O. H., FEDCHYSHYN D. V. LEGAL REGULATION OF PATENTING IN
THE FIELD
OF BIOTECHNOLOGY: EUROPEAN EXPERIENCE OF PROTECTION OF SMALL-
SCALE FARMING.....126

LYHIN O. V. THE CONCEPT AND LIMITS OF LEGAL REGULATION OF
HYDROCARBON PRODUCTION IN UKRAINE.....135

***ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE,
INFORMATION LAW***

BABIUK A. M. ADMINISTRATIVE REFORM OF CUSTOMS
AUTHORITIES WITHIN THE FRAMEWORK OF THE NATIONAL
REVENUE STRATEGY UNTIL 2030.....142

BONDAR O. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL INSTRUMENTS
FOR ACCESS TO PUBLIC INFORMATION.....148

BULATIN D. O. THE FEASIBILITY OF IMPLEMENTING POLICE-COMMUNITY
INTERACTION PROGRAMS IN MARTIAL LAW CONDITIONS WHEN
IMPLEMENTING PREVENTIVE ACTIVITIES BY THE POLICE USING
THE EXAMPLE OF GERMANY.....155

HORINOV P. V. THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE
AND LEGAL SUPPORT FOR YOUTH POLICY IN UKRAINE.....161

HRYSHYNA N. V. THE INFLUENCE OF THE PRINCIPLES
OF ADMINISTRATIVE LAW ON THE LAW-MAKING ACTIVITY
OF PUBLIC ADMINISTRATION.....170

ILIENKO V. Yu., ILIENKO D. YU. PROMISING DIRECTIONS FOR IMPROVING
COOPERATION BETWEEN STATE AND JUDICIAL AUTHORITIES IN UKRAINE
AGAINST THE BACKDROP OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE DEVELOPMENT....175

MANZHULA A. A., SOKURENKO O. A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL
SUPPORT OF NATIONAL SECURITY IN THE PUBLIC INFORMATION
SPHERE: FORMATION OF A SECURITY ENVIRONMENT, COUNTERACTION
TO INFORMATION THREATS AND GUARANTEEING ACCESS TO PUBLIC
INFORMATION IN THE CONDITIONS OF PUBLIC AUTHORITY ACTIVITIES.....182

PETRYCHENKO O. P. PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE
AND LEGAL REGULATION OF THE FUNCTIONING OF THE NATURAL
GAS MARKET IN UKRAINE.....189

PIDDUBNYI D. I. CULTURAL DETERMINANTS OF THE USE OF MEDIATION.....198

PISHTA V. I., VIKHLIAIEV M. Yu., HEREVYCH M. O. ENHANCING TRANSPARENCY IN PERSONAL DATA PROCESSING USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE.....205

ISSUES OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, AND EXECUTIVE LAW

VYSOTSKYI B. M. PROBLEMS OF DEFINING THE COMPETENCE OF AUTHORITIES IN PROVIDING INTERNATIONAL LEGAL ASSISTANCE: UKRAINIAN AND FOREIGN EXPERIENCE.....212

DIDENKO O. V. CRIMINAL LAW ASPECTS OF COUNTERING ANTI-COMPETITIVE COLLUSIVE PRACTICES IN PUBLIC PROCUREMENT.....219

KUCHER I. O. CRIMINAL PROCEDURAL RELATIONS ON COOPERATION WITH THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT: CERTAIN ISSUES OF DEFINITION AND CLASSIFICATION.....228

NEDILKO YA. V. INTERNATIONAL COOPERATION IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL CYBERCRIMES (PROCEDURAL AND FORENSIC ASPECTS).....236

OMELCHUK S. O., SYTNIK A. K., SOKOLOVSKY M. V. PECULIARITIES OF INVESTIGATION OF TERRORIST CRIMINAL OFFENSES IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE.....244

POHORETSKYI M. A., MELENTI YE. O.,DOCUMENTATION OF THE AGGRESSOR STATE'S ATTACKS ON UKRAINE'S CRITICAL INFRASTRUCTURE: A METHODOLOGY FOR THE INTELLIGENT ANALYSIS OF MULTISENSOR DATA AND THE USE OF ITS RESULTS IN CRIMINAL EVIDENTIARY PROCEEDINGS.....251

STARENKYI O. S. CHALLENGES IN THE COLLECTION OF EVIDENCE BY INVESTIGATORS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF LAW OF UKRAINE № 4359-IX.....275

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО **4 • 2025**

Науковий журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 26.09.2025 р. Формат 70х100/16. Папір офсетний. Замовлення 0925/705.
Обл.-вид. арк. 26,78. Ум. друк. арк.23,72. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
С відоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.